ResearchGate

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: https://www.researchgate.net/publication/357604568

Mimarlık ve Kent Araştırmaları Konferansı 2021 Bildiriler Kitabı

Conference Paper · October 2021

CITATIONS
0

READS
1,608

2 authors, including:

Merve Kaya
Eskişehir Technical University
3 PUBLICATIONS **2** CITATIONS

SEE PROFILE

Some of the authors of this publication are also working on these related projects:

Re-thinking architectural education with the Z-generation: “Bricolage” as a visual learning style View project

All content following this page was uploaded by Merve Kaya on 05 January 2022.

The user has requested enhancement of the downloaded file.

MİMARLIK VE KENT ARAŞTIRMALARI KONFERANSI 2021 – BİLDİRİLER KİTABI

MKA '21

DAKAM

Mimarlık ve Kent Araştırmaları Konferansı 2021

Bildiriler Kitabı

DAKAM YAYINLARI

Mimarlık ve Kent Araştırmaları Konferansı 2021 – Bildiriler Kitabı
ISBN: 978-625-7034-15-9

Editörler: Özgür Öztürk

DAKAM YAYINLARI
Ekim 2021, İstanbul
www.dakam.org
Firuzağa Mah. Boğazkesen Cad., No:76/8, 34425, Beyoğlu, İstanbul

Tasarım: D/GD (DAKAM Grafik Tasarım)
Baskı: Metin Copy Plus, Mollafenari Mah., Türkocağı Cad. 3/1, Mahmutpaşa/İstanbul, Türkiye

İÇİNDEKİLER

KERPİÇ MİMARİYE DÖNÜŞ

BILGE IŞIK, YILDIZ AKSOY **8**

KIRSAL ALANLARIN KORUNMASINDA "YER"İN ÖNEMİ: AKSEKİ BELENALAN VE GÜZELSU KIRSAL YERLEŞİMLERİ ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA

ESIN BÖLÜKBAŞ DAYI, SELIN AKDEĞİRMEN ERCAN, A. ESIN KULELİ, AYŞE SAĞSÖZ **17**

KENT PLANLAMA SORUNU OLARAK İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: KATILIMCI PLANLAMA YÖNTEMLERİ

NERGİS MENEMENLİ GÖKÇEN , BANU TOMRUK **28**

KENTSEL İKLİMİN MODELLENMESİ

MÜGE ÜNAL ÇİLEK **38**

KONUT YENİDEN ÜRETİMİNDE KULLANICI DEVAMLILIĞI İÇİN YEREL ÖZELLİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ; BURSA HÜRRİYET MAHALLESİ ÖRNEĞİ

SİBEL ERSOY, NİLÜFER TAŞ, MURAT TAŞ **39**

KENT MORFOLOJİSİNİN KENT İKLİMİNE ETKİSİ: ADANA KENTİ ÖRNEĞİ

MÜGE ÜNAL ÇİLEK **40**

KENTSEL PLANLAMA VE HALK SAĞLIĞI İLİŞKİSİNİN TARİHSEL BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

BENGİ NAR, ÖZLEM KANDEMİR **51**

BİR ŞİRKET KENTİ MODELİ: ESKİŞEHİR ŞEKER FABRİKASI VE DEVLET DEMİR YOLLARI YERLEŞKELERİNİN KENT VE KENTLİ İLE ETKİLEŞİMİNİN ZAMANSAL OLARAK TARTIŞILMASI

BERNA ÜSTÜN, MERVE KAYA, MERVE ARTKAN **60**

KENTSEL KAMUSAL AKIŞKANLIKLAR: KONUT ALANLARINDA MELEZ PROGRAM ÖNERİLERİNİN GÜNDELİK YAŞAMA KATKISI ÜZERİNE BİR STÜDYO ÇALIŞMASI

MERVE KAYA, BERNA ÜSTÜN, MERVE ARTKAN **73**

KENTSEL MEKANLARDAKİ MANZARA ALGISININ, İSTANBUL'UN 'INSTAGRAMLANASI MEKAN' ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

HAKAN ERDİN, EBRU ERBAŞ GÜRLER **74**

İZNİK KIRSALINDAKİ KIRSAL TURİZM POTANSİYELLERİNİN İNCELENMESİ

BURCU SOYKÖK, MURAT TAŞ **84**

KAPİTALİST MEKAN ÜRETİMİNDE MİMARIN TANIMI

PELİN ÇETKEN, BELKIS ULUOĞLU **91**

İRAN'DA YAPI ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

NEGAR JAVADİ, MURAT TAŞ **102**

ALAN ÇALIŞMASININ TARİHİ ÇEVRE KORUMA BİLİNCİNİN GELİŞTİRİLMESİNE ETKİSİ: MİMARLIK LİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

SELİN AKDEĞİRMEN ERCAN, ESİN BÖLÜKBAŞ DAYI, A. ESİN KULELİ, AYŞE SAĞSÖZ **117**

MEKAN TASARIMINDA ANA FİKRİN AÇIK / GİZLİ İFADESİ

KEMAL SAKARYA **129**

MEKÂNI BİR İLETİŞİM NESNESİ OLARAK OKUMAK

GÖZDE ALTIPARMAKOĞLU SAKARYA **130**

MUDURNU GELENEKSEL TİCARET MERKEZİ *"ARASTA"* VE KORUMA SORUNLARI

ŞEYDA ARSLAN ERCAN, DENİZ ÖZTÜRK, BİLGEHAN KARADENİZ, SELİN UĞUR AKÇURA, NİNA TCHERNEGA, GAYE ÇETİNKAYA, YILDIZ SALMAN, GÜLSÜN TANYELİ, YEGÂN KÂHYA SAYAR **131**

TECHNE İLE ÜRETİLEN İLKEL MİMARİ YERLEŞİMLERDE MEKÂNSAL İLİŞKİ VE İÇERİKLERİN ANALİZİ

MERVE ARTKAN, BERNA ÜSTÜN, MERVE KAYA **147**

AKSARAY İL MERKEZİNDE YER ALAN 14.-20. YÜZYIL ARASI CAMİLER ÜZERİNE TİPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

UHDE İÇLİ, GÜLŞEN DİŞLİ **158**

PANDEMİ SIRASINDA ORTAYA ÇIKAN İHTİYAÇLAR IŞIĞINDA GELENEKSEL TÜRK EVİ ÖZELLİKLERİNİ İNCELEMEK

S. FEYZA ERGÜN **173**

ÇANKIRI İMARET CAMİİ VE MEDRESESİ RESTORASYONUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

FİLİZ KARAKUŞ **174**

KENT AĞLARI İÇERİSİNDE ARA MEKÂN OLARAK TÜRK ÇAY BAHÇELERİ

DİLEK ŞAHİN, EMRE DEMİREL **188**

İŞLEVİN ÇOK BOYUTLU YAPISI VE BİÇİME YANSIMALARI

DİLEK YASAR, GAMZE KAYMAK-HEINZ **189**

24 OCAK 2020 MW 6.8 ELAZIĞ-SİVRİCE DEPREMİ ÖNCESİ B-DEĞERLERİNİN ANALİZİ

FAHRİYE AKAR **199**

KERPİÇ MİMARİYE DÖNÜŞ*

BILGE IŞIK, YILDIZ AKSOY

Prof. Dr. Bilge IŞIK
İTÜ Mimarlık Fakültesi 1978-2010

Doç. Dr. Yıldız AKSOY
İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Şehir ve Bölge Planlama Bölümü

ÖZET

Kerpiç çok önemli doğal yapı malzemesidir. Uygun toprağın stabilize edilmesi ile elde edilir. Kerpiç yapı yerine "toprak yapı" denilirse toprak alanında araştırma yapanlar: ziraat malzemesi ya da şantiyelerde hafriyat malzemesi olarak anlayabilir. Kerpiç mimariyi temsil etmektedir Kerpiç denildiği zaman mimariye yönelik bir malzeme anlaşılmaktadır. Kerpiç'in alanında değişik teknolojiler değişik karışımlar ve katkılar olabilir. Bu işlemler kerpiçin alt grubu olarak isimlendirilecektir. Dolasıyla dünya üzerinde "kerpiç" denildiği zaman bir marka olacak ve Türkiye'yi temsil edecektir. Bu sebeple çalışmada Kerpiç malzeme ve Kerpiç yapılar üzerinde durulmuştur.. Günümüzde özellikle ülkemizde Kerpiç'e geri dönüş bulunmaktadır. Kerpiçin önemi, kerpiç mimariye geri dönüşte kazanımlar, kerpiç yapıların depreme dayanıklılığı sorularından yola çıkılarak hazırlanmış olan bu çalışmada kerpiç malzemesi hem insan sağlığı için hem de çevre sağlığı için oldukça önemli bir malzeme olduğu gerçeği üzerinde durulmuştur.

ANAHTAR KELİMELER: Kerpiç, toprak, mimari, iç iklim

* İMÜ Sanat Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Dekanlık Söyleşileri konuşma metninden alınmıştır.

1. GİRİŞ

Kerpiç, topraktan elde edilen yapı malzemesidir. Toprak, içindeki mineral ve malzemelerin özelliğine bağlı olarak insanlık için birçok yararı bulunmaktadır. Kerpiç mimarisi günümüzde Amerika, Avrupa, Asya, Afrika kıtalarının her ülkesinde kullanılır. Dünya nüfusunun 1/3'ü kerpiç yapıda yaşamaktadır (şekil 1). Fakat son yüzyılda mimarinin ve inşaat sektörünün endüstrileşmesi sonucunda sanayi üretimi ile yapı malzemeleri piyasaya hakim oldu; eğitimde yer alan sanayi üretimi yapı malzemeleri beton, çelik vb. malzemeler yoğun şekilde kullanılmaya başlandı. Topraktan elde edilen Kerpiç unutuldu.

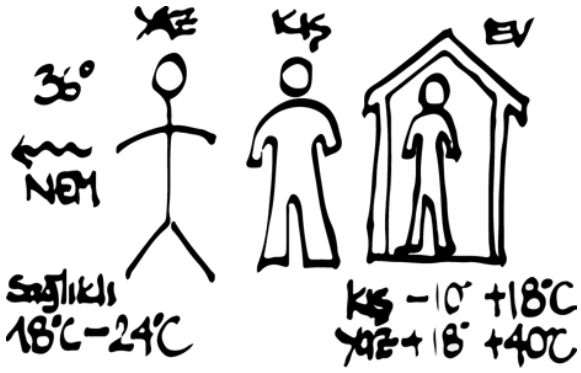

Şekil 1. Dünyada kerpiç yapı bölgesi (CRATerre)

Yapı uzun ömürlü, zaman içinde dayanıklı ve deprem güvenli olmalıdır. Yapının içinde sağlıklı yaşanmalıdır. Endüstriyel yapı malzemeleri fabrikada üretilip piyasaya sürüldüğü için ve çok hızlı üretildiği için inşaat ve yapı sektörü sanayi malzemesini kullandı. "Mimari" ülkelerin kültürünü temsil eder. Mimariye bakılarak: Çin, Meksika, Akdeniz veya İran mimarisi olduğu tanımlanır. Ülkemizde de geleneksel Kerpiç yapıların bakımı ve onarımı yapılmalıdır. Bundan sonra mümkün olan yerlerde çağdaş kerpiç mimari yaparak, "Mimari kültürün" devamı ve sürdürülmesi sağlanabilir. Ayrıca kerpiç mimari ile elde edilen "Sağlıklı iç mekânlar" ile insan sağlığına katkı yapılmış olacaktır.

2. KERPİÇ YAPILAR VE İÇ İKLİM

İnsanlar birey olarak 36 derece ile yaşar ve buna bağlı enerjinin muhakkak vücuttan atılması gerekir. Enerji kullanan faaliyet (spor gibi) sırasında vücut, çok enerji atmalıdır. Uyku döneminde daha az enerji atılacaktır. Eğer ki spor yapılıyorsa ve hızlı enerji atmak kapalı kıyafet ile engelleniyor ise bu biyolojik savunma (imun) sistemini zorlayacaktır. Yâda açık havada -20 derecede. Vücut çok fazla enerji kaybeder. Bu sağlık açısından tehlikelidir. Vücut 36 dereceyle yaşarken çevre sıcaklığı 18 dereceden aşağı olduğu zaman vücut çok enerji kaybeder, 24 dereceden yukarı olduğu zamanda ise enerjiyi yeteri hızda atamaz ve vücut zorlanır, biyoloji zayıflar. Dolasıyla iç mekânları kurguladığımız zamanda iç mekândaki iklim 18 ile 24 derece arasında olması sağlık için uygundur. Kışın örneğin Akdeniz ikliminde ve açık havada -10 dereceler, yazın ise sıcaklık +40 derece olabilir. Ama yapıların içinde 24 ile 18 derece sağlanmalıdır (şekil 2).

Şekil 2. İnsan çevresi için uygun sıcaklık: 18-24 derece

Kerpiçten yapılmış binanın dış duvarları yaşanacak iç iklimi sağlar. Duvarlarda kullanılan toprak malzeme:

1. Enerji depolar,

2. Isı geçiş direnci yüksektir ve

3. İç mekânda nem dengeler.

İç mekânda nemin %40 olması beklenmekte. Çevre % 40 nemlilikten aşağı ise ilk önce cilt kurur daha uzun sürede akciğerler kurur. Nem %40'dan fazla ise, yapılan harekete bağlı olarak vücudun dışarıya nem atması gecikir. Yaşanan çevrede nem % 80-90 hatta bazı durumlarda %100'e kadar çıkarsa, vücut bir türlü buharlaşamaz, vücut yüzeyinde su oluşur ve buharlaşıp gidemez. Yüzeyde kaldıktan sonra su buharlaşmak için vücuttan enerji kullanır.

40 derecelik Ağustos ayında kendi terinin buharlaşmasına bağlı olarak insan enerji kaybeder, üşür ve hasta olabilir.

Günümüzde büyük şehirlerde özelliklede İstanbul'da iklim değişikliğine bağlı olarak insanlar çok fazla etkilenmekte. Kerpiç yapılar ısı geçiş direnci ve enerji depolama özelliğinden dolayı az enerji kullanır ve sonuç olarak karbon salınımı düşük bir malzemedir. Kerpiç malzeme daha az enerji ile üretilir. Kerpiç yapıların iç mekânları daha sağlıklı iç iklime sahip olacak, böylece yapay iklimlendirmeye hiç ihtiyaç olamayacak, insanların biyoklimatik konforu karşılanmış olacaktır.

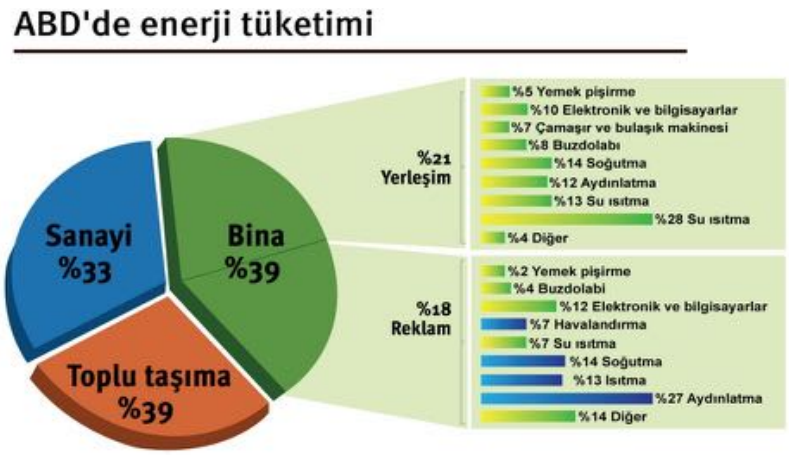
Geleneksel yapıların geçmişine bakılırsa; dünyada petrol, elektrik, kalorifer sistemi, klima sistemi yok iken; yapının kendisi bütün bu sistemler olmadan kendi başına iç iklimi sağlar. Binanın kendisi iç iklimi sağladığı için, kerpiç yapının içinde sağlıklı yaşanır.

Doğal iklimlendirme oldukça önemlidir. Yapı malzemesi ve inşaat teknolojisinin endüstrileşmesi sonrası, İkinci dünya savaşı sonrası 1900'lerin başında Mimarlar ince betonarme prefabrike binalarda malzemesi düşünülmeden, duvarın yeterli iç iklimi sağladığını düşündüler. İç iklim sağlamayan yapılarda kullanım aşamasında şekil 3'de görüldüğü gibi iç iklimi düzenlemek için binanın bütün duvarları klima ile donatılabilir.

Şekil 3. Yeterli olmayan iç iklimi düzenlemek amacıyla klima takılmış dış duvar

Günümüzdeki binalarda iç iklimin yeterli olabilmesi için: merkezi kazan dairesi, değişik ısıtma sistemleri, binanın cephelerinde klima sistemleri bütün bunlarla enerji kullanıyoruz. Enerjinin üretimi için genellikle: yanma+ateşleme sistemi gerekir ve bu durumda çevreyi kirletir, yaşanmaz hale getirir. Günümüzde dünya enerjisinin 1/3'ü yapılaşma sektöründe, 1/3'ü sanayi sektöründe ve 1/3'ü ulaşım sektöründe kullanılmaktadır (şekil 4).

Şekil 4. Ulaşım, endüstri ve konut sektörü Dünya enerjisini kullanmakta

Türkiye'de yapı sektörü sanayi sektöründen daha çok enerji tüketmektedir. Yapılarda enerji tüketimi en aza indirildiğinde ülkenin ve yapı kullanıcıların enerji giderleri düşecek, dünyanın çevre kirliliği azalacak. Dolayısıyla az enerji kullanan kerpiç yapı sayıca arttığı zaman bütün dünyanın kirlenmesi de azalacak.

Ülke olarak sürdürülebilir bir çevre ve içinde sağlıklı yaşanan iç mekân isteniyorsa kerpiç konusundaki farkındalığın arttırılması gerekmektedir. Ancak Mimarlık ve Mühendislik eğitiminin içerisinde kerpiç malzeme bulunmamaktadır. Türkiye'nin de %28 veya %38 oranlarında kerpiç yapısı var iken yetersiz bilgi ile, yeni kerpiç yapılar inşa edilmektedir. Dolasıyla kerpiç yapı yapılacaksa muhakkak yönetmelikleri olmalıdır. Tarih boyu kerpiç yapıların deprem güvenliği sağladığı izlenmekte. Günümüzde de "Kerpiç Yapı" + "Yığma Yapı" muhakkak bilen insanlar tarafından inşa edilmelidir.

Deprem olduğu zaman yandan gelen yük etkisi vardır. Yandan gelen yük iskelet sistemlerde, kolonlarda ve kirişler tarafından taşınır. Kerpiç yapı yığma yapıdır. Yığma duvarın inşaatı aşamasında, tarih içerisinde yandan gelen yüke karşı yatayda belirli aralıklarla esneklik sağlayan katmanlar konulmuştur. Katmanlar yandan gelen yükü ve enerjiyi söndürdüğü için yapı harap olmaz. Bu özellik bütün taş ve yığma yapılarda görülür. Özellikle cami duvarlarında taş örgüden sonra yatayda tuğla örgü vardır (şekil 5). Taşın mukavemeti ile tuğlanın mukavemeti ve elastisitesi farklıdır. Taş tuğla taş tuğla dediğimizde arada taşa göre daha elastik bir malzeme olan tuğla yanal enerjiyi söndürür. Tuğla örgü, 4 metre yüksek olan duvarda 40 cm arayla, 10 defa tekrarladıysa yandan gelen yük 10'a bölünür. Duvara yandan gelen yük 1 ton ise ve 10'a bölünürse 100 kilo'dur. Duvarda elastik olan tuğla katmana 100 kg etki eder. Yapıya hasar vermez. Yapı ayakta kalır.

Şekil 5. Deprem güvenliği için Geleneksel yapıda Taş tuğla örgüsü.

Bugün eğitimde inşaat mühendisleri ve mimarlar yığma yapıyı öğrenmedikleri için ve inşaatlarda çalışan ustalar sadece beton teknolojisini tanıdıkları için, kendi kırsal yörelerinde kerpiç bina yapsalar da artık el almadıkları için yaptıkları kerpiç binalar hasar görmekte. Kerpiçte meydana gelen hasar, tekniği tanımamış olmaktan kaynaklanmaktadır. Bu sebeple yığma yapı dersleri sadece Mimarlık bölümü için değil inşaat mühendisliği bölümü içinde konulmalıdır. Yığma yapının seçme ders olması dahi yeterli olmaz, çünkü ülkenin kırsal yapısı ve geleneksel tarihi yapılar yığma yapıdır. Restorasyon veya yeni yapılar için yığma yapı tekniğini inşaat mühendisi bilmek zorundadır. Yığma yapıyı oluşturan taşın mukavemeti ile aradaki harcın mukavemeti birbirinden farklı olmalıdır. Taş arasındaki harç, yanal yük geldiği zaman esnerse taşıyıcı taş duvar hasar görmez. Oysaki günümüzde restorasyonda taş arasındaki harç yüksek mukavemetli çimento ile yapılmakta. Örgüde yüksek mukavemetli çimento kullanıldığı zaman duvarda taş ve harç, kuvvete eşit tepki gösterir (monolitik), duvar çatlar ve yıkılır. Taş örgü arasında harç depremde esnek davranarak enerji söndürürse, duvar hiçbir hasar görmeyecektir. Bu sebeple inşaat mühendisinin yığma yapıyı tanıyor olması gerekmektedir.

Geleneksel kerpicin üretimi ve inşaatı çok vakit alır. Geleneksel kerpiç, toprağa saman katılarak, suyla karıştırılıp havuzda ayakla ezilir (şekil 6). En az 8 saat bekletilerek ve şekil verilerek elde edilir. Saman katkısı bugünün insanları tarafından liflendirme ve bir türlü çekme mukavemeti kazandırma şeklinde algılanmaktadır. Esasen harç suyunda bekleyen samanın öz-suyu harç suyuna geçer ve toprak tanelerinin birbirine bağlanarak kerpicin yağmur kar gibi su etkisiyle çözülmesini engeller.

Şekil 6. Geleneksel kerpiç üretimi: toprak+su+saman karıştırma havuzu

3. KERPİÇ YAPIDA İNŞAAT MALİYETİ

İnşaat maliyetinin artışını, kullanılan işçi sayısı ve süresi etkilemektedir.

Geleneksel kerpiç imalat ve inşaatı uzun vakit almaktadır. İmalat ve inşaat süresi özetlenecek olursa:

Uygun toprak saman ve su ile karıştırılır ve bekletilir (en az 8 saat).

Örgüde kullanılacak kerpiç (tuğladan büyük blok) kesilir (şekil vermek) (şekil 7).

Kerpiç kesmek için harman işlerinin bitmesi ve harman yerinin kullanılması beklenir.

Yapıya gereken kerpiç adedi belirlenir.

Harman yerinde kerpiç kestikten sonra alt-üst edilerek kurutulur, yana kaldırılır.

Yapıya gereken sayı harmanda tekrarlı olarak üretilir.

Kerpiç harman yerinden inşaat yerine taşınır.

Duvar örgüsü için -Usta, -Harç ve -Zaman gerekecektir.

Şekil 7. Toprak+ saman karıştırarak elde edilen harç ile kerpiç kesmek (şekil vermek)

4. KERPİÇ YAPIDA GELENEKSEL VE YENİ TEKNOLOJİLER

4. 1. Geleneksel Kerpiç

Geleneksel kerpiçte kullanılacak toprak ayakla ezilir. Küçük kalıplarda şekil verilir. Geleneksel kerpiçte kullanılan toprağın bağlayıcı olması için çok kil içermesi gerektirir. Harç suyu buharlaştığında: rötre, büzülme başlar. Blok üretimi yerine eğer tümüyle duvar boyutunda üretim yapılırsa duvar çatlıyor. Onun için küçük bloklar halinde yapılarak kurutulur.

Kerpiç için kullanılan toprakta kum, çakıl ve kil vardır. Karışımda bağlayıcı olarak kil oranı ne kadar yüksek olursa karışımın içerisine o kadar su katılması gerekir. Su miktarı artmış olur. Su miktarı buharlaşıp gittiğinde özellikle kerpiç blok büzülür (rötre).

Geleneksel kerpiç için uygulanacak süreç= Harç karıştırılır, blok üretilir, bloktan kurutmaya kaldırılır, ilk önce harman yerinde kurutulur sonra ayrıca depoya kaldırılır bütün bu işlemler sırasında insanlar çalışır. İnşaatta kendi evini yapan çalışırsa para ödenmez. Hâlbuki bugün yapı ustasına yöresel olarak değişik fiyatlarda para ödenir. Günde 4 kişi 5 kişi çalışacak. 20 gün ya da 1 ay çalışacak. 5 kişi çarpı 1 ay ortaya çıkan yevmiye dediğiniz zaman sadece malzemenin üretimi yüksek maliyetlidir.

4. 2. Tokmaklama Sistemi

Geleneksel Kerpiç üretiminde kullanılan toprakta bağlayıcılık için kil oranı yüksek olduğu için (%30 cıvarı) geleneksel harç için çok su gerekir. Harç suyu yüksek olduğu için kururken rötre (büzülme) meydana gelir. Sonuç olarak geleneksel samanlı harç ile küçük eleman – blok üretilir. Alçı ve kireç ile stabilizasyonunda (alker adını alır) toprağın kil oranı %15 olması yeterlidir. Kil az olduğu için toprak harç betoniyerde 3 dakika karıştırılarak elde edilir (şekil 8a).

Şekil 8a. Harç makinası (betoniyer) ile toprak karıştırılması

Beton ile inşaat teknolojisinde kullanılan kalıbın (şekil 8b) içine yerleştirilir ve tokmaklanır.

Şekil 8b. Duvarlar: beton+kalıbı içine toprak harç doldurulup- tokmaklanarak inşaat

Bireysel ve küçük inşaatlarda duvar için beton sektöründeki duvar boyutu kalıp yerine küçük sandık kalıp kullanılabilir. Kalıp içindeki harç taşıyıcı oluncaya kadar tokmaklanır ve boşluksuz hale getirilir.

4.3. Beton Blok Tesisinde Kerpiç Üretimi

Kerpiç inşaatın iş gücünü ve maliyetini düşürmek amacıyla inşat teknolojisinin makinaları kullanılır (Şekil 9a).

Şekil 9a. "Beton blok" üreten tesiste "toprak karıştırma ve presleme"

Yaya yollarında kullanılan Parke taşını üreten tesisinde üretinen tuğla tipinde – boyutu inşaat şartlarına göre tayin edilen bloklar hızla üretilir ve şantiyeye yönlendirilir. Şekil 9b.

Şekil 9b. Sanayi tesiste üretilen 60 bin toprak blok ile iki katlı bina inşaatı GAP-URFA

Urfa GAP idaresinde 2000 yılında tesiste üretilen 60 bin blok ile inşa edilen Lojman. Birecik barajının su tutması sonucu köylerin yer değiştirmesi ile ortaya çıkan konut ihtiyacının "kerpiç" (sanayide üretilen toprak blok) ile çözüleceği gösterildi. Yapı 20 seneden bu yana üst yönetim tarafından kullanılmaktadır..

4.4. Beton Püskürtme Makinası- Kalıba Dökülen Toprak Duvar

Kerpiç yapıların insan sağlığı için yararlarını kazanmak ve inşaat hızını arttırmak amacıyla beton püskürten = shotcrete makinası kullanılabilir. Şekil 10a'da görülen makine bu sektörde en küçük olanı ve saatte 5 m3 malzeme püskürtmektedir.

Şekil 10a. Beton Püskürtme makinası (shotcrete) ile toprak püskürtme

Toprak+alçı+kireç (alker) kuru karışım olarak hazırlanır, makine hunisinden doldurulur. Makinenin itme sistemi ve ayrıca kompresör ile hortumdan (Şekil 10b) beton kalıbına püskürtülür. Hortum çıkışında su eklenerek kalıba yerleşir. Yapılan binanın duvar toprak hacmi 50 m3 ise teorik olarak yapı 10 saatte kalıba doldurulmuş olur.

Şekil 10b. Shotcrete makinası ile Betonarme kalıbında toprak duvar inşaatı

5. SONUÇ

Kerpicin insan sağlığına yararları yüksektir. Kerpiç kesme süresi ve çalışan işçi sayısı düşünüldüğünde, maliyet yüksektir. İşçilik maliyetinin düşük olması için

Kullanıcısı tarafından inşaat yapılabilir veya

Çağdaş inşaat teknolojisi ve inşaat makinaları ile inşaat hızlanır

Dayanıklılık için alçı+kireç stabilizasyonu kullanılır.

Sonuç olarak içinde bulunduğumuz çağın insanlarının ihtiyacı olan "hızlı konutlaşma", kerpiç yapılarda toprağa saman katmak yerine, alçı-kireç stabilizasyonu ve inşaat sektörünün bütün makinalarını kullanarak elde edilebilir. Geleneksel samanlı kerpiç kesmek yerine, duvarlar için betonarme kalıbı kullanıp, alçı kireç karışımlı harç içine atılıp tokmaklanır. Bir seferde duvar elde edilir. Duvar tokmaklama tekniği ile çalışan 4 kişilik ekip bir günde 5

m^3 duvar inşa edebilir. Kullanılacak binanın 50 m^3 kerpiç duvarı varsa, bina 10 günde biter. Kerpiç-shote tekniği kullanılırsa 50m3 bina aynı gün 10 saatte biter.

Sürenin çok kısalmış olması işçilik maliyeti üzerinden binanın bütün maliyetlerini azaltmış olur. Sadece mimar, inşaat mühendisi, peyzaj mimarı ya da diğer meslek disiplinleri olarak değil halkımız olarak da kerpicin önemini artık farkında olmak gerekir. Önümüzdeki seneler artık kerpiç mimarisine dönüş dönemi olacaktır.

KAYNAKLAR

Işık, B. (2011) Conformity of Gypsum Stabilized Earth- Alker Construction with 'Disaster Code 97' in Turkey', Cyprus International University, N-Cyprus, International *Journal of Civil & Environmental Engineering IJCEE-IJENS*, 11 (02),

Anon (1994) Regeln zum Bauen mit Lehm" Schweizerischer Ingenieur- und Architecten Verein (SIA), D 0111, Zürich 1994.

Işık, B. (2000) GAP Bölgesinde Yeni Gözeli Örneğinde Konut Duvarında Tuğla Yerine Alçılı Kerpiç (Alker) Kullanılmasının Yıllık Enerji Kullanımına ve Hava Kirliliğine Etkisi" Bildiri, 2000GAP Çere Kongresi, Harran Üniversitesi, 16-18 Ekim 2000, cilt 2, 1032-1042

Kafesçioğlu, R., Toydemir, N., Gürdal, E., Özüer, B. (1980) Yapı Malzemesi Olarak Kerpicin alçı ile Stabilizasyonu" TÜBİTAK MAG 505, No. 87, Istanbul.

Tanrıverdi, C. (1984) Alçılı Kepicin Üretim Olanaklarının Araştırılması, Yüksek Lisans Tezi, İTÜ Fen bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Işık, B., Akın, A., Kuş, H., Çetiner, İ., Göçer, C., Arıoğlu, N. (1995) Alçı Karkılı Kerpiç Yapı Malzemesine Uygun Mekanize İnşaat Teknolojisinin ve Standartlarının Belirlenmesi, TÜBİTAK İNTAG TOKİ 622, Istanbul.

Işık, B. (1997) Alker ile Altınoluk'ta yazlık yapılması Projesi (Proje Yürütücüsü).

Işık, B. (2000) İTÜ GAP Alker Pilot Yapı ArGe Projesi, URFA, 1999-2000 ArGe Projesi ve Uygulama Yürütücüsü, Mimari Proje.

Işık, B., Özdemir, P., Boduroğlu, H. (1999) Earthquakes Aspects of Gypsum Stabilised Earth (Alker) Construction for Housing in the Southeast (GAP) Area of Turkey" Disaster Prevention Management, Workshop, Ankara 11-Mart 1999.

KIRSAL ALANLARIN KORUNMASINDA "YER"İN ÖNEMİ: AKSEKİ BELENALAN VE GÜZELSU KIRSAL YERLEŞİMLERİ ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN BİR ARAŞTIRMA

ESIN BÖLÜKBAŞ DAYI, SELIN AKDEĞİRMEN ERCAN, A. ESIN KULELİ, AYŞE SAĞSÖZ

Öğr. Gör. Dr. Esin BÖLÜKBAŞ DAYI, Arş. Gör. Selin AKDEĞİRMEN ERCAN, Doç. Dr. A. Esin KULELİ,

Prof. Dr. Ayşe SAĞSÖZ

Antalya Bilim Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü

ÖZET

Tarihi çevrelerin korunması konusunda en temel prensiplerden biri, geliştirilecek müdahale önerilerinde yerleşimlerin özgün karakterlerini ön planda tutan bir anlayışın benimsenmesidir. Bu temel prensip sadece kentsel alanları değil, aynı zamanda yerel mimari mirası barındıran kırsal yerleşimlerde yürütülen koruma çalışmalarını da kapsamaktadır. Tarihi çevrelerin korunması için zorunlu olan bütüncül koruma ilkeleri, kırsal yerleşimlerde özellikle kültürel peyzaj değerlerinin sürdürülebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Araştırma kapsamında, Antalya Akseki havzasında yer alan Belenalan ve Güzelsu kırsal yerleşimlerindeki evlerin özgün mimari değerlerinin tespiti ve kültürel peyzaj değerleriyle birlikte korunması sorunu üzerine odaklanılmıştır. Bu yerleşimler Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde yürütülmekte olan "Tarihi Yapıların Belgelenmesi ve Analizi" ve devamında verilen "Koruma ve Restorasyon Projesi" derslerinde de çalışma alanı olarak seçilmiştir.

Aynı bölgede yer alan bu iki yerleşimin özellikleri incelendiğinde, gerek coğrafi konumları ve çevre bağlantıları, gerekse geçmişleri boyunca yerleşimleri şekillendiren sosyal, ekonomik ve fiziksel etkenler nedeniyle birbirlerinden farklı ve ünik özellikler taşıdıkları görülmektedir. Söz konusu iki yerleşimde plan tipolojilerinden kullanılan yapım sistemine, malzemeden süsleme elemanlarına kadar görülen farklılıklar, aynı havzada yer alan ve "düğmeli evler" tanımıyla benzer oldukları varsayılan bu iki yerleşim için ortak bir kırsal kimlik değeri belirlenmesinin ve bu doğrultuda koruma önerilerinin geliştirilmesinin doğru olmadığını, yerleşimlerin kendine özgü karakteristiklerini göz önüne alan bir yaklaşımın uygulanması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Her iki yerleşimdeki mevcut yapıların onarımı esnasında ve/veya yeni yapılarda kimi zaman tarihselci bir yaklaşım ile "taklit" olarak değerlendirilebilecek uygulamaların gerçekleştirildiği, kimi zaman da çevreden ve bağlamdan tamamıyla kopuk olan, kentlerdeki imar koşullarına uygun olarak geliştirilen ve ağırlıklı olarak betonarme niteliğinde yapıların inşa edildiği görülmektedir. Bu durum yerleşimin özgün karakterini olumsuz etkileyen bu tür uygulamaların "yer"e ait nitelik taşımadığını net bir biçimde ortaya koymaktadır. Sorunun nedenlerinden biri kırsal yerleşimlerin birbirine benzer olduğu yanılgısı olduğu kadar, kentlerde "çağdaş" olarak tanımlanan uygulamaların yere ve bağlama göre yorumlanmadan kırsal yerleşimlerde de uygulanması olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Çalışmada incelenen Belenalan ve Güzelsu yerleşimlerinin coğrafi olarak birbirine yakın olsa da, kendilerine ait karakteristik özellikler taşıdıkları, benzerliklerinin yanı sıra farklılıklarıyla da tanımlanmalarının gerektiği ve bu bağlamda yere özel koruma önerilerinin geliştirilmesinin kırsal yerleşimlerin sürekliliği açısından kaçınılmaz olduğu görüşünü desteklemektedir. Koruma ve yeni yapı uygulamalarında genellemelerden uzak, yerleşimin kendi dinamiklerini esas alan çağdaş yaklaşımların benimsenmesi tavrının, kırsal ve kentsel tarihi çevrelerin korunması ve yaşatılması çalışmalarında büyük bir öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır.

Bu bağlamda yapılan araştırmada, Belenalan ve Güzelsu yerleşimlerinde gerçekleştirilen koruma ve çağdaş yapı uygulamalarında izlenen genel yaklaşım incelenmiştir. Uygulamaların bu alanlara olumlu/ olumsuz etkilerinin arazi çalışmalarından, arşiv ve literatür araştırmalarından gelen bilgilerden yararlanarak tespit edilmesi ve

ulaşılan sonuçlar aracılığıyla koruma kararlarında bölgesel ölçekteki değerlendirmelerin yanı sıra yerleşim ölçeğindeki ‘yer’e özgü değerlendirmelerin yapılmasının öneminin karşılaştırmalı olarak ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: kırsal alan, koruma, kültürel peyzaj, düğmeli evler, tarihi çevre

1. GİRİŞ

Tarihte ilk yerleşim örneklerinin kırsal alanlarda biçimlendiği görülür. Kentlerin ortaya çıkışı ile ticaret köyden kente kaymış, üretimin gerçekleştirildiği köyler, kentlerin diğer fonksiyonlarının yaşatılmasını sağlayan temel birimler haline gelmiştir (Berkay, 2009). Ancak bu durum kırsal alanların önemini yitirmesine neden olmamış, aksine yüklediği işlev ile bu alanlara vazgeçilmez bir nitelik kazandırmıştır. Kentsel yerleşimler gibi planlı olarak gelişmeyen, fiziksel ve sosyal etmenlere göre şekillenerek doğal bir büyüme süreciyle oluşan kırsal yerleşimler sahip oldukları iç tutarlılık ve çevreleriyle kurdukları güçlü ilişkilerle kendilerine özgü sistemler geliştirmiştir (Akgün vd., 2018).

Kentler gibi hızlı ve büyük değişimler yaşamayan kırsal alanlarda kültürel miras öğeleri varlığını büyük ölçüde devam ettirmekte, oluştukları dönemlere ilişkin bilgi vermektedir. Ancak gelişen teknoloji ve çağdaş yaşam koşullarına uyum sağlama çabası gelişmiş ülkelerde kırsal mirasın değişen koşullara uyum sağlayarak varlığını sürdürmesine katkı sağlarken, az gelişmiş ülkelerde kırsal bölgelerin hem fiziksel, hem de ekonomik açıdan çağın gerisinde kaldıkları da gözlemlenmektedir (Eminağaoğlu, 2004).

Anadolu, farklı bölgelerinde farklı koşullar altında oluşan yerleşim alanlarıyla, kırsal miras konusunda da oldukça zengin bir coğrafyadır. Yerel ihtiyaçlar doğrultusunda, kırsal bölgelerde yaşayan halk tarafından, yerel yapım teknikleri ile çevresinde bulunan malzeme imkanları kullanılarak inşa edilmiş mimarlık ürünleri ***kırsal mimarlık***, ***yöresel mimarlık*** olarak tanımlanmaktadır (Hasol 1998).

Doğal çevre, topoğrafik yapı, iklim gibi değişen koşullar, yerleşimlerin kendine özgü niteliklere sahip olmasına yol açmıştır. Doğal verilerin yapılarda kullanılan malzemelerin seçiminden yapım tekniğine kadar her süreçte belirleyici rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yapıların ölçekleri, konumlanmaları, malzeme seçimleri doğa ile uyumlu olup, bu uyum kültürel peyzaj değerinin oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ayrıca bulundukları dönemin toplumsal değerlerini yansıtmaları bakımından da kültürel miras niteliği taşımaktadırlar. Birbirleriyle ve doğa ile olan uyumlarıyla "yer"e özgü mimari nitelikler sergileyen kırsal yerleşimler dokuları, mimarisi, sokakları, meydanları, ortak alanlarıyla kendi içinde bir bütün teşkil etmektedir. Yapıların mekan organizasyonu, sokakların ve kamusal alanların oluşma biçimi toplumun sosyal yapısı hakkında ipuçları verirken, yerleşimin özgün mekansal kimliğinde de belirleyici rol oynamaktadır. Kamusal alanların oluşumunda da konut yapılarında olduğu gibi, geleneksel ve yerel mimarlık teknikleri kullanılmakta, yerleşimi oluşturan tüm yapılar ölçekleri, birbirlerine olan mesafeleri, sokak ile olan ilişkileri ve kullanım biçimleriyle bu alanların doğal ve yapılı çevreyle ve toplumsal yaşam biçimiyle uyumunu göstermektedir. Tarım, hayvancılık ve üretime dayanan ekonomik faaliyetler mekan organizasyonunun temelini oluştururken, kültür, gelenek, yaşam biçimi, mahremiyet, sosyal ilişki gibi faktörler de bu organizasyonun önemli parçaları olmaktadır.

İletişim olanaklarının arttığı 1950'li yıllardan bu yana, kentsel alanların sahip oldukları sosyal, kültürel, ekonomik olanaklar kırsal bölgelerde yaşayanlar tarafından takip edilmekte ve yaşam beklentilerinde dönüşüme yol açmaktadır. Tarımda makineleşmenin yaygınlaşmasıyla, kırsal bölgelerde iş gücü ihtiyacının azaldığı, eğitim ihtiyaçlarının tam olarak karşılanamaması ve kentlerde iş ve eğitim potansiyelinin yüksek olması gibi sebeplerle kırsal bölgelerde yaşayan genç nüfusun büyük bölümünün kentlere göç ettiği bilinmektedir. Bu durum kırsal üretim faaliyetlerinin azalmasına ve dolayısıyla mekan kullanım biçimlerinin dönüşmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, iletişim ve ulaşım araçları yoluyla takip edilmesi ve ulaşılması kolaylaşan yapı teknolojilerinin konfor koşullarını artıracağı beklentisiyle kırsal yapılarda da kontrolsüzce kullanılmaya başlaması kırsal bölgelerdeki dönüşümü hızlandırmaktadır. Kırsal bölgelerin kentler ile birbirini tamamlayan ve temelinde üretim olan özellikleri yitirilmekte ve kentlerde olduğu gibi birbirine benzeyen ve "yer" ile ilişki kuramayan uygulamalar yaygınlaşmaktadır. Tüm bu faktörler dikkate alınarak, kırsal alanların kent ile ilişkisinin doğru ve sağlıklı biçimde kurulması, kent ve kırın birbirini tamamlayan öğeler olarak görülmesi, kırsal politikaların bu doğrultuda geliştirilmesi gerekmektedir.

Hızlı ve yaygın kentleşmenin yansımaları kırsal alanların mekansal kullanımlarını ve yaşam biçimlerini etkilese de, doğaya ve geçmişe duyulan özlem son yıllarda kırsal alanlara olan ilgiyi artırmaya başlamıştır. Ekoloji, sürdürülebilirlik, organik tarım, permakültür gibi kavramlar sıkça tartışılır ve araştırılır duruma gelmiştir. 1950'lerden sonra doğadan ve köyden uzaklaşan insan, bugün yeniden doğa ile buluşmanın yollarını aramaktadır. Kalıcı yerleşme boyutunda olmasa da, kırsal alanlara günübirlik veya kısa süreli ziyaretlerin gerçekleştirildiği bilinmektedir. Böylece hem doğa, hem de kültür turizmi ile yeni bir ekonomi kaynağı oluşmaktadır (Bölükbaş Dayı, 2011).

Kırsal yerleşimlerin "kültürel-doğal miras" olarak korunması gerektiği düşüncesi ise yirminci yüzyılda kabul görmeye başlamış ve bu tarihten sonra koruma alanındaki tüzük ve belgelerde yer bulmuştur. 1964 yılında kabul edilen Venedik Tüzüğü'nün 1. Maddesi'nde; tarihi anıt kavramının, mimari eserler ile birlikte belirli bir uygarlığın,

önemli bir gelişmenin, tarihi bir olayın tanıklığını yapan kentsel ve kırsal yerleşmeleri kapsadığı belirtilmektedir. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Kırsal Mimari Mirasa İlişkin 881 (1979) No'lu Tavsiye Kararı ile kırsal alanlar, üzerinde şekillendiği doğal ve yapılı çevre ve bu alanlarda bulunan mimari üretimler, yere ait özgün değer taşıdıkları kabulü ile korunması gerekli bir değer olarak görülmektedir. 1975 yılında yayınlanan Avrupa Mimari Miras Tüzüğü ve Amsterdam Bildirgesi'nde ise tarihi ve kültürel özelliği olan kentler, bina grupları, köylerin ve kırsal dokuların miras kapsamında olduğu belirtilerek, bu alanların "bütünleşik koruma" yaklaşımı kapsamında ele alınmasına karar verilmiştir. 2013 yılında ICOMOS tarafından hazırlanan 'Türkiye Mimari Mirası Koruma Bildirgesi'nde kırsal sit "Yerleşim düzeni, yapım tekniği ve tasarımıyla yerelin ürünü olan yapıların, yol, meydan, tarım alanı vb. öğelerle birleşerek oluşturduğu, korunacak değerler taşıyan kırsal alanlar" olarak, geleneksel mimari miras ise "Teknoloji ve iletişim olanaklarının gelişmesiyle hızla çeşitliliğini yitiren dünyada, yöreye özgü malzeme ve tekniklerle, yöresel yapım geleneklerini, yerel kimliği yansıtan geleneksel yapı, yapı grupları ve yerleşmelerdir." şeklinde tanımlanmıştır. 1992 yılında UNESCO'nun Dünya Mirası Sözleşmesi'ne "kültürel peyzaj" tanımı eklenerek, bu tür alanlardan 'doğa ve insanın ortak eserleri' olarak bahsedilmiştir. Kırsal peyzajlar, kültürel peyzaj alanı sınıflandırmasındaki 'gelişimi devam eden, organik olarak gelişmiş kültürel peyzaj alanları' kategorisine girmektedir. Bu doğrultuda 2017 yılında ICOMOS-IFLA tarafından 'Kırsal Peyzaj Mirasına Yönelik İlkeler' adlı belge yayınlanmış ve kırsal peyzaj ve kırsal peyzaj mirası tanımları yapılmıştır.[1] Kırsal peyzajlar kısaca, gıda ve/veya hammadde gibi yenilenebilir doğal kaynakların üretildiği, insan-doğa etkileşimi ile oluşan karasal ya da sulak alanlar olarak tanımlanmaktadır. Kırsal peyzaj mirası ise alana özgü somut ve somut olmayan değerlerin ifadesi olarak tariflenmektedir. Kırsal peyzajlar, geçmişte ve günümüzde, bu alanları oluşturan, kullanan ve dönüştüren sosyal yapıların, işlevsel, ekonomik, üretimsel ve kültürel organizasyonun fiziksel varlıklarının ifadeleridir. Bu alanlar tüm öğeleriyle kırsal yerleşimler ve onu oluşturan doğal alanların bütünü olarak tanımlanabilir.

Antalya'da yer alan ve il merkezinin kuzeydoğusunda bulunan Akseki ve İbradı İlçeleri, doğal özellikleri, kültürel yapısı ve yerleşimlerindeki mimari süreklilik göz önüne alınarak Akseki-İbradı Havzası olarak tanımlanmakta ve özgün kültürel peyzaj değerleriyle bilinmektedir. Bölge, sahip olduğu arkeolojik, kültürel ve doğal değerlerle çok katmanlı bir kimliğe sahiptir. Bölgedeki geleneksel mimari, toplumsal yaşam biçiminin, bölgenin fiziksel özellikleri ve yerel malzemeleri ile harmanlanmasıyla ortaya çıkmıştır ve "düğmeli evler" olarak bilinmektedir. Bölgeye özgü olduğu bilinen bu yapım tekniğine sadece Akseki ve İbradı ilçeleri ve bu ilçelere bağlı köylerde değil, Gündoğmuş ve Manavgat'ın bölgeye sınır veren yerleşimlerinde de rastlanmaktadır. Fiziksel çevre koşullarının etkisiyle havzanın çevresinden bir miktar izole olması ve farklı nitelikte yapı malzemelerinin bölgeye erişiminin kısıtlılığı, bu yerleşimlerin kırsal mimari niteliğininin kısmen devam etmesine katkı sağlamış olmalıdır (Kuleli, Akdeğirmen, 2019). Kırsal mimari miras niteliği taşıyan bu yerleşmelerde özgün yapım tekniği ile inşa edilmiş bir çok yapı halen kullanılmaktadır. Ancak, yerleşimlerin niteliğine ve bütünlüğüne zarar veren yeni yapılar ve tarihi yapılarda gerçekleştirilen uyumsuz uygulamalar da son yıllarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

2. AKSEKİ- İBRADI HAVZASI GENEL YERLEŞİM ÖZELLİKLERİ

Antalya kent merkezinin kuzeydoğusunda yer alan Akseki- İbradı havzası sahip olduğu doğal ve kültürel miras değerleriyle Anadolu'nun özgün yerleşimlerinden biridir. Yüksek konumu sebebiyle iklimsel olarak bulunduğu Akdeniz bölgesinden farklılık göstermekte, kuzeyin karasal iklimi ile güneyin Akdeniz iklimi arasında bir geçiş alanı oluşturmaktadır (Hadimli, 2008).

Bölgenin tarihi boyunca bölgenin kervan ticaret yolu üzerinde bulunduğu ve ekonomisinin büyük ölçüde ticarete dayalı olduğu bilinmektedir (Eravşar, 2015). Akseki-Sarıhacılar-Belenalan yerleşimlerini birbirine bağlayan 'Tarihi Kervan Yolu' olarak adlandırılan taş döşemeli yolların Osmanlı Dönemi'nde, Akseki ve çevre köylerin bağlantısını sağlamak amacı ile yapıldığı düşünülmektedir. Kervan Yolu'nun Akseki-Sarıhacılar arasındaki bölümü Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 17.11.2009 tarihli 3590 sayılı karar, Sarıhacılar-Belenalan arasındaki bölümü ise 26.04.2016 tarihli 4881 sayılı kurul kararı ile tescillenmiştir.

Havzada yer alan yapılar coğrafi ve iklimsel koşullara bağlı olarak, yöresel malzemelerin kullanıldığı ve yöreyle özdeşleşmiş "düğmeli ev" yapım sistemi ile inşa edilmiştir. Bu sistemin kullanıldığı yapılar sadece Akseki-İbradı havzası ile sınırlı değildir, benzer yapılar Gündoğmuş ve Manavgat'ın bölgeye yakın olan yerleşimlerinde de görülmektedir. Fiziksel çevre koşullarının etkisiyle, bölgenin taşıdığı mimari özellikler yoğun bir bozulmaya maruz kalmamış ve büyük ölçüde günümüze kadar gelebilmiştir. Bölgenin topografik yapısı ve ekilebilir alanların sınırlı

[1] ICOMOS Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü 2019 Etkinlikleri kapsamında Eskişehir'de düzenlenen 'Kırsal Mimari Miras Sempozyumu' Bildiri özetlerinde yer alan ve Zeynep Ahunbay tarafından yapılan metin çevirisinde bildirinin başlığı, 'Kırsal Peyzaj Kültür Mirası İle İlgili ICOMOS-IFLA İlkeleri' olarak yer almaktadır.

olması, tarımsal kullanım amacıyla teras düzenlemelerini gerekli kılmıştır ve bu teraslar havzanın özgün kültürel peyzaj değeri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Antalya Bilim Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Bölümü müfredatında yer alan "Tarihi Yapıların Belgelenmesi ve Analizi" ile "Koruma ve Restorasyon Projesi" derslerinde çalışma alanı olarak seçilen bölgeye öğrencilerle birlikte 2018-2019 ve 2019-2020 eğitim-öğretim dönemlerinde ziyaretler gerçekleştirilerek, Akseki, İbradı, Ormana, Sarıhacılar, Belenalan, Büyükalan ve Güzelsu yerleşmeleri incelenmiştir. Bu çalışmalarda öğrencilerin evrensel açıdan önem taşıdığı düşünülen havzadaki doğal ve kültürel peyzajı tanımaları, bölgenin özgün yapım sistemini öğrenmeleri ve belgeleme ve koruma çalışmalarının gerekliliğini ve önemini anlamaları amaçlanmıştır. Bölgenin coğrafi, kültürel ve mimari özelliklerinin incelenmesinin ardından, 2018-2019 eğitim-öğretim yılında Belenalan yerleşiminde seçilen dört, 2019-2020 eğitim-öğretim yılında ise Güzelsu yerleşiminde seçilen dokuz yapının rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri öğrenciler tarafından hazırlanmıştır. Tek yapı ölçeğinden başlayarak, tarihi çevreye uzanan koruma bilincinin önemi ve kırsal alanlardaki koruma çalışmalarının ilkeleri, alan çalışmalarını destekleyen konferanslarla öğrencilere aktarılmıştır.

Şekil 1.- Şekil 2.- Şekil 3. Antalya Bilim Üniversitesi Mimarlık Bölümü akademisyen ve öğrencileri tarafından 2018- 2020 yılları arasında Belenalan ve Güzelsu yerleşimlerinde gerçekleştirilen alan çalışmaları.

3. BELENALAN KIRSAL YERLEŞİMİ

3.1. Belenalan Kırsal Yerleşim Dokusu ve Mimari Özellikleri

Akseki ilçe merkezine 8 km mesafede yer alan Belenalan kırsal yerleşimi, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 22.11.2011 tarih ve 166 sayılı kararıyla 'Kentsel Sit Alanı' olarak belirlenmiştir. Aynı karar ile köy sınırları içinde kalan 41 adet sivil mimarlık örneği, 1 adet idari yapı, 1 adet dinsel yapı, 7 adet anıt ve abide korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiştir (Kuleli, Akdeğirmen,2019). Havzanın özgün yapım tekniği

olan düğmeli yapım sistemi ile inşa edilen yapılardan oluşan Belenalan Köyü'nde yapıların büyük bölümü özgün özelliklerini korumaktadır.

Topoğrafyaya uyum sağlayarak gelişen köy yerleşiminde yollar eğime paralel, yapılar ise bahçe içinde ve ayrık nizamda inşa edilmiştir. Bahçeler kuru duvar tekniğiyle örülen duvarlar ile sınırlandırılmıştır. Belenalan Köyü sokaklarının özgün kaplamasının taş olduğu bilinmektedir ancak günümüzde bu yolların bir kısmının toprak veya asfalt ile değiştirildiği gözlemlenmiştir. Eğimli bir topoğrafyaya sahip olması nedeniyle, yapılarda kot farklılıkları oluşmuş, yapılar eğime oturtularak yerle ilişkileri kurulmuştur.

Bölgede tarıma elverişli alanların kısıtlı olması sebebiyle, Belenalan Köyü'ndeki başlıca ekonomik faaliyetin hayvancılık olduğu bilinmektedir (Hadimli, 2008). Kırsal mimarinin işlevi ön planda tutarak, yaşayanların üretim ve yaşam biçimlerine göre şekillenen mekansal kurgusu Belenalan Köyü'nde de görülmektedir. Konutların zemin katları hayvancılık faaliyetleri için ayrılmış, samanlık, ahır gibi birimler bu katta çözülmüştür.

Genellikle iki katlı ve dış sofalı plan tipine sahip Belenalan konutlarında birinci katta yer alan odalar ve bölgede "ayazlık" olarak adlandırılan balkon sofaya açılmaktadır. Belenalan Köyü'nde basit dış sofalı konut tipolojisi yaygındır ancak dış sofanın diğer cephe ile ilişkilendiği eyvanlı dış sofalı konut tipolojisinde de örnekler bulunmaktadır.

Şekil 4. Belenalan Köyü geleneksel konut örneği (2017)

Bölgede kolaylıkla ulaşılabilen moloz taş ve ahşap ile geliştirilen kuru taş duvarlı yapım tekniği bölgenin ünik bir özelliği olarak bu bölge içindeki bir çok yerleşimde karşımıza çıkmaktadır. Belenalan Köyü'nde de geleneksel düğmeli yapım sisteminin yanı sıra, derz dolgusunda kireç harç ve kiremit kırıklarının kullanıldığı duvar örgüsüne sahip tarihi yapılar da bulunmaktadır.

3.2. Belenalan Kırsal Yerleşiminin Koruma Sorunları

Belenalan Köyü geleneksel dokusunu yerleşim ölçeğinde büyük ölçüde koruyarak günümüze ulaşmıştır. Ancak ekonomik geçim kaynaklarının sınırlı olması, Türkiye'de bir çok kırsal yerleşimde olduğu gibi, Belenalan Köyü'nde de nüfusun azalmasına sebep olmuştur. Bu nedenle birçok yapı boş ve bakımsız kalarak yıkım tehlikesi ile karşıya karşıya kalmaktadır. Diğer taraftan, halen köyde yaşamlarına devam eden yaşlı nüfus yaşadıkları yapılarda zaman bağlı gelişen yıpranma ve bozulmaları doku ile bütünleşmeyen malzeme ve tekniklerle onarma yoluna gitmektedir. Çimento, beton gibi malzemelerin tercih edildiği onarım faaliyetlerinde, kuru taş duvar yerine derzli ve sıvalı duvar örgülerinin kullanılmaya başlandığı gözlemlenmiştir.

Şekil 5. Belenalan Köyü geleneksel yerleşim dokusu (2017)

Belenalan Köyü ağırlıklı olarak konut yapılarından oluşan ve cami, okul, sarnıç gibi sınırlı sayıda ortak kullanım yapısına sahip bir yerleşimdir. Nüfus ve buna bağlı olarak fonksiyon çeşitliliği az olsa da, yapıların tümü geleneksel yöntemlerle inşa edilmiştir. Mimari doku bütünlüğünü büyük ölçüde korumakla birlikte, yapısal ölçekte kullanıcıların müdahaleleri sebebiyle bozulmalar ve kullanım dışında kalmaları sebebiyle de yapılarda yıkımlar meydana gelmektedir.

Şekil 6. Belenalan Köyü'nde kullanım dışında kalarak yıkılmaya başlamış geleneksel yapı örneği (2018)

4. GÜZELSU KIRSAL YERLEŞİMİ

4.1. Güzelsu Kırsal Yerleşim Dokusu ve Mimari Özellikleri

Akseki ilçe merkezinin 32 km güneydoğusunda yer alan Güzelsu yerleşimi, Otluk Dağı eteklerinde konumlanmaktadır. Günümüzde mahalle olarak Akseki ilçesine bağlı olan Güzelsu, geçmişte idari olarak bucak statüsünde bulunduğu için çevresinde yer alan bir çok kırsal yerleşmeye göre hem sosyal donatı alanları olarak, hem de yerleşim ölçeği olarak gelişmiş durumdadır. Yerleşim, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 31.10.2019 tarihinde 9965 numaralı karar ile kentsel sit alanı ilan edilmiştir. Korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescillenen yapılar içinde konutların yanı sıra, değirmen cami, dükkan, medrese, minare, çeşme gibi yapılar da bulunmaktadır (Ercivan,2020).

Güzelsu, dağlık bir coğrafyada bulunduğu için bölgedeki diğer yerleşimler gibi, tarımsal alanı kısıtlı olan ve ekonomisi hayvancılık ve ticarete dayanan bir yerleşimdir. Güzelsu'nun özgün bir özelliği ise yerleşimin

ekonomisinde rol oynayan zanaatçiliğin gelişmiş olmasıdır. Yerleşimin geçmişte kunduracılık, kalaycılık, demircilik, semercilik gibi bir çok zanaat alanında faaliyet gösterdiği bilinmektedir (Ercivan,2020).

Şekil 7. Güzelsu geleneksel yerleşim dokusu (2020)

Güzelsu yerleşiminde geleneksel yapılar topoğrafyaya uygun ve birbirinin manzarasını kapatmayacak şekilde konumlandırılmıştır. Konutlar eğimli alanlarda inşa edilmiş, kısıtlı düz alanlar ise tarımsal faaliyetleri için kullanılmıştır. Yerleşimi çevreleyen ve kültürel peyzajın çok önemli bir öğesi olan teraslar tarımsal faaliyetler için düzenlenmiş olup, bölgede seki olarak adlandırılmaktadır.

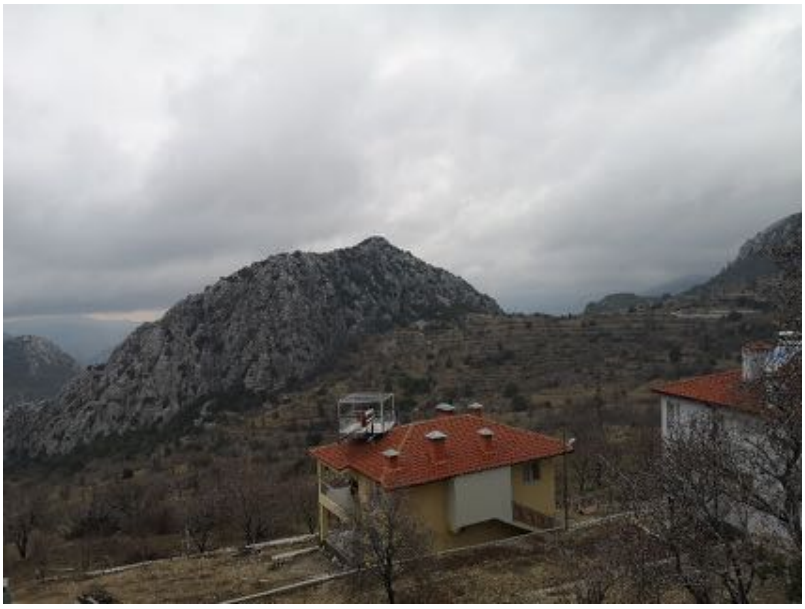
Genellikle tek veya iki kattan oluşan konut yapıları çoğunlukla ayrık nizamda planlanmış ve girişleri kimi zaman bahçeden, kimi zaman da doğrudan sokağa bakan cepheden verilmiştir. Bölgedeki geleneksel yapım tekniği olan düğmeli yapım sistemi ile inşa edilen konutlar çoğunlukla iç sofalı plan şemasına sahiptir. İki tarafında odaların yer aldığı sofanın bir ucu çardak olarak adlandırılan terasa, diğer ucu ise genellikle ıslak hacimlere açılmaktadır. Konutların iç duvarlarında kuru duvar üzerinde sıva kullanılırken, odaları ahşap bölücü duvarlar ayırmaktadır.

Geleneksel konutların biçimlenmesinde kullanıcıların yaşam biçimi ve özellikle geçim kaynakları belirleyici olmaktadır. Güzelsu konutlarında da zemin katın zanaat ve hayvancılık fonksiyonlarına ayrıldığı, üst katın ise gündelik hayatın devam ettiği mekanlardan oluştuğu görülmektedir. Zanaatçilik faaliyetlerinin yürütüldüğü işlikler genellikle konuttan bağımsız ve doğrudan dışarıya açılan bir girişe sahiptir. Güzelsu'da konutlardan bağımsız inşa edilmiş samanlık yapılarında da geleneksel kuru duvar yapım tekniği kullanılmıştır.

4.2. Güzelsu Kırsal Yerleşimi Koruma Sorunları

2019 yılında kentsel sit alanı ilan edilen Güzelsu yerleşimi ayrıca arkeolojik sit statüsüne de sahiptir. Yerleşim içinde ve çevresinde sahip olduğu doğal, tarihi ve kültürel değerlerle bir bütün olarak korunmaya değer özellikler barındırmakta, sahip olduğu kültürel peyzaj değerleri yerleşime özgün bir nitelik kazandırmaktadır. Yerleşimin ayrıca özellikle zanaat alanında somut olmayan kültürel miras değerlerini de barındırdığı gözlemlenmektedir.

Güzelsu yerleşiminin sahip olduğu geleneksel dokuda tahribata sebep olan en önemli etkenin son yıllarda sayıları hızla artmakta olan niteliksiz betonarme yapılar olduğu görülmektedir. Hem kullanılan malzeme, hem de ölçek açısından doku ile uyumlu olmayan yeni yapıların inşa edilmesi, yerleşimin mimari karakterini olumsuz yönde etkilemektedir. Benzer bir yaklaşım sokak kaplamalarında da görülmekte, geleneksel döşemeler yerini asfalt, kilit taşı gibi uygulamalara bırakmaktadır.

Şekil 8. Güzelsu yerleşiminde dokuyla uyumsuz yeni yapılar (2020)

Kırsal yerleşimlerin bir çoğunda görülen bir diğer koruma problemi ise göç nedeniyle konutların terk edilmesi ve bakımsızlık sebebiyle geleneksel yapıların kısmen veya tamamen yıkılmasıdır. Güzelsu yerleşiminde de kullanımı devam etmeyen yapılarda yaşanan bozulmalar hem doku ölçeğinde, hem de yapı ölçeğinde önemli kayıplara yol açmaktadır.

Şekil 9. Güzelsu geleneksel yerleşiminde terk edilmiş geleneksel yapı ve arkasında çağdaş malzeme kullanılarak inşa edilmiş yeni yapı örneği (2020)

Geleneksel yapılarda kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda yapılan plansız ve uyumsuz müdahaleler de yapı ölçeğindeki koruma sorunlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Kullanımı devam eden yapılarda zamana ve hava koşullarına bağlı olarak gelişen bozulmaların kullanıcılar tarafından özgün yapı malzeme ve yapım tekniğine uygun olmayan yöntemlerle onarılmaya çalışılması yapıların bütünlüğüne zarar vermektedir. Yapılarda çimento esaslı malzemeler, pvc doğramalar gibi yapı malzemeleri, yoğun olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ayrıca

ihtiyaçlar doğrultusunda geleneksel yapılara eklemlenen hacimler veya odaların ıslak hacime dönüştürülmesi gibi uygulamalar, yapıların hem plan, hem de cephelerinin özgünlüğünü bozmaktadır.

Şekil 10. Güzelsu geleneksel yerleşiminde uyumsuz malzeme ve ek yapı ile değişime uğramış geleneksel yapı (2019)

5. SONUÇ

Geleneksel- yöresel çevrelerin kaybı, tarihi süreçte oluşan yerel kültürün yitirilmesi anlamına gelmektedir. Göç sebebiyle boşalan kırsal alanlarda konutların bir çoğu bakımsız kalmakta, ardından da yıkılarak yok olmaktadır. Köyde yaşamaya devam eden ve büyük bölümü yaşlı nüfustan oluşan kullanıcıların yaşamlarını sürdürdüğü konutlarda ise gelişen ve değişen ihtiyaçlara yönelik uyumsuz eklemeler ve değişiklikler yapıldığı bilinmektedir. Kırsal alanlara ilişkin doğru ve yeterli koruma, bu alanların kullanıcıları ile ve çevresindeki diğer kırsal-kentsel yerleşimlerle bir bütün olarak ele almak ve çağdaş yaşama uygun hale getirmekle mümkün olabilecektir (Bölükbaş Dayı, 2011).

Kırsal mimarinin tanımlanmasında kullanılan en yaygın kavramlar yerellik, doğallık ve işlevselliktir. Bu kavramlar, kırsal yerleşimlerin bulundukları "yer" ile kurdukları ilişkiler aracılığıyla kazandıkları özgün karakterlerinde de belirleyicidir. Ancak kırsal mimari mirasın korunması konusunda geliştirilen stratejilerde sıklıkla genellemeler yapılmakta, korunması gereken kültür varlıklarının yapı ölçeğinde ve doku bütününde özgünlüklerin kaybetmelerine neden olacak müdahalelerin geliştirildiği gözlemlenmektedir. Çalışma kapsamında incelenen Belenalan ve Güzelsu kırsal yerleşimlerine dair yapılan araştırmalarda yerleşimlerin sahip olduğu mimari değerlerin özellikle bölgeye özgü olan düğmeli yapım tekniği sebebiyle ortaklaştırıldığı görülmüştür. Yapım yılından, plan tipine, ölçeğinden, açık alan kullanımına kadar bir çok konuda farklılıklar barındıran bu iki yerleşimin korunması konusunda bütüncül bir yaklaşım geliştirilmeli, ancak değişkenlik gösteren özellikleri de göz ardı edilmemelidir. Yerleşimlerde son yıllarda inşa edilen yeni yapılarda kimi zaman sadece yapım sisteminin tekrar edildiği, fakat plan ve cephe özellikleri incelendiğinde geleneksel mimariye uygun olmayan mekanların üretildiği görülmektedir. Kimi zaman ise malzeme ve teknik olarak da dokuya yabancı olan ve artan sayıları sebebiyle yerleşim dokusunun bütünlüğüne zarar veren çağdaş uygulamalara rastlanmaktadır.

Kırsal yerleşimlerin de diğer kültür varlıkları gibi yaşatılarak korunması gerektiği açıktır. Bu nedenle ihtiyaç duyulan yeni yapıların inşa edilmesi, mevcut yapıların çağdaş yaşam koşullarına uyum sağlayacak biçimde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Köylerdeki yaşamın yeniden canlandırılması, ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve bu köylerin yaşamını devam ettirebilmesi, köylerde sunulacak imkanlara bağlıdır. Fakat yeni yapılacak her türlü müdahalede her yerleşim için ayrı ayrı geliştirilecek özgün tasarım stratejilerine ihtiyaç bulunmaktadır.

Tasarım politikası kavramı kentsel çevrelerin planlanması bağlamında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Karakterini planlama ile kazanmayan, kullanıcının ihtiyacı ve yapı ustasının deneyimi ile şekillenen kırsal çevrelerde de benzer tasarım politikalarının geliştirilmesi gerektiği görülmektedir. Kırsal alanların korunmasında geleneksel yapıların korunarak yaşatılması kadar, kırsal üretim sürecinde ihtiyaç duyulan yeni yapıların doku ile uyumlu bir şekilde inşa edilmesi de büyük önem taşımaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ve ulaşım ve iletişim

olanaklarının artışı ile kentle olan ilişkilerin güçlenmesi kırsal alanlarda da kentte yaşanan olumsuz değişim ve bozulmaların söz konusu olabileceğini göstermektedir. Kırsal alanların yaşamını sürdürmesi yerleşimlerin çağdaş yaşam koşullarına ulaştırılmasıyla mümkündür. Bu nedenle öncelikle "yere" ait farkındalığın oluşması ve özgün özelliklerle uyumlu tasarım politikaların oluşturulması ve uygulanması gerekmektedir.

KAYNAKLAR

Akgün, A. Kürkçüoğlu, E, Akay. (2018). "Türkiye'de Kırsal Morfoloji ve Değişen Doku Tipolojilerinin Çözümlenmesi", "Değişkent" değişen kent, Türkiye Kentsel Morfoloji Araştırma Ağı II. Kentsel Morfoloji Sempozyumu, 623-634.

Aran, K. (2015). "Barınaktan Öte Anadolu Kır Yapıları", Güney Mimarlık, 10-14.

Berkay, F. (2009). "Tarih ve Toplum, Köy ve Kent", Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa.

Bölükbaş Dayı, E. (2011). Kırsal Ölçekte Geleneksel Konutların İncelenmesive Çevre Koruma Önerileri için Bir Yöntem Araştırması, Bağlıca Köyü- Nallıhan. Gazi Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

ÇEKÜL (2012). Anadolu'da Kırsal Mimarlık, Bursa.

ÇEKÜL (2020). Kırsal Mirasın İzinde, İstanbul.

Eminağaoğlu, Z. (2004). "Kırsal Yerleşmelerde Dış Mekan Organizasyonu- İlgili Politikalar ve Değerlendirmeler" Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.

Eminağaoğlu, Z.. Çevik, S. (2007). "Kırsal Yerleşmelere İlişkin Tasarım Politikaları ve Araçlar" Gazi Ünv. Müh. Mim. Fak. Der., 22 (1): 157-162.

Eravşar, O. (2015). "Akseki ve Çevresindeki Selçuklu Dönemi İzleri", Ben Akseki'yim, (Haz.) Durak, A. İstanbul: Elit Ofset Matbacılık. 291-304.

Ercivan, Ş.G. (2020). Antalya İli Akseki İlçesi Güzelsu Kırsal Yerleşmesinin Bütünleşik Koruma Kapsamında İncelenmesi. Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Antalya.

Göney, S. (1977). Şehir Coğrafyası. İ.Ü.E.F.C.E.Yay., İstanbul.

Hadimli, H. (2008). "Akseki İlçesi'nin Coğrafyası", Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Hasol, D. (1998). Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü. Yapı Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul.

ICOMOS (2019) Uluslararası Anıtlar ve Sitler Günü 2019 Etkinlikleri Kırsal Mimari Miras Sempozyumu Bildiri Özetleri, Eskişehir Teknik Üniversitesi.

Kuleli, A. E., Akdeğirmen, S. (2019). "Belenalan Köyü Kırsal Mimarisinin İrdelenmesi ve Düğmeli Ev Yapım Sistemine Bir Örnek", Turkish Studies, 14(6), 3309-3339.

KENT PLANLAMA SORUNU OLARAK İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ: KATILIMCI PLANLAMA YÖNTEMLERİ

NERGİS MENEMENLİ GÖKÇEN [1], BANU TOMRUK[2]

ÖZET

Etkisi her geçen gün daha da çarpıcı bir şekilde hissedilen iklim değişikliği sorununa karşı hükümetler, yürütülen küresel müzakere süreçleriyle 30 yılı aşkın süredir çözüm üretme çabasındadır. Ne yazık ki bu süreçte artmaya devam eden sera gazı emisyon oranları göstermektedir ki bu çabalar, temelinde insanların fosil yakıtlara bağlı tüketim alışkanlıklarından kaynaklanan iklim krizine gereken hızda etki edememektedir. Bu durum, uluslararası mücadelenin tepeden inme yaklaşımlarının iklim değişikliği karşısındaki etkisizliğini göstermektedir. Öte yandan iklim krizinin hem en büyük nedenlerinin merkezleri olan hem de bu sorundan en çok etkilenecek yerler olan kentlerin, yerel yönetimler arasında kurulan ulus ötesi ağlarla beraber bu probleme karşı küresel bir etki yaratma potansiyeli artmaktadır. Katılımcı planlama sayesinde ise kent yönetimleri, temeli bireylerin tüketim alışkanlıklarına bağlı olan bu küresel sorunu bireyler kapsamında da ele alabilmektedir.

Bu araştırmada öncelikle iklim değişikliği sorununa karşı cevap olabilecek ve ulus ötesi ağların dünya kentleri için örnek olarak gösterdiği vatandaş katılımına odaklı kent planlama yöntemleri araştırılmış ve bu yöntemlerin diğer kentler açısından yol gösterici noktaları belirlenmiştir. Bu kapsamda iklim eylem planlarıyla ön plana çıkan Paris, Barselona ve Kopenhag kentlerindeki uygulamalar örneklendirilmiş ve bahsedilen iklim değişikliğine duyarlı katılımcı planlama yaklaşımlarının Paris'in 15 Dakikalık Kent'i ile zaman çerçevesinde, Barselona'nın Süperblok modeliyle mekan çerçevesinde ve Kopenhag'ın İklime Dirençli Mahalle projesi ile kentin iklim değişikliği riskleri çerçevesinde geliştirildiği görülmüştür. Araştırmanın devamında bu kent planlama yaklaşımları, İstanbul ile karşılaştırılmıştır. İstanbul'un iklim değişikliği karşısında kendine özgü durum ve sorunlarına odaklanılarak kentin, engebeli topografyasına, yamalı kent dokusuna, gecekondularına, kentsel dönüşüm sürecine, mega projelerine ve örnek verilen dünya kentlerinde kaybolan ya da bulunmayan, ancak İstanbul'un bazı bölgelerinde hala varolan mahalle kültürüne dikkat çekilmiştir. Kentin bu unsurları üzerinden tartışılan önerilerin İstanbul'a özgü bir vatandaş katılımlı kent planlama yaklaşımı geliştirilirken bir tartışma ortamı yaratacağı düşünülmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Vatandaş Katılımlı Planlama, İklim Değişikliği, İstanbul, İklime Dirençli Kent, Sürdürülebilir Kent

[1] Y. Mimar Nergis Menemenli Gökçen, nergismenemenli@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9356-4208

[2] Dr. Öğr. Üyesi Banu Tomruk, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, banu.tomruk@bilgi.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9515-136X

GİRİŞ

İnsan etkilerinin yeryüzünün her noktasında görüldüğü antroposen dönemin bir parçası olan 21. yüzyılın ilk çeyreğinde, dünya küresel ısınmaya bağlı bir iklim değişikliği sürecinden geçmektedir. Orman yangınları, sel baskınları ve hatta salgın hastalıklarla ilişkilendirilebilecek yıkıcı etkilerini her geçen yıl daha geniş çapta gösteren ve 21. yüzyılın en büyük sorunu olarak nitelendirilen iklim değişikliği, Endüstri Devrimi'nden itibaren artan insan kökenli sera gazı emisyonlarının atmosferdeki yoğunluğunun yükselmesine bağlı olarak gelişmektedir. Bu artışın gerçekleştiği dönemde yeryüzüne yapılan en belirgin insan kökenli değişikliklerden biri ise kentleşme yoğunluğudur (Zhao, 2015).

İklim değişikliği sorununu bir kent planlama sorunu olarak ele alan bu araştırmada amaç, bu soruna karşı cevap olabilecek vatandaş katılımına odaklı kent planlama yöntemlerinin incelenmesi ve bu yöntemlerin diğer kentler açısından yol gösterici olabilecek ana noktalarının belirlenerek İstanbul kapsamında tartışılmasıdır. Çalışmada öncelikle iklim değişikliği sorunu karşısında yürütülen uluslararası küresel müzakere süreçlerinde bu konunun hangi açılardan yönetilemediği tartışılmıştır. Devamında ise iklim değişikliği sorununun neden bir kent planlama sorunu olduğu konusu irdelenmiş, sonra da bu soruna çözüm olarak nitelendirilebilecek dünyadan örnek kentsel projelere dikkat çekilmiştir. Son olarak da elde edilen bilgilerin ışığında İstanbul'a özgü iklim değişikliğine karşı geliştirilebilecek kent planlama yöntemleri için fikirler sunulmuştur.

KÜRESEL MÜZAKERELERİN İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ TUTUMU

Hükümetler arası iklim değişikliği kapsamında yürütülen müzakereler süresince küresel sera gazı azaltım hedeflerine ulaşılamama durumu, uluslararası mücadele kapsamında iklim değişikliği sorununun tepeden inme bir yaklaşımla yönetilmeye çalışılması ile yakından ilişkilidir. Küresel müzakerelerin en önemli çıktılarından Kyoto Protokolü süreçleri incelendiğinde (Birleşmiş Milletler, 1998), taraf ülkelerden yeterli altyapısı bulunanların ekonomilerini etkileyecek şekilde piyasa güçlerine yaptırım uygulamayı kabul etmedikleri, altyapıları yetersiz olanların ise hukuksal bağlayıcılığı olan azaltım hedeflerine sahip olmadıkları görülür (Bang v.d., 2016). Bunun üzerine hazırlanan ve aşağıdan yukarı işleyen Paris Anlaşması'na göre ise (Birleşmiş Milletler, 2015) ülkelerin gönüllü olarak kendi karbon emisyonu azaltım hedeflerini belirlemeleri ve bu hedefleri yerine getirip getirmedikleri hakkında değerlendirme raporları sunmaları gerekmektedir. Ne var ki ülkeler emisyon azaltımı konusunda uluslararası topluma verdikleri sözleri yerine getiremezse Paris Anlaşması'nın Kyoto'da olduğu gibi katı kurallarla hukuki bir yaptırım gücü yoktur.

İklim değişikliği sorununun çözülebilmesi için küresel bir iş birliğinin kurgulanması gerektiği açıktır. Ancak küresel müzakereler geçmişi, mevcut yaklaşımlarla emisyonları ihtiyaç duyulan ölçüde katı kurallarla sınırlandıran uluslararası bir anlaşmaya varılamadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu sorunun daha etkin çözümünün, yerel ölçekte müdahale mekanizmalarının güçlendirilmesine bağlı olduğu düşünülmektedir.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ NEDEN BİR KENT PLANLAMA SORUNUDUR?

İklim değişikliği küresel çapta bir sorun olsa da bu sorunu tetikleyen insan kökenli faktörlerin ana nedeni, yerel ölçekle bağlantılıdır (Tribbia, 2012). Bu konuda yapılan araştırmalar, emisyonların %30'u ile %50'si arasındaki miktarının, yerel yönetim politikalarıyla kontrol altına alınabileceğini göstermektedir (Homsy, 2014; Lindseth, 2004). Kent ölçeği ise yerel faktörler tarafından en çok emisyon yaratılan ölçektir. 21. yüzyılın ilk çeyreğinde kentler, dünyanın yüzey alanının sadece %2'sini kaplasa da küresel sera gazı salınımlarının %75'inin sorumlusudur (UN-Habitat, 2011). İklim değişikliğine yol açan sera gazı salınımlarına ise insanoğlunun kentsel yaşantısını destekleyen aktiviteleri neden olmaktadır. Isıtma, soğutma, pişirme, aydınlatma, ulaşım ve endüstriyel üretim gibi özellikle fosil yakıt tüketimine bağlı bu aktivitelerin etki alanı, kentin fiziksel sınırlarının ötesine yayılmaktadır.

"Kentleşmenin uzun tarihi, aslında dünya tarihinde yaşanmış olan çevresel modifikasyonun en önemli sürecidir. Geçtiğimiz yüzyılda bu süreç tartışmalı olarak etkisini artırmış, daha önce görülmemiş küresel ekolojik durumlar yaratmıştır. Ortaya çıkan çevresel sorunlar tamamıyla bizim kentleşme aktivitelerimizin yarattığı ekolojilere bağlıdır. Biz ise tarihi kent coğrafyamızı, saldırdığımız tarihi çevre coğrafyamızdan tutarsız bir şekilde ayrı tuttuğumuz için kesinlikle ağır bir bedel ödeyeceğiz" (Harvey, 1996).

Kent sakinlerinin gündelik pratiklerinden oluşan kentsel aktiviteleri, Harvey'in de işaret ettiği üzere (Harvey, 1996) tarihte benzeri görülmemiş küresel çevre sorunları yaratmıştır. Kentlerde vuku bulan gündelik hayat pratikleri, iklim değişikliği sorununu yarattığı gibi, kentleri de bu sorunun en yıkıcı etkilerinin görüleceği yerler konumuna getirmektedir. Kent ve iklim değişikliği arasındaki kompleks ilişki, bu sorunla mücadele kapsamında

kentlerin sürdürülebilirlik için bir savaş alanı olarak tanımlanmasına ve bu savaşın sonucunun belirleneceği yerler olarak görülmesine neden olmuştur (Sugar, 2010; Clark, 2003).

Fosil yakıtlara bağlı tüketim alışkanlıkları, su kıtlığı, hava kirliliği, kentsel ısı adası ve salgın hastalıklar gibi iklim değişikliğinin yarattığı ya da yaratabileceği durumlar karşısında kentler kırılgan konumdadır. Fakat kaynaklar ve araçlarla kentler, sermaye ve yeni girişimler için çekim merkezleri olduklarından iklim değişikliğiyle mücadele konusunda donanımlı yerel yönetimlere sahiptir (Davidescu v.d. 2020). Kent yönetimleri sahip oldukları bu donanımlar sayesinde etkili bir şekilde azaltım ve uyum eylemlerini hayata geçirebilirler. Sivil toplum, halk kuruluşları, ticari sektör ve araştırma enstitülerinin öncülük ettiği çok aktörlü ağlar ile iş birliği yapılarak da hem yereli kapsayan hem de merkezi kontrolü tanıyan karar verme süreçleri gerçekleştirilir (Lee, 2010; Scholz & Wang, 2006).

Sassen'e göre küresel iklim değişikliği müzakere süreçlerinde otonomileri yetersiz görüldüğü için kentlerin uluslararası ilişkiler açısından bir otoriter temsilci olma rollerinin dikkate alınmamasının nedeni, şehirlerin genellikle ulusların kurumsal hiyerarşisinin en altında bulunan "yerel" ölçeğe indirgenmesi ve bu ölçekle sınırlı tutulmasıdır (Gordon, 2016; Sassen, 2015). Ancak kent ölçeği, dünya çapında etki yaratabilen bir yerel ölçek olmakla beraber küresel ölçekte de güçlü bağlantılara sahiptir. Üstelik kentlerin, iklim değişikliği kapsamında küresel ölçekteki önemini artıran etken bağlı oldukları ulus devletleri değil, direkt olarak diğer kentlerle kurdukları ilişkilerdir. Ulus ötesi ağlar olarak adlandırılan bu ilişkiler, iklim değişikliği konusunda kentlere otonomilerini kazandırırken onların tek başlarına ulaşamayacakları hedeflere yaklaşmalarını sağlamaktadır. C40 Kentleri, İklim Koruma için Kentler (CCP) ve Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler (UCLG) iklim değişikliğine karşı çalışmalar üreten ulus ötesi ağlardan birkaçıdır.

Kentlerin iklim değişikliği ile mücadelede küresel bir etki yaratma potansiyelini artıran bir diğer faktör ise kent yönetimlerinin bu sorunu birey ölçeğinde ele alabilmesidir. Ulusal iklim değişikliği yönetiminin hiyerarşik düzeni, paydaşlarla kurulması gereken ilişkiyi etkili bir biçimde yaratamamaktadır. Buna karşın kent yönetimleri iklim krizini yaratan ve ondan etkilenen kent sakinlerine hem yakındır hem de azaltım ve uyum eylemlerini hayata geçirirken, yere ve paydaşlara özgü durumları en iyi şekilde anlayabilme potansiyeline sahiptir. Dolayısıyla plancılar, iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında uygulanan kent planlama yaklaşımlarında 'bilen plancı' rolünden çıkar ve 'dinleyen plancı' rolüne girer (Roggema, 2017). Bu planlama tarzı, Innes ve Booher tarafından "işbirlikçi akılcılık" olarak tanımlanmıştır (Innes & Booher, 2018, 2010). Köklerini Habermas'ın iletişimsel eylem kuramından (Habermas, 1984, 1981) alan işbirlikçi akılcılık (collaborative rationality), deneyimsel bilgilerden ve mantığa dayalı tartışma süreçlerinden oluşmakta ve bir konunun tüm paydaşları karşılaştıkları problemler için yaratılan müzakere ortamına kendi çeşitli perspektiflerini getirebildikleri müddetçe çalışmaktadır (Innes & Booher, 2018, 2010).

Vatandaş katılımlı planlama sürecinde ulaşılmak istenen yerele özgü bilgi, aslında hazırda beklememektedir. Bu nedenle iletişimsel yaklaşımla ilerleyen planlama süreçlerinde önceden belirlenmiş bir görev listesini izlemek mümkün değildir. Katılımcı planlamanın görevleri, ancak paydaşlarla iletişim süreci sırasında açığa çıkarılabilir, öğrenilebilir ve anlaşılabilir (Healey, 2002, 1993). Ayrıca vatandaşlarla direkt olarak iletişimde oldukları için de plancılar, bireylerin ve organizasyonların emisyonlarını azaltacak davranışsal değişimlerini destekleyebilirler (Grover, 2010). Kent sakinlerinin bu şekilde iklim yönetimi sürecine dahil edilmesi ise onları bilgi sahibi olmanın ötesine taşıyarak karar verici konuma getirir (Agana, 2019). Aynı zamanda insanlar, gücün dağılımı ve vatandaş kontrolünün artmasıyla topluluk hedeflerini daha iyi fark edebilirler (Gaber, 2019; Arnstein, 1969). Vatandaş katılımı ne kadar sağlanırsa, vatandaşlar kendi çevrelerini de aynı oranda sahiplenecekler ve çevreye yatırım yapmakla beraber ona iyi bakıldığından emin olmaya çalışacaklardır (Roggema, 2017). Çünkü kentsel olaylar, sadece uzmanlar tarafından anlaşılabilecek gizli saklı durumlar değildir ve planlama konularında eğitilmemiş ama kentin koşullarını yaşayıp onu kullanmaya alışkın olan vatandaşlar tarafından da deneyimlenir (Jacobs J. , 2011, 1961). Bu nedenle kentsel süreçlere katılım gösteren kent sakinlerinin kentsel çevrelerine daha çok saygı gösterdiği görülmektedir.

Kentler dünyanın içinde bulunduğu iklim krizine sebep olan nedenlerin hem direkt hem de dolaylı olarak merkezi niteliğinde olduklarından kent üzerinden yapılacak uyum ve azaltım eylemlerinin, iklim kriziyle mücadele kapsamında ilk sıralarda yer alması gerektiği söylenebilir. Özünde insan kökenli bir sorun olduğu için de iklim değişikliğine karşı üretilen kent planlama yaklaşımlarının vatandaş katılımına uygun bir şekilde hazırlanması büyük önem taşımaktadır. Mevcutta iklim değişikliği ile mücadeleyi destekleyen birçok kent planlama yönteminin gelişmekte olduğu ve bu yöntemlerin ulus ötesi ağların da desteğiyle diğer dünya kentlerinde tekrar edilip geliştirilmeye başlandığı görülmektedir. Ancak her kent, bulunduğu bölge, maruz kaldığı iklim şartları ve içinde yaşayan toplumun ekonomik ve sosyal yapısı gibi farklı dinamiklere sahip olduğu için planlama yöntemleri, tüm kentlerde aynı şekilde uygulanamaz. İklim değişikliği sorunu, tek bir çözümü olmayan kompleks bir

problemdir. Bununla birlikte iklim değişikliği ile mücadele kapsamında dünya kentlerindeki uygulamalardan öğrenilen stratejilerle diğer kentler için öneriler geliştirilebilir. Bu çerçevede, araştırmanın devamında ulus ötesi ağlar tarafından dünyada örnek gösterilen Paris, Barselona ve Kopenhag kentlerinin iklim değişikliğine karşı kent planlama yöntemleri sırasıyla incelenmiştir.

PARİS

Paris kenti yönetimi, 2050 yılına kadar %100 yenilenebilir enerjiye geçiş hedefini gerçekleştirmeyi amaçladığı Paris İklim Eylem Planı'nı 2018'de yayınlamıştır. Bu eylem planının odaklandığı konulardan bazıları ise Parislilerin ev ile iş arasında yaptıkları yolculuğun uzunluğu nedeniyle uzaktan çalışmayı destekleyecek çözümlerin gerekliliği ve bunlar için mevcut kamu binalarının çok amaçlı kullanımının teşvik edilmesi ile beraber yeni belediye binalarının tasarımında çok amaçlı kullanım kriterinin getirilmesidir (City of Paris, 2018). "15 Dakikalık Kent" modeli ise Paris'in iklim eylem planına cevap veren ve iklim değişikliği ile mücadele kapsamında çözümler üreten bir kent planlama stratejisidir.

Prof. Carlos Moreno tarafından üretilen bu modele göre vatandaşların market, eğitim ve sağlık başta olmak üzere tüm ihtiyaçlarına, ikamet ettikleri yerden en fazla 15 dakikalık yürüyüş ya da bisiklet yolculuğu ile ulaşabilmeleri planlanmaktadır (C40, 2020). Moreno'nun Krono-Şehircilik olarak tanımladığı bu kent planlama yaklaşımı, bireylerin ulaşmak istedikleri yerlere nasıl en kısa sürede gidebilecekleri sorusuna cevap olarak geliştirilmiştir (Moreno, 2019). Buradan yola çıkarak 15 Dakikalık Kent'in, insan hayatında zamanın kullanımını sorunsallaştıran bir model olduğu söylenebilir. Vatandaşların ihtiyaçlarına hiper-yakın konumda yaşıyor olacak şekilde çözümlenmesi planlanan bu modelin diğer ana hedefleri ise herkesin temiz havaya ve serbestçe kullanılabilecek yeşil alanlara yakın olması, bir mahallede çeşitli konut tipolojilerinin bir arada yer alması ve beraber çalışma ortamları gibi uzaktan çalışmaya olanak tanıyacak yerlerin oluşturulmasıdır (C40, 2020).

COVID-19'un yarattığı paradigma kayması sonucunda benzerlerine ihtiyaç duyulan bir kent planlama yöntemi olarak 15 Dakikalık Kent fikri, pandemi sonrası sosyal ve ekonomik iyileşme için C40 Kentleri (C40 , 2021) tarafından bir kılavuz olarak seçilmiştir (Sisson, 2020). Paris'in yerleşim düzeni, demografisi ve sosyo-ekonomik yapısı kendine özgü olsa da Moreno'nun planı, nerede ne yapılması gerektiğini anlatmak yerine, yere göre yapılması gereken eylemlere nasıl ulaşılacağı konusunda yol göstermektedir. Bu modele benzer kent planlama stratejileri, başka kentlerde de geliştirilmeye başlanmıştır. Örneğin Milano'da COVID-19 sonrası iyileşme sürecinde bu modele yakın bir yöntem geliştirilmiş (Pisano, 2020), Seattle'da ise benzer bir model üzerinde çalışılacağı açıklanmıştır (Bicknell, 2020).

15 Dakikalık Kent modeli sadece insanların ulaşımda kullandıkları araçları değiştirerek sera gazı emisyonlarını kısa vadede azaltan bir çözüm değil, 15 dakika erişim mesafeli bir alan içinde gerçekleşebilecek alternatif bir yaşam stili sunarak uzun vadede de etkili olacak bir çözümdür. Bu yaşam stiline göre mahalle sakinlerinin ev ile iş arasındaki ulaşım süreleri azalmakta, gün içerisinde kazanılan zamanın kullanabileceği temiz havaya sahip yeni açık alanlar oluşturulmaktadır. Bu alanlar gerek rekreatif aktiviteleri içeren gerekse de iklim değişikliği konusunda bilgi paylaşımı yapılabilecek ve kapsamlı müzakerelerin gerçekleştirilebileceği mekanlar olarak düzenlenmektedir. Üstelik 15 dakikalık çeperde yaşayan insanların isteklerini karşılayacak olan sokaklar ve yeşil alanlarla beraber işletmeler, kurumlar ve uzaktan çalışma merkezleri gibi yerler direkt olarak kendi ihtiyaçlarına göre şekillendiği için vatandaşların bu yerleri benimsemeleri kolaylaşmaktadır. İnsanlar çevrelerini benimsediklerinde onu korumak adına çaba gösterecekleri için de 15 Dakikalık Kent modelinin hem insanların hayat kalitesini yükselten hem de iklim değişikliği ile mücadele açısından kalıcı çözümler üreten bir kent planlama yaklaşımı olduğu söylenebilir.

BARSELONA

2050'ye kadar karbon nötr olmak konusunda kararlı olan Barselona kent yönetimi, fosil yakıtlara bağlı özel araç kullanımının azaltılıp yaya ve bisikletliler ile toplu taşıma kullananlara odaklanılarak mevcuttaki altyapıyı geliştirmeyi merkezine aldığı Barselona İklim Planı'nı 2018'de yayınlamıştır. 'Süperblok' (superblock) modeli ise eylem planının önemli bir parçası olan ve bu konu kapsamında taşıtların kentten uzaklaştırılarak sokak ve caddelerin yeniden halka kazandırılmasını hedefleyen bir kent planlama yaklaşımıdır (Ajuntament de Barcelona, 2018). Bu modele göre 400x400 metrelik alanın içerisindeki 9 blok bir araya getirilmekte ve bu bölgedeki caddeler motorlu taşıt trafiğinden arındırılmaktadır. Geniş çapta bir yayalaştırma projesi olarak da görülebilecek bu planlama stratejisinin amacı, kentin önce yayalara, sonra bisikletlilere, sonra da toplu taşımaya öncelik verecek şekilde yeniden düzenlenmesi ve kent sakinleri için çevresel kalitenin artırılmasıdır. Tüm kentin

Süperbloklar şeklinde düzenlenmesi ise Barselona İklim Planı'nın ana eylemlerinden biridir (Ajuntament de Barcelona, 2018).

Süperbloklar'ın hayata geçirilmesi için binaların yıkılmasına, pahalı altyapı ve büyük çaplı kentsel dönüşüm projelerine gerek yoktur (Lopez v.d. 2020). Dolayısıyla yapılı çevrede büyük fiziksel değişiklikler uygulanmayıp yalnızca fonksiyonel kurallarla düzenlendiklerinden Süperbloklar'ın, taktiksel kent planlama yaklaşımlarıyla tasarlandığı söylenebilir (C40, 2018). Bu kent stratejisi sayesinde yeşil alanlarla kamusal alanlar, kentin trafiğe ayrılmış geniş mekanları üzerinde büyük yatırımlar gerektirmeden üretilebilmektedir.

Süperbloklar, yerel halk, işletmeler, organizasyonlar, gruplar ve Kent Konseyi'nin ortaklığıyla hayata geçirilerek Barselona kent planlama stratejilerinin ana unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu yaklaşımın planlama sürecine ilgilenen her vatandaş, organizasyonlar, toplantılar, aktiviteler, atölye çalışmaları ve "Decidim Barcelona" online platformu aracılığıyla katılabilmektedir (Ecology, 2020). Vatandaş diyaloğu ve varılacak uzlaşmaların öncelikte olduğu Süperbloklar'ın başarılı olabilmesi için Kent Konseyi, vatandaşla iletişimi artırırken sadece onların çevreleriyle ilişki kurmasını sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda kent sakinlerinin kendi mahalleleri konusunda karar verici duruma gelmelerinin önünü açarak vatandaş katılımını en üst noktada tutmaktadır.

Özetle Süperbloklar Barselona'nın mevcuttaki yapı adası bloklarından oluşan kendine özgü fiziki çehresine göre şekillenmiş olsa da bu kent planlama yaklaşımının farklı örüntülere sahip kentlerde de uygulanma ihtimali olan ve iklim değişikliği ile mücadele kapsamında etkili olan mekânsal stratejilerle planlandığı söylenebilir.

KOPENHAG

Kopenhag kent yönetimi, iklim değişikliği ile mücadele kapsamında 2012'de hayata geçirdiği iklim eylem planıyla 2025'e kadar dünyanın ilk karbon nötr kenti olmayı hedeflemektedir. Eş zamanlı olarak hazırlanan İklim Değişikliği Adaptasyon Planı'nda ise atılacak adımlarla sadece iklim değişikliğinin etkilerine yanıt verilmekle kalınmayacağı, aynı zamanda daha çok rekreasyon alanının üretilmesi ve kent içinde çoğaltılan yeşil alanlarla çevre kalitesinin artırılması gibi insanların hayat standardını yükseltecek başka alanlarda da kazanç sağlanabileceği belirtilmiştir (City of Copenhagen, 2011). 2011'de Kopenhag'da yaşanan sel felaketi ile büyük hasar gören Østerbro'da planlanan Kopenhag İklime Dirençli Mahalle projesi bu kapsamda iyi bir örnek teşkil eder.

Projede mahalleyi kaplayan asfalt alanların %20'lik bir kısmı fırtına suyunu kontrol edebilecek kapasitede yeşil alanlara dönüştürülmüştür (Klimakvarter, 2016). Ağır yağış şartlarında yağmur suyunu binaların arasından güvenle en yakın limana kontrollü bir şekilde taşımak için yaratılan kamusal yollar olan sağanak yolları ise sel riskine karşı yağmur suyu yönetimi için oluşturulmuştur (Kahraman & Polat, 2019; Klimakvarter, 2016). İklime Dirençli Mahalle'nin sağanak yolları, aşırı sağanak durumlarında yağmur sularının aktığı bir çeşit kanal olarak işlev gören ve aynı zamanda arabalar, bisikletliler ve yayalar tarafından normal zamanlarda da kullanılabilen çok amaçlı yollar olarak tasarlanmıştır (Winberg, 2016). Yoğun sağanak sularının, tasarlanan yağmur bahçelerine yönlendirilmesi, oradan da boru hatlarıyla Kopenhag limanına doğru akması planlanmıştır. Kentin kanalizasyon sistemini yenilemek gibi pahalı çözümler yerine, üretilen sağanak yolları sayesinde hidrolik yüzeysel çözümlerin bulunması açısından bu kent planlama yaklaşımı, Barselona'nın Süperbloklar'ı gibi düşük maliyetli taktiksel kent planlama stratejilerine örnektir.

Vatandaş katılımının merkeze alındığı projenin başında vatandaşların deneyimledikleri çevresel sorunlar hakkında teknik çözümler üretmek için veri toplanmaya çalışılmış ve mahalle sakinleri ile çeşitli aktiviteler yapılmıştır. Projenin planlama, tasarım ve inşaat süreçlerinin tamamında vatandaşların aktif olarak yer almalarını teşvik etmek amacıyla da bir komite kurulmuştur. Sahada düzenlenen sergiler, toplantılar, oyunlar ve yeşil alan renovasyonu, komitenin düzenlediği danışmanlık ve tanıtım aktivitelerinden bazılarıdır (Xiaohui, 2017). Proje mimarları, düzenlenen toplantılarla vatandaşların projenin tasarım sürecine dahil olmalarını sağlamışlardır (Engberg, 2018). Kent yönetimi liderliğindeki projelerle beraber mahalle sakinleri tarafından düzenlenen birçok yeşil ve sürdürülebilir proje de üretilmiştir (City of Copenhagen, 2016). Yeşil çatılar, çatı çiftlikleri, yükseltilmiş sebze bahçeleri, yol kenarı bahçeleri, yağmur suyu toplama varilleri ve çocuklar için yağmur suyu aktiviteleri bu projelere örnektir (Engberg, 2018).

Özetle İklime Dirençli Mahalle projesi, mahalle sakinlerinin fikir ve isteklerinin hesaba katıldığı çözümlerle sürekli olarak geliştirilen bir kent planlama yöntemidir. Bu sayede vatandaşların, kent yönetimi ve diğer paydaşlar ile beraber uzun süren müzakere süreçlerinin bir parçası olmaları ve karar verici rolünü kazanmaları sağlanmaktadır. Bu proje, tüm kentte uygulanabilecek şekilde ölçeklendirilebileceği için de küresel çapta ilgi görmektedir.

İSTANBUL'A ÖZGÜ VATANDAŞ KATILIMLI KENT PLANLAMA YÖNTEMLERİ

2018'de yayınlanan İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı'nda (İİDEP) 2030 yılına kadar kentin sera gazı emisyonlarının %33 azaltılmasının hedeflendiği belirtilmiştir (İBB, 2018). Yukarıdaki örneklerle kıyaslandığında oldukça düşük bir hedef belirleyen İstanbul'un iklim değişikliği riskleri ise kısaca kent ısı adası etkisi, sıcaklık artışı, kuraklık, yağış rejiminde değişiklikler, deniz seviyesinde yükselme ve hava kirliliğidir. Örneklendirilen kentlerdeki gibi İstanbul'un iklim eylem planına fiziksel olarak cevap veren bir kent planlama projesi henüz hayata geçirilmemiştir. Buna karşın iklim değişikliği riskleri göz ardı edilemeyecek kadar büyük olduğundan İstanbul'a özgü bir kent planlama yönteminin geliştirilmesinin bir zorunluluk olduğu söylenebilir.

Bu araştırmada örneklendirilen çözümler, iklim değişikliği ile mücadele açısından düşük maliyetli ve potansiyelleri yüksek çözümlerdir. İstanbul'un bu gibi kent planlama yaklaşımı örneklerini kendi iklim eylem planı kapsamında göz önünde bulundurması gerekir. Ayrıca bu örneklere benzer yöntemler iklim eylem planının dışında da İstanbul'a özgü olarak üretilip geliştirilebilir. Örneğin; İstanbul'un kendi fiziki yapısı Barselona'nın Süperbloklar stratejisine benzer bir şekilde ele alınabilir, ya da Paris'in 15 Dakikalık Kent stratejisi, yine İstanbul'un kendi yapısına göre zamansal bir çemberin belirlenmesiyle denenebilir. Buna ek olarak Kopenhag'daki gibi sadece sel üzerinden değil, kentte beklenen deniz seviyesinde yükselme, sıcaklık artışı, kuraklık ve kent ısı adası gibi iklim değişikliği risklerine uyum eylemleri üzerinden de yeni bir yaklaşım geliştirilebilir. Ne var ki iklim değişikliğine dirençli bir kent yaratılması için öncelikle İstanbul'un kendi özelliklerine odaklanılması gerekir. Örneklendirilen kentlerle karşılaştırıldığında İstanbul, dünyanın en yoğun metropollerinden biri olarak 15,5 milyonluk nüfusuyla bu kentlerden en az 7 kat daha kalabalıktır ve kentin nüfusu kontrolsüz bir şekilde artmaktadır. Ayrıca boğazın iki tarafında konumlanan kentin deniz ekosistemiyle kendine özgü etkileşimi de göz önünde bulundurulmalıdır. Buna ek olarak engebeli bir topografya üzerine kurulduğundan İstanbul'un birbirinden farklı yapısal özellikleri de kapsamlı bir şekilde değerlendirilmelidir. Çünkü bu durum, kentin farklı bölgelerinde farklı iklim değişikliği sorunlarının yaşanmasına neden olmaktadır.

Farklı morfolojik yapıya sahip kentsel dokuların bir araya gelmesiyle oluşan İstanbul'un yapısal çehresi göz önüne alındığında, Süperblok modelinde olduğu gibi homojen bir morfolojiye uygun tek bir modelle tüm kentte uygulanabilecek bir çözüm yaratılamayacağı görülmektedir. Ancak İstanbul'un belirli yerleşkelerinde (Kurtuluş, Teşvikiye, Beyoğlu) bulunan ızgara düzenindeki yapı adaları, Süperblok stratejisinin uygulanması için potansiyel yerler olarak sayılabilir. Ayrıca farklı morfolojiye sahip parçaların bir arada yer aldığı kentsel alanlar üzerinde de belirli bölgeler seçilerek amorf sayılabilecek süperbloklar oluşturulabilir. Bununla beraber Süperblok kent planlama yönteminde çizilen fiziki sınırların neye göre belirlendiğini kapsamlı bir şekilde incelemek, İstanbul üzerinde benzer bir yaklaşım denenmeden önce başarılı bir planlama stratejisi geliştirmek için yardımcı olacaktır.

Barselona'nın baskın fiziki yapılaşma şekline göre kurgulanmış olsa da Süperbloklar'ın tek amacı, motorlu taşıt trafiğini caddelerden arındırıp 400x400 metrelik sınırların içerisinde kamusal alanları artırmak değildir. Sadece kamusal alan yaratmak, onların kullanımını garanti etmemektedir (Francis v.d., 2012). İklim değişikliği kapsamında yaratılan Süperbloklar'ın başarılı bir planlama yöntemi olabilmesi için vatandaşların bu alanları sürekli olarak kullanması oldukça önemlidir. Süperbloklar ile sokakların insanlar için yaşanabilir kentsel alanlara dönüştürülmesi istenirken aynı zamanda yaratılan bu alanlarda kent sakinlerinin hem topluluk bilincinin artırılması hem de çevrelerini sahiplenmeleri amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için ana mekan olarak kullanılmalarının nedeni ise sokakların, kamusal alanın ruhunu oluşturuyor olmaları ve yaratılmak istenen topluluk bilinci açısından büyük önem taşımalarıdır (Shehayeb & Eid, 2007; Jacobs A. , 1993). Mahalle sakinleri arasındaki etkileşimi artırabildiği için de sokak tasarımı, vatandaşların içinde yaşadıkları mahallelerine bağlılığını artırmaktadır (Talen, 2000). Vatandaşlara topluluk bilincini aşılama ve çevreyi sahiplenme dürtüsünü kazandırma hedefinin yanı sıra Süperbloklar'ın mekânsal sınırlaması ile yerele özgü bilgiye sistemli bir şekilde ulaşılmasının da amaçlandığı söylenebilir. Belirlenen bu amaçlar, 15 Dakikalık Kent ve İklime Dirençli Mahalle modellerinin de ortak amaçlarıdır. Süperbloklar ile mekan sınırı çerçevesinde, 15 Dakikalık Kent ile zaman sınırı çerçevesinde, Kopenhag örneğinde de iklim değişikliği riskleri çerçevesinde ulaşılmak istenen bu amaçlar, İstanbul'a özgü bir planlama stratejisi geliştirilirken de örnek alınmalıdır.

Öte yandan bu planlama stratejisini geliştirmeden önce örnek verilen projeler kapsamında neden toplumsallık bilinci oluşturma amacının öne çıktığının da anlaşılması gerekir. Bunun en büyük nedeni Paris, Barselona ve Kopenhag gibi metropolitan yapıdaki kentlerde bu bilincin azalması endişesidir. Aile ağlarının küçülmesi, ev ve iş arasındaki uzaklığın artması, banliyöleşme ve sosyal medya ile televizyon kullanımının yaygınlaşması gibi durumlar bu endişelerin kaynağıdır ve bunlar batı dünyasının köklü olarak yaşadığı değişimlerdir (Francis v.d., 2012). Bahsedilen değişimler, insanların oturdukları mahalleleriyle ilgili bağlarını zayıflatmış ve komşuluk ilişkilerini de azaltmıştır. Buna karşın İstanbul özeline bu perspektiften bakıldığında, komşuluk ilişkilerinin kentin

bazı bölgelerinde hala yoğun olduğu görülmektedir. Bu durum, iklim değişikliğine karşı bir planlama stratejisi geliştirilirken bir avantaj sağlayabilir.

Komşuluk ilişkilerinin yoğun olduğu bölgelerde yaşayan vatandaşlar hem yardımlaşmakta hem de mahallelerini ilgilendiren karar verme süreçlerini beraber yürütmektedirler. Mahallelilik ruhunun ise ortak karar alabilen komşuların oluşturduğu bu yerlerde hala yaşadığı görülür (Candan & Kazak, 2019; Geray, 1995). Komşuluk ilişkileriyle beraber mahallelilik ruhu, güvenlik, aidiyet, dayanışma ve sosyalleşme, mahalleyi "bizim mahalle" yapan şeydir (Turan & Ayatac, 2020). Bu şekilde insanların kültür, inanç, değerler ve yaşam stilleri gibi özelliklerini birbirleriyle paylaşarak etkileşime geçmeleriyle de mahalleye özgü bir kültür oluşmuş olur (Candan & Kazak, 2019). Köklü mahalle kültürünün bulunduğu yerlerde katılımcı planlamayı güçlendiren bilgilendirme, müzakere ortamı oluşturma ve iş birliği, daha hızlı ve etkili bir şekilde hayata geçirilmektedir. Dolayısıyla İstanbul'un farklı morfolojilerinin parçalar halinde birbirine eklenmesiyle şekillenen kent dokusunda mahalle kültürünün izlerini aramak, iklim değişikliği problemine çözüm olarak üretilecek bir planlama yaklaşımında odaklanılması gereken bir konudur. Böylelikle mahalle kültürünün izlerinin olduğu bölgelerde yaşayan vatandaşlarla beraber daha verimli ortaklıklar geliştirilebilir ve mahalle sakinleri, yürütülen kent planlama sürecinin aktif bir parçası olabilirler.

İstanbul'da mahalle kültürünün hala belirgin olduğu yerler olarak eski gecekondu mahalleleri incelenebilir. Altyapı yetersizlikleri bu mahallelerde büyük bir problemdir. Bu nedenle Gülsuyu ve Gülensu gibi gecekondu mahalleleri, İstanbul'da 10 yılı aşkın süredir kentsel dönüşüm projelerinin odak noktası olmuştur. Ancak bu kentsel dönüşüm projeleri konut mülkiyetini yüksek oranda değiştirdiği ve kiracı sayılarında artışlara neden olduğu için bu bölgelerdeki mahalle kültürünün de kaybolmasına sebep olmaktadır (Kılıç & Hardal, 2015). Fikirtepe Mahallesi'nin içinden geçtiği süreç, bu durum için iyi bir örnek teşkil eder. Eski bir gecekondu mahallesi olan Fikirtepe'deki kentsel dönüşüm süreci, gecekonduların yıkılıp yerlerine karma kullanımlı yüksek yapı bloklarının inşa edilmesiyle ilerlemektedir. Söz konusu karma kullanımlı yapı kompleksleri, ağırlıklı olarak konutlarla beraber iş merkezi ve alışveriş merkezi fonksiyonlarını barındırır. Bu tür projelerin sayıca çokluğu, İstanbul'u verilen örneklerden ayıran bir başka özelliktir. Bu yapılar, bulunduğu çevrenin ekolojik, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirliğini olumsuz yönde etkilemekte ve motorlu taşıt kullanımını artıran bir ortam oluşturmaktadır. Daha çok motorlu taşıt kullanımı, daha çok emisyon yaratacağı için de bu yaklaşımlarla üretilen kentsel dönüşüm projelerinin sürdürülebilir bir çevre yaratma amacından çok uzakta olduğu açıkça görülebilir. Aynı zamanda bölge halkının bu mahallelerden taşınmasına yol açıldığı ve mahalle kültürü yok edildiği için de bu gibi kentsel dönüşüm projelerinde sosyal olarak da sürdürülemeyen bir ortam yaratılmaktadır.

Yetersiz altyapı ve depreme dayanıksız yapılaşmaya sahip olan İstanbul'un gecekondu mahallelerinin en büyük iklim değişikliği riski ise bu bölgelerin özellikle dere yataklarında ve dik yamaçlarda konumlanmış olmalarıyla ilgilidir. Bu bölgeler, iklim değişikliğinin etkilerinin çarpıcı bir şekilde yaşanacağı ve bu etkilerden en fazla zarar görecek olan yerler arasındadır. Dolayısıyla güçlü uyum eylemlerinin gerçekleştirilmesi, İstanbul'un gecekondu bölgelerinde bir seçenek değil, zorunluluktur. Ancak gündemdeki kentsel dönüşüm projelerinin, mahalle ve mahalle sakinlerini direkt olarak iklim değişikliğinin etkilerine hazırlama amacıyla uygulanmadığı görülmektedir. İklim değişikliği riskleri dışında da birçok açıdan problemli sayılabilecek gecekondu mahallelerinin içinden geçtiği kentsel dönüşüm süreci, bu problemlere çözüm üretme odaklı bir şekilde ilerlememektedir. Çünkü kentsel dönüşüm projeleri, bu problemlere etkili çözümler bulmak yerine gecekondu mahallelerini mevcut dinamikleriyle ele almadan tepeden inme kurallarla sil baştan yaratmakta ve bu bölgelerdeki değeri yok etmektedir. Halbuki mahalle kültürünün ve kuvvetli sosyal ilişkilerin büyük bir kısmını oluşturduğu bu değer, iklim değişikliğiyle mücadelede gerekli olduğu savunulan katılımcı planlama için önemlidir. Dolayısıyla bahsedilen kentsel dönüşüm projelerinin bu değeri yok etmeden ve fiziki iyileştirmenin ardından bu değerin yeniden yeşermesine ortam hazırlayacak şekilde tasarlanması gerekir. Ayrıca kentsel dönüşüm süreçleri iklim değişikliğine etkili çözümler üretmek adına fırsatlar da yaratabilir. Bu nedenle İstanbul'un kendi stratejisi geliştirilirken, eski gecekondu mahallelerinin mahalle kültürünün göz ardı edilmemesi ve buradaki hem problematik olan hem de olumlu yanları bulunan dinamiklerin okunması gerektiği söylenebilir.

İstanbul'da iklim değişikliği etkisinin daha da çok hissedilmesine ortam hazırlayan bir başka yapı çeşidi ise mega projelerdir. Bu projeler, uygulanma yeri ve kullanım amacı nedeniyle genel anlamda karbon emisyonlarını artıran projeler olmakla beraber iklim değişikliğini tetikleyen başka unsurları da taşımaktadır. Örneğin, 3. Köprü'nün rotasında yer alan kuzey ormanlarındaki biyoçeşitliliğin tehlikeye atılması ve İstanbul'un içme suyu kaynaklarından baraj ve göllerin bir kısmının Kanal İstanbul projesi tarafından devre dışı bırakılacak olması bunlardan en göze çarpanlardır. İstanbul'un iklime dirençli bir kent haline getirilmesi ise bu mega projelerin iklim değişikliği açısından daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine bağlıdır. Bu değerlendirmenin önemini büyüten bir diğer neden ise bu projelerin kent içi ulaşım ağlarına olan etkisidir. Bu etkiler temelinde bu projelere

ulaşmak için motorlu taşıt kullanımı sırasında açığa çıkan emisyonlardan kaynaklanmaktadır. İstanbul'da ulaşım ihtiyacına yüksek oranda cevap veren gelişmiş bir metro altyapısının bulunmaması, motorlu taşıtların kent içi ulaşımda ilk sırada yer almasına sebep olduğu için de zamansal ve mekânsal sınırlamalarla üretilecek bir kent planlama yöntemi, kentin günlük ulaşım emisyonlarının Paris ve Barselona örneklerinden daha da fazla azaltılmasını sağlayabilir.

SONUÇ

Bu araştırmada iklim değişikliğinin ana kaynaklarından biri olarak nüfusun büyük bir bölümünün yaşadığı kentlere odaklanılmış ve katılımcı planlama yöntemleriyle hem birey ölçeğinde gerçekleştirilebilecek hem de küresel çapta etki yaratacak çözümler tartışılmıştır. Bu kapsamda değerlendirilen Paris, Barselona ve Kopenhag'ın vatandaş katılımını merkeze alan kent planlama modelleri ve hedeflerinin, İstanbul özelinde de dikkate alınması gereken hedefler ve uygulanabilecek örnek modeller olduğu düşünülmektedir. Karbon salınımını azaltıp açık alan kullanımını arttıran ve kamusal alan kullanımı ile sosyal ilişkileri güçlendiren stratejilerin, Paris'in 15 Dakikalık Kent modelinde erişim süresi üzerinden ve Barselona'nın Süperblok modelinde erişim mesafesi üzerinden belirlendiği, Kopenhag'ın İklime Dirençli Mahalle modelinde ise kentin iklim değişikliği sorunlarına odaklanılarak afet riskli alanların kamusal kullanımını destekleyen yeşil alanlara dönüştürülmesi üzerinden geliştirildiği görülmüştür. Bununla birlikte iklim değişikliği ile mücadele için yeni bir kent planlama yöntemi geliştirilirken İstanbul'un, örneklendirilen kentlere benzer özelliklerine olduğu kadar, nüfus yoğunluğu, parçalı kent dokusu, sosyal yapı ve coğrafyaya özgü iklim değişikliği riskleri gibi bu kentlerden farklı olan özelliklerine de odaklanılması gerektiği düşünülmektedir. Kentin tekil özelliklerini göz önüne alan bir tartışma ve uzlaşma ortamının yaratılması, hem İstanbul'a özgü bir katılımcı kent planlama yönteminin üretilmesi, hem de iklim değişikliğine dirençli kentsel alanlar oluşturulması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Agana, A.-I. (2019). Climate Change Governance and the Politics of Scale: Evaluating Local Climate Protection Policies and Practices in the United States and Germany. Doktora Tezi, University of Arkansas.

Ajuntament de Barcelona. (2018). *Barcelona Climate Plan 2018-2030.* Barcelona.

Arnstein, S. R. (1969). A Ladder Of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners, 35*(4), 216-224.

Bang, G., Hovi, J., & Skodvin, T. (2016). The Paris Agreement: Short-Term and Long-Term Effectiveness. *4*(3), 209-218.

Bicknell, N. (2020, Eylül 18). *Seattle's Quest to Become a 15-Minute City*. Retrieved Aralık 23, 2020, from The Urbanist: https://www.theurbanist.org/2020/09/18/seattles-quest-to-become-a-15-minute-city/

Birleşmiş Milletler. (1998). *Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi Kyoto Protokolü.* Retrieved from https://webdosya.csb.gov.tr/db/iklim/editordosya/kyoto_protokol.pdf

Birleşmiş Milletler. (2015). *Paris Anlaşması.*

C40. (2021). *C40 Cities*. Retrieved from https://www.c40.org/cities

C40. (2018, Mart 19). *The Implementation of the Superblocks Programme in Barcelona: Filling Our Streets With Life*. Retrieved Aralık 23, 2020, from C40: https://www.c40.org/case_studies/barcelona-superblocks

C40. (2020, Temmuz). *How to Build Back Better with a 15-Minute City*. Retrieved Aralık 20, 2020, from https://www.c40knowledgehub.org/s/article/How-to-build-back-better-with-a-15-minute-city

Candan, H., & Kazak, G. (2019). Mahalle Kültürünün Kentlilik Bilinci Üzerine Etkisi: Karaman Örneği. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 12*(66), 1049-1064.

City of Copenhagen. (2011). Copenhagen Climate Adaptation Plan.

City of Copenhagen. (2016). Copenhagen Climate Projects: Annual Report 2016.

City of Paris. (2018). *Paris Climate Action Plan.* İklim Eylem Planı, Paris.

Clark, W. (2003). Urban Environments: Battlegrounds for Global Sustainability. *Environment, 45*(7), 1.

Davidescu, A., Apostu, S.-A., & Paul, A. (2020, Eylül 11). Exploring Citizens' Actions in Mitigating Climate Change and Moving Toward Urban Circular Economy. A Multilevel Approach. *Energies, 13*(4752).

Ecology, U. P. (2020). *Superblocks - 'Let's fill the streets with life'*. Retrieved Aralık 20, 2020, from Ajuntament Barcelona: https://ajuntament.barcelona.cat/ecologiaurbana/en/bodies-involved/citizen-participation/superblocks

Engberg, L. A. (2018). Climate Adaptation and Citizens' Participation in Denmark: Experiences from Copenhagen. In S. Hughes, E. Chu, & S. Mason, *Climate Change in Cities: Innovations in Multi-Level Governance.* Springer International Publishing.

Francis, J., Giles-Corti, B., Wood, L., & Knuiman, M. (2012). Creating Sense of Community: The Role of Public Space. *Journal of Environmental Psychology, 32*, 401-409.

Gaber, J. (2019). Building "A Ladder of Citizen Participation". *Journal of the American Planning Association, 85*(3), 188-201.

Geray, C. (1995). Habitat II Yaklaşırken: Kent Yönetimi İçin Yeni Yaklaşımlar ve Komşuluk (Mahalle) Biriminin Önemi. *Çağdaş Yerel Yönetimler, 4*(6), 27-38.

Gordon, D. (2016). From Global Cities to Global Governors: Power, Politics, and the Convergence of Urban Climate Governance. Doktora Tezi, University of Toronto, Political Science.

Grover, H. (2010). Local Response to Global Climate Change: The Role of Local Development Plans in Climate Change Management. Doktora Tezi, Texas A&M University, Urban and Regional Sciences.

Habermas, J. (1984, 1981). The Theory of Communicative Action Volume 1 Reason and the Rationalization of Society. Polity Press.

Harvey, D. (1996). *Justice, Nature & the Geography of Difference.* Cambridge, Massachusetts: Blackwell Publishers Inc.

Healey, P. (2002, 1993). Planning Through Debate: The Communicative Turn in Planning Theory. In J. Forester, & F. Fischer, *The Argumentative Turn in Policy Analysis and Planning.* Duke University Press.

Homsy, G. (2014). Sustainability and the Small City: Municipal Climate Change Action. Doktora Tezi, Cornell University.

İBB. (2018). İstanbul İklim Değişikliği Eylem Planı: Final Raporu. İstanbul.

Innes, J., & Booher, D. (2018, 2010). Planning with Complexity: An Introduction to Collaborative Rationality for Public Policy. Routledge.

Jacobs, A. (1993). *Great Streets.* Massachusetts: MIT Press.

Jacobs, J. (2011, 1961). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı.* İstanbul: Metis Yayıncılık.

Kahraman, S., & Polat, E. (2019). Meteorolojik Kaynaklı Afetlere Karşı Bir Meydan Okuma: Dirençli Planlama. *Dirençlilik Dergisi, 3*(2), 307-318.

Kılıç, T., & Hardal, S. (2015). Kentsel Dönüşüm Sürecinde Yok Olan Mahalle Kültürü: Sarıgöl Mahallesi (Şen Mahalle) Örneği. *Türkiye Dördüncü Nüfusbilim Konferansı, Tebliğ Metinleri Kitabı* (pp. 169-176). Nüfus Etütleri Enstitüsü, Hacettepe Üniversitesi.

Klimakvarter. (2016). Copenhagen's First Climate Resilient Neighbourhood.

Lee, T. (2010). *Global Cities and Climate Change.* Doktora Tezi, University of Washington, Political Science.

Lindseth, G. (2004). The Cities for Climate Protection Campaign (CCPC) and the Framing of Local Climate Policy. *Local Environment: The International Journal of Justice and Sustainability, 9*(4), 325-336.

Lopez, I., Ortega, J., & Pardo, M. (2020). Mobility Infrastructures in Cities and Climate Change: An Analysis Through the Superblocks in Barcelona. *Atmosphere, 11*(410)

Moreno, C. (2019, Haziran 30). *The 15 Minutes-City: for a New Chrono-Urbanism!* Retrieved Aralık 20, 2020, from Moreno: http://www.moreno-web.net/the-15-minutes-city-for-a-new-chrono-urbanism-pr-carlos-moreno/

Pisano, C. (2020). Strategies for Post-COVID Cities: An Insight to Paris En Commun and Milano 2020. *Sustainability, 12*.

Roggema, R. (2017). The Future of Sustainable Urbanism: Society-Based, Complexity-Led, and Landscape-Driven. *Sustainability, 9*.

Sassen, S. (2015). Bringing Cities into the Global Climate Framework. In C. Johnson, N. Toly, & H. Schroeder, *The Urban Climate Challenge: Rethinking the Role of Cities in the Global Climate Regime* (pp. 24-36). New York: Routledge.

Scholz, J. T., & Wang, C.-L. (2006). Cooptation or Transformation? Local Policy Networks and Federal Regulatory Enforcement. *American Journal of Political Science, 50*(1), 81-97.

Shehayeb, D., & Eid, Y. (2007). Neighbourhood Design and Community Building: A Model of Social Interaction. *First HNBRC & IAPS-CSBE Network Joint Symposium.* Cairo, Egypt.

Sisson, P. (2020, Eylül 21). *What is a 15-Minute City?* Retrieved 2020 24, Aralık, from https://citymonitor.ai/environment/what-is-a-15-minute-city

Sugar, L. (2010). *Global Cities and their Response to Climate Change.* Yüksek Lisans Tezi, University of Toronto, Civil Engineering.

Talen, E. (2000). The Problem with Community in Planning. *Journal of Planning Literature, 15*(2), 171-183.

Tribbia, J. (2012). *What's so Local About Global Climate Change?* Doktora Tezi, University of Colorado.

Turan, S., & Ayatac, H. (2020). Günümüzde Mahalle Kültürünü Sürdürebilmek ve Yeni Bir Kavram Arayışı Olarak "Sosyal Dayanıklı Mahalle": Kurtuluş-Feriköy Örneği. *Tasarım Kuram, 16*(31), 194-215.

UN-Habitat. (2011). Cities and Climate Change : Global Report on Human Settlements. London: Earthscan.

Winberg, J. (2016). Towards a Climate Resilient Urban Society: A Cost-Benefit Analysis of the Copenhagen Climate Resilient Neighbourhood. Yüksek Lisans Tezi, University of Copenhagen.

Xiaohui, L. (2017). *Case Study: Climate Resilient Neighbourhood (Copenhagen, Denmark)*. Retrieved Aralık 27, 2020, from http://www.guangzhouaward.org/a/851.html?lang=en

Zhao, L. (2015). Natural and Anthropogenic Contributions to Urban Heat Islands. Doktora Tezi, Yale University.

KENTSEL İKLİMİN MODELLENMESİ

MÜGE ÜNAL ÇİLEK

Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Elazığ, Türkiye

mugeunal@firat.edu.tr

ÖZET

Kırsal alandan kentsel alana göç ile birlikte kentsel nüfus artmış ve kent insanının yaşantısında dış mekanlar hem rekreasyonel hem de günlük kullanımda önemli alanlar haline dönüşmüştür. Bu durum dış mekan biyoiklimsel konfor çalışmalarının hız kazanmasına yol açmıştır. Özellikle 20. yüzyılın başlarında iklimle dengelenmiş alan kullanım planları ortaya çıkmaya başlamış; fakat bilimsel verilerle desteklenmiş uygulamaya aktarılabilir çalışmaların ortaya çıkması 20. yüzyılın ortaları ile birlikte hız kazanmıştır. Victor Olgyay ve Aladar Olgyay'ın iç ve dış mekan ısıl konforunu iyileştirmeyi hedefleyen ve uygulamaya yönelik tasarım ilke ve önerilerini kapsayan iklimle dengeli tasarım yaklaşımları 1950'li ve 1960'lı yıllarda bilimsel açıdan öncülük yapan çalışmalar olarak gündeme gelmiştir. Bu araştırmalarda yer alan biyoiklimsel çizelge güncel çalışmalarda da herhangi bir yerleşim alanındaki biyoiklimsel konfor ve gereksinim durumunun belirlenmesinin etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

Yirminci yüzyılın sonlarına doğru (1990'lar) yazılım teknolojisindeki gelişmelerle birlikte mikro ölçekten makro ölçeğe kadar pek çok farklı ölçekte biyoiklimsel konforun belirlenmesine yönelik matematiksel yöntemler geliştirilmiştir. Yapısal özellikler (yapı en boy oranları, yönelim, biçim, yapı düzenleri, kitle-boşluk, vb.) ve iklimsel parametreler (rüzgar, sıcaklık, nem, ışınım sıcaklığı, vb.) gibi özellikler arasındaki ilişkilerin tespit edilmeye çalışıldığı farklı iklim bölgeleri için gerçekleştirilen çalışmalar artış göstermiştir.

21. yüzyılın başlarında bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler, uzaktan algılama teknikleri ve iklimsel simülasyonların (ENVI-met, RayMan, SkyHelios, vb.) çalışmalara dahil edilmesi ile birlikte mikro iklimsel çalışmalar farklı bir boyuta taşınmış ve yerel ölçekten bölgesel ölçeğe kadar farklı iklimsel çalışmalar yürütülmeye başlanmıştır. Aynı zamanda kentleşmenin artması ile birlikte sert zemin oranında meydana gelen artış, geçirimsiz yüzeylerin artmasına ve geçirimli yüzeylerin azalmasına sebep olarak kentsel ısı adası etkisinin oluşmasına yol açmış ve kent içerisindeki farklı dokuların iklim temelli sınıflanma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Fakat bu çalışmaların temelinde de 20. yüzyılda temelleri atılan bilimsel verilerin yeri büyüktür.

Bu doğrultuda çalışmada son dönemde yaygın olarak kullanılan mikroiklimsel yazılım programlarına ait farklı konu başlıklarındaki çalışmalar (avlulu yapılar, kentsel bitkilendirme, kampüs termal konforu, kamusal alanlar, kent geometrisi ve kent morfolojisi) ve iklimsel açıdan dengeli kentler oluşturulmasında kullanılabilecek tasarım ve planlama önerilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Kent iklimi, mikroiklim simülasyonları, kentsel tasarım, kentsel planlama, iklimle dengeli tasarım

KONUT YENİDEN ÜRETİMİNDE KULLANICI DEVAMLILIĞI İÇİN YEREL ÖZELLİKLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ; BURSA HÜRRİYET MAHALLESİ ÖRNEĞİ

SİBEL ERSOY, NİLÜFER TAŞ, MURAT TAŞ

ÖZET

Kentlerin, tarihsel süreç içinde savaş, göç, afet ve teknolojik gelişmeler gibi çeşitli etkiler altında değiştiği gözlenmektedir. Bugün ise neredeyse tüm kentler küreselleşme etkileri altında değişerek, bazı kentler göç alırken bazı kentler göç vermektedir. Göç alan kentlerde nüfusun artmasıyla birlikte formal ve informal yeni yapılaşmalar oluşmaktadır, aynı zamanda da kent içinde yer değiştirmeler gözlenmektedir. Bu süreçte, zamanla bazı mahallelerde çöküntü bölgeler meydana gelmektedir. Bu mahallelerde hem yaşam kalitesinin iyileştirilmesi, hem de yerin ve yerelliğin devamlılığı için konut yeniden üretimi gereklidir. Bu şekilde mimari yolla, kentsel sürdürülebilir gelişme desteklenebilir. Kentsel sürdürülebilir gelişmenin yereldeki odağını mahalleler oluşturmaktadır. Yerelliğin en küçük birimi kabul edilen mahalle ölçeği, hem kentli birey hem de kentsel mekân arasında ilişki kurmaktadır. Mahalleler bireyin günlük yaşam ihtiyaçlarını karşılarken, aynı zamanda kentsel karakterin oluşmasında da önemli rol oynar. Birey, mekân ve ikisi arasında kurulan ilişkiye bağlı olarak her mahallenin kendi yerel özellikleri oluşur. Bazı mahallelerde komşuluk, aidiyet, yer hissi ve yere bağlılık gibi sosyal bağların diğerlerine göre daha fazla oluştuğu gözlemlenir. Konut yeniden üretiminde yerelliğin devam etmesi için hem mevcut kullanıcının, hem de fiziksel çevredeki bazı özelliklerin devamlılığı sağlanması gerekmektedir. Bu bağlamdan yola çıkarak çalışmanın konusu; göç etkisi altında oluşan bir mahallede alan çalışması yaparak konut yeniden üretimi halinde mevcut kullanıcının devamlılığın sağlanmasına yönelik yerele özgün sonuçları tespit etmektir. Mahalle ölçeğinde yoğunluk, ulaşım, karma kullanım, yeşil alan ve sosyal donatıların özellikleri, konut yakın çevresinde ise konut-konut, konut-parsel ve parsel-sokak ilişkilerinde oluşan kullanım tercihleri, öncelikleri ve ihtiyaçlarının belirlenmesi hedeflenmektedir. Alan çalışması için Türkiye'nin nüfus bakımından dördüncü büyük kenti olan Bursa'da yer alan Hürriyet Mahallesi seçilmiştir. Bursa kenti, tarihsel geçmişi, coğrafi potansiyeli ve sanayileşme bakımından istihdam yaratması nedeniyle gelişmekte ve göç almaktadır. Hürriyet mahallesi, 1950'li yıllardan itibaren aldığı göçlere, hemşerilik ve akrabalık yoluyla yeni göçlerin de eklenmesi ile oluşan az katlı yapılaşmanın olduğu ve parsel bazında konut arzın karşılandığı mahallelerinden birisidir. Bu zamana kadarki süreçte genel karakterini koruduğu söylenebilir. Bu nedenle Hürriyet Mahallesi, yerel kullanıcısı ve mahalle özellikleri bakımından araştırma konusuna uygun bulunmuştur. Bu çalışmanın amacı bağlılığın ve sosyal özelliklerinin güçlü olduğu gözlemlenen Hürriyet mahallesinde konutların yeniden üretilmesi halinde, yerel kullanıcıların önceliklerini ve ihtiyaçların ortaya çıkarılmasını sağlamak için alan çalışması yaparak yerel potansiyelin değerlendirilmesine yönelik sonuçlar üretmektir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Konut yeniden üretimi, Yerellik, Mahalle, Aidiyet, Yere bağlılık

KENT MORFOLOJİSİNİN KENT İKLİMİNE ETKİSİ: ADANA KENTİ ÖRNEĞİ

MÜGE ÜNAL ÇİLEK

Fırat Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Elazığ, Türkiye

mugeunal@firat.edu.tr

ÖZET

Hızlı kentleşme ile birlikte kentsel alanlarda geçirimli alanların yerini geçirimsiz yüzeylere bırakması kent iklimini olumsuz etkilemektedir. Özellikle çarpık ve plansız gelişim gösteren kentlerde farklı kent morfolojilerinin bir arada bulunması iklimsel açıdan farklılıkların oluşmasına sebep olmuştur. Bu doğrultuda kent morfolojisinin sınıflanması ve iklimsel parametrelerdeki değişimin saptanması bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda bu çalışma farklı kent morfolojilerindeki iklimsel değişkenliklerin sıcak-nemli Adana kenti örneğinde incelenmesini amaçlamıştır. Çalışmada ilk olarak yerel iklim zonları temel alınarak kent morfolojisi sınıflanmıştır. İkinci olarak kente ait iklimsel analizler ENVI-met mikroiklim yazılımı aracılığı ile analiz edilmiştir. Çalışma sonucunda iklimsel konfor açısından en önemli unsurların gölgeleme, rüzgar hızı ve rüzgar yönü olduğu belirlenmiştir. Çalışma sonuçlarının kentsel tasarım ve planlama çalışmalarında karar vericilere yol gösterici olması beklenmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Kent morfolojisi, Yerel İklim Zonları (YİZ), Kent iklimi, ENVI-met, Sıcak-nemli iklim

1.GİRİŞ

Teknolojideki gelişmelerle birlikte kentler fiziksel değişimleri hız kazanmış ve bu durum kent ekosistemlerinin ve kent ikliminin değişimine yol açmıştır. Kentsel yaşam kalitesinin arttırılması düşünüldüğünde kentlerin iklimsel açıdan konfor düzeyinin geliştirilmesi ve bu doğrultuda kentsel tasarım ve planlama ilkelerinin benimsenmesi gerekmektedir. İklimsel yönden olumsuz kentler, kent insanının ruhsal ve bedensel sağlığını etkileyerek yaşam kalitesini düşürmektedir. Kentleşme ile birlikte meydana gelen yüzey değişimi kentlerde kentsel ısı adası olgusunu ortaya çıkarmıştır (Budhiraja vd., 2019; Chen vd., 2020; Gholami & Beck, 2019; Hu vd., 2019).

Kentsel ısı adası olgusu, birçok faktörün sonucunda ortaya çıkmaktadır. En önemlileri şu şekilde özetlenmektedir (Emmanuel & Fernando, 2007; Johansson vd., 2014; Kuşçu Şimşek & Şengezer, 2012; Stewart & Oke, 2012):

- Kent kanyonunun sahip olduğu ışınımsal özellikler,
- Kentte kullanılan malzemelerin termal özellikleri,
- İnsan kaynaklı atmosferik salınımın artması,
- Kentte sera etkisinin artması,
- Kentlerde buharlaşmanın gerçekleştiği açık alanların azalarak yerlerini geçirimsiz yüzeylere bırakması,
- Kısa dalga radyasyonunun kanyon yüzeyleri arasındaki çoklu yansıması nedeniyle sistemin etkili albedosunu azaltan kanyon ışıma geometrisinin oluşması,
- Sokaklarda düşük türbülanslı ısı transferinin olması.

Her ne kadar kentsel yapılaşma, yüzey malzemeleri, iklimsel etkenler, bitki örtüsü varlığı gibi konuları temel alarak analizler yapılsa bile bu çalışmaların odağında insan yer almaktadır. Kentsel ısı adası kent insanın hem günlük yaşantısını hem de rekreasyonel faaliyetlerini etkileyerek kentsel yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu yüzden kentsel ısı adası çalışmaları ve iklim koşulları ile denge kurmayı amaçlayan fiziksel tasarlama çalışmaları son yıllarda hız kazanmıştır. Kentsel ısı adası çalışmaları son yıllarda literatürde yaygın olarak yer alan konuların başında gelmekle beraber konuma, kent morfolojisine ve yerel iklim zonlarına göre şehirlerde farklılık göstermektedir (Alchapar & Correa, 2016). Dış mekan konfor çalışmalarını yapı adaları, kamusal alanlar, yeşil alanlar, kampüs alanları, kent morfolojisi vb. farklı konu başlıklarında ele almak mümkündür.

Sıcak ve nemli iklim kuşağında bulunan Adana kenti, insan erincini etkileyen iklim özellikleri yanında, yoğun yapılaşmalar ve diğer insan etkinliklerinin (ısınma, trafik gibi) olumsuzlukları nedeniyle yaz ayları ağırlıklı olmak üzere yıl boyunca değişen düzeylerde iklimsel sorunlarla karşılaşabilmektedir. Bu yüzden çalışmada kent morfolojisinin kent iklimine olan etkileri Adana kentsel alanı örneğinde gerçekleştirilmiştir. Kentin yazları sıcak, kışları ılık Akdeniz iklim kuşağında yer alması nedeniyle özellikle dış mekan etkinliklerine yıllık katılım süresinin ülkenin diğer bölgelerinden daha uzundur. Bu konuda yapılan araştırmalarda Adana kentinde yaşayan insanların, yıllık toplam sürenin (8766 saat) %28-32'lik diliminde (2.500-2.800 saat) gölge ve hava akımları yanında ek serinletici unsurlara; %50-54'lük diliminde (4.400-4.700 saat) düzeyi ülke ortalamasına göre çok daha düşük olmakla birlikte sıcaklık ya da güneş ışınımına gereksinim duydukları belirlenmiştir. %16-20'lik dilimde ise (1.400-1.700 saat) özellikle dış mekandaki iklim koşullarının bedensel ve düşünsel açıdan etkili bir erinç ortamı içerdiği ortaya konulmuştur (Altunkasa, 1987). Kent genelinde düze yakın, kuzeye doğru hafif eğimli bir arazinin egemenliğinin dış mekan etkinliklerine yaya ulaşımı kısıtlamayan nitelikte olması ve kentsel mekanın erişimini kolaylaştırmaktadır.

Bu bilgiler doğrultusunda çalışmanın amacı sıcak-nemli iklim bölgesindeki Adana kenti yerleşim dokusundaki kent karakteristiğinin sınıflanması, iklimsel analizlerin gerçekleştirilmesi ve kent morfolojisine göre iklimsel parametrelerde meydana gelen değişikliklerin saptanmasıdır.

2. ÇALIŞMA ALANI

Adana kenti Türkiye'nin nüfusu en yüksek 6. kentidir (**Error! Reference source not found.**). Türkiye'nin güneyinde yer alan kent, Akdeniz Bölgesi'nin Doğu Akdeniz bölümünde (Çukurova Bölgesi) yer almaktadır. Kent coğrafi konum olarak, 37º 00' kuzey enlemi ile 35º 19' doğu boylamının kesiştiği bölümde bulunmaktadır (TSMS, 2019). Araştırma alanını Adana anakent sınırları içerisindeki 4 merkez ilçenin (Seyhan, Çukurova, Yüreğir, Sarıçam) kentsel yerleşim dokusuna sahip mahalleleri oluşturmaktadır. Adana kenti iskan alanı, kuzey de Seyhan Baraj Gölü, kuzeydoğu Çukurova Üniversitesi Yerleşkesi ve İncirlik tesis alanı, batıda tarımsal kullanımlarla iç içe geçmiş ticaret ve konut alanları, güneyde yoğun tarım alanları ile sınırlanmıştır. Kentsel alan, doğu-batı yönünde

Seyhan Nehri tarafından ikiye bölünmüştür. Kent topoğrafyası merkez ilçelerde değişkenlik göstermektedir. Kent merkezi genellikle düz ve düze yakın (% 0-6) eğime sahiptir. Yoğun yapılaşmalar kentin Çukurova, Seyhan ve Yüreğir ilçelerini kapsamakta iken, Sarıçam ilçesi yeni yapılaşma alanlarını içermektedir. Çukurova ve Sarıçam ilçeleri yüksek yapılaşmaların, Seyhan ve Yüreğir ilçeleri ise ağırlıklı olarak düşük katlı yapılaşmaları içeren ilçelerdir. Merkez ilçeleri güneyde tarım alanları ve kuzeyde ise Seyhan Baraj Gölü ile çevrelenmiştir.

Şekil 1: *Adana kenti merkez ilçeler*

3. YÖNTEM

Çalışmanın yöntemi 3 basamaktan oluşmaktadır. Bunlar:

Kent morfolojisinin iklim temelli sınıflanması,

Çalışma alanına ait iklimsel analizlerin ENVI-met mikroiklim yazılımı aracılığı ile gerçekleştirilmesi,

İklimsel parametrelerin kent morfolojisine göre değişiminin belirlenmesi.

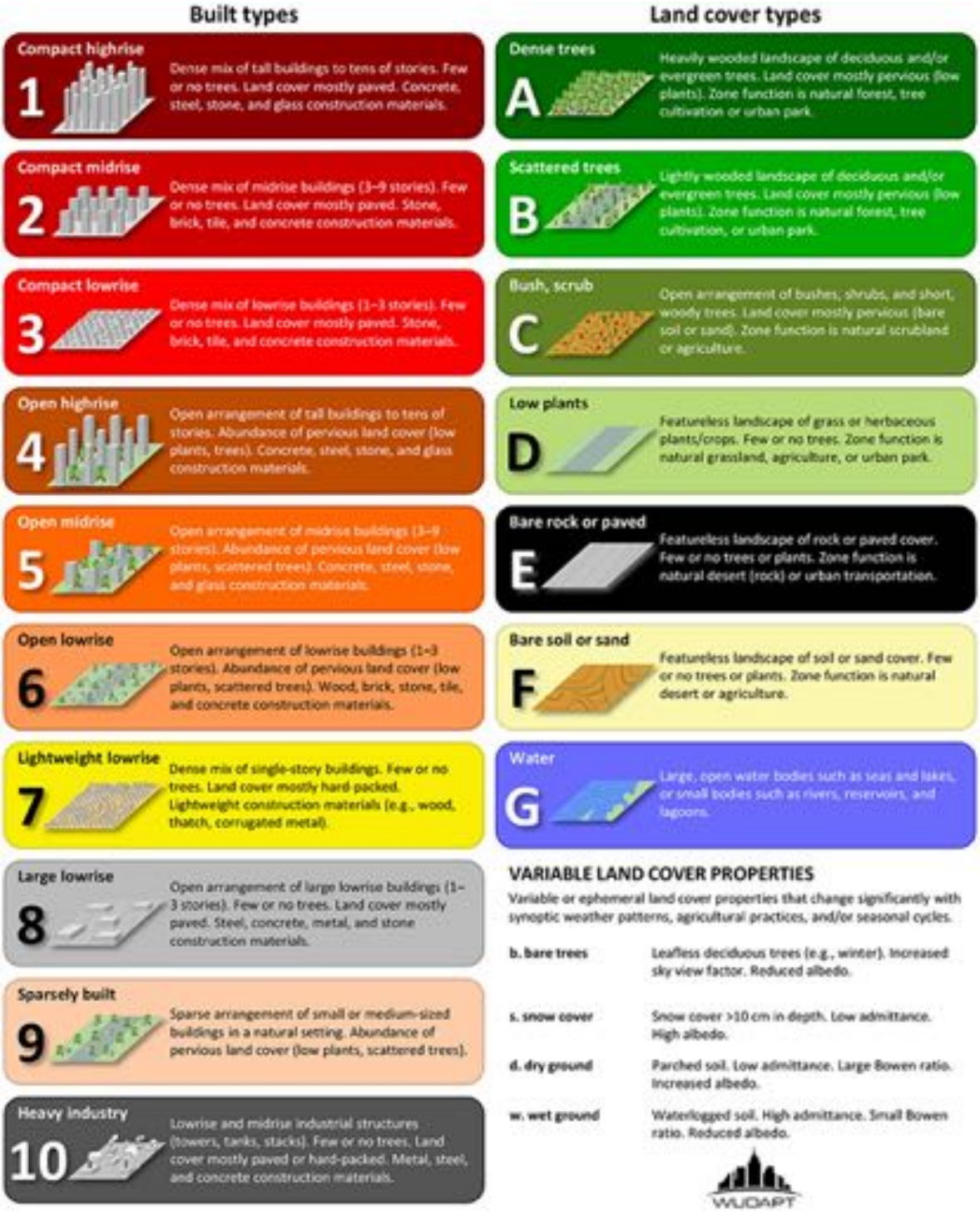
3.1. Kent morfolojisinin sınıflanması

Atmosfere etki eden kentsel alan özelliklerinden en önemli temel özellikler; kentsel yapı ve özellikleri (morfoloji, makroform, yeşil sistem, kentsel doku, bina kompozisyonları vb. faktörler), kentsel yüzey tepkisi, yoğun ve yüksek binalar, yeşil alanlar ve bitki varlığı gibi özellikler yer almaktadır (Kuşçu Şimşek & Şengezer, 2012). Bu yüzden kent morfolojisinin belirlenmesi kentsel ısı adası çalışmalarında önemli bir faktördür. İklim üzerinde etkili olabilecek temel kentsel özelliklerin sınıflanması gerekliliğini ortaya çıkmasından dolayı çalışmada Stewart ve Oke (2012) tarafından geliştirilen yerel iklim zonları (YİZ) veya local climate zone (LCZ) çalışma alanının sınıflanmasında kullanılmıştır. Yerel iklim zonlarının önemi, sadece kentsel bölgeyi tanımlamadaki yaklaşımı değil, yerel iklim oluşturacak şekilde birbirinin benzeri yerleşimleri bölgelere sınıflandırmadaki ve farklı kentsel iklim zonlarına potansiyel geçişleri tanımlamadaki yeteneğidir (Alpaslan, 2019; Oke, 1973).

Iain Stewart (2013) tarafından geliştirilen YİZ olarak tanımlanan arazi kullanımı / yerel iklim sınıflandırma sistemi, iklim bölgelerini farklılaştırmak için gözlemsel verileri kullanmaktadır. Bu ismin kullanılmasındaki temel amaç sınıfların ölçek bakımından yerel/bölgesel, doğası bakımından iklimsel ve sunum açısından bölgesel olmasıdır.

Yerel iklim zonları sınıflama sistemi aslında herhangi bir harita üretmek için tasarlanmamış, kentsel veya kırsal alanlarda sabit veya hareketli gözlenen ısı adalarının alanlarının sınıflandırılması ve peyzaj birimlerinin standartlaştırılması için tasarlanmıştır (Kántor & Unger, 2011). Fakat temel amaç peyzaj birimlerini temsil edebilmek ve basit bir şekilde sunmak olduğundan, haritalama bunu yapmada iyi bir yaklaşım olmuştur.

Yerel iklim zonları (YİZ), yatay ölçekte 100 m - 10000 m'deki benzerlik gösteren yüzey-hava sıcaklığı dağılımlarının olduğu bölgeyi tanımlamaktadır (Stewart & Oke, 2009). Tanımlar, sakin ve açık gökyüzüne sahip iklim koşulları altında geometri ve arazi örtüsü bakımından benzerlik gösteren alanların karakteristikleri doğrultusunda belirlenmiştir. Zonların belirlenmesinde dikkate alınan faktörler bitkisel fraksiyon, bina/ağaç yüksekliği ve aralığı, toprak nemi ve antropojenik ısı akışı olarak sıralanabilir. Bu farklılıkların kentsel veya kırsal mekandaki varlıkları doğrultusunda yerleşim tipleri (1-10) ve arazi örtüsü tipleri (A-G) altında 17 iklim zonu ortaya çıkmaktadır (Stewart & Oke, 2009). Yerleşim tipleri genellikle arazi örtüsünde yapay malzemelerin (beton, taş, tuğla, asfalt vb.) baskın olarak kullanıldığı, bitki örtüsünün seyrek ya da hiç olmadığı özellikte inşa edilmiş alanları sınıflamaktadır. Arazi örtüsü tipleri ise doğal yüzeylerin baskın olduğu, orman, çalılık, makilik alanlar, kumul alanlar vb. alanların sınıflanmasında belirleyici olmaktadır (Şekil 2).

Şekil 2. *Kent morfolojisinin sınıflanmasında kullanılan Yerel İklim Zonu sınıfları (Demuzere vd., 2021)*

3.2. ENVI-MET ANALİZLERİNİN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ

ENVI-met kentsel alanlardaki iklim değişkenlerini hesaplamak ve simüle etmek için geliştirilmiş yatay çözünürlüğü 0.5 m-10 m arasında değişkenlik gösteren, hidrostatik (hareketsiz olmayan, akışkan olan) olmayan dört boyutlu (üç uzamsal boyut artı bir zaman boyutu) bir mikro iklim modelidir. ENVI-met, mikro iklimi iyi kurulmuş bir fiziksel temelde (yani akışkan dinamiği ve termodinamiğin temel yasaları) etkileyen atmosferdeki ana süreçleri yeniden üretmeyi amaçlayan bir modeldir. Model, 24 veya 48 saatlik bir döngü içindeki mikro iklim dinamiklerini simüle ederek sıcaklık ve nem, rüzgar hızı, radyasyon akıları, türbülans ve ortalama radyan sıcaklık

da dahil olmak üzere tüm değişim süreçlerini göz önünde bulundurmaktadır (Bruse, 2007; Bruse & Fleer, 1998). ENVI-met modeli, binaların, bitki örtüsünün, yüzey özelliklerinin, toprakların ve iklimsel koşullarının etkisini birleştirerek herhangi bir yerde mikro iklimden yerel iklim ölçeğine kadar inşa edilmiş ortamları benzetme konusunda neredeyse eksiksizdir (Bruse & Skinner, 1999). Fakat matematiksel hesaplama söz konusu olduğunda, kentsel alanın mikro iklimsel dinamiklerinin çok boyutlu mekansal hesaplamasını yapmak çok karmaşıktır. ENVI-met, ince ayrıntıları kentsel ölçekte hesaplamak için bütünsel bir yaklaşım benimsediğinden simülasyon süresi çözünürlüğe ve detaya bağlı olarak değişkenlik göstermektedir.

ENVI-met, kentsel mikro iklim değerlendirmesi için yaygın olarak doğrulanan ve kullanılan saygın bir modeldir ve mikro iklimsel çalışmalar için gerekli özelliklere ve yeteneklere sahip tek modeldir (Sharmin vd., 2017). Dış mekan ısıl ortamının değerlendirilmesinde ENVI-met literatürde yaygın olarak kullanılmış, farklı kentsel alanların değerlendirilmesinde test edilmiş ve onaylanmıştır.

ENVI-met aşağıdaki alt modelleri işlemekte ve hesaplamaktadır:

Bina sistemleri ve bitki örtüsünden gelen gölgeleme, yansıma ve yeniden radyasyon ile ilgili kısa ve uzun dalga radyasyon ışınım akışlarını,

Yatay ve dikey düzlemlerde, zemin ve duvarlarda meydana gelen yüzey sıcaklıkları;

Topraktaki sıcaklık ve su, su kütlelerine bağlı ısı değişimi

Bitki örtüsüne ait tüm fizyolojik süreçlerin (fotosentez, terleme, buharlaşma, vb.) dahil edildiği bitki ile hava arasındaki etkileşimler sonucu hissedilir ısı akışı,

Özel bitki türlerinin dinamik su denge modellemesini içeren bitkilendirmenin üç boyutlu sunumu (Alchapar & Correa, 2016; Emmanuel & Fernando, 2007).

Yapılan önceki çalışmalar incelendiğinde simülasyon dönemlerini ağırlıklı olarak yaz aylarına denk gelen yılın en sıcak periyodu olarak belirlenmiş, çok az sayıda çalışmada ise simülasyon dönemleri hem yaz ayları hem de en az sıcak döneme denk gelen kış ayları ile birlikte değerlendirmiştir. Bu çalışmada ise simülasyon tarihi ve iklim verileri Meteoroloji Genel Müdürlüğü'nün uzun yıllar (1990-2019) rasatlarından elde edilen ortalama değerlerden elde edilmiştir. Çalışma alanının büyük olmasından simülasyon çözünürlüğü 20x20 m olarak belirlenmiştir.

4. BULGULAR

Yeşil alanların dış mekan ısıl konfor üzerindeki etkisinin incelenmesinde ilk olarak Adana kenti konut dokusunun iklim temelli sınıflaması yapılmıştır. Stewart ve Oke (2012) tarafından geliştirilen yerel iklim zonları (YİZ) yaklaşımı Adana kentsel dokusunun yerel iklim açısından ada sınırları bazında standardize edilmesi için uygulanmıştır. Kent morfolojisine bağlı bu yöntemde temel unsur yerleşim alan karakteristikleri ve arazi örtüsü olmuştur. Sınıfların belirlenmesinde ada sınırları dikkate alınmıştır. Her bir ada sınırı içerisinde Stewart ve Oke (2012) tarafından bina yüksekliği, yükseklik/genişlik oranı, bina yüzey fraksiyonu, geçirimsiz yüzey oranı, geçirgen yüzey oranı, mevcut bitki örtüsü ve arazi örtüsü özelliklerinin her biri için belirlenen değerler eşik değerlerine göre gruplanmıştır. Buna göre özelliklerin kent genelindeki dağılımları Çizelge 1'de verilmiştir.

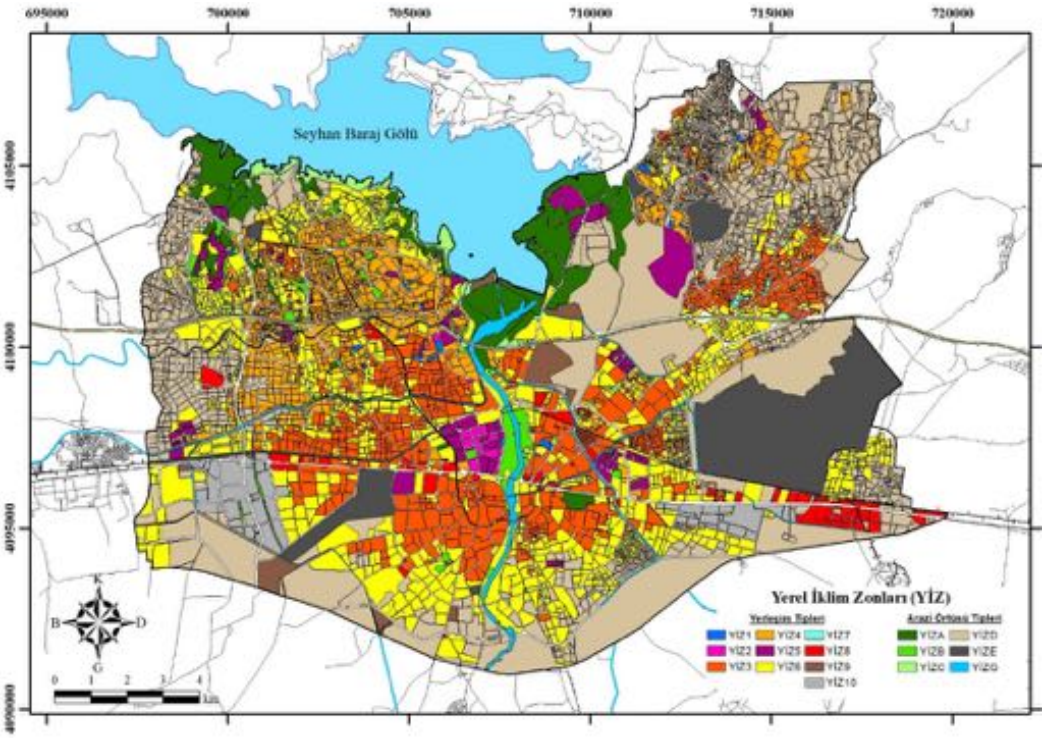
Bina yüksekliği	**Alan büyüklüğü (Ha)**	**Yüzde değeri (%)**	**Bina taban alanı**	**Alan büyüklüğü (Ha)**	**Yüzde değeri (%)**
0 (Bina yok)	10.867,03	37,2			
1-3 kat	14.506,39	49,7	1-3 kat	2.545,56	84,3
3-9 kat	1.383,84	4,7	3-9 kat	114,38	3,8
>9 kat	2.419,72	8,3	>9 kat	359,63	11,9
Toplam	29.176,98	100,0	Toplam	3.019,77	100,00
Bina yüzey fraksiyonu (%)	Alan büyüklüğü (Ha)	Yüzde değeri (%)	Bina yüksekliği/ Sokak genişliği	Alan büyüklüğü (Ha)	Yüzde değeri (%)

<10	12.078,49	41,4	0-0.10	7.633,16	26,2
10-40	10.726,78	36,8	0.10-0.30	2.926,85	10,0
>40	2.919,00	10,0	0.30-0.50	6.276,25	21,5
Yol	3.452,72	11,8	0.50-0.75	4.296,96	14,7
Toplam	29.176,98	100	0.75-1.25	2.614,10	9,0
			1.25-2.00	641,58	2,2
			>2.00	1.335,36	4,6
			Yol	3.452,72	11,8
			Toplam	29.176,98	100
Geçirgen Yüzey Fraksiyonu (%)	Alan büyüklüğü (Ha)	Yüzde değeri (%)	Geçirimsiz Yüzey Fraksiyonu (%)	Alan büyüklüğü (Ha)	Yüzde değeri (%)
0-10	1.623,92	5,6	0-10	6.085,72	20,9
10-20	2.202,13	7,5	10-20	7.105,46	24,4
20-30	1.578,83	5,4	20-30	4.077,51	14,0
30-40	1.471,76	5,0	30-40	2.939,18	10,1
40-60	2.408,53	8,3	40-60	3.807,25	13,0
60-80	4.297,46	14,7	60-80	1.388,74	4,8
80-90	6.464,74	22,2	80-90	138,39	0,5
>90	5.676,89	19,5	>90	182,02	0,6
Yol	3.452,72	11,8	Yol	3.452,72	11,8
Toplam	29.176,98	100,0	Toplam	29.176,98	100,0

NOT: Herhangi bir alansal hesaplamaya dahil olmamasından dolayı yollar bazı özelliklerin sınıflanmasında ayrı değer olarak verilmiştir.

Çizelge 1. *YİZ belirlenmesinde kullanılan değerlerin çalışma alanında dağılımı*

Her bir ada için belirlenen özellikler doğrultusunda adaların dahil olduğu kent morfoloji sınıfları belirlenmiştir. Böylece Adana kentine ait yerel iklim zonları haritası elde edilmiştir (Şekil). Çalışma alanının %46,8 ini kentsel yerleşim dokusuna sahip YİZ 1-10 sınıfları oluşturmakta iken %53,2 sini arazi örtüsü tipinde olan YİZ A-G sınıfları oluşturmaktadır. Çalışma alanında YİZ F sınıfı hariç diğer sınıflar olmasına rağmen bazı sınıflar baskın olarak yer almaktadır. Düşük katlı binaların yer aldığı kent merkezi genellikle yoğun yerleşim dokusuna sahip olmasından dolayı YİZ 3 olarak tanımlanmıştır. Kent merkezinden güneye doğru ilerledikçe yerleşim dokusu seyrekleşmekte ve seyrek dokulu düşük kat yüksekliğine sahip YİZ 6 sınıfı ağırlık göstermeye başlamaktadır. Yerleşim dokusunda yüksek katlı binaların yer aldığı kentin kuzey-kuzeybatı bölümlerinde YİZ 4 sınıfı baskın olarak yer almaktadır. Bu alanlar ile Seyhan Baraj Gölü arasında kalan alanlarda ise doğal bitki örtüsüne sahip alanlar YİZ C olarak tanımlanmıştır. Bu alanda yoğun bitki örtüsüne sahip alanlar ise YİZ A'yı temsil etmektedir. YİZ A genellikle göl çevresinde ve Çukurova Üniversitesi yerleşke alanında bulunmaktadır. Kentin kuzeybatı bölümünde ise genellikle tarım alanları yer aldığından YİZ D sınıfı olarak tanımlanmıştır. Buradaki imara açık adalardaki yerleşim tipleri ise seyrek yüksek katlı YİZ 4'tür.

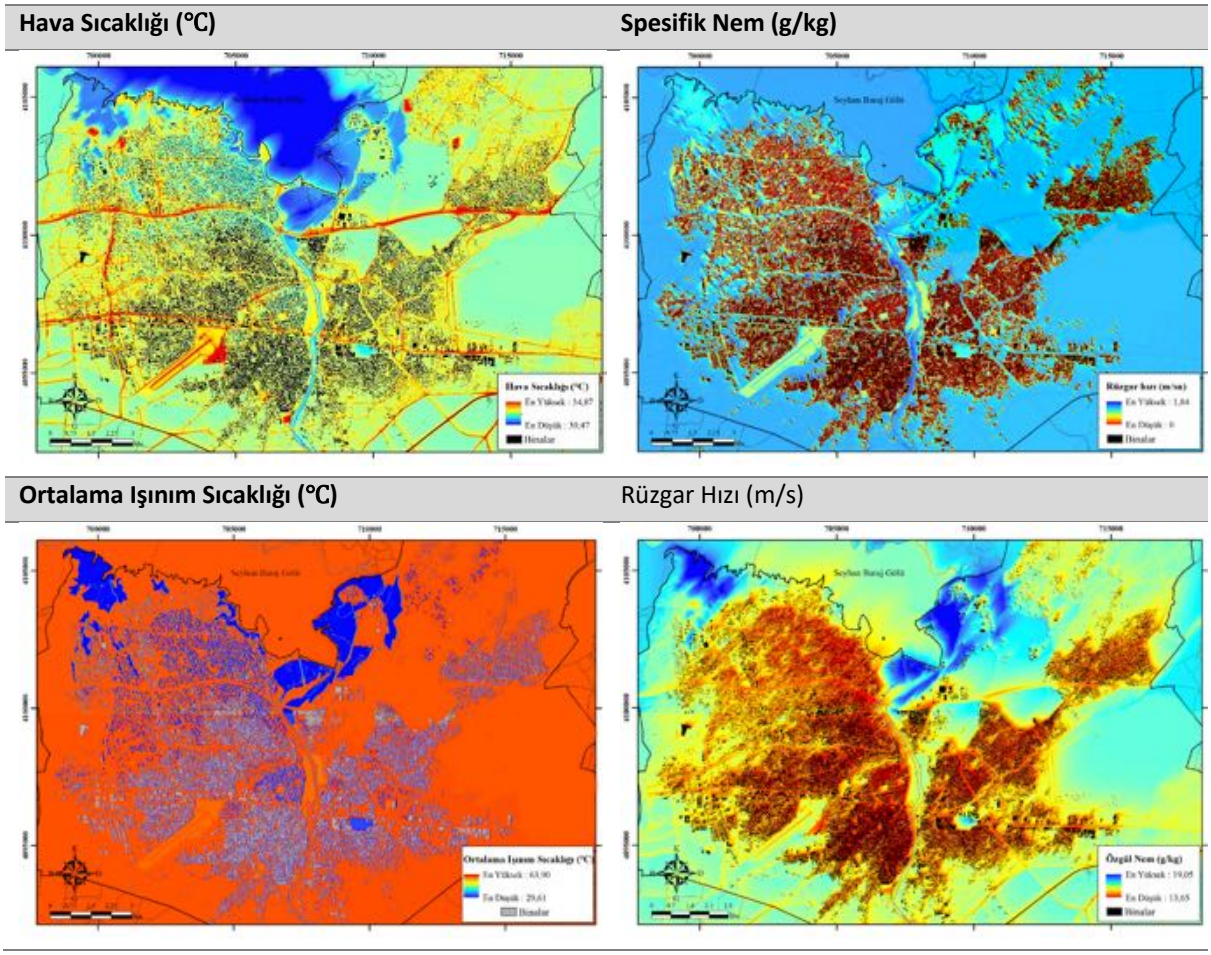

***Şekil 3**. Adana kenti yerel iklim zonları haritası*

Çalışmada ikinci olarak çalışma alanına ait iklimsel simülasyonlar ENVI-met mikroiklim yazılımı aracılığı ile gerçekleştirilmiştir. Yaz dönemine ait gerçekleştirilen simülasyon sonuçlarından hava sıcaklığı, spesifik nem, ortalama ışınım sıcaklığı (OIS) ve rüzgar hızına ilişkin sayısal veriler dışa aktarılmış (Çizelge 2) ve ENVI-met LEONARDO aracılığı ile görselleştirilmiş (Şekil 4).

		Hava Sıcaklığı (°C)	Rüzgar Hızı (m/s)	Ortalama Işınım Sıcaklığı (°C)	Spesifik Nem (g/kg)
BİNA TİPLERİ	YİZ 1	32,7	0,7	49,7	14,9
	YİZ 2	32,5	0,5	44,7	14,1
	YİZ 3	32,8	0,6	51,0	14,4
	YİZ 4	32,6	0,8	52,4	15,0
	YİZ 5	32,5	0,8	55,8	15,8
	YİZ 6	32,7	0,8	57,9	15,3
	YİZ 7	32,8	0,5	51,0	14,4
	YİZ 8	32,8	0,9	59,3	15,5
	YİZ 9	32,6	0,9	60,5	15,9
	YİZ 10	32,8	0,9	59,2	15,5
ARAZİ ÖRTÜSÜ	YİZ A	31,7	1,0	36,5	17,4
	YİZ B	32,8	0,9	59,0	15,3
	YİZ C	33,0	1,0	59,9	15,9
	YİZ D	32,6	1,0	61,4	16,3
	YİZ E	32,6	1,0	61,7	16,3
	YİZ G	32,3	1,0	60,9	15,3
Not: Her sütun kendi içerisinde derecelendirilmiştir.					

***Çizelge 2.** ENVI-met sonuçlarına ilişkin sayısal veriler*

Şekil 4. *ENVI-met mikroiklim simülasyon yazılım sonuçları*

Hava sıcaklığı: Çalışma alanının kuzeybatısında yer alan yerleşim dokusunun su yüzeyine yakın olması ve düşük yoğunluklu yüksek katlı binaların yer almasından (YİZ 1 ve YİZ 4) dolayı diğer alanlara göre daha düşük sıcaklığa sahip olduğu gözlenmiştir. Benzer şekilde kent merkezinde yer alan yüksek ve orta yükseklikte seyrek dokudaki yerleşim alanlarının (YİZ 2 ve YİZ 5) da benzer sıcaklık özellikleri gösterdiği tespit edilmiştir. Alan ayrıca kuzeydoğuda yer alan yerleşim dokusunun kırsal alanda kalması ve yapılaşma yoğunluğunun düşük olmasından dolayı orta sıcaklık değerlerine sahiptir. Çalışma alanında su yüzeyleri (YİZ G), kıyı ve kıyıya yakın yerleşim alanları (YİZ C), yoğun bitki dokusuna sahip alanlar (YİZ A) en düşük sıcaklık değerine (30°C) sahip iken; havaalanı, otoyollar, geniş bulvarlar (YİZ E), alışveriş merkezleri ve otoyeşil alan gibi geniş sert zemine sahip alanlar en yüksek hava sıcaklığı (34°C) değerine sahip olmuştur. Kentin ağırlıklı olarak güneyinde yer alan, düşük katlı yoğun (YİZ 3) ve seyrek (YİZ 6) yapıya sahip yerleşim alanlarının ise yüksek hava sıcaklığı değerine sahip olduğu tespit edilmiştir. Kenti çevreleyen tarım alanlarının (YİZ D) ise ortalama sıcaklık değerine sahiptir.

Rüzgar hızı: Yeşil alan alanlarını temsil eden YİZ B sınıfı ile ilgili detaylı değerlendirmeler bulguların ilerleyen bölümlerinde bahsedilmiştir. Tarım alanları, yeşil alanlar, hava alanları, su yüzeyleri gibi açık alanlar ile seyrek dokuya sahip yerleşim alanlarında rüzgar hızı yüksel çıkmış iken, bina yoğunluğunun yüksek olduğu alanlarda rüzgar hızı binalar tarafından engellenmiş ve düşük hıza sahip olmuştur.

Ortalama ışınım sıcaklığı (OIS): Çalışmada kurgulanan metot gereği çalışma alanındaki bitkilendirme veya farklı yüzey özelliklerinden kaynaklı farklılıkları en aza indirebilmek için simülasyonlar mevcut durumdaki bitkilerden arındırılarak yapılmıştır. Bu durum yerleşim alanlarındaki ortalama ışınım sıcaklığının yüksek çıkmasına neden olmuştur. Ortalama ışınım sıcaklığında en yüksek sıcaklık yaklaşık 64 °C bulunur iken, en düşük sıcaklık yaklaşık 30 °C olarak bulunmuştur. Herhangi bir gölgeye sahip olmayan alan doğrudan güneş radyasyonuna maruz kalmasından dolayı yüksek sıcaklıklara sahip iken, yoğun ağaç dokusuna sahip alanlar, su yüzeyleri ve bina gölgelerinin bulunduğu alanlar düşük sıcaklık değerlerine sahip olmuştur. Çalışmada yeşil alan alanları (YİZ B) çim ile kaplı olarak tanımlanırken, tarım alanları (YİZ D) toprak olarak tanımlanmıştır. Çim yüzeylerin toprak yüzeylerden daha serin olduğu gözlenmiştir. Ayrıca seyrek dokulu yerleşim alanların (YİZ 4, 5 ve 6) ve yoğun

düşük katlı (YİZ 3) alanların gölge alanlarının diğer yerleşim tiplerinde yer alan YİZ sınıflarından daha serin olduğu gözlenmiştir.

Spesifik nem: Özgül nem birim nemli hava kütlesi içerisindeki su buharı miktarını ifade etmektedir. Bu yüzden gün içerisinde solunum ve fotosentez yapan ormanlık alanlar (YİZ A) en yüksek özgül nem değerine sahip olmuştur. Rüzgar hava akımını sağladığı için özgül nem yönelimi hakim rüzgar yönü doğrultusunda taşınmakta ve yüksek özgül nem değerine sahip alanların komşu birimlerinin de yüksek değerlere sahip olduğu gözlenmiştir. Özgül nem oranını en yüksekten en düşük değere doğru sıralandığında orman alanları (YİZ A), tarım alanları (YİZ D) ve su yüzeyleri (YİZ G), açık alanlar ve yeşil alanlar (YİZ B, C ve E) ve yerleşim alanlarıdır. Yoğun yerleşim dokusunun olduğu bölgelerde rüzgar hızı düşmesinden dolayı özgül nem düşük iken, yerleşim dokusu içerisinde kalan açık alanlar veya yeşil alan alanlarında özgül nem değeri yüksektir.

5. SONUÇLAR

Çalışma sonucunda kent morfolojisinin kent iklimi üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu yüzden kent ikliminin iyileştirilmesi ve plan kararlarına aktarılabilecek tasarım önerileri üç madde de özetlenebilir. Kent kanyonunun yüksek olduğu alanlar kent kanyonunun düşük olduğu alanlardan daha konforludur gölge oranı daha yüksek olduğu için. Fakat bu alanların konumlanmasında hakim rüzgar yönü dikkate alınmalıdır. Rüzgar havadaki nemi dağıtarak termal konforun iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Bu yüzden hakim rüzgar yönü yapıların konumlanmasında dikkat edilmesi gereken özelliklerin başında gelmektedir. Hakim rüzgar yönüne paralel konumlanması hem bu alanların serin olmasına hem de rüzgar hızının azalmayarak kentte hava sirkülasyonun sağlamaya yardımcı olacaktır. Seyrek yerleşim dokusuna sahip alanların uygun yüzey malzemelerinin kullanılması, yeşil oranının yüksek tutulması kentsel ısı adası etkisini azaltacaktır. Tüm alanların bu özellikte yapılması mümkün olmadığı için yoğun dokuya sahip alanlarda uygun yönelim ve en-boy oranının sağlanması, ve hakim rüzgar yönünün dikkate alınarak konumlandırılmanın sağlanması gerekmektedir. Sert zeminlerin ağırlıklı olduğu hava alanı, karayolları ve otoyollar gibi alanlar ısı adasının oluştuğu alanlar iken, yeşil dokunun yüksek olduğu orman ve mezarlık alanlar en konforlu alanlar olarak ortaya çıkmaktadır. Bu yüzden bu alanların çevresinde uygun bitkilendirme çalışmaları yapılarak gölge sağlanması bu alanlardan kaynaklı sıcaklık yayılımını azaltacaktır. Yeni yerleşime açılacak alanlarda sadece yapısal özellikler değil, kentin iklimsel karakteristiğinin dikkate alınması iklimsel açıdan konforlu kentlerin oluşmasını sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Alchapar, N. L., & Correa, E. N. (2016). The use of reflective materials as a strategy for urban cooling in an arid "OASIS" city. *Sustainable Cities and Society*, *27*, 1–14. https://doi.org/10.1016/j.scs.2016.08.015

Alpaslan, A. O. (2019). The development of a method for Antalya City in the context of energy efficient planning. Akdeniz University, Turkey.

Altunkasa, M. F. (1987). Çukurova Bölgesi'nde Biyoklimatik Veriler Kullanılarak Açık ve Yeşil Alan Sistemlerinin Belirlenmesi İlkeleri Üzerinde Bir Araştırma.

Bruse, M. (2007). Simulating human thermal comfort and resulting usage patterns of urban open spaces with a Multi Agent system. *Sun, Wind and Architecture - The Proceedings of the 24th International Conference on Passive and Low Energy Architecture, PLEA 2007*, 491–498.

Bruse, M., & Fleer, H. (1998). Simulating surface-plant-air interactions inside urban environments with a three dimensional numerical model. *Environmental Modelling and Software*, *13*(3–4), 373–384. https://doi.org/10.1016/S1364-8152(98)00042-5

Bruse, M., & Skinner, C. J. (1999). Rooftop greening and local climate: a case study in Melbourne. *http://www.envi-met.com/documents/papers/Rooftop1999.pdf*, 1–6. http://www.envi-met.de/documents/papers/Rooftop1999.pdf

Budhiraja, B., Gawuc, L., & Agrawal, G. (2019). Seasonality of Surface Urban Heat Island in Delhi City Region Measured by Local Climate Zones and Conventional Indicators. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, *12*(12), 5223–5232. https://doi.org/10.1109/JSTARS.2019.2955133

Chen, Y., Zheng, B., & Hu, Y. (2020). Mapping Local Climate Zones Using ArcGIS-Based Method and Exploring Land Surface Temperature Characteristics in Chenzhou, China. *Sustainability*, *12*(7), 2974. https://doi.org/10.3390/su12072974

Demuzere, M., Kittner, J., & Bechtel, B. (2021). LCZ Generator: A Web Application to Create Local Climate Zone Maps. *Frontiers in Environmental Science*. https://doi.org/10.3389/fenvs.2021.637455

Emmanuel, R., & Fernando, H. J. S. (2007). Urban heat islands in humid and arid climates: Role of urban form and thermal properties in Colombo, Sri Lanka and Phoenix, USA. *Climate Research*, *34*(3), 241–251. https://doi.org/10.3354/cr00694

Gholami, R., & Beck, C. (2019). Towards the determination of driving factors of varying LST-LCZ relationships: A case study over 25 cities. *Geographica Pannonica*, *23*(4), 289–307. https://doi.org/10.5937/gp23-24238

Hu, J., Yang, Y., Pan, X., Zhu, Q., Zhan, W., Wang, Y., Ma, W., & Su, W. (2019). Analysis of the Spatial and Temporal Variations of Land Surface Temperature Based on Local Climate Zones: A Case Study in Nanjing, China. *IEEE Journal of Selected Topics in Applied Earth Observations and Remote Sensing*, *12*(11), 4213–4223. https://doi.org/10.1109/JSTARS.2019.2926502

Johansson, E., Thorsson, S., Emmanuel, R., & Krüger, E. (2014). Instruments and methods in outdoor thermal comfort studies - The need for standardization. *Urban Climate*, *10*(P2), 346–366. https://doi.org/10.1016/j.uclim.2013.12.002

Kántor, N., & Unger, J. (2011). The most problematic variable in the course of human-biometeorological comfort assessment - The mean radiant temperature. *Central European Journal of Geosciences*. https://doi.org/10.2478/s13533-011-0010-x

Kuşçu Şimşek, Ç., & Şengezer, B. (2012). İstanbul Metropoliten Alanında Kentsel Isınmanın Azaltılmasında Yeşil Alanların Önemi. *The Importance of Green Spaces in Minimizing Urban Heat in The İstanbul Metropolitan Area*. https://www.journalagent.com/megaron/pdfs/MEGARON_7_2_116_128.pdf

Oke, T. R. (1973). City size and the urban heat island. *Atmospheric Environment (1967)*, *7*(8), 769–779. https://doi.org/10.1016/0004-6981(73)90140-6

Sharmin, T., Steemers, K., & Matzarakis, A. (2017). Microclimatic modelling in assessing the impact of urban geometry on urban thermal environment. *Sustainable Cities and Society*, *34*(July), 293–308. https://doi.org/10.1016/j.scs.2017.07.006

Stewart, I. D. (2013). Local Climates of the City. *Architectural Design*, *83*(4), 100–105. https://doi.org/10.1002/ad.1625

Stewart, I. D., & Oke, T. (2009). Classifying urban climate field sites by "Local Climate Zones": the case of Nagano, Japan. *The seventh International Conference on Urban Climate*, 1–5.

Stewart, I. D., & Oke, T. R. (2012). Local Climate Zones for Urban Temperature Studies. *Bulletin of the American Meteorological Society*, *93*(12), 1879–1900. https://doi.org/10.1175/BAMS-D-11-00019.1

TSMS. (2019). *Turkish State Meteorological Service*. https://mgm.gov.tr/eng/forecast-cities.aspx

KENTSEL PLANLAMA VE HALK SAĞLIĞI İLİŞKİSİNİN TARİHSEL BAĞLAMINDA İRDELENMESİ

BENGİ NAR [1], ÖZLEM KANDEMİR [1]

[1] Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi, 26555 Eskişehir, Türkiye

ÖZET

Bu makale, Covid-19 pandemisinin güncel mekansal etkinliğinden hareketle, kentsel planlama ve halk sağlığı ilişkisinin tarihsel incelemesini konu almaktadır. Endüstri devriminden bugüne, halk sağlığı ve kentsel planlama pratiklerinin etkileşimli gelişimi ve özerk birer disiplin haline gelme süreçleri analiz edilmiştir. Bu iki alanın tarihsel evriminin paralel ve ilişkisel bir okuması yapılarak her ikisindeki güncel odakların ve eğilimlerin ortaya konması hedeflenmiştir. Çalışma, epidemiyoloji tarihindeki hastalık teorileri, temel halk sağlığı stratejileri ve kentsel planlama yöntemlerinin ele alındığı çok katmanlı ve ilişkisel bir değerlendirmeyi de kapsamaktadır. Kronolojik bir anlatıyla strüktüre edilen analiz, aynı zamanda paradigma değişimlerini tetikleyen olayların, eşiklerin de işlendiği zaman çizelgesi ile görselleştirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: kentsel planlama, halk sağlığı, kent ve sağlık

GİRİŞ

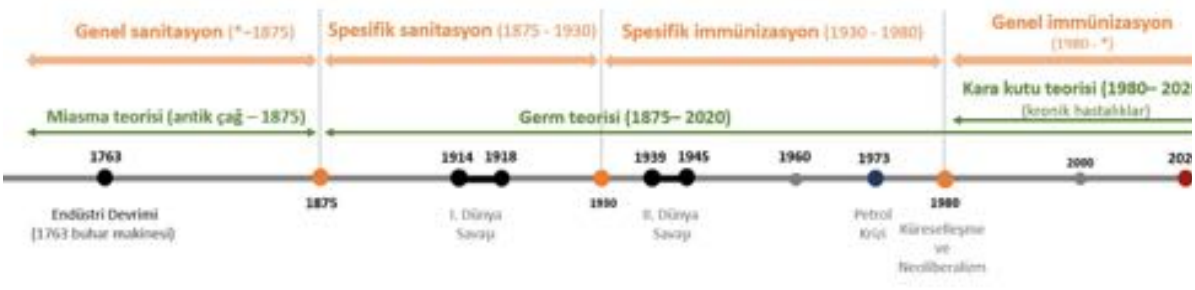
Tarihte büyük değişimler yaratan sanayi devrimi, dünya savaşları, büyük ölçekli krizler, yeni üretim ve ekonomi modellerine geçiş gibi, COVİD-19 Pandemisi de global ölçekte hüküm süren etkisiyle sosyal, ekonomik, politik açılardan olağan akışı bozuntuya uğratan bir tür "kırılma noktası" teşkil etmektedir. Nitekim, yeni bir olağan arayışını tarif eden "yeni normal" kavramı, pandemiyle mücadeleyi betimlerken sıkça "savaş" metaforuna başvurulması, içinde bulunulan krize atfen neoliberalizmin öldüğü söylemleriyle yeni ekonomik model arayışları, vb. bu savı güçlendirmektedir. Pandeminin sosyal, ekonomik, politik etkilerinin yanında en görünür olan bir diğeri, şüphesiz **mekansal boyutudur.** Öyle ki küresel ölçekte yürütülen halk sağlığı kampanyasında bir slogan haline gelen "sosyal mesafe", hastalığı önlemedeki mevcut tek stratejidir. Ölçek farklılıklarına rağmen özünde sosyal mesafe mantığına yaslanan seyahat engelleri, sınırların kapatılması, karantina uygulamaları, sokağa çıkma yasakları vb. önleme stratejilerinin hepsi mekansal bir problem alanına denk düşmektedir. Tüm bu uygulamalar etkisinde; boşalan caddeler, meydanlar, otobanlar; işlerin evlere taşınmasıyla yeniden-işlevlenen konutlar, kamusallaşan pencere önleri ve balkonlar ve adeta hayalete dönen sayfiye beldeleri vb. ile pandemi kendi mekanını dayatmaktadır. "Yeni normal" söylemi çerçevesinde gözlemekte olduğumuz bu değişimler, pandeminin etkinliğini uzun süre sürdüreceği düşünülünce, mekanın deneyimi ve üretim pratikleri üzerinde radikal ve uzun vadeli dönüşümleri tetikleme potansiyeline sahip görünmektedir. Bu anlamda, mekan tasarlama, planlama ve üretim pratiklerinde yeni bilgi setlerine ihtiyaç duyulduğu açıktır.

Çalışmada, bu rasyonelden hareketle, halk sağlığı ve kentsel planlama disiplinleri tarihinin paralel ve ilişkisel bir okuması yapılarak planlama tarihinde salgın hastalıkların ve sağlıklı yaşam motivasyonun etkinliğinin çözümlenmesi; eşiklerin belirlenerek sebep olduğu değişimlerin ortaya çıkartılması hedeflenmiştir. Halk sağlığı ve kentsel planlamanın ortaklaşa gerçekleşen birer disiplin haline gelme serüveninin deşifresi ve her ikisindeki güncel odakların ve eğilimlerin ortaya konması, bu iki alanın bugün pandemiyle yeniden kurulması gereken bağlarını açımlamak ve bahsedilen pandemi-sonrası dönüşümlere dair öngörü ve önerilerde bulunmak için elzem görülmektedir.

Tarihsel araştırma stratejisinin benimsendiği çalışmada, endüstri devriminden bugüne halk sağlığı ve kentsel planlama pratiklerinin etkileşimli gelişimi, kuramsal bir araştırmayla incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu analiz, epidemiyoloji tarihindeki hastalık teorileri, temel halk sağlığı stratejileri ve kentsel planlama yöntemlerinin ele alındığı çok katmanlı ve ilişkisel bir değerlendirmeyi kapsamaktadır. Kronolojik bir anlatıyla strüktüre edilen analiz, aynı zamanda paradigma değişimlerini tetikleyen olayların, eşiklerin de işlendiği bir zaman çizelgesi ile görselleştirilmiştir.

HALK SAĞLIĞI STRATEJİLERİNİN GELİŞİM EVRELERİ

1999'da Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayımlanan *Healthy Cities and the City Planning Process* isimli raporda halk sağlığı stratejileri dört evrede ele alınmaktadır (genel sanitasyon; spesifik sanitasyon, spesifik immünizasyon, genel immünizasyon) (Şekil 2.1). Büyük oranda hastalık yayılım teorileriyle şekillenen bu evreler, aynı zamanda sağlık ve kent ilişkisinin tarihsel gelişimini anlamlandırmaya da yardımcı olmaktadır.

Şekil 2.1: *Halk sağlığı stratejilerinin gelişim evreleri.*

(Antik Çağ- 1875), genel sanitasyon: Antik Çağ'dan 1880'lere dek hastalıkların çürüyen organik maddelerden yayılan "miasma"dan yani kötü havadan kaynaklandığına inanılmaktadır. Hipokrat tarafından geliştirilen ve Antik Yunan'dan Avrupa ve Çin'e yayılan bu miasma teorisine göre topraktan çıkan zehirli gazlar insan vücudundaki dört temel sıvıdaki (kan, mukus, sarı safra, kara safra) dengenin bozulmasına yol açmaktadır. Bu paradigma

çerçevesinde hakim halk sağlığı stratejisinin temel hijyen koşullarının teminini hedefleyen "genel sanitasyon" evresidir. 1842 yılında yayımlanan Chadwick Raporuyla şehirlerde kanalizasyon, drenaj, temiz su hattı ve çöplerin toplanması vb. genel hijyen önlemlerinin geliştirilmesini teşvik etmiş ve 1848 Halk Sağlık Yasasını doğrudan etkilemiştir (Lindheim & Syme, 1983) (Corburn, 2004) (Kannadan, 2018).

(1875- 1930), spesifik sanitasyon: Spesifik sanitasyon evresi, 1875'ten 1930'lara, sağlık reformu hareketlerini de takiben Miasma teorisinin terk edilip Mikrop (germ) teorisinin geçerli paradigma haline gelmesi sürecini kapsar. Buna göre bulaşıcı hastalıkların, mikrop, bakteri, virüs gibi spesifik ajanları vardır ve bunlar spesifik hastalıklarla birebir ilişkilidir (Corburn, 2004). Yani hastalıklar, kötü havadan değil, vücuttaki mikroorganizmaların varlığı ve eylemlerinden kaynaklanır; bu mikroorganizmalar su, gıda, insan teması veya hava yoluyla yayılır (Kannadan, 2018). Ajan (mikrop), konakçı (insan) ve çevre (yayılım ortamı) üçlüsünden oluşan bu teori, 19. yy. sonunda miasma teorisinin yerini alarak halk sağlığı ve kentsel planlama pratiğinde de köklü değişikliklere neden olmuştur. Bulaşıcı hastalıkların mikroorganik ajanlardan kaynaklandığı düşüncesi halk sağlığı uygulamalarında "kötü kirleri" temizleme çabasının öne çıkmasına neden olmuş ve halk sağlığı stratejisi genel bir mühendislik çabasından, spesifik çevresel unsurlarla odaklanan uzmanlaşmış bir mücadeleye evrilmiştir (Duhl & Sanchez, 1999). Bu dönem boyunca şehir planlama ve halk sağlığı birbiriyle iç içe geçmiştir. Bir geçiş süreci olan bu evre, belirli hastalıkların tanımlanması için özel testlerin de kapısını açmıştır.

(1930, 1980) spesifik immünizasyon: Bu dönemin ayırt edici özelliği, insanlığın çevredeki tüm patojenleri kontrol edemeyeceğinin farkına varılmasıyla "ajan" odağından "konakçı" odaklı bir sağlık anlayışına geçmesidir. Konakçının ajanlara karşı güçlendirilmesi bağışıklık kazanması konusuna duyulan ilginin yaygınlaşmasıyla "aşılar" ortaya çıkmıştır. Bu aşıların insanlara ulaştırılması ve uygulanması ihtiyacının bir sonucu olarak ise halk sağlığı yetkilileri uzmanlaşmış hekimlere dönüşmüş; böylece halk sağlığı, sosyal modelden tıbbi modele evrilmiştir. (Duhl & Sanchez, 1999) (Krieger, 2000). Aşılama uygulamalarının salgın hastalıkları bastırmadaki başarısı, çevresel/mekansal düzenlemelerin arka plana atılması, en nihayetinde sağlık ve kent arasındaki bağın gevşemesiyle sonuçlanmıştır.

(1980, günümüze) genel immünizasyon: Mikrop teorisinin, salgınlarla mücadelede gösterdiği başarıyla, 20.yy. sonlarında birincil ölüm sebebini, bulaşıcı patojenler değil, kronik hastalıklar oluşturur. Kronik hastalıklar evresine geçiş, tanımlı patojenik ajanlarla açıklanamadığından, bilinmeyenleri imleyen "kara kutu" paradigması (Susser & Susser, 1996) olarak da isimlendirilir. Bu değişimin sonunda halk sağlığı, yaşam biçimlerinin bireysel düzeyde düzenlenerek risk faktörlerinin azaltılmasına yönelmiştir (Susser & Susser, 1996) (Lindheim & Syme, 1983).

KENTSEL PLANLAMA VE HALK SAĞLIĞI İLİŞKİNİN TARİHSEL EVRİMİ

Kentsel planlama yöntemleri ve sağlık ilişkisi, halk sağlığı stratejileri evrelerinin Şekil 1'de görselleştirilen tarihsel aralıkları esas alınarak kronolojik olarak sıralanan dört alt bölümde incelenmektedir.

. 19. yüzyılın sağlıksız endüstri şehirleri ve sağlık reformları (1800 - 1875)

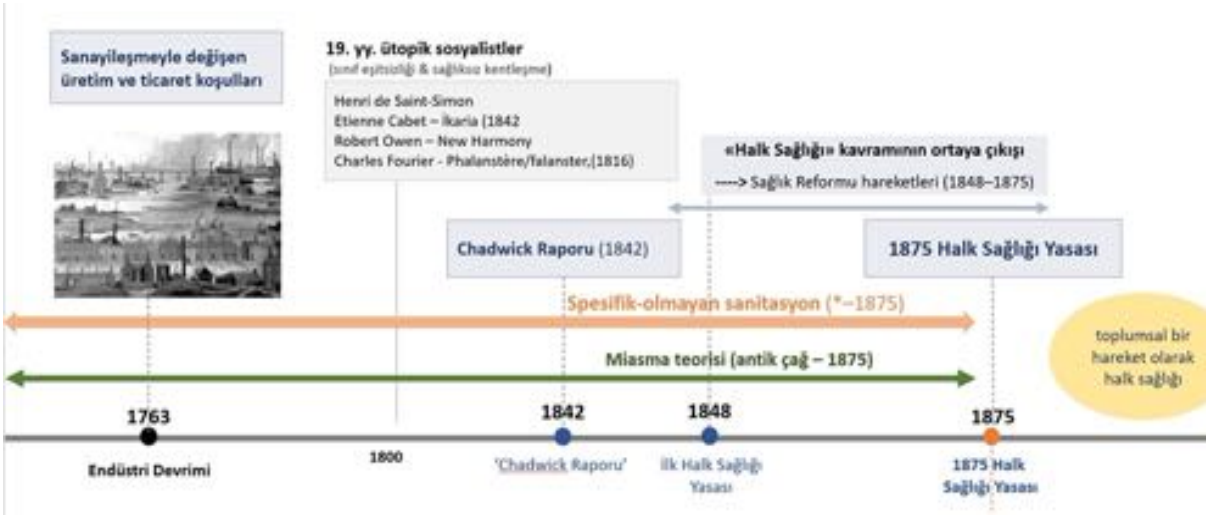
19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında salgın hastalıkların önüne geçilmesinde ve genel olarak sağlık koşullarının iyileştirilmesinde işlev gören en temel enstrümanının mekansal düzenlemeler olduğu görülür. Dahası, bu düzenlemelerin, bugün anladığımız biçimiyle modern şehir planlama disiplini haline gelişi, 19. yüzyılın sonlarında hızlı sanayileşme ve kentleşme ile gelen sağlıksız koşulları iyileştirme, özellikle de bulaşıcı hastalıkların zararlı etkilerini azaltma çabalarının bir sonucu olarak halk sağlığı ve inşaat mühendisliği ile birlikte ve iç içe gerçekleşmiştir (Porter, 1999) (Corburn, 2004) (Lindheim & Syme, 1983) (Şekil 3.1).

Endüstri devrimiyle değişen üretim ve ticaret koşulları, kırsaldaki işsiz köylüleri büyük şehirlere sürükleyerek buralarda daha önce görülmemiş boyutta nüfus patlamaları yaşanmasına yol açmıştır. Şehirlere gelen işçi sınıfının karşı karşıya kaldığı konut krizi hem kent hem konut ölçeğinde devasa bir yoğunluk meydana getirmiştir. Şehirleri ele geçiren hava kirliliği, altyapı ve konut sorunları, kolera, tifüs, sarı humma, tüberküloz gibi hastalıklar, yetersiz beslenme, ağır çalışma koşulları gibi birçok problemle birlikte, yaşamsal boyutta tehditler oluşturarak ölüm oranlarının hızlı artışına neden olmuştur (Ashton & Ubido, 1991) (Lindheim & Syme, 1983) (Gowling & Penny, 1988).

Sanayileşme temelli kentsel olumsuzlukların yıkıcı kolera ve tifo salgınlarına neden olduğunu fark eden reformcuların ve sağlık görevlilerinin ana hedefi, miasma teorisi çerçevesinde hastalık yapıcı "kötü havayı" uzaklaştırmak için şehre temiz hava, saf su, açık yeşil alanlar ve güneş ışığı getirmektir (Melosi, 2000) (Lindheim & Syme, 1983). Planlama ile de ilişkili bir kavram olarak "halk sağlığı"nın doğuşu bu dönemde gerçekleşir.

Şehirlerde kanalizasyon, temiz su ve çöplerin toplanması vb. genel hijyen koşullarının iyileştirilmesine yönelik önlemler yoluyla tehlikenin azaltılması için "Chadwick Raporu"ndan (1842) büyük ölçüde etkilenen mühendislik temelli sağlık reformları böylece başlamıştır. E. Chudwick'in halk sağlığının güçlendirilmesi için en önemli adımları, iyileştirilmiş drenaj ve kanalizasyon temini, evlerden, sokaklardan ve yollardan tüm çöplerin kaldırılması, temiz içme suyu sağlanması, her şehir için bir sağlık görevlisi atanması olarak sıraladığı "İngiltere İşçi Nüfusunun Sıhhi Durumu" başlıklı raporu ilk Halk Sağlığı Yasasının 1848 yılında İngiltere hükümetince kabul edilmesini sağlamıştır (UK Parliament). Böylece tarihte ilk defa halk sağlığı devletin sorumluluklarından biri haline gelmiştir (Lindheim & Syme, 1983). 19. yüzyılın sonunda, Batı dünyasının tüm büyük şehirleri, İngiltere'nin öncülük ettiği yeni sanitasyon seviyesine ulaşmak için çeşitli düzenlemeler hayata geçirecektir (Pettenkofer, 1941).

Bu kentsel sorunlara yönelik ilk alternatif kentsel ve mimari uygulama önerileri ise, Ragon, (2010)'un "ilk modern şehirciler" olarak nitelediği ütopik sosyalistlerden gelmiştir. Sanayi kent ilişkisini baştan ele alan ve işçi sınıfının yaşam alanları için öneriler sunan bu ütopyacıların başında, merkeziyetçi bir komünizm tasviri sunan ve hijyen havalandırma ve kanalizasyon önerileriyle öne çıkan İkeria (1842) kentiyle Cabet, sanayi ve tarım, kent ve kır birlikteliğinin yeniden kurgulandığı sosyalist New Harmony şehri denemesiyle Robert Owen, ortak mülkiyet, temizlik ve güzellik kavramları etrafında sanayi işlerinin tarımla harmanlandığı falansterleriyle Charles Fourier gelmektedir. Bu "ütopik" tasarımlar, kentsel ve mimari ölçeklerde detaylı uygulamaları da içerdiği göz önüne alındığında hayali ya da fantastik olarak değerlendirilmemelidir, nitekim, 20. yy. modern şehirciliğini de derinden etkileyecektir: Cabet'in İkeria'sı Hausmann'ın Paris operasyonuna, Fourier'in falansteri ise yüzyıldan uzun bir süre sonra Le Corbusier'in ışıyankenti La Ville Radiuse'una doğrudan ilham kaynağı olacaktır (Ragon, 2010). 19.yy. ütopyaları kentsel problemlere geliştirilen mekansal önerilerle birlikte kapitalizm ve sanayi devriminin olumsuz insani koşullarına yanıt vermeye çalışan toplumsal düzen arayışları olmaları bakımından aynı zamanda "sosyal halk sağlığı yaklaşımının" temsilcileri olarak da değerlendirilebilir.

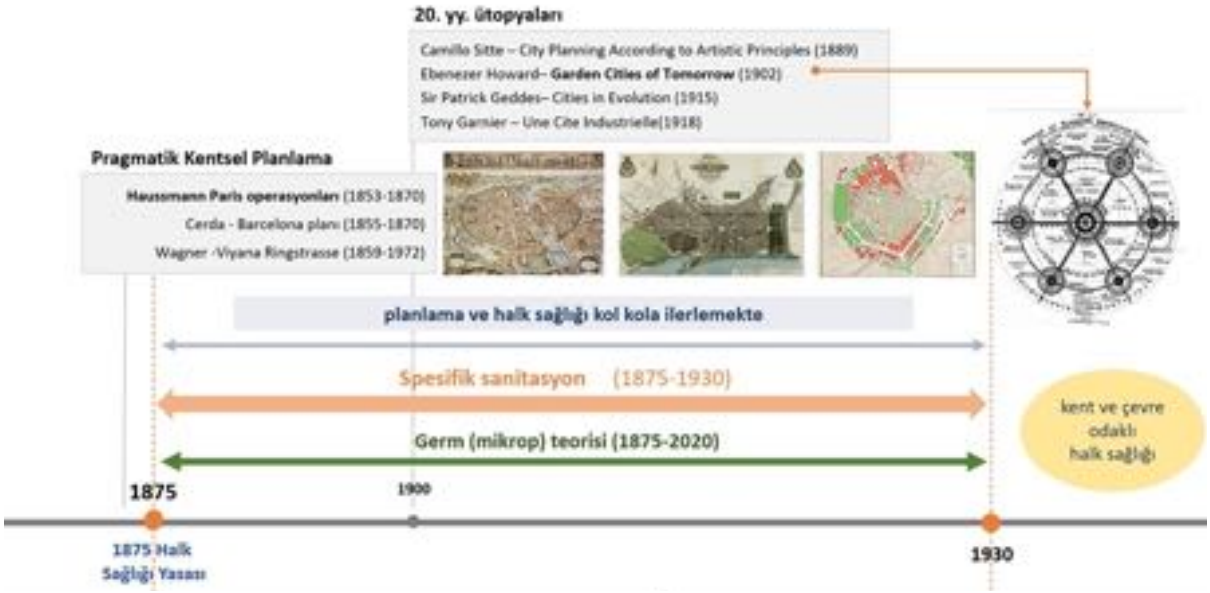
***Şekil** Error! No text of specified style in document..**1:** 19. yüzyılın sağlıksız endüstri şehirleri ve sağlık reformları (1800-1875).*

ENDÜSTRİ ŞEHİRLERİNDEN "SAĞLIKLI KENT"LERE (1875 – 1930)

1948 Halk Sağlığı Yasasının 1875 tarihli düzenlemesi kentsel planlama açısından özel bir öneme sahiptir. Bu düzenlemeyle, yerel yönetim kurullarının hem müteahhitleri denetleme yetkisi verilerek hem de bölgelerinde gerçekleştirmeleri gereken birtakım sorumluluklar yüklenerek kentsel sağlık otoriteleri haline gelmesi sağlanmıştır. Bu sorumluluklardan başlıcaları, kanalizasyon sistemleri kurmak ve bakımını yapmak, su kaynaklarını kontrol etmek, konaklama koşullarını düzenlemek, yapılacak inşa faaliyetleri için yönetmelikler hazırlamaktır (UK Parliament). Böylece kalitesiz konut inşaatlarının büyük oranda önüne geçilmiş, kanundan önceki işçi barınaklarıyla, kanun sonrası inşa edilenler arasında keskin bir fark görülmüştür. Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak mikrop teorisinin de giderek daha fazla kabul görmeye başlamasıyla halk sağlığı uygulamaları genel bir mühendislik çabasından, spesifik çevresel sağlıklılaştırma çabasına odaklanan uzmanlaşmış bir

mücadeleye evrilmiştir. Yerel yönetim yetki ve yönetmelikleriyle, planlama ve halk sağlığı kol kola ilerlemektedir (Şekil 3.2).

Şehir planlaması konusundaki ilk çabalar bu sağlık reformundan büyük ölçüde etkilenmiştir. Benjamin Ward Richardson'ın 1976 tarihli ütopyası, "Hygeia: A City of Health" (Richardson, 1876) planlama alanındaki önemli yayınlardan biridir. Richardson (1876) şehir popülasyonunun 100.000 ile sınırlandığı, ağır ve hafif taşıt trafiğinin birbirinden ayrıldığı, farklı işlevlerin kente *bölgeleme* yoluyla dağıtıldığı, doğal aydınlatma ve havalandırmanın öne çıktığı çatı bahçeli konut organizasyonu ve kolay temizlenir hijyenik inşa malzemeleri önerileriyle 20.yy. şehirciliğinin temel ilkelerine de katkıda bulunacaktır (Ragon, 2010). Kentsel planlama cephesinde bu sıhhileştirme evresinin uygulamaya yansımaları ise Haussmann Paris operasyonları; Cerda'nın Barcelona planı, Wagner'in Viyana Ringstrasse uygulamaları olarak örneklenebilir. Bu pragmatik kentsel planlama uygulamalarına eleştirel alternatifler, 20.yy. başında, Sitte, Howard, Geddes ve Garnier gibi ütopistlerin önerileriyle gerçekleşmiştir. Özellikle Ebenezer Howard'ın (1902), orantılı konut, sanayi ve tarım alanlarını içeren; "yeşil kuşaklar" ile çevrili bahçe kentleri, çeşitli yerlerde uygulanma fırsatı bulmuş ve uzun süre etkinlik gösterecek olan "bahçe şehir hareketi"ni tetiklemiştir.

Şekil ***Error! No text of specified style in document.****..2: Endüstri şehirlerinden "sağlıklı kent"lere (1875 – 1930).*

Sıhhileştirme yöntemi olarak: "fonksiyonel kent" (1930-1980)

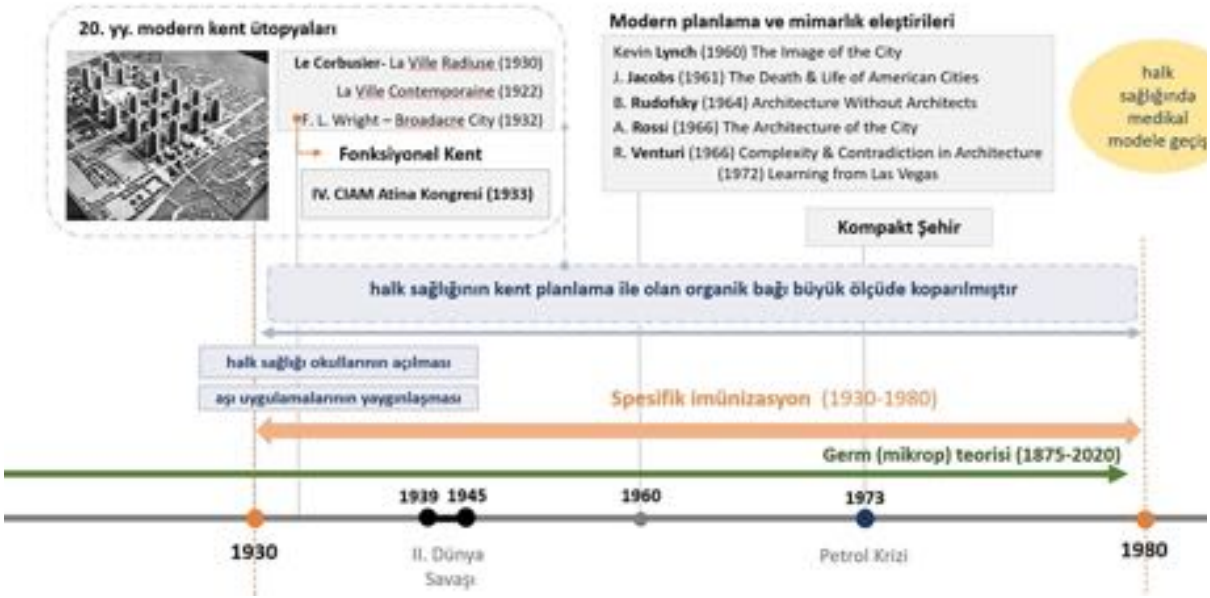
1930'lara gelindiğinde mikrop teorisinin hakim paradigma haline geliş süreci tamamlanmıştır. Bu süreçte "konakçı" odaklı yürütülen laboratuvar çalışmaları sonucunda gerçekleşen aşının icadı ve yaygın aşılama çalışmalarıyla salgın hastalıklarla mücadelede mekansal düzenlemelerin önemi azalmıştır. Halk sağlığı, 1920'lerde **ilk halk sağlığı okullarının** açılmasını (Krieger, 2000) da takiben kentsel planlama pratiklerinden koparak özerk **tıbbi bir disiplin** haline gelmiş; halk sağlığı uzmanları ise spesifik aşılama planlarına odaklı hekimlere dönüşmüşlerdir (Corburn, 2004) (Porter, 1999) (Duhl & Sanchez, 1999).

Her ne kadar bu iki disiplin arasındaki iş birliği kaybolmuş olsa da "sağlık" ve "hijyen" kavramları, bir süre daha dönemin modernist planlama diskurunun odağını oluşturmaya devam etmiştir. Sağlıklı bir çevrenin önündeki en büyük engel ise yüksek kent yoğunluğu olarak görülmüştür. Bu yaklaşımın temelinde, sanayileşmenin tetiklediği nüfus patlamaları, konut yetersizliği ve salgınlarla kentlerin tarihsel olarak aşırı kalabalığın, gürültünün, kirliliğin, suçun, yoksulluğun, hastalığın vb. mekanı olarak addedilmesi yatar (Churchman, 1999) (Gowling & Penny, 1988). 1933'te Atina'da toplanan IV. CIAM[3] kongresinde bu kaygılara cevaben sanayiden uzak, geniş açık alanlı, düşük yoğunluklu ve işlevler ayrılığı ilkesine dayanan; sağlıklı kentsel koşulların ancak bu şekilde sağlanabileceğini

[3] CIAM: (Kongrès Internationaux d'architecture moderne) Uluslararası Modern Mimarlık Kongresi, Modern Hareketin ilkelerini mimarlığın tüm ana alanlarına (peyzaj, şehircilik, endüstriyel tasarım vb.) yayma amacıyla 1928-1959 yılları arasında Avrupa çapında düzenlenen bir dizi etkinlik ve kongreden sorumlu organizasyon.

savunan “fonksiyonel kent” teması üzerine fikirler sunulmuştur. Şehir, dört temel işleve ayrılmıştır; konut, çalışma, rekreasyon ve ulaşım: Ulaşım, diğer işlevleri fonksiyonel bir şekilde bir araya getirmesiyle (Corbusier, 2009) bu planlama stratejisinde özel bir öneme sahiptir. Bu ilkeler ile mono-fonksiyona prensibine dayalı, bağlantıları ulaşım ağları aracılığıyla mümkün olan birbirinden bağımsız ve mesafeli kentsel alanlar planlanmıştır. Le Corbusier’nin gerçekleşmeyen kent planı *Ville Radieuse* (1933), ilham kaynağı olduğu CIAM şehirciliğini şematik olarak tanımlamak için adeta bir paradigma görevi görmüş ve rasyonel planlamanın ütopik bir prototipi olarak modern mimarlık ve şehircilik tarihine kazınmıştır. Ville Radieuse ütopyası, tıpkı Hausmann’ın Paris’inde, Wagner’in Viyana’sında olduğu gibi, eski merkezlerin yeni bir gelişime dinamizm kazandıran çekirdekler olma potansiyelini ve önceki şehirleşme biçimlerinin süreklilik içindeki artikülasyonunu sistematik biçimde bozuntuya uğratmıştır (Maciocco, 2008). Başta birer hipotez olan bu CIAM ve Corbusier ilkeleri, ikinci dünya savaşı sırasında yerle bir edilen şehirlerin deneysel alanlara dönüşmesiyle uygulamalara dönüşebilmiş; 19. yüzyılın sonlarındaki kirli özensiz şehirlerin aksine, temiz, verimli ve iyi organize edilmiş kentsel projeler oluşturmak için işlevlerin katı bir şekilde ayrılması, modernist hareketin en ayırt edici özelliklerinden biri haline gelmiştir.

1960’lardan itibaren ise fonksiyonel planlamaya karşı, Jacobs (1961), Lynch (1960), Rudofsky (1964), Rossi (1966) ve Venturi (1966) başta olmak üzere, eleştirel seslerin yükseldiği görülür. Modern mimarlık ve planlama stratejilerine yönelik bu eleştirilerin temel gerekçelerinin sosyal kent hayatının ölümü, toplumsal hafızanın yıkımı, monotonluk, elitizm ve benzeri odaklarda şekillendiği söylenebilir. Planlamada işlevler ayrılığı prensibinin sorunsallaştırılması için daha rasyonel nedenler ise 1973 yılında yaşanan petrol kriziyle ortaya çıkmıştır. Bölgeleme olarak da adlandırılan bu modernist strateji, fabrikalar gibi kirli kullanımların; konut ve dinlenme alanları gibi temiz kullanımlardan ayrılmasıyla sağlıklı bir çevre yaratma amacında olsa da önerilen banliyö yaşantısı, taşıt kullanımını zorunlu olarak artırmış, daha sonraları halk sağlığının gündemine taşınacak başka türden sağlık problemlerinin önünü açmıştır**.** Petrol kriziyle birlikte, uzun mesafeli taşıt kullanımının yakıt ve kaynak tüketimini artırdığı gerekçesiyle, işlevler-ayrılığı prensibi reddedilmeye başlamış ve iş, konut ve kent yaşamının yakın kurgulandığı; dolayısıyla seyahat mesafelerinin kısaltılarak enerji tüketiminin minimize edildiği “kompakt şehir” önerileri ortaya çıkmıştır. (Şekil 3.3)

***Şekil** Error! No text of specified style in document.**.3**: Sıhhileştirme yöntemi olarak: “fonksiyonel kent” (1930-1980).*

SAĞLIKLI KENTLERDEN SÜRDÜRÜLEBİLİR KENTLERE (1980-GÜNÜMÜZE)

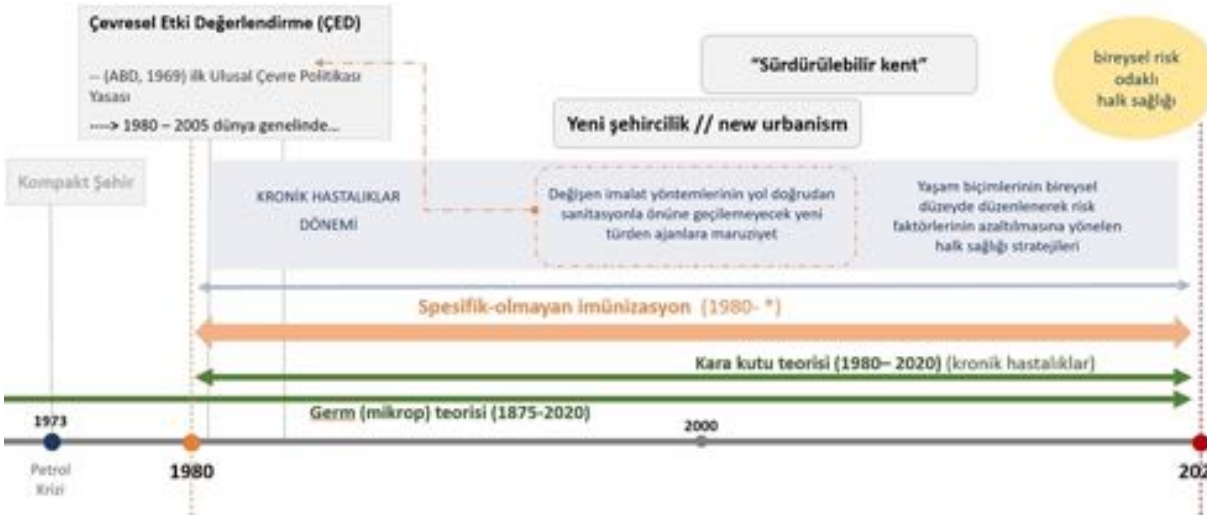
Mikrop teorisi ve spesifik aşılama programlarının salgın hastalıklarla mücadelede gösterdiği başarıyla, 20.yy. sonlarına gelindiğinde birincil ölüm sebebini, bulaşıcı patojenlerden ziyade doğrudan sanitasyonla ilişkili olmayan obezite, kazalar, kanser ve benzerleri ile; kalp, yüksek tansiyon, şeker gibi kronik hastalıklar oluşturmaya başlamıştır. Kronik hastalıklar evresine geçiş, doğrudan tanımlı patojenik ajanlara maruziyetle açıklanamadığından, bilinmeyenleri imleyen "kara kutu" paradigması (Susser & Susser, 1996) olarak da isimlendirilmiştir. Söz konusu olan, daha ziyade, değişen imalat yöntemlerinin yol açtığı toksik kimyasallar ve atıklar, radyasyon seviyelerindeki artış, ozon tabakasındaki tahribat, egzoz dumanları, havayı, suyu ve gıdaları kirleten sentetik ürünler gibi doğrudan sanitasyonla önüne geçilemeyecek yeni türden ajanlara maruz kalınmasıdır (Lindheim & Syme, 1983). Bu değişimin sonunda halk sağlığı, kapsayıcı ve toplumsal stratejilerden, yaşam biçimlerinin bireysel düzeyde düzenlenerek risk faktörlerinin azaltılması yöntemlerine yönelmiştir. Bu düzenleme örnekleri, sigara kullanımının azaltılması, beslenmenin düzenlenmesi, kilo kontrolü, egzersiz vb. olarak sıralanabilir. Öte yandan insanların bu türden olumsuz koşullara maruz kalma olasılıklarının, yaşadıkları coğrafyalar, toplumdaki hiyerarşik konumları, sınıfları ve anlamlı sosyal ilişkiler kurabilme kapasitesiyle bağlantılı oluşu; bu birey odaklı stratejilerce göz ardı edilmiştir.

Kentsel planlama disiplini de 1980'ler itibariyle, çevresel etki değerlendirme (ÇED) sürecini benimseyerek benzer bir değişim içine girmiştir. 1969'da ABD'de yürülüğe giren ilk Ulusal Çevre Politikası Yasası, dünya genelinde 1982 ve 2005'lere yayılan süreçte büyük oranda benimsenmiştir. Böylece planların, projelerin, programların ve politikaların, eyleme geçmeden önce ekoloji ve insan sağlığı üzerindeki etkilerinin, kantitatif bir risk değerlendirmesini de kapsayan ÇED raporlarıyla (Corburn, 2004) analiz edilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. Yine de ÇED ve kantitatif risk değerlendirmesi, kanserojen unsurlara vurguyla, diğer kronik hastalıkları ve toksikolojik olmayan sosyal ve ruhsal etkileri (Burge ve Vanclay 1995) göz ardı etmesiyle toplum sağlığını değerlendirme yöntemleri olarak geniş bir şekilde eleştirilmiştir (Steinemann, 2000)

1973 krizinden başlamak üzere vuku bulan bu itici gelişmelerle kentsel planlamada, insan sağlığından, çevre sağlığına bir odak değişimi yaşanmış ve 21.yy. planlama pratikleri, ekolojik etki, iklim değişikliği ve enerji tasarrufu duyarlı "sürdürülebilir kent" kavramı çerçevesinde şekillenmeye başlamıştır. Savaş sonrası dönemin taşıt bağımlı, banliyö odaklı kentsel yayılım politikalarına karşı, karma kullanımlı, yürümeye elverişli yerleşim planlamalarıyla çevre dostu alışkanlıkları teşvik eden bir hareket olarak "new urbanism" (yeni şehircilik) akımı da kompakt şehir önerilerine eşlik eden bir diğer yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Şekil 3.4).

DEĞERLENDİRME

Hastalık yayılım teorileri, halk sağlığı ve kentsel planlama tarihine dair bu ilişkisel araştırmanın genel bir özeti

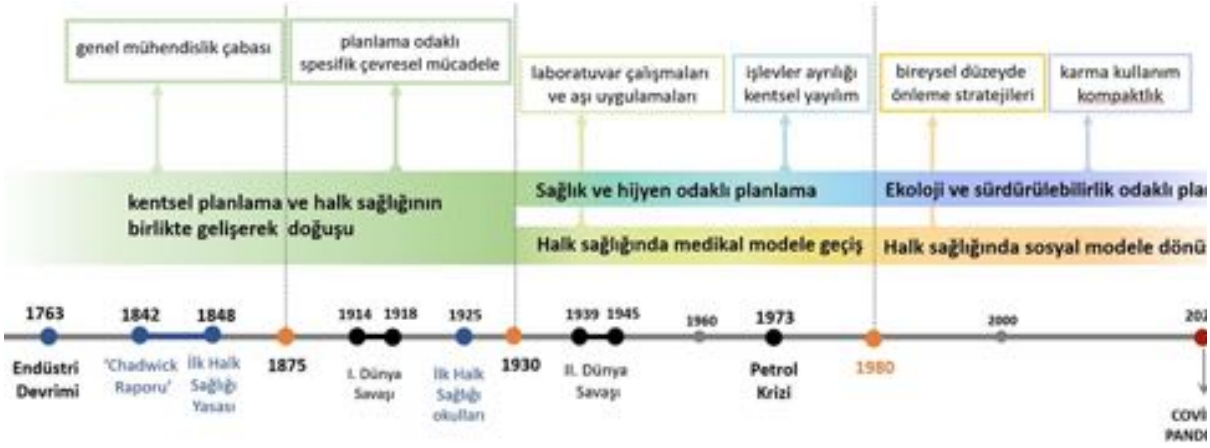

Şekil ***Error! No text of specified style in document.****..4: Sağlıklı kentlerden sürdürülebilir kentlere (1980-günümüze).*

yapılacak olursa; 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın ilk yarısında salgın hastalıkların önüne geçilmesinde ve genel sağlık koşullarının iyileştirilmesinde işlev gören temel enstrümanın mekansal düzenlemeler olduğu görülür. Dahası bu düzenlemelerin bugün anladığımız biçimiyle modern şehir planlama disiplini haline gelişi, hızlı

kentleşmenin neden olduğu sağlıksız koşulları ortadan kaldırma, özellikle de bulaşıcı hastalıkların etkilerini azaltma çabalarının bir sonucu olarak halk sağlığı ile kol kola gerçekleşmiştir (Şekil 4.1).

Mikrop teorisinin hakim paradigma haline geliş sürecinin tamamlanmasının ardından, 1920'lerde ilk halk sağlığı okullarının açılmasıyla halk sağlığı, mekansal düzenlemelerden koparak özerk, medikal bir disiplin haline gelmiştir. Laboratuvar çalışmaları sonucunda gerçekleşen aşının icadı ile salgın hastalıklara ilişkin kaygı azalmış; halk sağlığının kent planlama ile olan organik bağı büyük ölçüde koparılmıştır. Kent planlama ise bir süre daha sanayi şehirlerinin aksine, sağlıklı, verimli ve organize kentler yaratma hedefiyle "sağlık" ve "hijyen" kavramları odağında şekillenmiştir. Bunun için planlamada işlevler ayrılığı ve kentsel yayılım politikaları benimsenmiştir.

Şekil 4.1: Halk sağlığı ve kentsel planlama ilişkisinin tarihsel evrimi.

1980'lerden itibaren ise aşılama uygulamalarının başarısıyla bulaşıcı hastalıkların önüne geçilmiş, asli ölüm sebebi haline gelen kronik hastalıklar dönemi başlamıştır. Halk sağlığı, bunlarla mücadele etmek için risk faktörlerine maruziyeti bireysel düzeyde önleme çabasına yönelmiştir. Bu hastalıkların kaynağı; genel anlamda yeni üretim ve kentleşme pratiklerinin yol açtığı olumsuz koşullardır. Kentsel planlama da paralel biçimde; ekolojik etki, iklim değişikliği, enerji tasarrufu duyarlılığı çerçevesinde şekillenmeye başlamış; "sağlıklı kent"ten "sürdürülebilir kent"lere doğru bir odak kayması yaşanmıştır. Düşük yoğunluklu kentsel yayılım politikalarına karşı; karma kullanımlı, yüksek yoğunluklu kompakt şehir önerileri ön plana çıkmıştır. Öte yandan kurumsal ve ulusal düzenlemelerin yetersizliği nedeniyle böylesi önerilerin uygulanmış örnekleri oldukça az sayıdadır. Sürdürülebilirlik kavramının, daha ziyade neoliberal politikaların ekonominin "küresel kentler" yarışının bir gösteri unsuru olmaktan pek de öteye gidemediği gerçeği, çağın yüksek yoğunluklu devasa metropolleriyle vücut bulmaktadır.

2020 itibariyle ise yeni bir eşik noktasına geldiğimiz söylenebilir. Şüphesiz, küresel ölçekte etkisini sürdürmekte olan Covid-19 pandemisi, bu çalışmada ortaya konan planlama ve halk sağlığı ilişkisine dair önemli dönüm noktalarından bir yenisi haline gelecek; bir süredir geride bırakılan salgın hastalık kaygısını bu pratiklere entegre etmek zaruriyeti doğuracaktır. Nitekim, planlama alanında, salgının hızlı yayılımını yüksek yoğunluklu kent merkezleriyle ilişkilendirerek, mono-fonksiyon ve düşük yoğunluklu yerleşimlere geri dönüş çağrılarına sıkça rastlanır olmuştur. Öte yandan böylesi yayılımcı stratejiler, günümüzün global ekonomik dinamiklerinin de etkisiyle doğal alanların tahribatına sebep olarak yeni virüslerin tetiklenmesi tehlikesini taşınmaktadır. Dolayısıyla bir süredir dikkatlerin yöneldiği sürdürülebilirlik kaygısı bir kenara atılmamalıdır. Bu anlamda "yeni normal"in, insan sağlığı ve ekolojik sürdürülebilirlik arasında; yayılım ve kompaktlık arasında kurulması gereken bir denge olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bir diğer önemli nokta, Dünya Sağlık Örgütünün *"bedenen, ruhen ve sosyal yönden tam iyilik hali*" tarifine uygun bir sağlık anlayışıyla sağlıklı kentin aynı zamanda sağlıklı toplumsal ilişkileri gözetmesi gerekliliğidir. Özellikle pandemi koşulları, insanların olumsuz sağlık koşullarına maruziyetinin yaşadıkları coğrafyalar, toplumdaki hiyerarşik konumları, sınıfları ve anlamlı sosyal ilişkiler kurabilme kapasitesiyle bağlantılı olduğunu her zamankinden daha görünür hale getirmiştir. Bu anlamda halk

sağlığı pratiklerinin payına düşen, mevcut birey odaklı önleme çalışmalarından yeniden kapsayıcı toplumsal stratejilere yönelmesi gerekliliği ve bunu mekansal adalet çerçevesinde mimarlık ve planlama disiplinleriyle birlikte gerçekleştirmesi zaruriyetidir.

KAYNAKÇA

Ashton, J., & Ubido, J. (1991). The Healthy City and the Ecological Idea. *Journal of the Society for the Social History of Medicine*, 173-18.

Churchman, A. (1999). Disentangling the concept of density. *Journal of Planning Literature, 14*(4), 389-411.

Corburn, J. (2004). Confronting the challenges in reconnecting urban planning and public health. *American Journal of Public Health, 94*(4), 541-546.

Corbusier, L. (2009). *Atina Antlaşması.* (A. Yörükan, Çev.) İstabul: Yapı Kredi Yayınları.

Duhl, L. J., & Sanchez, A. (1999, 04 04). Healthy cities and the city planning process. 2020 tarihinde and the city planning process adresinden alındı

Gowling, D., & Penny, L. (1988). Urbanisation, planning and administration in the London region: Processes of a metropolitan culture. H. v. Cammen içinde, *Four metropolises in Western Europe* (s. 5-59). Van Gorcum.

Howard, E. (1902). *Garden Cities of Tomorrow.* London: S. Sonnenschein & Co. Ltd.

Jacobs, J. (1961). The Life and Death of Great American Cities. New York: Random House.

Kannadan, A. (2018). History of the Miasma Theory of Disease. *ESSAI, 16*.

Krieger, N. (2000). Epidemiology and the social sciences. *Epdemiol Review*, 155-163.

Lindheim, R., & Syme, L. (1983). Environments, people and health. *Annual Review of Public Health, 4*(1), 335-359.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City.* MIT Press.

Maciocco, G. (2008). Deconstruction of the Space of Proximity. *Fundamental Trends in City Development* (s. 22-41). içinde Springer.

Melosi, M. (2000). The Sanitary City: Urban Infrastructure in America From Colonial Times to the Present. Baltimore,: Johns Hopkins University Press.

Pettenkofer, M. (1941). The value of health to a city: Two popular lectures delivered on March 26 and 29, 1873,. *Bull History Med., 10*(48), 487-503.

Porter, D. (1999). Health, Civilization and the State: A History of Public Health From Ancient to Modern Times. New York: Routledge.

Ragon, M. (2010). *Modern Mimarlık ve Şehircilik Tarihi.* (M. A. Erginöz, Çev.) İstanbul: Kabalcı.

Richardson, B. W. (1876). *Hygeia: A City of Health.* London: Macmillan.

Rossi, A. (1966). *The Architecture of The City.* MIT Press.

Rudofsky, B. (1964). *Architecture Without Architects.* New York: Doubleday & Company.

Steinemann, A. (2000). Rethinking human health impact assessment. *Environmental Impact Assessment Review*, 627-645.

Susser, S., & Susser, E. (1996). Choosing a future for epidemiology: I. Eras and paradigms. *Am J Public Health, 86*, 668–673.

UK Parliament. (tarih yok). *The 1848 Public Health Act*. 06 06, 2021 tarihinde https://www.parliament.uk/ adresinden alındı

Venturi, R. (1966). *Complexity and Contradiction in Architecture.* New York: Museum of Modern Art.

BİR ŞİRKET KENTİ MODELİ: ESKİŞEHİR ŞEKER FABRİKASI VE DEVLET DEMİR YOLLARI YERLEŞKELERİNİN KENT VE KENTLİ İLE ETKİLEŞİMİNİN ZAMANSAL OLARAK TARTIŞILMASI

BERNA ÜSTÜN, MERVE KAYA, MERVE ARTKAN

BERNA ÜSTÜN

Prof. Dr., Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi

MERVE KAYA

Araş. Gör., Mimarlık Bölümü, Kocaeli Üniversitesi

MERVE ARTKAN

100/2000 YÖK Doktora Öğrencisi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi

ÖZET

1800 lü yıllarda İngiltere'de ilk örneklerini veren "şirket kentleri" (company town), kapital sahiplerinin talepleri doğrultusunda kurulan, üretim, sosyalleşme, eğitim, ikamet, rekreasyon mekanlarına sahip, çok programlı yerleşim örüntüleridir. İşçilerin daha olumlu koşullarda yaşamalarının yanı sıra üretim kapasitesinin arttırılması temel hedeftir. Başlangıçta yerel kentin yapısı ile fiziksel ve sosyal iletişimi zayıf olan bu örüntüler süreç içerisinde kentin ekonomik ve sosyo-kültürel anlamda gelişmesi içinde bir katalizör görevi görmüşlerdir.

Cumhuriyet dönemi modernleşme süreci; sanayileşmenin yaygınlaştığı ve Anadolu'nun pek çok ilinde tekil fabrika yapıları yanı sıra daha programlı, batıdaki örneklere benzer yerleşkelerin yapıldığı bir süreç olarak değerlendirilebilir. Çok fonksiyonlu yapılarıyla, çalışanlarının sosyal, kültürel, eğitim, sağlık ve ikamete yönelik gereksinimlerini karşılayan mikro ölçekli bir kent modeli olan yerleşkeler aynı zamanda Erken Cumhuriyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi sonrası eklemlenerek büyüyen yapılarıyla, farklı dönemlerdeki mimari dilleri kavramamız açısından da önem teşkil etmektedir. Eskişehir kentinde bu kapsamda değer taşıyan iki sanayi yerleşkesinden söz etmek mümkündür. 1890 yılında Berlin-Bağdat demiryolunun Eskişehir'den geçmesi ile 1894 yılında Cer Atölyesi'nin kurulması, Devlet Demir Yolları Yerleşkesinin ilk nüvesini oluşturmuştur. Süreç içerisinde fabrikaya eklemlenen barınma, eğlenme, dinlenme, eğitim vb. amaçlı yapılar ile kentin gelişiminde önemli rol taşıyan bir yerleşkeye dönüşmüştür. 1958 yılında Cer Atölyesi, Eskişehir Demiryolu Fabrikası adını, 1986 yılında yeniden yapılanarak, Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii A.Ş. adını almıştır.

1933 yılında Alman Mimar Frederick August Breuhaus tarafından tasarlanan Eskişehir Şeker Fabrikası ise, farklı kültürlerin bir arada üretim yaptıkları bir yerleşke niteliğindedir. Lojmanlar, rekreasyon alanları, yemekhane, bekar işçi pavyonları, fabrika binaları, atölyeler, sinema, hastane yapıları vb. ile kendi kendine yetebilen çoklu bir programa sahiptir. Kentin ilk sanayi tesislerinden birisi olan Şeker Fabrikası'nın kurulması ile kentin konut ve iş alanları dokusunda da yeni örgütlenmeler oluşmuştur.

Yapıldıkları dönemde programı, yaşamı ve endüstrileşmiş üretim biçimi ile kentin yerel dokusundan ayrışan, sınırlar koyan ve kentin homojen yapısını bozan bu yerleşkeler süreç içerisinde kent gelişimine katkılar sağlamıştır. Nitelikli yaşam olanaklarının yerleşke yakınında kurulma isteği bu niteliği kentin geneline yayma potansiyeli ile kent için bir şansa dönüşmüştür. Bu bildiri kapsamında kent-kentli ve yerleşkeler arasındaki ilişkiler Eskişehir kenti gelişimi açısından zamansal olarak tartışılacaktır.

ANAHTAR KELİMELER: Şirket Kenti, Eskişehir DDY Yerleşkesi, Eskişehir Şeker Fabrikası Yerleşkesi

ŞİRKET KENTLERİ (COMPANY TOWNS) GELİŞİM SÜREÇLERİ:

Şirket Kentleri (Company towns); 1800'lü yıllardan itibaren işgücü piyasasının bir parçası olarak var olmuş, kapital sahiplerinin talepleri doğrultusunda gelişmiş yerleşim örüntüleridir. İşçilerin üretim kapasitelerinin arttırılması ana hedefi çerçevesinde kurgulanan yaşam alanlarının en önemli parçasını üretim alanları oluştururken, konut, sosyal mekânlar bu ortamları desteklemektedir. Yerleşkelerin barındırdığı eğitim yapıları, sağlık yapıları ve sosyalleşme mekânları ile işçi ve ailesinin çalışma dışı saatlerde kendine zaman ayırması olanağı sağlanırken, üretim içinde işgücünün daha verimli hale gelmesi ve nitelikli işgücü ile sağlıklı çalışma koşulları sağlanmaktaydı. Lojman türü ucuz ya da ücretsiz konut ile işçi fabrikaya bağımlı kılınmakta, yerleşke içerisinde barınma imkanı ulaşım ile kaybolacak zamanı üretime katmaktaydı (Cengizkan, 2009:16-17).

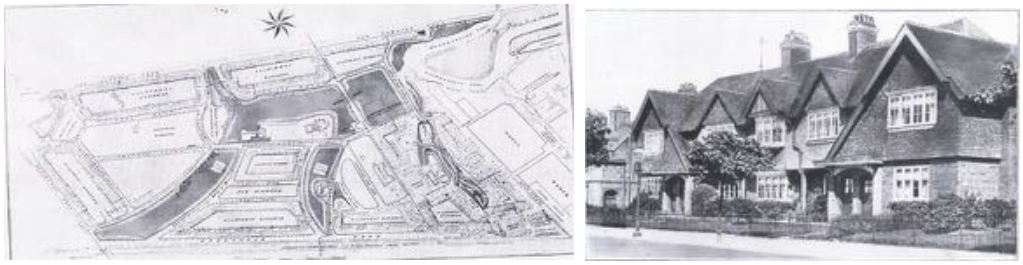
Company town ilk örnekleri, 1800'lü yılların başında İngiltere'de dokuma sanayinde çalışacak olan işçiler ve aileleri için üretilen küçük ölçekli kasabalar ile oluşmaya başlamıştır. 1812'de inşa edilen ilk tasarlanmış örneği Lowell'dır. Avrupalı gözlemcilerin 1839'da kaleme aldığı raporda, Lowell, çok sayıda beyaz ve yeşile boyalı ahşap, temiz sokaklar, düzenli bakımlı ve güvenli İngiliz stilinde inşa edilen konut gruplarından, ağaçlarla kaplı alanlardan ve meydanlardan bahseder (Şekil 1-a) (Alanen, 2007: 1-2, 21).

1820'de İngiltere'de yine dokuma sanayisinde istihdam edilen bekar genç bayanlar için, daha büyük ölçekli şirket kentlerinin inşasına başlanmıştır. Bu örneği izleyen diğer paternalist yaklaşımlar, Hopedale ve Ludlow, Massachusetts; South Manchester, Connecticut; Peace Dale, Rhode Island; ve Fairbanks Village, Vermont'tur (Alanen, 2007: 2). Amerika'daki ilk örneklerini madencilik sektöründe vermiş, demir-çelik endüstrisi, tekstil, makina, vagon vb. diğer üretim fabrikaları bunu izlemiştir. 1850–1863 arasında sanayici Titus Salt için yapılan, İngiltere'de Bradford yakınındaki Saltaire yerleşmesi ilk planlı company town modelidir. Saltaire 4350 kişi için dik açılı ağ planında düzenlenmiş, hastane, kreş, okul, fabrika, açık rekreasyon alanlarını içinde barındıran bir yerleşim alanıdır (Şekil 1-b). (Soygeniş, 1995:59). Saltaire'i izleyen diğer büyük ölçekli uygulama Pullman Yerleşimidir (Şekil 1-c). Kentin büyük bölümü 1880–1884 yılları arasında tamamlanmıştır. Konutlarda, 1880 standartlarına göre modern konfor öğeleri sayılan kanalizasyon bağlantısı, ev içinde akarsu tesisatı ve gaz bulunmaktadır. Yerleşmede çeşitli dükkanlar ve kamu hizmet birimleri, banka, kütüphane, tiyatro, postane, kilise, parklar ve rekreasyon alanları yer almaktadır (Alanen, 2007: 3-4, Crawford, 1995:47).

Şekil 1. a-1848 tarihinde O.Pelton tarafından kaleme alınan Lowell'in tarihini anlatan kitaptan alınan bir görüntü (Alanen, 2007: 2) , b-Saltaire Yerleşkesi (URL-1), c-Pulmann Kasabası (URL-2)

19.yy da Ebenezer Howard'ın "Bahçe kent" teorisi ile bu kentlerin içerikleri değişmiştir. 1879'da, İngiltere'de Cadbury ailesi çikolata fabrikalarının işçileri için tasarlanan Bournville yerleşmesi, 1886–1889 da William Owen tarafından, Liverpool'da bir sabun üreticisi için tasarlanan Port Sunlight yerleşmeleri "bahçe kent" teorisi ilkelerinin benimsendiği company town örnekleridir (Şekil 2)(Akcan, 2009: 49-53).

Şekil 2. Port Sunlight Yerleşkesi 1902 – Konutlar ve Fabrika (Beeson, 1911:1,33)

Farklı sanayi sektörlerinde yaygınlaşan Company Town türündeki yerleşimlerin en önemli özelliği, sadece endüstriyel üretim mekânları değil aynı zamanda fabrika çalışanları ve ailelerinin sosyal yaşamları için gerekli olan kent içinde küçük bir bütünlüğü taşımalarıdır. Sosyal yaşamlarının kentin yaşamını etkilemesi ve örnek olması da diğer bir etkileşimdir. Company Town örnekleri, yeni kent dokularının oluşumunda da örneklik teşkil etmiştir. Bu yerleşkelerin yakın çevrelerinde benzer, nitelikli yeni yaşam alanları oluşmuştur. Günümüzde bu tür

yerleşkelerin hemen hemen tamamı endüstri mirası olarak kabul edilerek korunmaya alınmıştır. Cumhuriyet modernizmiyle birlikte batıdaki örneklerle benzer özellikleri taşıyan ve şirket kentleri olarak tanımlanabilecek yerleşmeler ülkemizde de örneklerini vermeye başlamıştır.

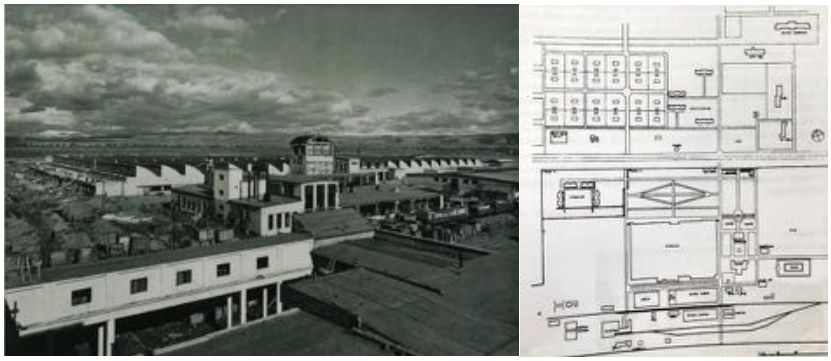
2. CUMHURİYET TÜRKİYESİNİN YENİDEN YAPILANMASI VE FABRİKA YERLEŞKELERİ:

Amerika ve Avrupa'da 18. ve 19.yüzyılda endüstrileşme doğrultusunda gerçekleşen yapılanmalar olarak şirket kentleri öne çıkarken, Türkiye'de süreç farklı izlenmiştir. Cumhuriyet dönemi ve öncesinde işçilerin "barınma" mekânlarının Osmanlı Devleti'nin ekonomik yapı karakteristiğinin durgun bir ivme seyretmesinden ötürü az geliştiği bilinmektedir. Durağan ekonomi, tarıma dayalı üretim sistemi, uzmanlaşmanın olmadığı mesleki örgütlenme ve dağınık bir coğrafi yerleşim unsurları da bu durum üzerinde etkilidir (Gümüş, 2016:49).

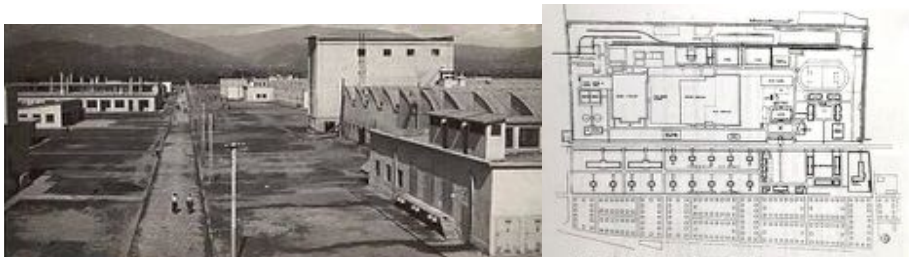
Türkiye Cumhuriyeti'nin 1920 li yıllarda, batıdaki yenilikleri eş zamanlı uygulamaya gayret etmesiyle, siyasal ve kültürel olarak yeniden yapılanmaya başlandığı yıllar olarak da değerlendirilebilir. Cumhuriyet'in ilanı ile oluşturulmaya başlanan yeni Türk kimliği, sadece siyasi düzlemde sınırlanmakla kalmayıp, mekânsal yenilenme hareketleri ile başta Ankara olmak üzere henüz belirlenmiş Misak-i Milli sınırları içerisindeki tüm alanlarda desteklenmiştir. Bu doğrultuda Anadolu yeniden kurgulanmıştır (Gümüş, 2016:50). Bu dönemde yeni Cumhuriyet yönetimi sanayileşme sürecini tamamlayarak, ülkenin ekonomik kalkınmasını gerçekleştirme arzusuyla, ülkenin dinamikleri ve imkânları dâhilinde, mevcut durumun getirdikleri ve dünyadaki siyasal ve ekonomik gelişmelerden de etkilenen, kimi zaman deneysel, kimi zaman planlı ve bilimsel bir takım politikaları devreye sokmuştur (Kolsal F.,2015: 34).

Genellikle mevcut kent dokusunun çeperinde, kent dışı diyebileceğimiz bir konumda inşa edilmiş olan fabrika yerleşkeleri, ölçek, büyüklük ve mimarileri bakımından bulunduğu ortamın koşullarını göz ardı ettikleri söylenebilir. Ancak zamanla, kent ve kentli ile kurdukları diyalog onu yerele yaklaştırmış ve onun bir parçası olarak, sosyo-kültürel yaşamın ve üretimin parçası olmuştur (Zeybekoğlu, 2009:226). Böylece fabrikalar yalnızca makinaları örten/barındıran binalar değil, yeni bir yaşam tarzının ve kültürün topluma tanıtılmasının ve yayılmasının araçları olarak önemli bir görev üstlenmişlerdir (Doğan, 2009; 77).

1929 ekonomik krizinden sonra Türkiye, planlı bir ekonomiye geçmiş ve ülkenin her yanında, çoğunlukla da orta büyüklükteki Anadolu kentlerinde devlet güdümlü sanayileşme programları başlatmıştır. Bu inisiyatiflerin bir parçası olarak, 1933'te Sümerbank –bir kamu bankası ve sanayi holdingi– olarak kurulmuş ve şeker, kağıt, tekstil, çimento, demir ve çelik gibi temel mallarda yeni sanayiler kurmak amacıyla birinci beş yıllık sanayileşme planı (1934-1938) yürürlüğe konulmuştur. Bu sanayilerin tasarımı, özellikle geniş bir alana yayılan yapıların inşasında güçlendirilmiş betonun kullanılması nedeniyle modern mimarinin bütün temel özelliklerini yansıtmaktadır (URL-3). Bu kapsamda Sümerbank'ın farklı illerde kurduğu fabrikalar işçi barınmalarını gözeten yaklaşımı ile farklılık arz eder. Sümerbank'ın kurduğu Kayseri Pamuklu Sanayii Müessesesi, Türk-Sovyet işbirliği ile 1934-1935 yılları arasında tamamlanmıştır (Şekil 3). Çok fonksiyonlu yapısı ile ilk yerleşke örneklerinden birisi olarak değerlendirilebilir. Memur ve ustalar için konutlar ve bekâr pavyonu gibi barınma mekanları, işçi ve memur lokali, sinema salonu, voleybol ve tenis sahaları, yüzme havuzu ve futbol sahası, eğitim yapıları, idari yapıların yer aldığı bir yerleşkeye sahiptir. Fabrikaya ait idari ve sosyal nitelikli yapılarda Nazilli Basma(1935-1937) (Şekil 4) ve Bursa Merinos Fabrikaları'nda (1935-38) ait yapılarda benzer mimari dil izlenmiştir (Aslanoğlu, 2010:288).

Şekil 3. Sümerbank Kayseri Pamuklu Müessesesi Genel Görünüm ve Çok Programlı Yerleşim Planı (Aslanoğlu 2010:288)

Şekil 4. Sümerbank Nazilli Basma Sanayii Müessesesi Genel Görünüm ve Çok Programlı Yerleşim Planı (URL-4), (Aslanoğlu 2010:288)

Zeybekoğlu'na göre, erken Cumhuriyet döneminde yapılan sanayi yapılarının çoğunluğu, fabrikaların çalışanlarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek şekilde organize olmaları bakımından, Avrupa ve Amerika'da 19. yüzyıldan itibaren önemli bir sanayi yerleşme tipi olarak ortaya çıkan "company town" (şirket kentleri) ile benzerlikler göstermektedir (Zeybekoğlu 2009:223).

3. BİR SANAYİ KENTİ OLARAK ESKİŞEHİRDE FABRİKA YERLEŞKELERİNİN OLUŞUMU:

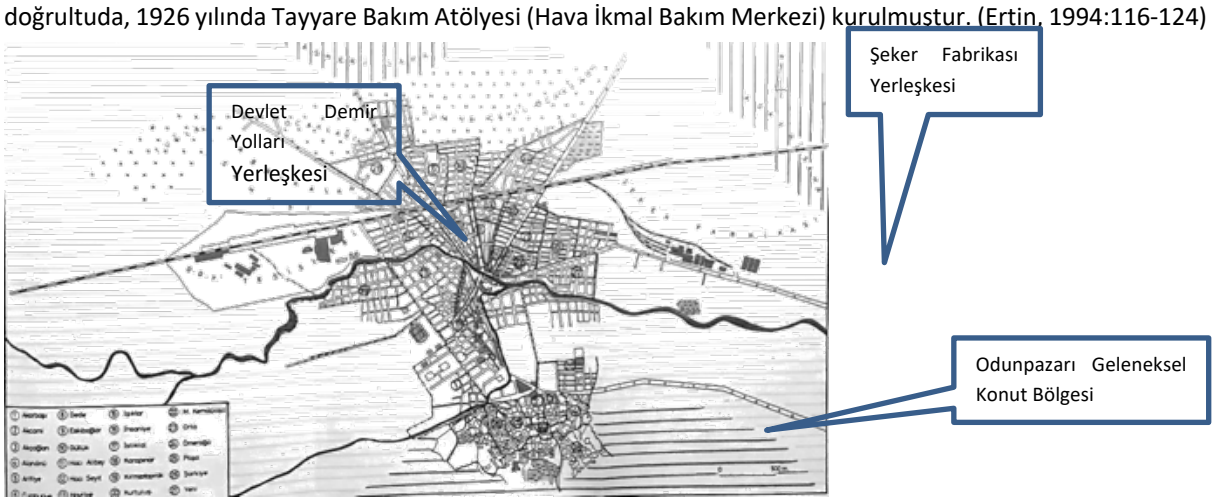
Bir Anadolu kenti olan Eskişehir'in farklı uygarlık ve kültürlerin katmanlaşmasıyla oluşan bir tarihi vardır. M.Ö. 2000 yılında hüküm süren Hititler devrinde coğrafi konumunun önemi nedeniyle bir beylik olduğu bilinmektedir. M.Ö. 1200 yılında Dorylaion adını almış ve Friglerin egemenliğine geçmiştir. Daha sonra Lidyalıların, M.Ö. 546 yılında da Perslerin hakimiyetine girmiştir. M.Ö. 323 yılına kadar Hellenizm dönemini yaşayan şehir M.Ö. 190 yılında Romalıların eline geçmiş ve Roma'nın M.S. 395 yılında ikiye bölünmesi ile Roma İmparatorluğu'nun, sonra da Bizanslıların idaresinde kalmıştır. 1074'de Büyük Selçuklu İmparatorluğunun 1289 yılında da Osmanlı Devletinin hakimiyetine girmiştir (Albek, 1991:33-43, Ertin, 1994:1-30, Sarıöz,1997:1-3). Tarihin her döneminde ticari ve ekonomik açıdan stratejik bir konumda yer alan kent, verimli toprağı ve Anadolu'yu batı-doğu ve kuzey-güney doğrultularında kesen yolların kentte buluşması bölgenin göç almasına neden olmuş ve kent bu etkenlerle ticari ve askeri önem kazanmıştır. Kentin oluşumunda Porsuk Çayı ile 1890 lı yıllarda gelen demiryolunun katkısı büyüktür. Su kıyısına yakın yerleşme konut ve ticaret alanlarının oluşumuna neden olurken demiryolu kentin "sanayi kenti" olarak gelişmesine sebep olmuştur.

Şekil 5. 1896 yılında kentin yerleşim planı (Ertin, 1994:212)

1896 yılına ait haritada görüleceği gibi, kentin ilk konut yerleşimi olan Odunpazarı kentin topoğrafyasının en güçlü olduğu, havadar ve ovada yapılan tarımı gözeten bir konumdadır. Su kenarında verimli topraklarda tarım yapılırken, sıcak su kaynaklarının etkisi ile çarşı adı verilen hamamların ve ticarethanelerin bulunduğu doku dikkat çekmektedir (Şekil 5). 1894 yılında Berlin–Bağdat Demiryolunun Eskişehir'den geçmesi ile kent sanayisinin gelişiminin tohumları atılmaya başlar. Cumhuriyetin ilk yıllarında Eskişehir'de sanayi, ağırlıkla ilin tarımsal ve doğal kaynaklarına dayalı bir biçimde gelişmiştir. Önemli bir tahıl bölgesi olan Eskişehir'de o döneme göre oldukça büyük sayılabilecek un fabrikaları kurulmuştur. Buna ek olarak Eskişehir'in önemli ham maddelerinden

biri olan kil, ilde toprağa dayalı yatırımların yapılmasına neden olmuş ve o dönemde bu yöndeki yatırımlar artmıştır. Cer Atölyelerinin, 1928 yılında devletleştirilmesinden sonra il sanayiinin gelişmesi hızlanmış ve ilde metal ve makina sanayiinin ilk temelleri de atılmıştır. Yine bu dönemlerde, yeraltı kaynakları açısından oldukça zengin olan Eskişehir'de gelişen bir başka sektörde çoğunluğu devlet eliyle gerçekleştirilen madenciliktir. Tüm bu gelişmeler sonucunda Eskişehir, sahip olduğu diğer özellikler nedeniyle de o tarihlerde Amerika tarafından verilen Marshall Yardımları sonucu kurulması düşünülen devlet işletmelerinden de payını almıştır ve bu doğrultuda, 1926 yılında Tayyare Bakım Atölyesi (Hava İkmal Bakım Merkezi) kurulmuştur. (Ertin, 1994:116-124)

Şekil 6. 1923-1950 Yılları Arasında Kentin Mekânsal Gelişimi (Ertin, 1994:213)

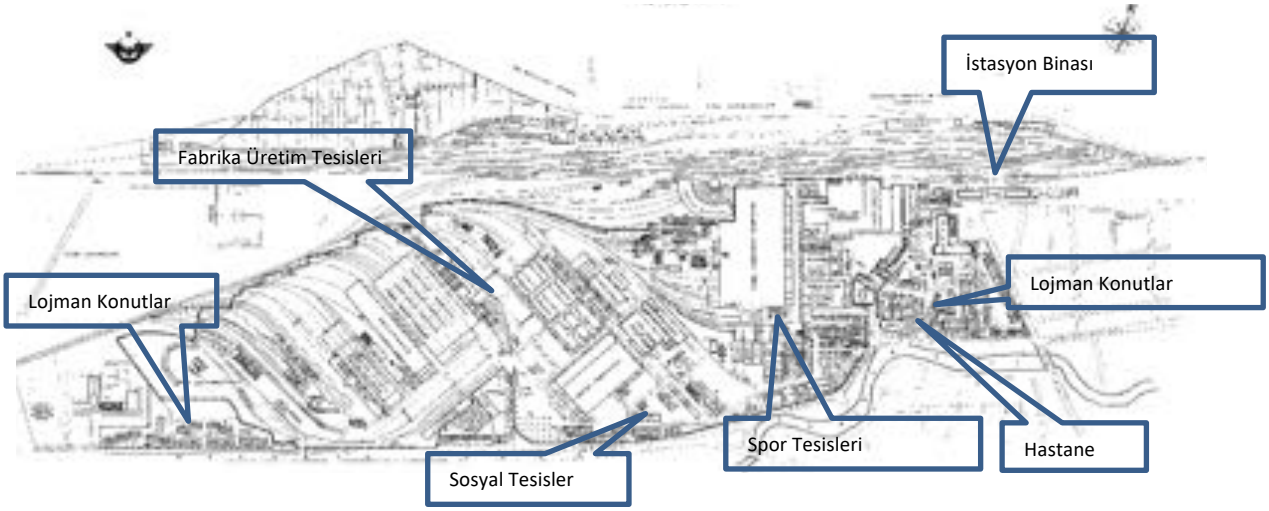
1930'lar, Eskişehir sanayine yeni kamu girişimlerinin katıldığı ve özel kesimdeki işletmelerin büyümelerini sürdürdükleri yıllardır. Bu dönemde ilin geleneksel sanayileri olan un ve kiremit-tuğla fabrikaları kapasitelerini genişleterek, ülke çapında belli büyüklüklere ulaşmışlardır (Şekil 6). Bu tarihlerde kurulan Eskişehir Şeker Fabrikası da ilde şekere dayalı ürünler üreten yeni işletmelerin kurulmasına yol açmış, bir yandan da bünyesindeki makina fabrikasında nitelikli iş gücü yetişmesini sağlayarak il ekonomisine katkıda bulunmuştur (URL-5) **.** Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinde Avrupa ve Türkiye arasında gidip gelen Türk, Alman ve Avusturyalı mimarlar, modern şehir ve yapı kültürünün çok uluslu yapılandırma sürecinde etken olmuşlardır. Cumhuriyetin kurulmasından hemen sonra, Kemalist yönetim Türkiye'nin modern kurumlarını ve eğitim sistemini oluşturma sürecinde yardımcı olmaları için Almanca konuşulan ülkelerden yüzlerce meslek adamı ülkeye davet edilmiştir (Akcan, E., 2006:9). Bu süreçte de farklı iki kültür bir arada yaşamlarını sürdürürken kültürel anlamda da birbirlerini etkilemişlerdir. Alman ve Avusturyalı uzmanların inşa ve işletim sürecinde yer aldığı Eskişehir DDY ve Şeker Fabrikası Yerleşkeleri kentin mekânsal ve sosyo-kültürel gelişimine katkılar sağlamışlardır.

3.1. ESKİŞEHİR DDY-TÜLOMSAŞ YERLEŞKESİ (1925) :

İstanbul-Bağdat Demiryolu'nun 1892 yılında Eskişehir'den geçmesi bölgenin sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı üzerinde önemli rol oynamıştır. Aynı yıl kurulan Buharlı Lokomotif Bakım ve Tamir Atölyesi, Eskişehir için yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, bu küçük atölye, Kurtuluş Savaşı'nda büyük görevler üstlenmekle kalmamış, genç Türkiye Cumhuriyeti'nde çağdaş teknolojiye geçişin anahtarı olmuş, tarıma dayalı ekonomiden teknolojiye doğru ilk adımın atılmasını sağlamıştır (Şenol, 1994: 14). Bu dönemde *The Times* muhabiri Eskişehir'deki demiryolu atölyeleri hakkında oldukça detaylı bilgiler vermektedir:

"Depo ve atölyelerinde 43 lokomotif 1880 vagon bakımı yapılmaktadır. Buradan 3 hat geçer : Eskişehir- Ankara, Eskişehir- Konya, Eskişehir – Bilecik. (Haydarpaşa – Bilecik kısmı için depo Haydarpaşa'dadır). Vagonlar mükemmel kalitede, Alman yapımı, bunun yanı sıra Fransız ve Belçika yapımı olanlar da var. Atölyeler eski Prusya Devlet Demiryolları'nda görev yapmış olan Alman mühendisin kontrolünde. Burada çok modern ve pahalı araçlar var. Örneğin güç motoru 1903 yapımı. 1 milyon Sterling değerindeki atölye ve depoların parçaları Almanya'da üretildi. Atölyelerde 280 kişi çalışmakta; bunların azı Alman, çoğu Avusturyalı. Mekanikçilerin %80'i bu konuda doğal yetenekleri olan Türkler. Geçtiğimiz aylarda şirket bir mühendislik teknik okulu açtı. 24 öğrencisi var. 18'i Türk, 2 Ermeni, 2 Rum, 1 İtalyan, 1 Avusturyalı. Eğitim dili demiryolu şirketinin ana dili olan Fransızca. Depolarda 140 kişi çalışmakta. Baslarında Prusya- Polonyalı bir mühendis var, birkaç da Avrupalı. Atölyelere bağlı bir de yedek parça deposu var. Burası lokomotiflerin ihtiyacı olabilecek yedek parçaları barındırıyor. Bu depo çok geniş olmak zorunda ve değeri 40.000 Sterling ve sürekli yenilenmekte. Bu adamlar dışında 140 kişi de istasyon

görevlisi (Şoförler, Bilecik, Ankara, Konya trenlerinde görevli bekçiler) olarak çalışmakta, bunların çoğu Rum ve Ermeni. Böylelikle Eskişehir'de demiryolu nüfusu 500 ailenin üzerinde ..... Eskişehir ihraç ve ithalat merkezi olarak büyük bir alana hizmet veriyor. 20 saatlik yolculukla mallar depolanmak üzere Eskişehir'e getiriliyor……." (Kösebay, 2007:101-102), (Şekil 7).

Şekil 7. Eskişehir Devlet Demir Yolları-Tülomsaş Yerleşim Planı(DDY Müdürlüğü Arşivi)

Eskişehir Cer Atölyesi adını alan bu küçük tesiste 1925 yılından 1928 yılı sonuna kadar, kazanhane, çarkhane, marangozhane, köprü, demiryolu makası, kantar ve yol emniyeti ile ilgili malzemeler üretecek birimler hizmete girerek dışa bağımlılığın kırılması yolunda büyük adımlar atılmıştır. 1923 yılında 800 m² kapalı alana ulaşan Eskişehir Cer Atölyesinde, 1925 yılında yeni atölyeler kurulmuş, 20 mühendis 300 işçi ve memurdan oluşan kadrosu ile yılda 3-4 lokomotif ve 30 adet yolcu ve yük vagonu tamiri gerçekleştirilmiştir (Şenol, 1994:20). Cer atölyesi ve halk arasında "kumpanya" diye anılan demiryolu şirketi, pek çok Eskişehirliye iş alanı yaratır. 1928 yılında Anadolu Demiryolu'nun kamulaştırılmasıyla "Eskişehir Lokomotif ve Motor Sanayii Müessesesi" adını almıştır (Sarıöz, 1997:74). 1932 yılında fabrikada çalışan kişilerin çocuklarına yönelik işçi ve makinist yetiştirmek amacıyla Çırak Mektebi kurulmuştur. Mektepte küçük bir atölye, jimnastik salonu, resim ve şarkı salonları ve bir de piyano bulunmaktaydı. Yabancı dil olarak Almanca öğretilmiştir (Şenol, 1994:30; Ertin, 1994:24) (Şekil 8).

Şekil 8. 1890'larda kurulan Eskişehir Lokomotif Tamir Atölyesi'nin ilk yıllarından kalma bir fotoğraf, 1890 larda Cer Atölyesi Üretim Binaları (URL-6), (URL-7)

Yerleşke içerisinde bulunan hastanede bütün demiryolu mensuplarının parasız tedavisi yapılmış, ayrıca atölyeler, personelleri için cüzi bir kira ile oturulabilen geniş hacimli olan lojman konutları inşa edilmiştir (Şekil 9). Lojman konutlarının (caddeleri, spor meydanları, çocuk bahçeleri ile) sayısı gereksinim arttıkça çoğaltılmıştır. Bu tesislerin bakımını yine atölyeler üstlenmiştir. Konutların dışında, bütün spor kollarını kapsayan bir spor kulübü ile kapalı spor salonu, futbol sahası ve personel aileleri için toplantı salonu ve bahçesi yapılmış, memur ve işçiler için toplanma mekânları olan lokaller tasarlanmıştır. Haftanın 2-3 akşamında atölyenin misafir salonlarında sinema gösterimleri düzenlenmiş, bütün atölye mensupları ve ailelerine çok az bir ücret karşılığı ayda 4 kez bu sinema gösterilerine gidebilme hakkı verilmiştir (Şenol, 1994:44-45) (Şekil 10). 1958 yılında Cer Atölyesi, Eskişehir Demiryolu Fabrikası adını, 1986 yılında dünyadaki ve yurdumuzdaki değişen koşullara göre yeniden yapılanarak, Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayii A.Ş. TÜLOMSAŞ adını almıştır.

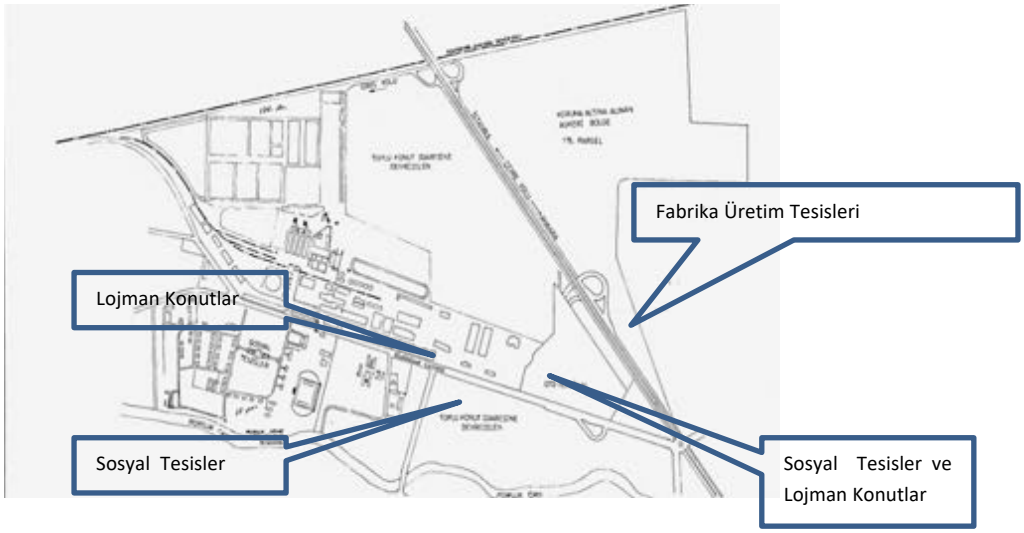
Şekil 9. Farklı dönemlerde inşa edilen lojman konutlar (Üstün, 2010)

Şekil 10. Tülomsaş Yerleşkesi Giriş Kapısı, Cer Atölyesi Erken Dönem Üretim Binaları, Cer Atölyesi'nin İlk Dönemlerine İlişkin Su Deposu (Özkut, Özaslan, 2009:70)

3.2. Eskişehir Şeker Fabrikası Yerleşkesi (1933):

Eskişehir Şeker Fabrikası, 'Anadolu Şeker Fabrikaları Türk Anonim Şirketi' tarafından Türkiye İş Bankası (%51), T.C.Ziraat Bankası (%24), ve Sanayi ve Maadin Bankaları'nın (%25.5) iştirakleri ile ispirto ve tali maddeler üretmek, pancar ve şeker sanayi için gerekli olan maddeler üretmek ve gerekli olan maddeleri yetiştirmek üzere kurulmuştur. Fabrikanın kurulmasına karar verilen 1 Ekim 1932 tarihinden itibaren iki ay kadar süren incelemeler sonucunda, 'Maschinenfabrik Buckau R.Molf Aktein Gesellschaft Magburg' adlı Alman şirketine makineler ve inşaatta kullanılacak demirlerin siparişi verilmiş, bunu fabrikanın kurulacağı yerin saptanması, satın alınması, inşa ve nakil işlemlerinin yoluna konulması gibi ilk faaliyetlerin düzenlenmesi takip etmiştir. 1 Şubat 1933 tarihinde fabrikanın temelleri atılmış, 1 Nisan 1933 tarihinde montaj işlemlerine başlanmış, inşaat altı buçuk ay gibi bir sürede tamamlandıktan sonra 20 Ekim 1933 tarihinde ilk işletme çalışmalarına başlanmıştır. Fabrikanın açılış töreni 5 Aralık 1933 tarihinde yapılmıştır (Zeybekoğlu, 2009:246). Fabrikanın bugünkü yerleşim planından Eskişehir-Ankara Karayolu'nun iki tarafına yerleşmiş olan fabrikanın üretimle ilgili fonksiyonlarının yolun demiryolu tarafında konumlandığı, yönetim birimleri, lojmanlar, spor sahaları, okul, hastane gibi sosyal birimlerin ise yoğun yeşil dokusunun içinde, üretim birimlerinin tam karşısında konumlandığı anlaşılmaktadır. Fabrika alanının Porsuk Çay'ına kadar olan bölümü ise pancar üretim çiftliği olarak kullanılmaktadır. Yerleşkede; lojmanlar, misafirhane, spor sahası, yemekhane, bekar işçi pavyonları, fabrika binaları, ambarlar, tamirhane, depo, atölyeler, marangozhane, kız öğrenci yurdu, tamir atölyeleri bulunmaktadır. Fabrika hastanesi ilk kurulduğu yıllarda Eskişehir halkına sağlık hizmeti vermekteydi (Üstün, 2010:12-14) (Şekil 11,12).

Şekil 11. Eskişehir Şeker Fabrikası Yerleşim Planı (Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi, 2010)

Şekil 12. Kurulduğu yıllarda fabrikadan görüntüler (Kılıç, 1997: 68, 69- Sarıöz, 1997: 136)

Misafirhane (Sosyo-kültürel Tesisler) kurulduğu yıllarda yönetim binası olarak hizmet vermiştir. İç donatıları ile Cumhuriyet döneminin modernist ruhunu yansıtmaktadır (Şekil 13).

Şekil 13. Şeker Fabrikası Misafirhanesi, (Üstün, 2013)

Farklı konut tipojilerini bünyesinde barındıran lojman konutlar, üretim tesislerinden bir koruluk ile ayrılmıştır. Spor tesislerine ve sosyo-kültürel tesislere yakın bir konumda az katlı olarak tasarlanmıştır. Lojman konutlar; fabrika müdür ve yardımcıları ile mühendisler ve işçiler için hiyerarşik düzene uygun farklı büyüklüklerde inşa edilmişlerdir. Az katlı ve bahçeli düzenleri ile bahçe-kent teorisine uygun bir içeriğe sahiptirler. Almanlar tarafından tasarlanan konutlar Türk konut kültüründe bulunmayan özellikleri barındırırlar (çatı arası kullanımı, mutfak içerisinde kiler, mutfaktan inilen bodrum kat, mutfaktan girilen wc, çamaşırlık vb.) Zamanla az katlı konutların çalışanlar için yetersiz kalması nedeniyle apartman tipi konutlar inşa edilmiştir. Konut alanları Koruma Kurulu tarafından tescil edilmiştir. Evli işçilerin barınma mekânlarından uzak bir konumda işçi pavyonları yer almaktadır. Tek katlı sıra düzende inşa edilen barınma mekânlarının servis mekânları da ortak kullanıma izin verecek niteliktedir (Şekil 14).

Şekil 14. Şeker Fabrikası Lojman Konutları, (Üstün, 2013)

4. YERLEŞKELERİN ESKİŞEHİR KENT GELİŞİMİNE ETKİLERİ:

4.1. Kentin Mekânsal Gelişimine Etkileri:

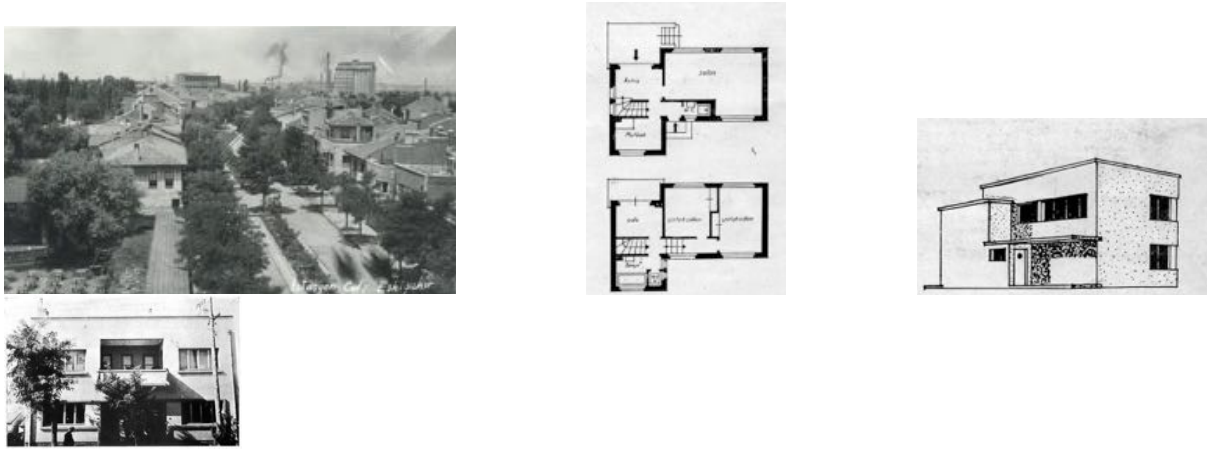
4.1.1. Demiryolunun Kente Katkıları, İstasyon Caddesi ve Yakın Çevresinde Nitelikli Yaşam Alanlarının Oluşması :

Berlin-Bağdat demiryolunun 1892 de şehirden geçmesi, şehrin kaderini değiştirmiştir. Demiryolunun yarattığı iş alanlarında çalışmak üzere çevre şehir ve kasabalardan işçiler gelmiştir. İstanbul'dan hareket eden trenin yolcularıyla birlikte bir gece şehirde zorunlu olarak bekletilmesi sosyal yaşamı hareketlendirmiş, İstasyon çevresinde lokantalar ve oteller açılmıştır (Yakut, 2017:129).

Diğer yandan Cumhuriyetin ilanı ile yeni inşa edilen garlar, demiryollarının ilerici işlevinin en olumlu mimari ifadesi olmuş, belirgin bir biçimde modernist estetiği olan standart bir tasarımı izlemişlerdir. Birçok taşra şehrinde, en modern görünüşlü konutlar (villa tipi tek evler ya da bahçeli sıra evler) Devlet Demiryolu personeli için yeni gar binalarının etrafında (istasyon mahallelerinde) inşa edilmiştir (Bozdoğan, 2002:137; Zeybekoğlu, 2009:218). Aynı zamanda "istasyon caddeleri" Eskişehir kentinde olduğu gibi, kent içinde merkezî konumları ile yeni modern kent yaşamını rasyonalize ederken, kentlilerin sosyalleşmek için "piyasa yaptığı" etkin kolektif mekânlar haline gelmişlerdir (Arıtan, 2008)(Şekil 15).

İstasyon caddesi kentin ilk modern konutlarının yapıldığı bulvar konumundadır.1934 yılında yayınlanan Arkitekt dergisinin 12. sayısında; Mimar Bekir İhsan tarafından tasarlanan, Eskişehir DDY mühendislerinden Mustafa

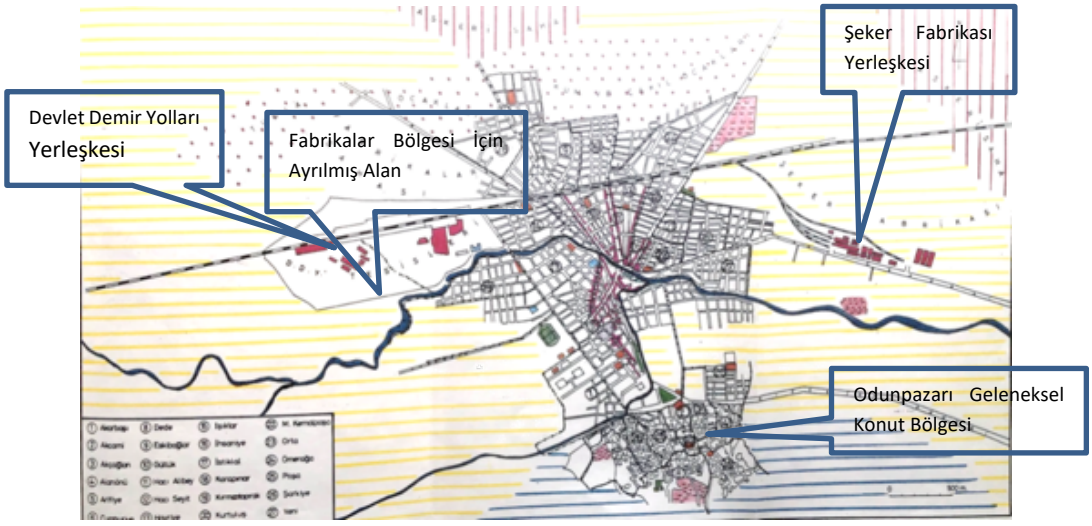
Bey'e ve emniyet tesisatı şefi Fethi Bey'e ait olduğu belirtilen konut projeleri gerek plan gerekse cephe kurguları açısından, kentteki konut anlayışındaki modernist tavrı ifade etmektedirler (Anon, 1934:17-18). Yine İstasyon Bulvarı üzerinde Mimar İzzet Baysal tarafından tasarlanan konutun, betonarme iskelete sahip olduğu, alt kat ile üst katın farklı ailelere hizmet vereceği düşünülen binanın bir kira evi olduğu belirtilmektedir (Anon, 1939:250-251). İstasyon binasının hemen karşısında bahçeli villa tarzı daha nitelikli konutların inşa edilmesi ve DDY tesislerinin sosyal mekânlarının kent halkının sosyo-kültürel anlamda gelişmesine katkı sağlaması Eskişehir kenti içinde göz ardı edilemez bir gelişmedir (Şekil 15).

Şekil 15. 1950 li Yıllar, İstasyon Caddesi, Konutların Ardında Fabrikalar Bölgesinden Üretim Yapan Fabrika Bacaları Görülmekte (URL-8), Mustafa ve Fethi Bey Evleri (Anon, 1934:17-18). İstasyon Bulvarında Kira Evi, (Anon, 1939:250-251).

4.1.2. Fabrikalar Bölgesinin Oluşumu:

1923-50 yılları arasında Ertin'in kitabında yer alan bilgilere göre, DDY ve Şeker Fabrikaları yerleşkelerinin halen kentin dışında kaldığı ancak kentin büyüme akslarının oluşumunda belirleyici roller üstelendiği görülebilmektedir. DDY yerleşkesinin ve demiryolunun hemen kuzeyinde fabrikalar bölgesinin oluşmaya başlaması, hammadde ve ürünlerin kolaylıkla çevre illere iletilmesi konusunda kolaylık sağlamaktaydı(Şekil 16).

Şekil 16. 1923-1950 Yılları Arasında Kentin Mekânsal Gelişimi (Ertin, G.: 1994:213)

Fabrikalar Bölgesi, kentin kuzeybatısında, demiryolunun kuzeyinde kalan bölgede, Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren kurulmaya başlayan sanayi tesislerinin bulunduğu alandır. Bölgede ağırlıklı olarak, kuruluşları özel sektör yatırımı ile gerçekleşen taş ve toprağa dayalı üretim yapan kiremit ve tuğla fabrikaları ile gıda sanayinde büyük yeri olan un fabrikaları bulunmaktadır (Çayır, 2011:34).

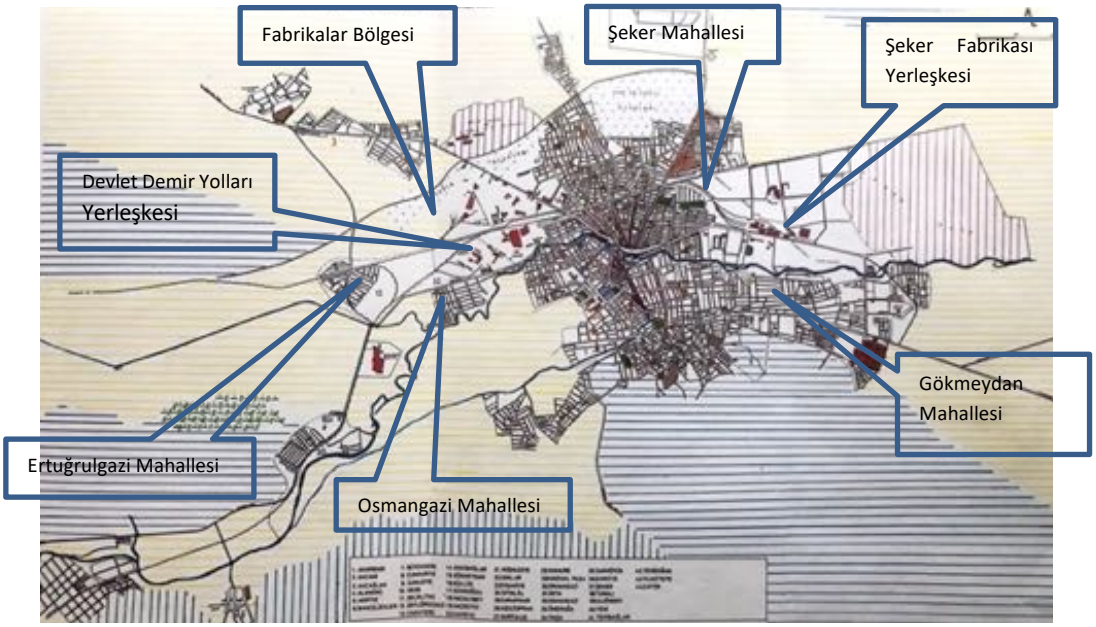
Ağırlıklı olarak Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Makedonya ve Kırımdan gelen aileler tarafından açılan bu fabrikalarla bölge yaklaşık 62 hektar genişliğinde bir alan oluşmuştur. 1927 yılına kadar yurt dışından ithal edilen Marsilya tipi kiremit üretmeye başlayan bu fabrikalar; 1928 yılında Kurt Kiremit , 1933 yılında Çift Kurt Kiremit, 1938 yılında Aslan Kiremit ve Yasin-Çakır Un Fabrikaları, 1942 yılında Fil Kiremit, 1944 yılında Kartal Kiremit, 1946

yılında Güneş Kiremit ve Doğan Kiremit, 1948 yılında Gümülcineli Un ve Gamgam Un, 1949 yılında Kılıçoğlu Tuğla ve Kiremit, 1953 yılında Mühendisler Un, 1959 yılında Örnek Un, 1965 yılında Pak Un, 1968 yılında Kamışlı Ateş Tuğla, 1969 yılında Kanatlı Un Fabrikalarıdır (Çayır, 2011:34).

Toplumsal hafızanın yakın tanıkları olarak fabrikalar, alanın kent içinde kalması ve fabrika üretim teknolojilerinin yetersiz kalması sebebiyle, 1990'lı yılların başından itibaren farklı işlevlerle restore edilmiştir. Bu süreçte tescilli olmayan yapıların bir kısmı yıkılmış, bir kısmında ise özgün yapısal ögelerini yitirmiştir. Kent sanayisinin simgesi olan yapılar yerlerini, alışveriş merkezi, otel ve eğlence merkezi gibi modern kentin bilindik programlarına terk etmişlerdir.

4.1.3. Yeni Mahallelerin Oluşumu:

Fabrikalar çalışanlarının barınma ihtiyaçlarını olabildiğince kendi yerleşkesi içerisinde çözmeye çalışmıştır. Süreç içerisinde lojman konutların yetersiz kalması ve çalışanların kendi konutlarını edinme arzusu, yerleşke yakınlarında yürüme mesafesinde yeni mahalle oluşumlarına yol açmıştır. Böylece tasarlanmış, planlanmış, belli bir meslek grubuna ait, nitelikli yerleşke yaşamına benzer özellikleri bünyesinde barındıran, nitelikli yeni konut alanlarının oluşmuştur. Fabrikaların kentteki konumu kentin gelişim akslarının şekillenmesinde katkı sağlamıştır (Şekil 17)

Şekil 17. 1950-1960 Yılları Arasında Kentin Mekânsal Gelişimi (Ertin, 1994:213)

1954 yılında Şeker Fabrikası çalışanlarının oluşturduğu kooperatif aracılığıyla gerçekleştirilen Şeker Mahallesi bahçeli, tek katlı, çevresinde geniş yeşil alanlarıyla bahçe kent ilkelerini yansıtan, kooperatif konutlarının ilk örneklerindendir. Şeker Fabrikası çalışanları için 1958 yılında da Gökmeydan Mahallesi'nde bu tür konutlar inşa edilmiştir (Şekil 18).

Şekil 18. Şeker Fabrikası Çalışanlarının Oluşturduğu Şeker Mahallesi Konutları (Üstün 2013)

Yine benzer bir yaklaşımla, tek katlı bahçeli evlerden oluşan Osmangazi Mahallesi'ndeki konutlar da, 150- 160 üyenin oluşturduğu kooperatif aracılığıyla DDY işçileri için 1956 yılında yapılmıştır. Mahalle Devlet Demir yollarında çalışan işçi ve memurların yürüme mesafesinde işlerine gidip gelmelerine imkan veren bir mesafededir. 242 konuttan oluşan Ertuğrulgazi Mahallesi'ndeki konutların inşasına ise 1958 yılında başlanmıştır (Şekil 19).

Şekil 19. DDY Çalışanlarının Oluşturduğu Ertuğrulgazi Mahallesi Konutları (Üstün 2013)

1960-1965 yılları arasında DDY işçileri için yaptırılan ve Sümer Mahallesi'nin ilk nüvesini oluşturan ve kentin güney-batı yönünde gelişmesinde önemli rol oynayan 260 hanelik bahçeli, tek katlı evler, kooperatif aracılığıyla inşa edilen, bahçeli konut alanlarının belirgin örnekleridir (Çelikkanat, 1963; Ertin, 1994:42,43). Yapılar plan ve cephe özellikleri açısından DDY ve Şeker Fabrikası işçi konutları ve lojman tipolojisiyle büyük benzerlikler göstermektedir. Minimum mekan boyutlarına sahip konutların genel özelliği sofa adı verilen bir alandan, odalara dağılımın yapılmasıdır. Mahalle ölçeğinde yapılan bu uygulamalar sanayi tesisleri çevresinde kentsel konut alanlarının büyümesine neden olurken, az katlı bahçeli ve modernist yapı dilleri ile kentin apartmanlaşan, yoğunlaşan bölgelerinden ayrışmışlardır.

Günümüzde mevcudiyetini koruyan mahalleler, çok katlı imar değişimi ile özgün niteliğini kaybetmiştir. Doku içerisinde kalan az sayıda konut dönemin izlerini taşırken 1950 li yılların mütevazi ve insanı gözeten işçi ve memur barınma mekanları hakkında bilgi sahibi olmamıza imkan vermektedirler.

4.2. Yerleşkelerin Kentlinin Sosyo-Kültürel Yaşamına Etkileri:

Kentin mekânsal gelişimde katalizör görevi üstenen fabrika yerleşkeleri kentlinin de sosyo-kültürel anlamda gelişiminde etken olmuştur. Yoğun bir yeşil doku içerisinde yer alan fabrika yerleşkeleri hemen çeperlerinde oluşan doku ile kentlinin fabrika çalışanlarıyla birlikte sosyalleşmesine imkan sağlamışlardır. Fabrikaların eğitim kurumları, sinema ve kütüphaneleri, amatör tiyatro toplulukları, toplantı salonları ile halka kültürel hizmet sunmuştur. Bu kapsamda Eskişehir Şeker Fabrikası, bünyesinde başlattığı tiyatro ve Türkiye'nin ilk sinematek çalışmalarıyla kent halkına da hizmet vermiş, bina kentin kültürel gelişimine katkı sağlarken, kentli-fabrikalı buluşmasını sağlamıştır(Sarıöz, 1997: 136). (Şekil 20).

Şekil 20. Şeker Fabrikası Sinema Salonu, Yapı 1933 lü Yılların Modernist Tavrını Korumaktadır (Üstün 2013)

Yerleşkelerde bulunan çok amaçlı toplantı salonları, işçi ve memur lokalleri müzik ve dans gösterilerinin yapıldığı, baloların düzenlendiği mekanlar olarak kentliye hizmet vermiştir. Devlet Demir yolları yerleşkesi içerisinde bulunan toplantı Evi, 1946 yılında açılmıştır. İki kapalı salon ile bir bahçeden oluşan, toplantı evi, sanatsal ve kültürel etkinliklerin düzenlendiği ve sosyal bir merkez olarak, çağdaş yaşam biçimini öğretici bir rol üstlenmiştir. 1946 yılında oluşturulan bando ve caz grupları, yazları bahçede kışları kapalı salonlarda konserler vermişlerdir. Böylece çağdaş müzik zevki yerleşke aracılığıyla tüm kentliye yerleşmeye başlamıştır. Yine 1946 yılında yayımlanmaya başlayan spor ve sanat dergisi daha geniş kitlelere farklı konularda haber ve bilgileri ulaştırmaya aracı olmuştur (Yatağan, 2013:160).

Çalışma dışı zamanlarda beden sağlığı kadar ruh sağlığına katkı sağlayan spor alanları ve spor kulüpleri yine kentliyi bünyesine dahil etmektedir. Her atölyenin bir spor kulübü oluşturulmuştur, bu kulüplerin futbol, güreş, kayak, atcılık kolları vardır (Şenol, 1994:30). 1930 yılında kurulan Demirspor yalnızca futbolda değil, güreşte, atletizmde, halterde, bisiklette, eskrimde ve basketbolda da onlarca millî sporcu yetiştirmiştir. Türkiye Şeker fabrikalarının bir geleneği olarak 1949 yılında kurulan Eskişehir Şeker Spor futbol takımı kent ve kentliyi bir araya getiren diğer önemli oluşumdur.

Fabrika çalışanlarının kurduğu kooperatif konutlarından oluşan Ertuğrulgazi ve Osmangazi mahallelerinde açık hava sinemaları bulunmaktaydı. Kentteki sinema kültürünün yaygınlaşmasında yerleşke sinemalarının öncülük ettiği bilinmektedir. Günümüzde bir Avrupa kenti imajı taşıyan Eskişehir kentinin sosyo-kültürel gelişiminde yerleşke yaşam kültürünün etkileri göz ardı edilemez.

5. SONUÇ

Cumhuriyet dönemi modernleşme sürecinin önemli temsilcisi olan sanayi yerleşkeleri, kendi iç dinamiklerinin gücünü kente aktaran, kentin fiziksel ve mekânsal gelişiminde belirleyici bir rol üstelenen, kente ve kentliye modern yaşamı öğreten yapılarıyla önem taşıyan yerleşim kurgularıdır. Sadece yerleşke ölçeğinde değil bina ölçeğinde de Cumhuriyet modern yapı dilini ve ulus kimliğinin temsilcileridir.

Her iki yerleşkenin konseptini oluşturan bahçe şehir kurgusu, kentin diğer yerleşim örüntüleriyle karşılaştırıldığında günümüz koşulllarında dahi zenginliğini korumaktadır. Fabrika lojmanları, rasyonel planları ve minimalist ölçüleri ile sanayi mantığının konuta uygulandığı alanlar olarak Osmanlı mimari üslubundan bir kopuşu temsil etmişlerdir. Bu yerleşkelerin yeşil doku içerisinde, az katlı, farklı tipolojilere sahip konut kurgusunu içermesi, sadece barınma ve çalışma koşullarına değil, sosyo-kültürel faaliyetlere de öncelik vermesiyle, kentin ve toplumun yaşama katılmasında kaynaklık ettiği bilinmektedir.

Erken Cumhuriyet Dönemi ve Cumhuriyet Dönemi sonrası eklemlenerek büyüyen yerleşkeler aynı zamanda farklı dönemlerdeki mimari dilleri kavramamız açısından önemli birer endüstri mirası olarak değerlendirilebilir. Bu özellikleri ile kentin gelişim süreçlerinin kaydedildiği, kentlinin ortak hafızasında yarattıkları anı değerleri ile önem taşımaktadırlar. Bu kapsamda Cumhuriyet döneminin sanayileşme sürecinde örnek aldığı şirket kent modellerinin, kent belliği açısından taşıdığı değerler nedeniyle, Avrupa ve Amerika'daki örneklerinde olduğu gibi tek yapı ölçeğinde değil bütüncül bir bakış açısıyla korunması ve yaşatılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

-Akcan, E. (2009), Çeviride Modern Olan Şehir ve Konutta Türk-Alman İlişkileri, Yapı Kredi Yayınları, Cogito

-Alanen, A.,R. (2007), Morgan Park, Duluth, U.S.Steel and Forging of a Company Town, London, University of Minnesota Press

-Albek, S. (1999), *Dorylaıon 'dan Eskişehir'e*, Aü Eğitim Sağlık Ve Bilimsel Arş. Vakfı

-Arıtan Ö. (2008), Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı: Modernleşme Ve Cumhuriyetin Kamusal Mekân Modelleri, Mimarlık Dergisi, Sayı 342

-Anon, (1934), Arkitekt Dergisi,1934:17-18

-Anon, (1939), Arkitekt Dergisi, 1939:250-251

-Aslanoğlu, İ. (2010), *Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı 1923-1938*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, 3. Basım, İstanbul

-Beeson, E.W. (1911), *Portsunlight The Model Village Of England,* The Architectural Book Publising Company, New York City

-Bozdoğan, S. 2001, Modernizm ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiyesi'nde Mimari Kültür, Metis Yayıncılık

-Cengizkan A. (2009), İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri, *Fabrikada Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları; Yaşam, Mekan ve Kent,* der. Cengizkan, A., 8-15, Arkadaş Yayınevi, Ankara

-Crawford, M. (1995), Building The Workingman's Paradise: The Design of American Company Towns, London, Bath Pres

-Çayır, C. (2011), Sanayi Mirasının Korunarak Yeniden İşlevlendirilmesi Eskişehir Fabrikalar Bölgesi Çiftkurt Kiremit ve Tuğla Fabrikası Örneği, Yüksek Lisans Tezi

-Çelikkanat, F.(1963), Eskişehir, Bozkurt Matbaası

-DDY Müdürlüğü Arşivi

-Doğan, Ç. E. (2009), "Nazilli Basma Fabrikası Yerleşimi: Tarihçe ve Yaşantı", İstanbul Silahtarağa Elektrik Santrali Yerleşme ve Konut Yaşam Çevreleri", Fabrikada Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları; Yaşam, Mekan ve Kent, (Ed: Cengizkan, A.)

-Ertin, G.(1994), Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi, Anadolu Üniversitesi Yayınları No:773, Eskişehir

-Eskişehir Şeker Fabrikası Arşivi, 2010

-Gümüş Ö. (2016), Bir Şirket Kenti Olarak Tpao Batman Yerleşkesinin Toplumsal-Mekânsal Okuması, Mardin Artuklu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

-Kılıç, L. (1997), *Anılarda Eskişehir,* Eskişehir Anadolu Rotary Kulübü

-Kolsal, F. (2015), Cumhuriyet Dönemi Modernleşmesinin Bir Sanayi Yapısı Üzerinden Kentsel ve Mekansal Olarak Okunması: Aydın Tekstil Yerleşkesi, Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir

-Kösebay Y. (2007), Anadolu Demiryolu Çevresinde Gelişen Mimari ve Korunması, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul

-Özkut, D., Özaslan, N. (2009), Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi Tesisleri, Mimarlık Dergisi, Sayı 345,

-Sarıöz, P. (1997), Bir Zamanlar Eskişehir, İstanbul, Esbank Yayınları

-Soygeniş S. (1995), Konut Yerleşmelerinde Konut Tipolojileri ve Yerleşim Örüntülerinin Değerlendirilmesine Yönelik Analitik Bir Çalışma, Yayınlanmamış Master Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi

-Şenol S.B. (1994), *Türkiye Demiryollarında 100.Yıl 1894-1994,* Eskişehir, Etam A.Ş.

-Üstün, B. (2010), Eskişehir'de Modernizm ve Kentsel Gelişme Sürecinde Gerçekleştirilen Toplu Konut Alanlarında Konut Tipolojileri ve Yerleşim Örüntülerindeki Değişimlerin Değerlendirilmesine Yönelik Bir Çalışma, Anadolu Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri, Proje No: 80211

-Yakut, K., (2017), Emperyalizm ile Uygarlık Arasında Döşenen Raylar: Haydarpaşa-Eskişehir Demiryolu Hattı,Eskişehir: Kökleri Derinde Yepyeni Bir Şehir, Eskişehir Tepebaşı Belediyesi, Enis Batur.

-Yatağan N. (2013), Cumhuriyet Dönemi endüstri yapıları ve modernleşme ilişkileri üzerine bir inceleme: Eskişehir TÜLOMSAŞ Yerleşkesi, Dokuz Eylül Ünv. Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

-Zeybekoğlu, S. (2009), Erken Cumhuriyet Döneminde Sanayi Komplekslerinin Mekânsal Analizi: Nazilli, Kayseri, Bursa Eskişehir, *Fabrikada Barınmak, Erken Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de İşçi Konutları; Yaşam, Mekân ve Kent,* der. Cengizkan, A., 178-215, Arkadaş Yayınevi, Ankara

İNTERNET KAYNAKLARI

URL-1 https://alchetron.com/Company-town

URL-2 http://urbanplanning.library.cornell.edu/DOCS/pullman.htm

URL-3 http://bizinsanmiyiz.iksv.org/wp-content/uploads/2016/11/sanayiyap%C4%B1lar%C4%B1_tr.pdf

URL-4 https://www.markut.net/sayi-4/sumerbank-fabrika-yatirim-ekonomi-tasarim/

URL-5 http://www.eso.org.tr/

URL-6. http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=12303&start=50

URL-7 http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=12303&start=70

URL-8 https://i.pinimg.com/originals/55/f0/b3/55f0b3a8c151b8bacc2457c326c369f8.jpg

KENTSEL KAMUSAL AKIŞKANLIKLAR: KONUT ALANLARINDA MELEZ PROGRAM ÖNERİLERİNİN GÜNDELİK YAŞAMA KATKISI ÜZERİNE BİR STÜDYO ÇALIŞMASI

MERVE KAYA, BERNA ÜSTÜN, MERVE ARTKAN

MERVE KAYA

Araş. Gör., Mimarlık Bölümü, Kocaeli Üniversitesi

BERNA ÜSTÜN

Prof. Dr., Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi

MERVE ARTKAN

100/2000 YÖK Doktora Öğrencisi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi

ÖZET

Yaşamın özel, yarı özel ve kamusal yapıları; konutların kentle ve çevresiyle kurduğu ilişkiler bağlamında gelişmektedir. Konut yerleşimlerinin kentle olan ilişkisinin bu anlamda, toplumsal ve bireysel yaşamın gündelik hayat içerisinde akışkan, doğal ve sürdürülebilir iletişimlere olanak sağlayan mekânsal düzenlemeleri içermesi beklenmektedir. Ancak günümüzde kentler, 1980 sonrası neoliberalist politikaların uygulanması ile ekonomik karar süreçlerinin biçimlendirdiği yerler haline gelmiştir. Hızlı büyüme ve aşırı kentleşme sorunları, arz-talep ilişkisine göre gelişim gösteren kentlerde planlamanın daha parçacı ve rant üzerine odaklanan yaklaşımlarla gelişmesine sebep olmuştur. Küresel ve bölgesel ölçekte gözlemlenebilen bu ilişkiler ağının etkileri, kentlerle birlikte kentsel kamusal alanların da parçalanması ve özelleşmesi üzerinden okunabilmektedir. Kent mekanındaki bu özelleşme, kamusal alanların toplumsal gruplarca ayrışan ve kentte var olması gereken akışkanlığın sağlanamadığı ilişkiler ortaya çıkarmıştır. Kentteki çözülmenin getirileri özellikle, toplumsal ve bireysel yaşamın iletişimde olduğu kamusal alan ve konut alanları arasındaki ilişkiye kopukluklar olarak yansımıştır. İlişkisel kopukluklar, konut alanlarında kamusal ve yarı özel-kamusal ilişkilerin gözetilmediği çözümleri beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda sokak yüzeyleri, sosyal etkileşimin sağlanmasına yönelik olmayan program ve ilişkilerle tanımlanmış; zemin kullanımı kentsel ölçekte atıl hale gelmiştir. Özelleşen konut alanları ve yalnızca imar kararları ile gelişen konut adalarının kamusalla olan iletişimsiz yapısı, kent zemininin gündelik hayatın geçirgen ilişkilerine imkân vermeyen örgütlenmelerle tanımlanmasına neden olmuştur. Kent zemininin kamusal niteliğindeki tüm bu olumsuz etkiler, endüstri devrimi sonrasında başlamış bir sürecin yansımalarını içerse de; kentsel planlama dinamiklerinin değişmesi sonrasında kamusal alan ilişkileri farklı bir boyut kazanmıştır. Ancak son yıllarda kentteki kamusal akışkanlıkları kesintiye uğratan bu durum, konut bölgelerinde zemin kullanımlarındaki işlev dönüşümleri ve konut alanlarındaki melez kullanım önerileri ile değişmeye başlamıştır. Gündelik yaşamın gereklilik ve talepleri sonucu ortaya çıkan bu dönüşüm, konut alanlarındaki kamusal, özel ve yarı özel ilişkilerin daha geçirgen bir yapıda tekrar düşünülmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Mimarlık pratiği üzerinden gelişen bu eleştirel bakış; çalışmada kent ve konut alanlarının ilişkisinde kamusal akışkanlıkların nasıl sağlanabileceği üzerine bir tartışma ile ele alınmaktadır. Bu bağlamda çalışmanın amacı; mevcuttaki kentsel planlama ve tasarım kararlarındaki kamusal ilişkileri gözetmeyen yaklaşımların tekrar düşünülmesi ve konut alanlarında sosyal iletişim ve etkileşimleri güçlendirecek mekânsal önerilerin nasıl gelişebileceği üzerine temellenmektedir. Araştırma probleminin kavramsal çerçevesi, mimarlık pratiği ve eleştirisi üzerine kurulurken sorgulanan yaklaşımlar bir mimari tasarım stüdyosunda ele alınarak mimarlığın düşünsel üretim alanında elde edilen öneriler incelenmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Kentsel Planlama, Konut Alanları, Kamusal ve Özel İlişkiler, Melez Programlar

KENTSEL MEKANLARDAKİ MANZARA ALGISININ, İSTANBUL'UN 'INSTAGRAMLANASI MEKAN' ÖRNEKLERİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ

HAKAN ERDİN, EBRU ERBAŞ GÜRLER

Hakan Erdin

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, İstanbul. e-posta: erdin@itu.edu.tr

Doç. Dr. Ebru Erbaş Gürler

İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, İstanbul. e-posta: erbaseb@itu.edu.tr

ÖZET

Bireylerin istediği her anını fotoğraflayabilmesini kolaylaştıran taşınabilir kameralı telefonların yaygın kullanımı ve fotoğraf paylaşımına olanak tanıyan sosyal medya uygulamalarının varlığı, cep telefonu fotoğrafçılığını popüler bir fenomen haline getirmiştir. Günlük yaşamda, mekânların fotoğrafını çeken ya da mekânların önünde fotoğraf çekilen bireylerle sıklıkla karşılaşılmaktadır. Bazı kentsel mekânlar manzara olarak algılanmayıp fotoğraflanmazken, diğer birçoğunun büyük kitleler tarafından fotoğraflanabildiği görülmektedir. Bu çalışmanın amacı, İstanbul'un manzara değeri yüksek olan kentsel mekânlarını keşfetmek ve kentsel mekânların manzara olarak algılanmasında manzarayı görünür kılan unsurları irdelemektir. Çalışma kapsamında, İstanbul'da manzara değeri taşıyarak fotoğraflanan popüler kentsel mekânların belirlenmesi için, İstanbul'un Instagramlanası mekânlarına ilişkin öneriler sunan seyahat blogları/websiteleri; söz konusu alanlara ilişkin paylaşılan fotoğrafları manzara algısı bakımından yorumlayabilmek için ise en popüler fotoğraf paylaşım uygulamalarından biri olarak Instagram platformu seçilmiştir. Öncelikli olarak, İstanbul için 'Instagramlanası Mekânlar' adı altında kentsel mekân önerileri sunan toplam 53 adet seyahat blogu/websitesi incelenerek, İstanbul'daki Instagramlanası mekân örnekleri tespit edilmiştir. Belirlenen kentsel mekân örnekleri arasından en çok önerilen ilk 10 mekân, ortak değerlerine göre kategorilendirilmiş ve İstanbul haritası üzerinde konumlandırılmıştır. Bir sonraki aşamada, söz konusu mekânların her birine ilişkin Instagram'da paylaşılmış ve rastlantısal olarak seçilmiş ellişer fotoğraf, çekildikleri konumlara göre gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, algı kuramlarından faydalanılarak oluşturulan parametreler ışığında kentsel mekânlarda manzara algısının oluşumundaki önemli etkenler incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, kentsel mekânların genellikle aynı konumlardan ve birbirine yakın açılardan fotoğraflandığını ortaya koymuş; kentsel mekânlardaki manzara algısının oluşumunda renk, desen, forma dayalı belirginlik ve bütünlük, benzerlik ve uyum, simetri ve yansıma, devamlılık, büyüklük gibi unsurların belirleyici rol oynadığını göstermiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Manzara algısı, Instagramlanası mekân, İstanbul, mekân algısı, kentsel mekân fotoğrafları.

1.GİRİŞ

Günümüzde insanlar teknolojinin getirmiş olduğu imkânlar sayesinde bulundukları her anı ve ortamı kolaylıkla fotoğraflayabilmekte, fotoğraflarını sosyal medya platformlarında paylaşabilmektedirler. Kameralı cep telefonlarının yaygın kullanımı ve fotoğraf paylaşımına olanak tanıyan fotoğrafik sosyal medya uygulamalarının varlığı, cep telefonu fotoğrafçılığını popüler bir fenomen haline getirmiştir. Bununla birlikte, günlük yaşamda sıklıkla kentsel mekânları fotoğraflayan insanlarla, hatta mekânları fotoğraflayabilmek için kuyruk oluşturup sıra bekleyen kalabalıklarla karşılaşılabilmektedir.

İnsanların hem içerik üretip paylaşımda bulunabildiği hem de diğer içerikleri takip ederek reaksiyon verebildiği bir etkileşim alanı olarak Instagram platformu, hizmete sunulduğu 2010 yılından bugüne dek en popüler fotoğrafik sosyal medya platformlarından biri haline gelmiştir. Öyle ki Merriam-Webster sözlüğünün (2018), 'Instagram' sözcüğünü fiil olarak 'Instagram platformunda fotoğraf paylaşmak' anlamında; 'Instagrammable' sözcüğünü ise sıfat olarak 'Instagramda paylaşmaya değer' anlamında bir terim olarak kullanıcılarına duyurmasıyla 'Instagrammable' resmi olarak kabul edilen bir terim olmuştur. Ülkelerin turizm temalı resmi internet sitelerinde ve seyahat bloglarında sıklıkla 'Most Instagrammable Places' yani 'En Instagramlanası Mekânlar' adı altında sunulan mekân önerileri, 'Instagramlanası Mekân' kavramının geniş etki alanının göstergesidir.

Bazı kentsel mekânlar manzara olarak algılanmayıp fotoğraflanmazken, diğer birçoğu fotoğraflanmaya değer olarak görülüp büyük kitleler tarafından fotoğraflanarak sosyal medya platformlarında paylaşılmaktadır. Sosyal medyada paylaşılan mekân fotoğrafları göz önünde bulundurulduğunda, kentsel mekânların manzara olarak ve fotoğraflanmaya değer olarak algılanmasında hangi etkenlerin rol oynadığının bilinmezliği bu araştırma konusunun seçimindeki önemli etkendir. Araştırmada, kentsel mekânlardaki manzara algısında manzarayı görünür kılan etkenler sorgulanmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacı, İstanbul'un manzara değeri yüksek olan kentsel mekânlarını keşfetmek ve kentsel mekânların manzara olarak algılanmasında manzarayı görünür kılan unsurları irdelemektir. Araştırma bulgusu olarak elde edilen kentsel mekânlarda manzara algısının oluşumundaki etkenlerin hem kamu kurumlarına hem de tasarım disiplinlerine mekân üretimi ve tasarım kararları alma bakımından yol gösterici olması beklenmektedir.

2.TEORİK ÇERÇEVE

Kökeni Fransızca'da 'manzara' anlamında kullanılan 'paysage' sözcüğünden gelen peyzaj kavramı, Avrupa Peyzaj Sözleşmesi'nde "özellikleri, insan ve/veya doğal faktörlerin etkileşimi ve eylemi sonucunda insanlar tarafından algılandığı şekliyle oluşan bir alan" olarak tanımlanmaktadır (Avrupa Konseyi, 2000). Bu tanımda peyzaj kavramına yönelik "insanlar tarafından algılandığı şekliyle oluşan bir alan" ifadesinin kullanılması, algı kavramının bireyin çevresiyle olan etkileşimindeki önemini vurgulamaktadır. Bu doğrultuda, kentsel mekânlardaki manzara algısını anlamaya yönelik olarak bu bölümde algılamayı etkileyebilecek unsurlar incelenmektedir.

İnsanlar duyu organları sayesinde çevrelerindeki duyusal verileri toplayabilmekte, duyusal verilerin beyinde işlenmesiyle de çevrelerini algılayabilmektedirler. Duyusal verilerin toplanması yani duyumdan algıya geçiş o kadar hızlı gerçekleşir ki bu süreyi fark edemeden duyum ve algılamanın aynı anda gerçekleştiğini zannederiz (Cüceloğlu, 2020). Duyu organları yoluyla toplanan duyusal verilerin beyinde işlenmesi sürecinde bazı duyumlar seçilirken bazı diğerleri göz ardı edilebileceği için her duyumun algıya dönüşmesi söz konusu olmamaktadır. İnsanlar genellikle kişisel ve kültürel özelliklerine bağlı olarak aynı ortamları farklı şekilde algılayabilmektedirler (Gifford, Steg ve Reser, 2011). Ayrıca çevreyle etkileşimlerinde insanlar genelde bir amaç güttükleri için amaçları doğrultusunda bazı çevresel ögelerin algıda ön plana çıkması veya göz ardı edilebilmesi söz konusu olabilmektedir. Aynı uyarıcıdan ve aynı dozda birçok kez uyarılan duyu organı zamanla duyarlılığını yitirerek duyusal uyuma geçebilmektedir (Cüceloğlu, 2020). Örneğin; uzun süredir aynı çevrede yaşayan kişiyle, aynı çevreyi ilk kez ziyaret eden kişinin, o çevreyi algılamada farklılık göstermesi beklenmektedir.

Max Wertheimer, Wolfgang Kohler ve Kurt Koffkan'ın ortaya koyduğu Gestalt kuramı, çevresel algı konusunda literatürde oldukça önemli bir yer edinmiş ve literatürdeki birçok çalışmaya öncü olmuştur. Kentsel mekânların algılanması ve manzara algısının oluşumu da Gestalt'ın odaklanmış olduğu mekânsal organizasyon ve bu organizasyonun yarattığı bütünlük gibi ilkelerle ilişkilendirilebilmektedir. Gestalt kuramıyla ortaya konan, algılayanda bütünlük etkisi yaratacak mekânsal organizasyonu sağlayan bazı ilkeler bulunmaktadır (Lang, 1987):

Benzerlik (renk, şekil, büyüklük gibi özellikleri benzer parçaların grup olarak algılanması)

Yakınlık (yakın konumlanan nesnelerin grup olarak algılanması)

Devamlılık (birbirini tekrar eden parçaların bütün olarak algılanması)

Tamamlama (geometrik biçimler arasında kalan boşlukların geometrik biçime tamamlanarak bir bütün şekil olarak algılanması)

Alan (alansal büyüklük arttıkça daha güçlü algılanması)

Simetri (simetrik parçaların daha güçlü algılanması)

İnsanlar çevredeki uyaranların hepsini aynı anda algılayamayacağı için uyaranlar arasından seçim yapmaktadırlar. Bu seçimlerde bireysel faktörlerin (kültürel veya kişisel değerler, ilgi alanları vb) yanında uyarıcı kaynaklı faktörler de (uyarıcının şiddeti, boyutu vb) etkili olabilmektedir. Şeklin rengi, formu, deseni ve arkaplan üzerindeki pozisyonu bile algıda farklılıklara yol açabilmektedir (Bell, 2012). Çevresel algı konusunda literatürde önemli yer edinen diğer bir kuram olan, Kevin Lynch'in 1960'lı yıllarda yaptığı çalışmalar sonucu ortaya koyduğu kentsel imge kuramı, insanların kent manzaralarını nasıl algıladığı ve hatırladığı konusuna odaklanarak kent manzaralarının önemini ve değiştirilebilirliğini sorgulamaktadır. Mekânın imgelenebilirliği insanların mekâna yükledikleri anlamlarla, mekânın tarihi niteliğiyle, adıyla veya mekânın kullanım amacıyla şekillenebilmektedir (Lynch, 2010). Kentsel mekânlardaki ögelerin daha güçlü bir şekilde algılanmasını ve imgelenmesini sağlayan unsurları Lynch "formun nitelikleri" adı altındaki başlıklarla açıklamıştır:

Biçimsel arka planın belirginliği

Formun belirginliği

Süreklilik (ögelerin uyum ve benzerlik içinde devamlılığı)

Hâkimiyet (bazı ögelerin diğerleri üzerindeki hâkimiyeti)

Birleşme noktalarının belirginliği (ögelerin birleşim yerlerinin netliği)

Yönsel ayrımlar (ögeleri birbirinden ayıran yönelimler)

Görülebilir alan (görüşün derinliğini veya görünürlüğü artıran nitelikler)

Hareket bilinci (hareket perspektifini gösteren nitelikler)

Zaman serileri (ögelerin zaman içinde algılanabilen desenleridir)

İsimler ve anlamlar (imgelenebilirliği güçlendiren soyut ipuçları)

Ancak mekânın imgelenebilir nitelikte olması mekânın estetik değerine ilişkin bir anlam taşımamaktadır. Mekânsal imge ve manzara algısında estetik değere ilişkin olarak görsel kalite üzerine yapılan çalışmalar dikkat çekmektedir. Kentsel mekânların görsel kalitesini değerlendirmeye yönelik gerçekleştirilen araştırmalar, konunun uzmanlarının veya uzman olmayan kullanıcıların görüşlerine dayandırılabilmekte; hem uzman görüşlerini hem de uzman olmayan kullanıcıların tercihlerini bir arada değerlendiren araştırmaların daha güvenilir sonuçlar vermesi beklenmektedir. Kaplan, Kaplan ve Brown (1989), araştırmalarının sonucunda kullanıcıların beğenilerini ve tercihlerini bir araya getirerek görsel kaliteye ilişkin dört temel özellik keşfetmişlerdir:

Uyum (manzarayı oluşturan ögelerin uyumu)

Çeşitlilik (manzaradaki ögelerin görsel çeşitliliği)

Okunaklılık (manzaradaki ögelerin net bir şekilde ne olduğunun kavranması)

Gizem (manzaranın merak uyandırması, keşfedilecek ögelere ilişkin ipuçları sunması)

Kentsel çevrenin nasıl algılandığının ve şekillendiğinin prensiplerinin bilinmesiyle insanların çevresel davranışlarının arkasında yatan etkenler de bilinebilmektedir; bu da daha algılanabilir ve yaşanabilir mekanlar üretilebilmesine imkân tanımaktadır (Göregenli, 2018). Kentsel mekânların üretiminde tasarım kararları alırken; algılanabilirliği, imgelenebilirliği ve görsel kaliteyi artıran niteliklerin (uyum, görsel çeşitlilik, okunaklılık, gizem/merak uyandırma, derinlik, yönsel ayrım, hareket, formun belirginliği, arka planın belirginliği, devamlılık, hâkimiyet, birleşme noktasının belirginliği, anlam, benzerlik (renk, şekil, doku), yakınlık, geometrik tamamlama, alansal büyüklük, simetri) göz önünde bulundurulmasının, kentsel mekânların manzara olarak algılanabilirliğini de artırması beklenmektedir.

3.YÖNTEM

Araştırmanın yöntemi; teorik çerçevede ortaya konan manzara algısının oluşmasında etkili olabilecek unsurların, İstanbul'un Instagramlanası mekân örnekleri üzerinden incelenmesi üzerine kurgulanmıştır. Çalışma kapsamında, İstanbul'da manzara değeri taşıyarak fotoğraflanan popüler kentsel mekânların belirlenmesi için,

İstanbul'un Instagramlanası mekânlarına ilişkin öneriler sunan seyahat blogları/websiteleri; söz konusu alanlara ilişkin paylaşılan fotoğrafları manzara algısı bakımından yorumlayabilmek için ise en popüler fotoğraf paylaşım uygulamalarından biri olarak Instagram platformu seçilmiştir.

Öncelikli olarak, Google arama motoru yoluyla İstanbul için 'Instagramlanası Mekanlar' adı altında kentsel mekân önerileri sunan toplam 53 adet seyahat blogu/websitesi tespit edilmiş, sonrasında bu platformlarda önerilen İstanbul'daki Instagramlanası mekân örnekleri detaylıca incelenmiştir. Belirlenen kentsel mekân örnekleri arasından en çok önerilen ilk 10 mekân, ortak değerlerine göre kategorilendirilmiş ve İstanbul haritası üzerinde konumlandırılmıştır.

Bir sonraki aşamada, Instagram'daki konum etiketi yoluyla, söz konusu mekânların her birine ilişkin en son paylaşılan ellişer fotoğraf seçilmiş (özçekim ve iç mekân fotoğrafları elenmiş, sadece kentsel mekân fotoğrafları ya da insanların kentsel mekânlarda çekildikleri fotoğraflar kullanılmıştır), bu mekânlar hem manzara algısının oluşmasında etkili olabilecek parametreler ışığında hem de fotoğrafların çekildiği konumlar dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

4.BULGULAR

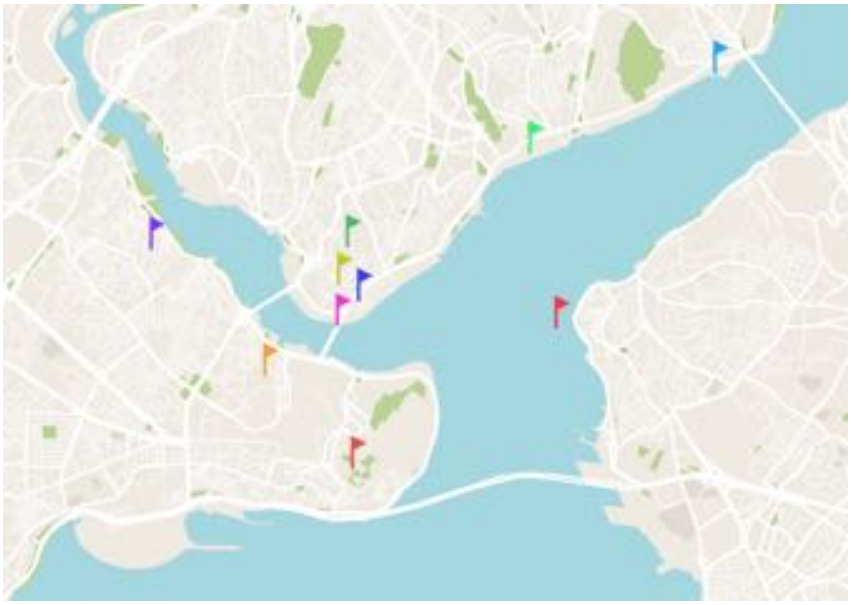
İstanbul için 'Instagramlanası Mekanlar' adı altında kentsel mekân önerileri sunan toplam 53 adet seyahat blogu/websitesi incelenerek mekanlar önerilme sayısına göre sıralanmış ve ilk 10 sıradaki "İstanbul'un En Instagramlanası Kent Mekanları" belirlenmiştir (Tablo 1).

	Seyahat Bloglarında Istanbul'un En Çok Önerilen Instagramlanası Kent Mekânları	Önerilme Sayısı
1	Sultanahmet Meydanı ve Çevresi	42
2	Galata Kulesi	41
3	Ortaköy Camii ve Meydanı	31
4	Balat Sokakları	29
5	İstiklal Caddesi	27
6	Kız Kulesi	22
7	Karaköy Sokakları	21
8	Dolmabahçe Sarayı	19
9	Galata Köprüsü	18
10	Süleymaniye Camii	14

Tablo 1: İstanbul'un En Instagramlanası 10 Kent Mekânı

Listede yer alan kentsel mekânlara bakıldığında, her birinin tarihi değeri olan mekânlar olduğu ve birçoğunun mimarisiyle ön plana çıkan simge yapılar olduğu görülmektedir. Listedeki her bir kentsel mekân yapılaşmış çevrenin bir örneği olmakla birlikte, listede doğal çevreyi temsil eden bir kentsel mekân örneğinin olmaması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, listedeki kentsel mekânların birçoğu bitki ve su ögeleriyle çevrili yapılar içermektedir.

Listedeki kentsel mekânların İstanbul içerisindeki mekânsal dağılımlarına bakıldığında ise Kız Kulesi haricindeki mekânların hepsinin Avrupa yakasında konumlandığı, mekânların birçoğunun tarihi yarımada ve Haliç çevresindeki kentsel mekânlar olduğu görülmektedir (Görsel 1).

Görsel 1: İstanbul'un En Instagramlanası 10 Kent Mekânının Konumu

SULTANAHMET MEYDANI VE ÇEVRESİ

Sultanahmet Camii, Ayasofya Camii ve Alman Çeşmesi gibi tarihi simge yapıları barındıran Sultanahmet Meydanı ve çevresinin seyahat bloglarında en çok önerilen Instagramlanası İstanbul mekânı olduğu görülmüştür. Bu konumda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 2); teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel olarak, arka formun belirginliği ve alansal büyüklük (arka form olarak çoğunlukla Ayasofya Camii veya Sultanahmet Camii'nin kullanımı), formun belirginliği, devamlılık (birbirini tekrar eden ve süreklilik yaratan oturma elemanları) ve hâkimiyet gibi niteliklerin görüldüğü fotoğrafların sayıca ön plana çıktığı görülmektedir. Alandaki simgesel yapıların özgün mimari ve tarihi değere sahip olması ise anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 2: Sultanahmet Meydanı'nda çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

GALATA KULESİ

Galata Kulesi konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 3); Galata Kulesi bağlantılı dört adet sokak bulunmasına rağmen çoğu fotoğrafın (50'de 42) Büyük Hendek Caddesi konumundan çekildiği görülmektedir. Bu konumun yarattığı manzara algısının etkeni olarak; teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde, yönsel perspektif (esas forma çıkan doğrusal yol), derinlik, arka formun belirginliği ve alansal büyüklük, formun belirginliği gibi niteliklerin varlığı ve çevredeki yapıların benzer formlarda oluşu dikkat çekmektedir. Galata

Kulesi'nin özgün mimarisi ve tarihi değeri ise anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca gece vakti çekilmiş çok sayıdaki fotoğraf, mimari formun etkin bir şekilde ışıklandırılmasının manzara algısı yaratmada önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Görsel 3: Galata Kulesi'nde çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

Ortaköy Camii ve Meydanı

Ortaköy Camii ve Meydanı konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 4); fotoğrafların hemen hepsinin Ortaköy Camii ve Boğaz Köprüsü arka planda kalacak şekilde iskele konumundan çekildiği görülmektedir. Bu konumun yarattığı manzara algısının etkeni olarak; teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde, arka formun belirginliği, formun belirginliği, hâkimiyet, okunaklılık gibi nitelikler dikkat çekerken; özgün mimari ve tarihi değer anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Gece vakti çekilmiş fotoğraflar, mimari formun etkin bir şekilde ışıklandırılması ve bu görüntünün suda dikkat çekici bir yansıma oluşturması gibi ışık ve yansıma unsurlarının manzara algısı yaratmadaki rolünü göstermektedir.

Görsel 4: Ortaköy Meydanı'nda çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

BALAT SOKAKLARI

Balat sokakları konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 5), Kiremit Caddesi üzerinde bulunan renkli evlerin en popüler fotoğraf çekim noktası olduğu görülmektedir. Balat sokaklarının yarattığı manzara algısının etkeni olarak; teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde ve başta renk, doku ve formda benzerlik unsurları olmak üzere; uyum, devamlılık, hâkimiyet, yönsel perspektif (esas forma çıkan doğrusal yol), derinlik, arka formun belirginliği, formun belirginliği gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Fener Rum Lisesi'nin özgün mimarisi ve tarihi değeri ise anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca çok

sayıda sokak sanatı örneğinin fotoğraflanmış olması kamusal alanda sanat uygulamalarının manzara algısı yaratmada etkin diğer bir unsur olduğunu göstermektedir.

Görsel 5: Balat sokaklarında çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

İSTİKLAL CADDESİ

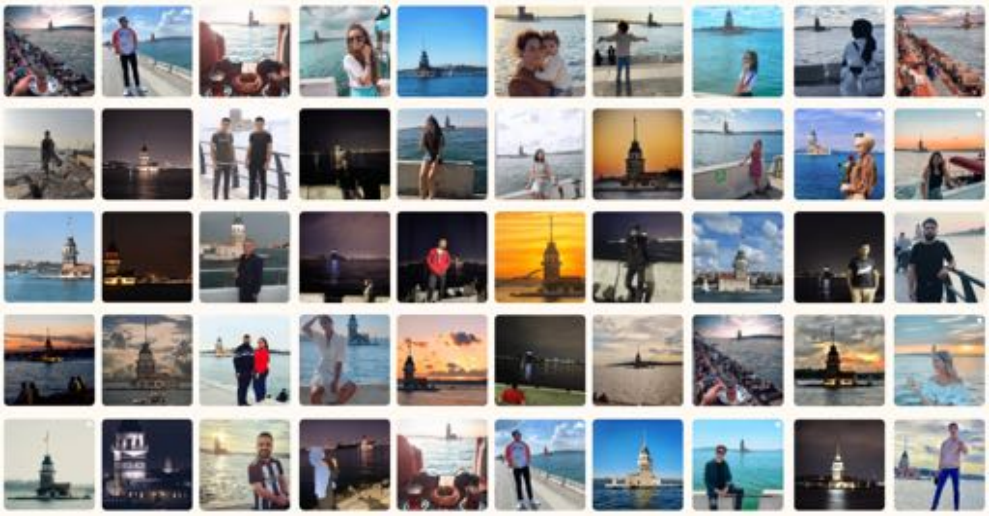
İstiklal Caddesi konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 6); çoğu fotoğrafta (50'de 29) yapılaşmış çevre yerine nostaljik tramvaya odaklanıldığı görülmektedir. İstiklal Caddesi boyunca sıralanan tarihi doku yerine caddenin doğrusal açıdan çekilmiş fotoğraflarının tercih edilmesi, teorik çerçevede ortaya konan hareket unsurunun manzara algısındaki etkisini göstermektedir. Yaya akışının hızlı bir şekilde gerçekleştiği bir konum olarak İstiklal Caddesi'nde hareket unsurunun yanında yönsel perspektif, derinlik, benzerlik, görsel çeşitlilik, anlam, devamlılık gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir.

Görsel 6: İstiklal Caddesi'nde çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

KIZ KULESİ

Kız Kulesi konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 7); manzara algısının etkeni olarak, teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde, yönsel perspektif (esas forma çıkan doğrusal yol), derinlik, arka formun belirginliği, okunaklılık gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Kız Kulesi'nin özgün mimarisi ve tarihi değeri ise anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca gece vakti çekilmiş çok sayıdaki fotoğraf, mimari formun etkin bir şekilde ışıklandırılmasının manzara algısı yaratmada önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Görsel 7: Kız Kulesi'nde çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

KARAKÖY SOKAKLARI

Karaköy Sokakları konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 8); benzer renk, doku ve form unsurlarının yanında yönsel perspektif, arka formun belirginliği, formun belirginliği, devamlılık, uyum gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Çok sayıda sokak sanatı örneğinin fotoğraflanmış olması kamusal alanda sanat uygulamalarının manzara algısı yaratmada etkin bir unsur olduğunu göstermektedir.

Görsel 8: Karaköy sokaklarında çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

DOLMABAHÇE SARAYI

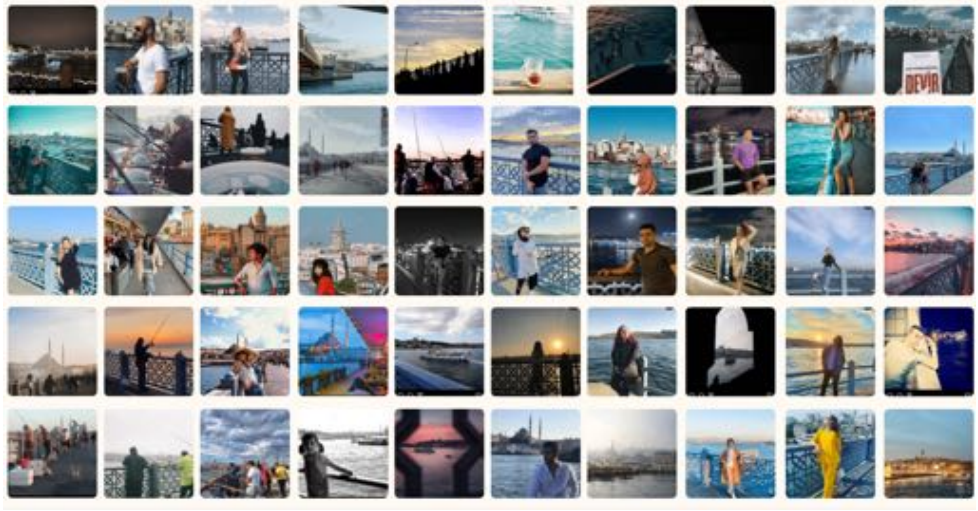
Dolmabahçe Sarayı konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 9); çoğu fotoğrafın (50'de 36) sarayın görkemli kapısı önünde çekildiği görülmektedir. Bu konumun yarattığı manzara algısının etkeni olarak; teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde, hâkimiyet, okunaklılık, simetri, geometrik tamamlama, arka formun belirginliği, alansal büyüklük, formun belirginliği gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Sarayın özgün mimarisi ve tarihi değeri ise anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır.

Görsel 9: Dolmabahçe Sarayı'nda çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

GALATA KÖPRÜSÜ

Galata Köprüsü konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 10); fotoğraflarda daha çok (50'de 45) köprünün kendisi değil, köprü konumundan çekilmiş fotoğraflar görülmektedir. Bu konumun yarattığı manzara algısının etkeni olarak; teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde, arka formun belirginliği, formun belirginliği, hareket, görsel çeşitlilik gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Galata Kulesi'nin tarihi değeri ise anlam niteliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Gece vakti çekilmiş fotoğraflar, mimari formun etkin bir şekilde ışıklandırılmasının manzara algısı yaratmada önemli bir unsur olduğunu göstermektedir.

Görsel 10: Galata Köprüsü'nde çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

SÜLEYMANİYE CAMİİ

Süleymaniye Camii konumunda çekilmiş fotoğraflar incelendiğinde (Görsel 11); fotoğraflarda daha çok caminin kendisi değil, cami konumundan çekilmiş fotoğraflar görülmektedir. Tek bir noktadan birden fazla manzara unsurunu görme imkânı sunan bu konumun yarattığı manzara algısının etkeni olarak; teorik çerçevede ortaya konan niteliklere paralel şekilde, görsel çeşitlilik, arka formun belirginliği, formun belirginliği, simetri, merak uyandırma, hâkimiyet, alansal büyüklük gibi niteliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Süleymaniye Camii'nin özgün mimarisi ve tarihi değeri ise teorik çerçevede ortaya konan anlam niteliğinin bir örneği olmaktadır.

Görsel 11: Süleymaniye Camii'nde çekilerek Instagram'da paylaşılmış 50 rastlantısal kentsel mekân fotoğrafı

5.SONUÇ

Çalışmanın bulguları, kentsel mekânların genellikle aynı konumlardan ve birbirine yakın açılardan fotoğraflandığını ortaya koymuş; teorik çerçevede mekânın algılanabilirliğine, imgelenebilirliğine ve görsel kalitesini arttırmaya yönelik sunulan nitelikler İstanbul'un Instagramlanası mekânlarında da manzara algısı oluşturan unsurlar olarak görülmüştür. Bu unsurlara ek olarak kentsel mekânlarda aydınlatmanın, simetri ve yansıma özelliğinin, kamusal alanda gerçekleştirilen sanat uygulamalarının da manzara oluşumunda etkili olduğu tespit edilmiştir.

Sosyal medya uygulamalarında, mekânı ziyaret edenlerin ürettiği kentsel mekân içerikli paylaşımların mekânın tanıtılmasındaki rolü göz bulundurulduğunda, kentsel mekânlarda manzara algısının oluşturan unsurların fotoğrafik mekân stratejileri geliştirmede değerlendirilebilecek bir potansiyel olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak sosyal medyada fotoğraflanıp paylaşıldıkça büyük kitleler tarafından keşfedilen mekanların kısa süre içerisinde popülarite kazandığı ve çeşitli nedenlerle bu mekanların popülaritelerini kaybederek işlevsel dönüşümler geçirdiği veya mekanın özgün niteliğini kaybettiği örnekler de bulunmaktadır. Bu sebeple fotoğrafik mekânların kontrollü bir şekilde yönetilmesi ve bu yönde stratejiler üretilmesi önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Bell, S. (2012). Landscape: Pattern, Perception and Process. Londra; New York: Routledge.

Cüceloğlu, D. (2020). *İnsan ve Davranışı; Psikolojinin Temel Kavramları*. 38.Basım. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gifford, R., Steg, L. ve Reser, J.P. (2011). Environmental Psychology. P.R. Martin, F.M. Cheung, M.C. Knowles, M. Kyrios, J.B. Overmier ve J.M. Prieto (Ed.), *IAAP Handbook of Applied Psychology* içinde (s. 440-470). Oxford: Wiley-Blackwell. https://doi.org/10.1002/9781444395150.ch18

Göregenli, M. (2018). *Çevre Psikolojisi: İnsan-Mekân İlişkileri,* İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Kaplan, R., Kaplan, S. ve Brown, T. (1989). Environmental preference: A comparison of four domains of predictors. *Environment and Behaviour, 21*, 509-530.

Lang, J. (1987). *Creating Architectural Theory*. New York: Van Nostrand Reinhold Company.

Lynch, K. (2010). *Kent İmgesi.* (Çev. Başaran, İ.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. (Orijinal yayın tarihi, 1960).

Merriam Webster. (Eylül 2018). *We Put a Bunch of New Words in the Dictionary*. https://www.merriam-webster.com/words-at-play/new-words-in-the-dictionary-september-2018.

İZNİK KIRSALINDAKİ KIRSAL TURİZM POTANSİYELLERİNİN İNCELENMESİ

BURCU SOYKÖK, MURAT TAŞ

Burcu SOYKÖK

Öğr. Gör., Bursa Uludağ Üniversitesi İznik Meslek Yüksekokulu

Murat TAŞ

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fakültesi

ÖZET

Kırsal turizm; doğal kaynaklara dayalı, kırsal alanlarda kırsal yerleşmelerle iç içe gerçekleştirilen bir turizm türüdür. Özellikle son yıllarda tatilden beklentilerin değişmesi ve kent yaşamından uzaklaşma isteği gibi çeşitli sebeplerle kırsal turizme olan ilgi daha da artmıştır. Bu çalışmanın amacı, kırsal turizm bileşenlerinin varlığı esas alınarak kırsal turizm potansiyellerinin genel bir incelemesini yapmaktır. Çalışma alanı olarak gölü, iklimi, doğası, peyzaj deseni, tarımsal ürün çeşitliliği ve özgün mimari dokusu ile oldukça zengin bir yerleşim olan İznik kırsalı seçilmiştir. Yapılan araştırmalara göre İznik kırsalındaki kırsal turizm potansiyellerinin çok çeşitli ve oldukça zengin olduğu anlaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kırsaldaki mevcut ve olası turizm potansiyellerinin belirlenmesine ek olarak, İznik'teki turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi noktasında önemlidir.

ANAHTAR KELİMELER: kırsal turizm, turizm potansiyeli, İznik.

GİRİŞ

Kırsal turizm, kırsal alanlarda gerçekleştirilen hem doğal kaynaklara dayalı hem de kırsal yerleşmelerle iç içe olan bir turizm türüdür. Tatilden beklentilerin değişmesi ile yeni tatil anlayışlarının ortaya çıkması ve kent yaşamından uzaklaşma isteği gibi çeşitli sebepler (Soykan, 1999); yürüyüş, tırmanma, kano, rafting, çim kayağı, kuş gözlemciliği, doğa fotoğrafçılığı, avcılık, bisiklet turları, ata binme, kırsal miras araştırmaları, köy/ kasaba turları, kırsal festivaller, balıkçılık ve tarımsal etkinlikler (OECD,1994 ve Ahipaşaoğlu ve Çeltek, 2006) gibi çok çeşitli faaliyetleri içeren kırsal turizme olan ilgiyi beraberinde getirmiştir. Kırsal turizm diğer turizm türleriyle kolay entegre olabilmekte ve çeşitli turizm türlerinin alternatifi ya da tamamlayıcısı olarak görülmektedir. Bu bağlamda kırsal turizm, doğal ve kültürel mirasın korunması ve tanıtılmasında oldukça önemlidir (Soykan, 2003).

Dünyada ve ülkemizde kırsal turizmin yapılması ve başarıya ulaşmasındaki önemli adımlardan biri, bölgenin turizm potansiyellerinin bilinmesidir. Kırsal turizmi, bir kavram olarak anlamak ve potansiyellerini belirleyebilmek için kırsal turizm bileşenleri tanımlanmalı ve tanınmalıdır. Bu bileşenler; kırsal alanlar, kırsal etkinlikler, kırsal miras ve kırsal yaşamdır. Kırsal alanlarda; dağlar, göller, nehirler, ormanlar, doğa manzaraları, kırsal etkinliklerde; bisiklete binme, balık tutma, at binme, avcılık, yürüyüş, kırsal mirasta; endüstriyel (çağdaş) mimari, tarih öncesi miras, kaleler, kiliseler, köyler, kırsal yaşamda ise; el sanatları, yerel etkinlikler, beslenme, agroturizm ve geleneksel müzik ele alınmaktadır (Köroğlu ve Köroğlu, 2006; Soykan, 2006 ve Uçar vd., 2017). İznik kırsalındaki mevcut kırsal turizm potansiyellerinin incelendiği bu çalışmada, turizm potansiyellerini belirlerken kırsal turizm bileşenlerinin varlığı esas alınmıştır. Araştırma kapsamında literatür incelemelerine ek olarak, İznik kırsalında alan çalışmaları gerçekleştirilmiş, yöre halkı ile görüşmeler yapılmış ve ilgili haber kaynakları incelenmiştir.

1. İZNİK VE İZNİK KIRSALI

Türkiye'nin Marmara bölgesinde yer alan İznik ilçesi, Bursa iline bağlı ve Bursa'ya 85 km uzaklıktadır. Kuzeyden Samanlı, güneyden Katırlı Dağları ile çevreli olan İznik, kendi adıyla anılan gölün doğu kıyısında konumlanır (Şekil 1). Doğudaki Lefke boğazı tarafından Sakarya vadisine, batıdaki göl-Karsaksuyu vadisi ile de Gemlik körfezine bağlanan İznik, Lefke boğazından geçen yol ile de Mekece tren istasyonuna ulaşır. İşlek yolların kesişiminde yer alması ve çok çeşitli akslar sayesinde ulaşım oldukça kolaydır. Bursa il merkezinden ulaşım; Gemlik üzerinden Karsak kavşağının ardından Gölyaka, Sölöz, Narlıca, Göllüce köylerini geçerek ya da Yenişehir yolu üzerinden, Yalova istikametinden ulaşım; Orhangazi ilçesi üzerinden, Adapazarı'ndan ulaşım ise; Bilecik -Bursa istikametine doğru Pamukova ve Mekece üzerinden mümkündür. Yıllık ortalama sıcaklıkların 14ºC–16ºC arasında olduğu ilçede en fazla yağış kış ile ilkbahar aylarındadır ve kışları ılık, yazları ise fazla sıcak olmayan bir iklim tipi görülür. En düşük sıcaklığın ocak, en yüksek sıcaklığın temmuz ve ağustos aylarında olduğu İznik'in ortalama sıcaklığı göl çevresindeki düzlüklerden dağlık alanlara çıkıldıkça azalırken, kuzeyden güneye ve batıdan doğuya doğru gidildikçe de az miktarda artış gösterir (İznik Belediyesi, 2021).

Şekil 1: *İznik ilçesinin konumu (http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/14Bolge/Subeler/SbIznik.aspx,https://www.iznik.gen.tr/001/iznik_harita.htm sitelerinden alınarak düzenlenmiştir) ve İznik ilçesinin genel görünümü (İznik Belediyesi, 2021)*

2. İZNİK KIRSALININ TURİZM POTANSİYELLERİ

Ulaşım ve iklim özellikleri gibi coğrafi özellikler İznik kırsal turizmine katkı sağlayan olumlu verilerdir. Çalışma alanı olarak İznik kırsalının seçilme sebebi; gölü, iklimi, doğası, peyzaj deseni, tarımsal ürün çeşitliliği, özgün

mimari dokusu, arkeolojik alanları ve özgün kırsal yaşamın devamı ile kırsal turizmin farklı birçok bileşenine sahip olmasıdır.

2.1. Kırsal Alanlar ve Kırsal Etkinlikler

Marmara Bölgesinin Güney Marmara bölümünde en büyük, Türkiye'nin ise beşinci büyük doğal gölü olan İznik Gölü turizm çekiciliği olarak İznik ve İznik kırsalının en önemli doğal verilerinden biridir. Yüzmeden optimiste kadar çeşitli su sporlarını yapma ve göl kenarındaki kamp alanlarında kamp imkânlarının yanı sıra, balıkçılık faaliyetlerinin de yapıldığı göl, eşsiz gün batımı manzarası ile de dikkat çekicidir (İznik Belediyesi, 2016 ve 2021). Bireysel olarak ya da çeşitli turlar kapsamında yapılan bu etkinliklerin yanı sıra, Mart ve Eylül aylarında düzenlenen Ekinoks Festivalleri göl kıyısında ve kırsal alanlarda gerçekleştirilen aktiviteler ile gün batımının izlendiği önemli bir etkinliktir (Anonim, 2018). İznik Triatlonu, İznik Kano Festivali gibi yapılan etkinlikler de gölün ve İznik'in tanıtımında oldukça önemlidir (Anonim, 2018 ve 2017) (Şekil 2).

Şekil 2: *Gün batımında İznik Gölü manzarası (Anonim, 2020) ile Ekinoks Festivali ve Kano Festivali ilanları (İznik Belediyesi, 2020 ve Anonim, 2017)*

Tacir köyündeki Tacir Kanyonu ve Sansarak köyündeki Sansarak Kanyonu da İznik kırsalındaki önemli doğal verilerdir. Tacir Kanyonunda büyüklü küçüklü çok sayıda şelale ve gölet yer alırken, 8 km uzunluğundaki zorlu parkuru ile Sansarak Kanyonu da oldukça zorlu bir trekking alanıdır. Kanyon parkurlarında yürüyüş, kanyon gezisi, foto safari ve kamp yapma imkânları mevcuttur (Bursa İl Kültür Turizm Tanıtma Birliği, 2015). Bu bölgelere Bursa'dan ve çevre illerden çeşitli tur şirketlerince düzenli olarak gezi ve yürüyüş turları düzenlenmektedir.

Tarlalar, bağlar ve bahçeler rengarenk sebze ve meyveler arasındaki doğal güzellikleri ile yürüyüş ve bisiklet turlarının sıkça yapıldığı alanlardır. Alıç yaylası da İznik kırsalındaki bir başka doğal zenginliktir. Yayla kültürünün deneyimlenmesinin yanı sıra, yürüyüş imkanlarının da var olduğu yayla, doğası ve yapılarındaki özgün mimari ile dikkat çekicidir (Şekil 3). Tarihi İznik köylerindeki anıt ağaçlar ve asırlık çınarlar da önemli doğal güzellikler arasındadır.

Şekil 3: *Kanyon, tarla ve yaylalardaki kırsal alan etkinlikleri (Anonim, 2018; Anonim, 2017 ve Soykök arşivi, 2020)*

8 km uzunluğundaki Gün Batımı Sırtı, manzara izleme, trekking, dağ bisikleti ve koşu etkinliklerinin gerçekleştiği önemli alanlardan biridir (İznik Kaymakamlığı, 2016). Kırsalın doğal manzarası eşliğinde gerçekleştirilen bir diğer etkinlik de her yıl düzenli olarak yapılan İznik Ultra Maratonu koşu festivalidir. 2012 yılından beri ulusal ve uluslararası binlerce katılımcı ile gerçekleşen festival, doğal güzelliklerin keşfedilerek kırsalın tanıtımında önemli bir roldedir. Koşular çeşitli uzunluktaki farklı parkurlarda gerçekleşir (İznik Belediyesi, 2021) (Şekil 3). Hacıosman köyü ve çevresi yamaç paraşütü ve çim kayağı sporları için uygun alanların tespiti ile bu sporlara ilgi duyanlara ev sahipliği yapmaya başlamıştır (İznik Belediyesi ve İznik Kaymakamlığı, 2021). Ek olarak Göllüce köyündeki kaya tırmanış rotaları da sporcuların kullanımına açıktır (Anonim, 2017) (Şekil 4).

Şekil 4: *Gün batımı sırtı yürüyüş etkinlikleri (Bursa Valiliği Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 2015), İznik Ultra Maratonu parkurları (Anonim, 2021) ve İznik kaya tırmanışları (Anonim, 2017)*

2.2. Kırsal Miras ve Kırsal Yaşam

Sahip olduğu doğal güzelliklerinin ve kırsal etkinlik imkanlarının yanı sıra İznik kırsalı çok çeşitli kırsal miras kaynaklarına da sahiptir. Kırsaldaki köy yapıları, iklim şartları, coğrafi konum, yeryüzü şekilleri, yakın çevredeki malzeme olanakları, gelenek ve görenekler, yaşam kültürü, ekonomik faaliyetler ile üretim ve tüketim biçimlerine göre şekillenmiştir. Genellikle ahşap iskelet sistem arası kerpiç dolgu ile inşa edilen konutlar arazi özellikleriyle uyumlu olarak organik bir dokudadır. Kırsal yerleşimlerin bazısında göl manzarası hâkim iken, kimi köylerde yeşil dokunun kimi köylerde ise dağ manzarasının hâkim olduğu görülür (Şekil 5).

Şekil 5: *Müşküle köyü (Anonim, tarihsiz), Elmalı köyü ve Gürmüzlü köyü (Soykök arşivi, 2020)*

Organik yerleşim dokularının yanı sıra çevredeki malzeme olanakları ve farklı kültürlerin yaşaması gibi çeşitli etkenler ile İznik kırsalındaki özgün mimari oldukça zengindir. Geleneksel Türk evi mimarisinin örneklerinin olduğu İnikli köyü, ahşap yapıların ve Karadeniz kültürünün hâkim olduğu Elmalı köyü, Yörük kültürünün sürdürüldüğü İhsaniye köyü, özgün yaşamın devam ettiği Sansarak köyü bu çeşitliliğin örneklendiği köylerden bazılarıdır (Şekil 6). İznik köyleri İznik kırsalındaki kültür turizminin önemli duraklarıdır. Kültür turları, özgün kırsal mimarinin incelenmesi, yerel yaşantının yerinde gözlemlenmesi, fotoğraf çekimi gibi aktivitelerin yanı sıra farklı tur ve etkinlikler bu köylerle ilişkilendirilip çeşitlendirilmektedir.

Şekil 6: *İnikli, Elmalı, Sansarak ve İhsaniye köyleri (Soykök arşivi, 2019 ve 2020)*

Geleneksel kırsal mimari değerlere ek olarak, önceki dönemlerde farklı birçok medeniyete ev sahipliği yapması ile İznik kırsalı kültürel bir zenginliğe sahiptir. Kırsalda yer alan Merdivenli Kaya, Obelisk, Roma Köprüsü, Hipoje (Yalman, 2000), Candarlı Hamamı kalıntısı, Elmalı Cami gibi farklı dönemlere ait birçok yapı ve kalıntının birlikteliği ile İznik kırsalı açık hava müzesi niteliğindedir. Gün yüzüne çıkarılmış tarihi değerin yanı sıra, keşfedilmeyi bekleyen birçok değer de mevcuttur. Hisardere köyü yakınlarında, Roma döneminde bir nekropol alanı olduğu düşünülen alandaki kazılarda da Roma dönemine ait mozaik döşeme ve lahitler bulunmuştur (Anonim, 2017) (Şekil 7). Tüm bu değerleri ile İznik kırsalı ulusal ve uluslararası ölçekte tarihi, kültürel ve turistik bakımdan oldukça önemlidir.

Şekil 7: *Elmalı Cami (Soykök arşivi, 2020), Obelisk (Bursa Valiliği, 2013) ve kazı çalışmalarında bulunan lahitler (Anonim, 2017)*

İznik kırsalı, kırsal turizmin diğer bir bileşeni olan kırsal yaşam değerlerine de sahiptir. Geleneksel yaşam, çeşitli el sanatları ve yerel üretim biçimlerinin bölgede günümüzde de sürdüğü görülür. Temel geçim kaynağının tarım olduğu İznik kırsalında üretilen tarımsal ürünler içinde zeytin en önemli gelir kaynağıdır. Tarımsal faaliyetlere bakıldığında toprağın ve iklimin elverişli olması birçok sebze ve meyvenin üretimine imkân sağlar. Yöreye has bir ürün olan Müşküle üzümü de ilçedeki önemli bir üründür ve coğrafi işaret belgesine sahiptir. Özellikle dağ köylerinde ise geçim kaynağı olarak hayvancılık faaliyetleri sürmektedir (İznik Kaymakamlığı, 2021). Bu faaliyetler gündelik yaşamın temelini oluşturur.

Çeşitli tur ve etkinliklerin yanı sıra kırsal yaşamın varlığını ve devamlılığını sergileyen hasat etkinlikleri ve şenlikler de kırsal turizmde oldukça önemlidir. Zeytin hasadı turları, yaban mersini festivali ve hasat etkinliği ile nektarin

bahçelerinin gezilmesi ve hasadı yerel yönetimlerce organize edilen etkinliklere birer örnektir (İznik Belediyesi, 2021). Bu faaliyetler kırsal turizmde önemli çekicilik unsurları olmalarının yanı sıra gündelik yaşamın devamlılığını sağlar (Şekil 8). Kırsaldaki çeşitli köylerde her yıl düzenli olarak gerçekleştirilen Hıdırellez şenlikleri de kültürel bir başka etkinlik örneğidir. İznik kırsalındaki özgün yaşam biçimlerinin deneyimlenebildiği, köy kahvaltısı, doğa yürüyüşleri, hasat etkinlikleri, ot toplama, hayvan otlatma, köy fırınlarında ürün yapımı gibi aktiviteleri içeren farklı turlar çeşitli tur firmalarınca düzenli olarak yapılmaktadır (Anonim, 2021).

Şekil 8: *İznik kırsalında devam eden geleneksel kırsal yaşam (Anonim, 2020 ,Soykök arşivi, 2020 ve İznik Belediyesi, 2020)*

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Gölü, kanyonları, bağları, bahçeleri, yaylaları, dağları, peyzaj özellikleri ve tarımsal ürün çeşitliliği ile İznik kırsalı doğal güzellikler bakımından oldukça zengin bir yerleşimdir. Bu değerlerin yanı sıra tarihsel önemi, özgün kırsal mimarisi ve geleneksel yaşam kültürünün devamlılığı ile İznik kırsalında çok çeşitli turizm bileşenlerinin varlığı görülür. Çalışma sonuçlarına göre bölge, kırsal turizm açısından çok yönlü ve güçlü bir potansiyel taşımaktadır. Bu çalışma, İznik kırsalındaki mevcut ve olası turizm potansiyellerinin belirlenmesine ek olarak, kırsaldaki doğal, tarihi ve geleneksel değerlerin farkına varılması, yörenin ülkemizde ve dünyada tanıtılması, İznik kırsal turizmine yönelik yapılacak çalışma ve yatırımlarda ilgili yerel yönetimler, yerel halk, yatırımcı, turizmci, turist, araştırmacı gibi çeşitli paydaşlara fikir kazandırması ve İznik'teki turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi noktasında önemlidir.

KAYNAKÇA

Ahipaşaoğlu, S. ve Çeltek, E. (2006). Sürdürülebilir Kırsal Turizm. *Gazi Kitabevi*, Ankara, 173 s.

Bursa İl Kültür Turizm Tanıtma Birliği. (2015). İznik Turkuaz Düşler. 109 s.

İznik Belediyesi, (2016). Milattan Önce Milattan Sonra İznik Gezi Rehberi. *İznik Belediyesi Yayını,* Bursa, 65 s.

Köroğlu, A. ve Köroğlu, Ö. (2006).Kırsal Turizmin Yöre Kalkınmasındaki Rolü Buldan Yöresi Kırsal Turizm Potansiyeli. *Buldan Sempozyumu.* 233- 242.

OECD (1994). Tourism Strategies and Rural Development. *Organisation for Economic Co-Operation And Development.* Paris. 94 s.

Soykan, F. (1999). Doğal Çevre ve Kırsal Kültürle Bütünleşen Bir Turizm Türü: Kırsal Turizm. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*. 10: 67 –75.

Soykan, F. (2003). Kırsal Turizm ve Türkiye Turizmi İçin Önemi. *Ege Coğrafya Dergisi,* 12: 1- 11.

Soykan, F. (2006). Avrupa'da Kırsal Turizme Bakış Açısı ve Kazanılan Deneyim. *II. Balıkesir Ulusal Turizm Kongresi,* (20-22 Nisan 2006), Bildiriler Kitabı, Balıkesir, s. 73.

Uçar, M., Çeken H. ve Ökten, Ş. (2017). Kırsal Turizm ve Kırsal Kalkınma. *Detay Yayıncılık,* Ankara. 152 s.

Yalman, B. (2000). İznik Nikaia. *Üniform Matbaacılık,* Bursa Rotary Kulübü, Bursa, 233.

https://bursa.csb.gov.tr/iznik-gunbatimi-sirti-parkur-tanitimi-ve-dunya-cevre-gunu-yuruyusu-31.05.2015-tarihinde-gerceklestirildi-haber-18791. Erişim Tarihi: 08.09.2021

https://festivall.com.tr/festival/2143/iznik-ekinoks-festivali/. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://tr-tr.facebook.com/iznikkanofestivali/ Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.bizevdeyokuz.com/iznik-gezilecek-yerler/. Erişim Tarihi: 26.04.2021

https://www.bursadabugun.com/haber/bursa-iznik-teki-zeytin-tarlasi-lahit-muzesi-olacak-903988.html. Erişim Tarihi: 06.09.2021

https://www.cnnturk.com/yerel-haberler/bursa/iznik/sansarak-kanyonu-tabiat-parki-olarak-tescil-edildi-1646410. Erişim Tarihi: 17.08.2021

https://www.dogayagel.com/iznik-sansarak-kanyonu.html. Erişim Tarihi: 06.09.2021

https://www.haberler.com/iznik-te-kaya-tirmanis-rotalari-acildi-10046273-haberi/. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.haberler.com/iznik-ultra-maratonu-15-ulkeden-yaklasik-bin-14317951-haberi/. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.iznik.bel.tr/haber/iznik-te-nektarin-hasadi-senlik-ile-basladi.html. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.iznik.bel.tr. Erişim Tarihi: 17.08.2021

https://iznik.bel.tr/etkinlik/20-22-mart-2020-iznik-ekinoks-festivali.html. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.iznik.gen.tr/001/iznik_harita.htm. Erişim tarihi: 04.02.2018

http://www.iznik.gov.tr/dort-mevsim-gunbatimi-sirti-parkuru-yuruyusu. Erişim Tarihi: 08.09.2021

https://www.iznikgazetesi.com/haber-iznik-kano-festivali-basliyor-4885.html. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.iznikrehber.com/haberler-485-derekoy+hidrellez+senligine+yogun+katilim. Erişim Tarihi: 06.09.2021

https://www.iznikultra.com/. Erişim Tarihi: 04.09.2021

https://www.kadinlarbakiyor.com/iznikte-yesil-ve-tarihi-bir-tatil/. Erişim Tarihi: 08.09.2021

http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Bolgeler/14Bolge/Subeler/SbIznik.aspx. Erişim tarihi: 04.02.2018

https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bursa/gezilecekyer/dikili-tas-obelisk. Erişim Tarihi: 08.09.2021

https://www.lotussanat.com/iznik-ve-zeytin-hasadi-gezisi/. Erişim Tarihi: 08.09.2021

https://www.muskulekoyu.com/foto-163-genel_gorunum. Erişim Tarihi: 08.09.2021

https://www.seyahat53.com/tur/iznik-zeytin-hasadi-festivali-turu/134. Erişim Tarihi: 08.09.2021

https://www.tamzaratur.com/tours/turkey/iznik-bursa-turkiye/iznik-zeytin-hasadi-turu. Erişim Tarihi: 06.09.2021).

https://www.triatlon.org.tr/sonuclar-iznik-triatlonu-54.html. Erişim Tarihi: 08.09.2021

KAPİTALİST MEKAN ÜRETİMİNDE MİMARIN TANIMI*

PELİN ÇETKEN, BELKIS ULUOĞLU

*: Bu çalışmada yer verilen bilgiler İTÜ Mimarlık Ana Bilim Dalı, Mimari Tasarım Doktora Programı öğrencisi Pelin Çetken'in, Prof. Dr. Belkıs Uluoğlu danışmanlığında üretmekte olduğu doktora tezinin bir parçasıdır.

Pelin Çetken: İstanbul Kültür Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Öğretim Görevlisi / İTÜ Mimari Tasarım Doktora Programı Öğrencisi, e-posta: pelincetken@gmail.com

Belikıs Uluoğlu: İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Prof. Dr. Öğretim Üyesi, e-posta: uluoglub@gmail.com

ÖZET

Kapitalizm kullanım değeri yanı sıra bireyler ve toplumlar için anlamsal değeri de olan nesneleri, tüm bu değerlerden daha çok değişim değeri ile tanımlayarak birer metaya dönüştürmüş olan; bunun da ötesinde özneleri, yerleri, kentleri de nesneleştirme ve dolayısıyla metalaştırmanın zeminini hazırlayan, aynılaşma esasına dayalı bir sistemdir. Mimarlığı kapitalizm bağlamında ele almak aynı zamanda mimarlık nesnelerinin birer meta, mimarın da marka değeri ile var olduğu/olamadığı yeri sorgulamayı getirmektedir.

Mimarlık tarih yazımına, mimarlık kurumlarına (mimarlık okulları, yarışmaları vb.) ve mimarlık medyasına bakıldığında baskın mimar temsilinin çoğunlukla özel, biricik üretimler yapan yaratıcı, dahi bir sanatçı imgesi olduğu görülmektedir. Günümüz yıldız mimarları gerek kendilerinin/markalarının gerekse de tasarımlarının sunuş biçimleri ile sanatçı-mimar imgesinin birebir karşılığını kurmaktadırlar. Öte yandan bugünün küresel kapitalist kent ortamında gündelik hayat için ihtiyaç duyulan mekan üretimine bakıldığında özel üretimlerden çok hız, tekrar, kitlesellik, sermaye birikimi, büyük ölçek gibi endüstrinin kavramları ve araçları doğrultusunda tanımlanan bir üretim söz konusudur. Mimarlık kuramı, kurumları ve medyasında temsil edilmeyen bu mimarlıklar çoğunlukla gayrimenkul piyasası kapsamında yer almaktadır. Kitlesel üretimin bir parçası olan bu mekanların tasarım ve üretim süreçlerinde nasıl bir karar mekanizması olduğu; mimarın bu karar mekanizmasında nasıl bir karar verici olduğu konuları ise tartışılan konular arasında değildir.

Bu çalışmanın amacı kapitalist üretim tarzı bağlamındaki mimarlık pratiğinin örgütlenme biçimlerine odaklanarak, mimarın bu örgütlenme yapısında hangi karar aşamalarına, nasıl dahil olduğunu sorgulamaktadır. Burada amaç bu süreçte mimarın nasıl bir kimlik olduğunu; asıl olan mimarın kim olduğu konularını ortaya koymaktır. Bu durumu gözlemlemek adına kurgulanan alan çalışması son yirmi yıl içerisinde İstanbul'da devlet ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen büyük ölçekli toplu konut projelerinin tasarım ve üretim süreçlerinde yer alan inşaat şirketi yöneticileri ve mimarları ile süreçteki karar mekanizmalarına dair yapılan görüşmelerin analizine dayanmaktadır. Bu bildiri metni çerçevesinde İstanbul'da yer alan büyük ölçekli bir inşaat şirketinin genel müdür yardımcı ile yapılan görüşme verilerine ve bu verilerin işaret ettiği mimar tanımlarına ayrıntılı olarak odaklanılmaktadır. Bu odak üzerinden "mimar olmayanların mimarlığı" vernaküler mimarlık kapsamında değil bugünün kapitalist mekan üretimi üzerinden ele alınmaktadır.

Çalışmanın sonuçları inşaat şirketlerinin kurumsal yapılarının ve sermaye büyüklüklerinin mimari müellif seçimi ve mimari müellif ile kurulan ilişkiyi belirleyen, mimarın nasıl bir karar verici olacağının sınırını çizen temel iki etken olduğuna işaret etmektedir. Fakat burada daha önemli olan büyük ölçekli, hızlı, kitlesel, anonim ve kar odaklı bir üretim söz konusu olduğunda mimari tasarım sürecinin de şirketin karını arttıracak şekilde şirket üst düzey yöneticisi tarafından parçalara bölünmesi ve her parçadan farklı bir mimarlık ofisinin sorumlu kılınması durumlarıdır. Mimar, kapitalist mekan üretiminin çok aktörlü ve çok kararlı mekanizması içerisinde tanımlı olan uzmanlıklarının da ötesinde işlevsel olarak ayrışmaktadır.

ANAHTAR KELİMELER: Kapitalizm, Kitlesel Üretim, Mimarın Tanımı, Toplu Konut

GİRİŞ

Mimarlık tarih yazımına, mimarlık okullarına ve mimarlık medyasına bakıldığında mimarın yaratıcı, dahi bir sanatçı olduğu imgenin baskın bir biçimde yer aldığı görülmektedir. Temsil edilen mimar çoğunlukla yarattığı biricik, özel üretim nesneleri ile kapitalist üretim tarzının dışında hala modernite öncesi bir zamandan gelen anlayışla var olmaktadır. Literatürde Andrew Saint (1983), Dana Cuff'ın (1989), Robert Gutman (2010) gibi isimlerin çalışmalarında "sanatçı-mimar imgesi" olarak yer verdikleri bu imge bugün en çok dolaşımda olandır. Özellikle de 1970'lerin sonundan itibaren küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikaları çerçevesinde varlık gösteren yıldız mimarlar bu imgenin birebir karşılığını kurmaktadırlar. Rem Koolhaas, Zaha Hadid, Frank Gehry, Norman Foster ve daha nicesi sundukları imgeleri, üretimleri ile mimar olmaya ve mimarlığa dair sınırları çizmektedirler: Özgün, biricik, sıra dışı olanı üreten olmak… Peki, öyle midir? Gündelik hayatın ekonomi politiği içinde gerçekleşen mimarlık pratiklerine bakıldığında bugünün kentlerinin oluşturan yalnızca biricik, özel üretim mimarlık nesneleri değildir. Kapitalist üretim tarzı kentlerin, mimarlık nesnelerinin ve mimarların anlamlarını yeniden ve yeniden tanımlamaktadır. Büyük ölçekli, kitlesel, tekrara dayalı, anonim kullanıcı için, kar odaklı mekan üretimi ve yarattığı aynılaşma hissi bugün gündelik hayatlarımızı kuran olmaktadır. Mimarlık tarih yazını, dolayısıyla kuramı, mimarlık okulları ve medyası gibi mevcut mimarlık ve mimar tanımlarını belirleyen bu alanlarda temsili olmayan bu mimarlıklar ekonominin alanında öncelikle meta değerleri ile var olmaktadırlar. Onların hangi karar mekanizmaları çerçevesinde, nasıl üretildiği, mimarlarının kim olduğu soruları ise çoğunlukla sorulmayan sorulardandır.

Bu çalışma kapsamında gündelik hayatın ihtiyaç duyduğu, kitlesel ve tekrar esaslı olarak üretilen mekanların tasarım ve üretim süreçleri ele alınmakta; bu süreçlerde nasıl bir karar mekanizmasının olduğu ve bu karar mekanizması içerisindeki mimarın konumu sorgulanmakta; gerçekleşen mimarlıktaki asıl mimarın kim olduğu irdelenmektedir. Çalışmanın hedefi kapitalist üretim tarzı bağlamında, kitlesel ve tekrar esaslı üretim çerçevesinde mimarın tanımını/tanımlarını yapmaktır. Bu hedef doğrultusunda kurgulan alan çalışmasının yöntemi son yirmi yılda İstanbul'da devlet ve özel sektör tarafından gerçekleştirilen büyük ölçekli toplu konut projelerinin tasarım ve üretim süreçlerinde yer alan inşaat şirketi yöneticileri ve mimarları ile bu süreçlerdeki karar mekanizmalarına dair görüşmeler yapma üzerinedir. Bu metin kapsamında ise yapılan bu görüşmelerden bir kesit sunulmaktadır. Bu kapsamda sunulan kesitte İstanbul'da büyük ölçekli bir inşaat şirketinin genel müdür yardımcısı ile yapılan görüşme verilerine ve bu verilerin işaret ettiği mimar tanımına/tanımlarına ayrıntılı olarak odaklanılmaktadır. Sunulan şirket yaklaşımı, söz konusu olan toplu konut tasarım ve üretim süreci sırasında birden fazla mimarlık ofisinin aynı anda sürece nasıl dahil olduğunu göstermesi açısından değerli görülmekte bu sebeple bu metnin konusu olarak ele alınmaktadır. Kitlesel ve tekrar esaslı bir üretim söz konusu olduğunda şirket yöneticisinin bakışı içerisinden buradaki mimarlık ve mimar tanımı ortaya konulmaktadır.

Çalışma öncelikle ilgili literatürde mimarın nasıl tanımlandığı, kapitalist üretim tarzı bağlamında mimarın tanımında nasıl bir kırılma olduğunu sunmaktadır. Sonrasında ise mimarlık pratikleri çerçevesinde bu kırılmanın nasıl gerçekleştiğini; büyük ölçekli, tekrar esaslı, kitlesel bir mekan üretimi söz konusu olduğunda mimarın nasıl bir karar mekanizması içerisinde olduğunu yapmış olduğu alan çalışması üzerinden göstermektedir. Bu alan çalışmasındaki kurgu "mimar olmayanların mimarlığı"nı ve bu mimarlığın "mimarını" vernaküler mimarlık kapsamında değil bugünün kapitalist mekan üretimi üzerinden ortaya koymak üzerinedir. Çünkü çalışmanın bulguları göstermektedir ki kapitalist üretim tarzı bağlamında yalnızca mimarlık nesnesinin değil mimarın da tanımı hız, kitlesellik, büyük ölçek, aynılaşma, sermaye birikimi kavramları üzerinden yapılmaktadır. Dolayısıyla mimarlık uzmanlığı içerisinden değil, mimar olmayanların süreçteki temel kararlarda etkili olduğu bir üretim görülmektedir.

(M)İMARIN VE (M)İMARIN TANIMI

Bugün popüler mimar imgesinin şekillenmesinde en baskın rolü olan mimarlık tarihi, mimarlık okulları, yarışmaları ve mimarlık medyasında mimarın temsil edilme biçimlerine bakıldığında mimar temsilinin çoğunlukla özel, biricik üretimler yapan yaratıcı, dahi bir sanatçı imgesi üzerinden kurulduğu görülmektedir. Bu imgenin karşılığını piyasadaki mimarlık ofislerinde arayan Cuff (1989) çalışmasında rekabetçi piyasa koşulları içerisindeki mimarlık ofislerinin çalışma şekillerinin, müşterilerle kurulan ilişkilerin ya da ürettikleri mimarlık nesnelerinin sanatçı-mimar imgesinin tarif ettiği mimar ve mimarlık tanımı ile hiç örtüşmediğini ifade etmektedir. Ona göre bu imge geçmişten bugüne Vitrivius, Vasari ve Ruskin gibi isimlerin mimara ve mimarlığa dair tanımlamış oldukları kavramların hiç değişmeden kalması ile yüzyıllardır bir mit olarak sürmektedir. Sanatçı-mimar imgesinin mimarlık pratikleri içerisinde karşılığını etrafımızdaki mekânsal üretim üzerinden arayan Gutman (2010) ise çalışmasında mimarlık pratikleri içerisinde sanatçı-mimar imgesinin karşılığı olabilecek grup olarak tanımladığı küçük ekiplerden oluşan; butik işler yapan mimarlık ofislerinin mekan üretimleri ile mimarlık ve inşaat

şirketlerinin üretimlerini ele almaktadır. Ortaya çıkan tablo butik mimarlık ofislerinin bütünde üretilen iş hacmi içerisinde oldukça küçük bir payının olduğunu göstermektedir. Robert Gutman'ın 1970'lerde yapmış olduğu bu çalışmanın bugünkü karşılığını Sklair ve Gherardi (2012)'nin çalışmaları üzerinden okumak mümkündür. İkili her yıl mimarlık ofislerinin/şirketlerinin çalışan mimar sayıları üzerinden yapılan sıralamayı paylaşan *Building Design* internet sitesinin 2008 yılı verilerini 2005-2009 yılları arasındaki veriler ile değerlendirmektedirler. Buna göre üretmekte oldukları iş hacmi ile çalışan sayıları üzerinden bir orantı kurarak mimarlık medyasında sıklıkla yer alan yıldız mimarların dünya pazarındaki mimarlık üretimlerinin büyük ölçekli mimarlık şirketlerinin üretimlerine oranla çok düşük seviyede kaldığı saptaması yapılmaktadır (Tablo-1). İnternet sitesinin 2021 yılı verilerine bakıldığında bu yorumun değişmediği görülmektedir (Tablo-2). Gündelik hayatta çevremizi şekillendiren, mimarlığın bir sanat olarak değil, ticari olarak bir iş olarak ele alındığı şirketleşmiş mimarlık ofislerinin üretimleri olmaktadır. Temsil edilen mimarlıklar ile pratikte gerçekleşenler başkadır.

2008 sıralaması	Şirket adı	Ücretli mimarlar; Ücret geliri ($]	(2005-2009) İlk 10'da yer aldığı yıllar
1	Gensler	1216; +250 milyon	Hepsi
2	HOK	1205; +250 milyon	Hepsi
3	Nikken Sekkei	1174; +250 milyon	Hepsi
4	Aedas	1020; +200 milyon	2005 Hariç Hepsi
5	Foster	913; +1800 milyon	2006 Hariç Hepsi
6	SOM	838; +230 milyon	Hepsi
7	BDP	717; +130 milyon	Hepsi
8	RMJM	709; +110 milyon	2008-2009
9	HKS	651;+190 milyon	2005 Hariç Hepsi
10	Atkins	622;+140 milyon	Yalnızca 2008

Tablo 1: Building Design internet sitesi istihdam ettikleri ücretli mimarların sayısına göre sıralanmış dünyanın en büyük şirketlerine ilişkin yıllık araştırması 2008 verileri (Sklair L. & Gherardi G. (2012))

2021 sıralaması	2020 sıralaması	Şirket adı	Ülke	Çalışan mimar sayısı	Ücret geliri ($)
1	1	Gensler	US	2506	1-1,5milyar
2	2	Nikken Sekkei	JAPAN	1960	500-5999 milyon
3	4	HDR	US	1470	400-499 milyon
4	5	Sweco	SWEDEN	1300	2-2,5 milyar
5	6	IBI Group	CANADA	847	290-299 milyon (2019)
6	7	Aedas	CHINA	778	240-249 milyon
7	9	Perkins&Will	US	774	600-699 milyon
8	10	Perkins Eastman	US	762	260-269 milyon
9	8	HKS	US	724	260-269 milyon
10	12	Heerim Architects&Planners	SOUTH KOREA	660	170-179 milyon

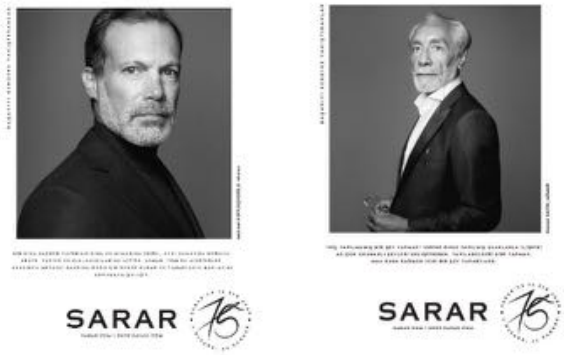
Tablo 2: Building Design internet sitesi istihdam ettikleri ücretli mimarların sayısına göre sıralanmış dünyanın en büyük şirketlerine ilişkin yıllık araştırması 2021 yılı verileri (URL 1)

Upton (2002) birbiri karşısına konulan iki tür mimarlıktan bahsetmektedir: Bunlardan ilki yazılırken küçük harfle başlatılan, gündeliğin, anonim, sıradan "mimarlığı"dır; ikincisi ise yazılırken ilk harfinin büyük yazıldığı, mimarları ve nesneleri ile yüksek tasarım kültürünün bir parçası olan "Mimarlık"tır. Böyle bir ayrıştırmanın ise ilk olarak Nicolaus Pevsner'in (1968) "bisiklet sundurması" ve "Lincoln Katedrali" arasında hangisinin bir mimarlık nesnesi olarak kabul edilebileceğine dair sınırları çizen tanımlamaları ile başladığını vurgulamaktadır. Pevsner için mimarlık nesnesinin sınırları kutsallık, yücelik, seçkinlik, biriciklik üzerinden tanımlanmakta; gündelik üretimler kapsam dışında kalmaktadır. Bernard Rudofsky'nin (1987) "Architecture without Architects"' (Mimarsız Mimarlıklar) isimli çalışması Upton ile benzer biçimde (M)imarlık kapsamında görülmeyen, dolayısıyla yine (m)imarlık olarak kabul edilen gündeliğin sıradan, anonim mimarlığı örneklerini çalışmasında sunarken mimarlığın sınırları üzerine de düşündürmektedir. Çünkü Upton'ın da dediği gibi "bisiklet sundurması" ve "Lincoln Katedrali" ayrımında her ikisi de temelde mimarlıktır.

Şema 1: (m)imarın Tanımı

Bugün mimarlığın temsil edildiği mimarlık okulları, mimarlık medyası gibi alanlara bakıldığında Pevsner'in ürettiği (M)imarlık ve (m)imarlık ayrımının dolayısıyla da (M)imar ve (m)imar ayrımının hala sürdüğü görülmektedir. Kapitalist üretim tarzı bağlamında kitlesel, tekrar esaslı, hızlı, kar odaklı, anonim kullanıcı için yapılan mekan üretimleri ve bu mekanları üreten mimarlar mimarlık ortamlarında temsil edilmemektedirler. Dünün gündelik hayatının bir parçası olan "bisiklet sundurması"nın mimarlık kapsamında sunulmama ve görülmeme olgusu bugün kitlesel üretim çerçevesinde üretilen ve tüketilen mekanlarda karşılık bulmaktadır. "Mimarlık ürününün" mimarlık ontolojisi içerisinde geçmişten bugüne tek ve özel bir nesne olarak tanımlandığından bahseden Uluoğlu'na (2012; 298) göre "Kapitalizm, söz konusu ontolojinin, gerçek yaşamın gerçek pratikleri içerisinde radikal anlamda sarsılmasına yol açmıştır; mimarlık ürününü tek ve özel bir nesne olmaktan "kitlesel" ve "alelade/gündelik" bir metaya dönüştürmüştür". Bu mekanların mimarlığı ve mimarları ancak endüstrinin ve ekonominin araç ve kavramları içinden tartışılabilmektedir. Kapitalist üretim tarzı bağlamında gerçekleşen kitlesel mimarlık üretimleri söz konusu olduğunda bu mimarlığı tasarlama, üretme yolunda kararlar alan mimarın bir şirket yapısı içerisinde anonim hale geldiği bir yapı söz konusudur. Süreçte şirket içi diğer "karar vericiler" ise sürecin "mimar olmayanları" olarak kararlarda varlık göstermektedirler.

Resim 1: Sarar, Reklam afişleri; Mehmet Kütükçüoğlu, Nevzat Sayın (URL 2)

Küresel kapitalizm çerçevesinde mimarlığın ürettiği iş ve örgütlenme ölçeklerinin giderek daha çok büyüdüğü, çoğaldığı noktada Cuff (1992), mimarın hala kararlarını tek başına alan, kimsenin müdahale edemediği sanatçı imgesi ile temsil edilmesinin sorunlu ve mimarlık pratiklerinden kopuk yapısına işaret etmektedir. Günümüz yıldız mimarları her ne kadar sanatçı-mimar imgesinin karşılığı olsalar da bu imge de mimarın kapitalist üretim tarzından bağımsız, modernite öncesi dünyaya ait bir zanaatkar gibi üretim yaptığı duruma karşılık gelmemekte; mimarın da ürettiği mimarlıklar kadar kendisini/markasını meta olarak sunduğu bir imge olmaktadır. "Sarar" giyim markasının reklam yüzü olarak Türkiye'nin yıldız mimarlarından Nevzat Sayın ve Mehmet Kütükçüoğlu'nun yer alması bu konuya bir örnektir. Bir yandan kendileri ve ürettikleri biricik tasarımları popüler medyada görülen, sunulan bir mimarlık ve mimar anlatısı mevcutken diğer tarafta yaşadığımız konuttan; kahve aldığımız kafeye, çalıştığımız ofise gündelik hayat mekanlarını üreten bir mimarlık ve mimarları var. Bu mimarlığın nasıl üretildiğine dair alan çalışması kesiti bir sonraki bölümde sunulacaktır.

MİMARLIKTA KİTLESEL OLANIN TASARIM VE UYGULAMA SÜREÇLERİNE DAİR BİR KESİT

Resim 2: İstanbul'da toplu konut üretimi (URL 3)

Not: Metinde yer verilen Resim 2 ve Resim 3 alan çalışmasının ele aldığı A şirketi projelerinden bağımsızdır.

2000'li yılların İstanbul'una bakıldığında 1980'li yıllardan bugüne geliştirilen neoliberalleşme ve küreselleşme politikalarının olgunlaştığı bir kent yapılanması görülmektedir. Konu ile ilgili olarak Tekeli'nin (2009), 1950'li yılları "kent bir önceki dönemdeki tek tek binaların eklemlenmesi ile küçük sermayenin girişimciliğini büyütmek yerine, büyük sermayenin öncülüğü ile toplu konutlarla, organize sanayi bölgeleri ile, eğitim ve hizmet alanları kampüsleriyle, kent parçalarının eklemlenmesi ile büyümeye ve dönüşmeye başlamıştır. Dünya kenti olma yolunda ilerleyen İstanbul'un uluslararası emlak pazarının bir parçası haline gelmesi, dönüşümün esnasında güçlü sermaye gruplarını çekmesine yol açmıştır" sözleri 1980'li yıllardan itibaren İstanbul'un yaşadığı kırılmayı ortaya koymaktadır. Küresel ekonominin bir parçası olma adına uluslararası sermayenin desteklenmesi kentin gündelik hayatını da değiştirmektedir.

İstanbul 2000'li yıllar ile giderek daha çok uluslararası sermayeyi temsil eden markaların kentine dönüşmektedir. Büyük sermayeler ve bu sermayelerin yarattığı mekânsal dönüşümü en iyi son yirmi yılda üretilen devlet ve özel sektör tarafından üretilen toplu konut projeleri ortaya koymaktadır. Büyük sermayeli inşaat şirketleri kentin dönüşümünde baskın rol oynamaktadırlar. Aşağıda sunulan alan çalışması tam da büyük ölçekli ve büyük sermayeli bu inşaat şirketlerinin toplu konut projelerini üretme süreçlerine dairdir.

Resim 3: İstanbul'da toplu konut üretimi (URL 4)

Kurgulanan alan çalışması mimarlıkta anonim kullanıcı için, büyük ölçekli, büyük sermayeli iş hacmine sahip, piyasa ekonomisinin arz-talep dengesine göre, kar amaçlı, hızlı, tekrara dayalı, ekonomik ve kitlesel bir üretim söz konusu olduğunda tasarım ve üretim süreçlerinde alınan kararların neye göre, nasıl alındığı; karar vericilerin kimler olduğu, bu karar vericiler ile mimarın kurduğu ilişkinin nasıl şekillendiğini sorgulamaya yönelik olarak yapılandırılmaktadır. Çalışmanın hedefi böyle bir üretim çerçevesinde çok sayıda karar vericinin ve kararın örgütlendiği yapı içerisinde mimarın tanımını yapmak; asıl mimarın kim olduğunu ele almaktır. Bu bağlamda çalışma kapsamında yer alan inşaat şirketinin, büyük ölçekli ve büyük sermayeli iş hacmine sahip toplu konut projeleri üreten bir şirket; görüşmecinin ise projenin tasarım ve üretim süreçlerindeki karar mekanizmalarının bütününe hakim üst düzey bir yönetici olması çalışmanın temel kriterlerindedir. Aşağıdaki metinde bir yandan görüşmecinin anlattığı süreçteki kararlar ve ilgili karar vericileri aktarılmakta diğer taraftan da aralarda görüşmecinin buradaki mimarlığa dair ifadelerine yer verilmektedir. Buradaki mimarlığın ve mimarın tanımlarına dair saptamalar "mimar olmayan" açısından ortaya konulmaktadır.

Alan çalışmasına konu olan şirket çalışmada A şirketi olarak kodlanmaktadır. A inşaat şirketi, marka konut üretimine odaklanmış 1999 yılında kurulmuş büyük ölçekli bir inşaat şirketidir. Şirketin genel müdür yardımcısı (GMY) pozisyonunda olan görüşmeci ile yoğun çalışma programları nedeniyle bir pazar günü, şirketin ikonik bir gökdelen tasarımına sahip merkez binasının 20. katında, kendisinin ofisinde bir görüşme gerçekleştirilmektedir. İşletme bölümü mezunu olan görüşmeci GMY görevine ek olarak aynı zamanda şirketin Proje-İş Geliştirme Departmanı sorumlusudur. Bu kapsamda görüşmeci, projeler ile ilgili "brief"lerin hazırlanması, AR-GE çalışmalarının yapılması, mimari müellife karar verilme süreçlerinin yönetimi gibi temel konulardan sorumludur. Şirketin sahibi aynı zamanda şirketin genel müdürü (GM), yönetim kurulu başkanı ve satış-pazarlama departmanı sorumlusudur. Görüşmeci bu yapılanma içerisinde projelere dair aldığı tüm kararları GM'ye bildirmek ve onayını almak ile yükümlüdür.

Çalışmada görüşmeciye yönlendirilen sorular öncelikle toplu konut tasarım ve üretim süreçlerinde alınan kararlarda etkili olan karar vericilerin kimler olduğu, bu karar vericiler arasında bir karar hiyerarşisinin bulunup bulunmadığı ve mimari müellifin bu örgütlenme yapısı içerisindeki yerini tanımlamaya yöneliktir. Mimari müellife karar verme aşamasında etkili olan faktörler, karar verilen mimari müellif ile çalışma biçimleri ayrıca irdelenmektedir. Soruların bütününde toplu konut tasarım ve üretim süreçlerinde karar mekanizmasının bütününe hakim üst düzey şirket yöneticisi gözünden burada gerçekleşen mimarlığı tanımlamak; bu süreçteki mimar tanımını ortaya koymaktır.

GMY: Lokasyon çok önemli. A şirketi kalitesinde proje üretebilmek için bölgenin metrekare satış fiyatlarının değerli projeleri kaldırabilecek ölçekte olması önemli. Büyüklük çok önemli. Tek bir yapı değil de yaşam alanı üretebilmesi önemli. Taksimde 20 dönüm yer arayamam. Orada rezidans yaparım tabii ki… Ama sonuçta bir yaşam alanı sadece konut değil, konutun ek sosyal alanlarını da içine alan bir ölçekte bir proje olması yani ölçek çok önemli. Özetle lokasyon, ölçek ve değer, bölge değerleri, ulaşım imkanları.

GMY: Projenin A'dan Z'ye hazırlanması sürecini ben yönetiyorum. Konsept aşamasında farklı mimarlık şirketlerine konsept proje çalışmaları yaptırıyoruz.

Görüşmecinin kendisine yönlendirilen sorular çerçevesinde verdiği yanıtlara göre toplu konut projelerinin tasarım ve üretim süreçleri öncelikle arsa fırsatının oluşmasına ve ardından arsa sahipleri ile ilgili sözleşmelerin tamamlanması ile başlamaktadır. Bu aşamadan sonra arsa ile ilgili AR-GE çalışmaları yapılmaktadır. Görüşmecinin ifadeleri GM ve GMY bu süreçteki en temel karar vericiler olduğuna yöneliktir. Şirket departmanlarından iş ve proje geliştirme departmanı, şirketin tüm yatırım kararlarının alındığı departmandır ve GMY'nin sorumluluğundadır. Satış ve pazarlama departmanı için ise görüşmeci bu konunun süreçteki en önemli konu olması nedeniyle başka herhangi bir yöneticiye gerek kalmaksızın şirket sahibinin buradaki süreci birebir yürüttüğünü ifade etmektedir. AR-GE çalışmaları ile seçili arsaya piyasa ekonomisi çerçevesinde hangi fonksiyonlar, daire tipleri, metrekare, adet ve satış fiyatları araştırılması yapılmakta; bu araştırma sonucu elde edilen sayısal veriler "brief" e dönüştürülmektedir. Bu "brief"in son haline karar veren öncelikli olarak GM ve GMY olmaktadır.

GMY: Bu süreçte verilen kararlarda yönetim kurulu ve başkanının önceliği olmaktadır. Yönetim kurulu toplantılarında projenin metrekare büyüklükleri, fonksiyonu ve görselliğine yönelik malzeme seçimi, detay kararları vb. gibi kararlar konuşulmaktadır.

GMY: "Satışı bizim yönetim kurulu başkanı yönettiği için -sürecin içinde olduğu ve en ağırlık verdiği kısımdır zaten satış- kendi o süreçte olduğu için bu süreçte satış departmanından ayrıca bir kişiye gerek yoktur. Onun kararları önceliklidir.

Mimari müellife karar aşamasında, hazırlanan "brief" üzerine projeye dair "en etkileyici görseli ve konsepti" üreten mimarlık ofisi projenin müellifi olarak seçilmektedir. Mimari müellif avan projeyi hazırladıktan ve GMY ile GM tarafından proje onay aldıktan sonra ruhsat çizimleri aşamasına gelinmektedir. Bu aşamada çalışılan mimari müellifin ofis niteliklerine göre ruhsat projesi çizmekte yetkin hale gelmiş başka bir ofis ile çalışılabilmektedir.

GMY: Bizim için önemli olan konsept. Konseptten sonrası kolay… Oradan sonrasını herkes yapabilir. Özellikle belediye ve uygulama projelerini yapabilecek binlerce ofis var. Ama konsept proje… Önemli olan beğenmek ve beğendirmek… O kısmı bizim için çok önemli. Etkili bir proje yapması, cazibesi yüksek olacak bir proje yapması mühim. Gel… gel… demesi lazım müşteriye. Cezbetmesi lazım.

GMY: Uygulama kısmını büyük ölçekte kendimiz yapıyoruz. Mimari müelliflikten de hizmet alıyoruz ama karma bir şekilde ilerliyor süreç. Bunun sebebi… Bizim bir kültürümüz var. Tercihlerimiz var, malzeme tercihlerimiz, çözümlerimiz, standartlarımız... Dolayısıyla günün sonunda dışarıdan hizmet de alsak aldığımız detaylar çok maliyetli detaylara geliyor. Biz onları daha pratik şekilde çözebiliyoruz. O yüzden kendimiz tercih ediyoruz.

GMY: Mimari müellifle kriz çıkan konular, ürettikleri görsellerin hayal ürünü olarak yapılmış olması. Bizde de aynı görselliği birebir uygulama prensibi vardır. Orada bize malzemesi ile hazır olarak gelmiyor olabiliyor. Uygulama aşamasında anlamsız detaylar çıkarabiliyorlar karşımıza. Görselde bir güneş kırıcı koyuyor ama onu oturtabileceği zemin yok. Nereye koyacağım ben onu? Bu sefer ekstra bir konstrüksiyon yapıyorum, alnını o konstrüksiyon üzerine oturtuyorum vb. gibi şeyler çıkabiliyor.

GMY: Konseptin belirlenmesindeki etkili iki şey var: Alan kazandıran, metrekare kazandıran konseptler çok önemli. Cezbedici olmalı, görselliği iyi olmalı ve ciroyu arttırabilecek nitelikte olmalı. Dümdüz bir bina yapmaktansa o binayı vazo gibi yaptığınızda ciroyu yüzde 15-20 arttırabilirsiniz mesela…

Ruhsat alımı sonrasında şirketin bünyesindeki mimari grup, şirket bünyesindeki elektrik, mekanik gruplarından edindikleri çizimleri çakıştırarak uygulama çizimlerini üretmektedirler, bu sırada başka bir mimarlık ofisinden de uygulama çizimleri konusunda destek alınabilmektedir. Ruhsat projeleri ilgili belediyeden onay aldıktan sonra satış ve pazarlama departmanı satış kitlerinin görsellerini hazırlamaktadır. Aynı zaman diliminde şirket bünyesindeki mimari uygulama departmanı ve şantiye departmanı satış ofisinin yapımını sağlamaktadır. İnşaat başladığı sırada "lansman" öncesi satış başlamaktadır. İnşaat başlamadan önce şirketin üretim ile ilgili departmanı, proje ile ilgili üretim grubunu oluşturmakta, satın alma departmanı ile organize olarak her bir iş grubunun ihalesi yapılmaktadır. Şirketin şantiye grubu da sözleşmelere ve teknik şartnamelere uygun olarak sahada üretimi sağlamaktadır.

GMY: Konsept aşamasında müelliflik haklarını alıyoruz. Sözleşmeyi baştan yapıyorsun ama hiçbir firmada şu yok: Çok iyi hem konsept, çok iyi belediye projesi, çok iyi uygulama projesi yapan firma yok gibi bir şey. Herkesin bir uzmanlık alanı var. Ya katlanıyorsunuz ya da parçalıyorsunuz. Sen bu tarafını yap, sen bu tarafını yap gibi. Veya katlanıyorsunuz. Sözleşmeyi de başaramazsa kesiyorsunuz. Uygulama proje kısmını ben senden alıp, kendim dört

tane mimar koyuyorum şantiyeye onlara yaptırıyorum. Bizde iç dekorasyon olmadığı için öyle aydınlatma seç falan yok, içte mutfak var, kapılar var, parke var… bunlar zaten standart.

GMY: Belediye projesi çizimi şu: Yönetmeliklerin projeye yedirilmesi meselesi. Siz çiziyorsunuz ama onu belediye projesinde ben şurayı şu alan olarak göstereceğim… Belediyenin kabul edeceği terminolojiyle o çizimin, sunumun yapılması işi. Onların kabul edeceği ve kolay kontrol edeceği şekilde antedi ile detaylarıyla, çizgi kalınlıklarıyla vs. leri ile sunmak. Belediye projesi biraz daha kuralcı bir alan. O kuralları çok iyi bilen, yönetmelikleri çok iyi bilen kişiler ile çalışmak lazım. Ama konsept tamamen kuralcı değil de daha "creatif" kafaların yapacağı bir iş. İkisi bir araya o yüzden gelmiyor. Gelmemesi de lazım.

GMY: Çoğu projede yardım aldık aslında ama... Sıkışınca başkası yapıyor gibi gözüküp biz devreye girdik.

Görüşmeci şirkette her departmandan sorumlu bir ana karar verici kişi ve onunla çalışan, onun aldığı kararları uygulamakla yükümlü bir ekip olduğunu ifade etmektedir. Tasarım ve uygulama sürecindeki karar mekanizmasında yer alan departmanlar üretim departmanı, satın alma departmanı, elektrik, mekanik proje departmanları, mimari uygulama departmanı ve şantiye departmanıdır. Üretim departmanı üretim ekibini oluşturmaktan sorumludur. Satın alma ile ortak çalışarak her bir iş grubunun ihalesini gerçekleştirmektedirler. Mimari uygulama departmanının temel görevi ruhsat alındıktan sonra projeleri çakıştırarak uygulama projeleri haline getirmektir. Şantiye grubu ise yapılan sözleşmelere ve teknik şartnamelere uygun olarak üretimi sağlamaktan sorumludur. Fakat tüm departmanlar kararlarında önce GMY tarafından denetlenmektedir. Projenin maliyet ve zaman denetimi öncelikle GMY'de olduğu için projede hangi mimar ile, nasıl çalışılacağına da öncelikle karar veren o olmaktadır.

BULGULAR

Yapılan görüşme çerçevesinde A şirketinin toplu konut tasarım ve uygulama süreçlerindeki kararlar ve karar vericilere dair örgütlenme şeması Şema-2 ile ifade edilmektedir. Buna göre bordo düz çizgi ile ifade edilen kısımda GM, GMY, iş geliştirme departmanı ve proje geliştirme departmanının arsa fırsatı, sözleşme süreçleri, ARGE çalışmaları ile proje "brief"inin hazırlanması ve mimari müellife karar verme aşamalarında etkili olduğunu ifade etmektedir. Bu grubun süreçteki etkinliği azaldıkça düz çizgiler kesikli çizgilere dönüştürülerek ifade edilmektedir.

Metinde yer verilen Resim 2 ve Resim 3 alan çalışmasının ele aldığı A şirketi projelerinden bağımsızdır.

Şema 2: A Şirketi Karar ve Karar Verici Örgütlenme Yapısı

Mimari müellifin kararları siyah düz çizgi ile ifade edilmekte, etkin olmaya başladığı aşama konsept ve avan proje hazırlanması olarak sunulmaktadır. Ruhsat projelerinin hazırlığı ve devamında uygulama aşaması kısmında etkinliği azalan mimari müellif gri kesik çizgili anlatımla ifade edilmektedir. Bu noktada şirketin almak istedikleri

hizmete göre farklı mimarlık ofislerine ile çalışması bu karar aşamasını farklılaştırmaktadır. Bu karar süreçleri sırasında şirketi temsil eden üst düzey yönetici grubun kararlarda etkisi sürer. Sürecin uygulama aşamasında şirkete ait mimari uygulama grupları ve elektrik ve mekanik grupları kararlarda baskın olarak var olmaktadır. Bu kısım yeşil düz çizgi ile ifade edilmektedir. Uygulama projelerinin hazırlığı aşamasında ona paralel olarak satış ve pazarlama gruplarının satışa yönelik çalışmalar yapmaları şemada ana akışa paralel giden çizgi üzerinde gösterilmektedir. Şantiye aşaması öncesi üretim ekibinin oluşturulması aşaması mevcuttur, bu kısım mavi düz çizgi ile ifade edilmektedir. Şantiye aşamasında şirketin şantiye grubunun birincil etkili; şirket mimari grup ve elektrik-mekanik gruplarının da ikincil etkili grup oluşları şemada ifade edilmekte; mimari müellifin ise buradaki kararlarda hiçbir etkinliği olmadığı gösterilmektedir. Teslim aşamasında ise en etkili grubun satış ve pazarlama grupları oluşu kırmızı düz çizgi ile gösterilmektedir. Sürecin başından itibaren kararlarda etkinliği süren aktörler, etkinlik derecelerine göre çizgilerin sırasıyla düz, kesikli çizgi ile sunulmaktadır.

İncelenen örnekte görüşmecinin anlattığı süreç çok mekanik, birbiri ardına bazen de üst üste çakışan karar ve aşamalardan oluşmaktadır. Şirket sahibinin şirketin aynı zamanda hem genel müdürü hem de satış ve pazarlama departmanı başkanı; genel müdür yardımcısının da benzer biçimde aynı zamanda proje ve iş geliştirme departmanı başkanı olması şirketin merkeziyetçi bir yapılanma içerisinde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum aynı zamanda süreçteki tüm karar verme mekanizmasını etkilemektedir. Çünkü kararlar genel müdür ve yardımcısının ortaklığına alınmakta ve uygulanmaktadır. Şirketin karar vericileri arasındaki örgütlenme yapısı keskin bir hiyerarşi kurmaktadır. Bu keskin hiyerarşi süreçteki diğer karar vericilerin, özellikle de mimari müellifin kararlardaki etkinliklerini çok sınırlı hale getirmektedir. Şirket içinde departmanlar ve onların arasındaki işleyiş çok aktörlü sürerken kararların son hali iki kişilik bir mekanizmaya indirgenmekte: dolayısıyla GM ve GMY tüm süreçteki en temel karar verici pozisyondaki kişilerdir. Şemada da görülebileceği üzere çok sayıda karar verici içerisinde mimarın karar verici olarak görüldüğü aşamaların izi oldukça sınırlıdır. Mimari müellif süreçte bir karar verici olarak isim olarak var olsa da kararları gerekli görüldüğünde karlı ve hızlı üretim olguları karşısında GMY tarafından değiştirilebilendir. Burada özellikle de GMY'nin "gerekli gördüğümüz zaman başkası yapıyor gibi gözüküp, biz devreye giriyoruz" açıklaması önem kazanmaktadır.

Projelerin konseptini kurma, geliştirme ve avan proje hazırlığı sırasında karar aşamalarında yer alan mimari müellif görüşmeci için öncelikle tasarlanan ürünün satışını sağlayacak görselliği üretendir. Görüşmeci konseptin, projenin en önemli aşaması olduğu; ruhsat, uygulama çizimlerinin ve şantiyedeki üretimin herkes tarafından yapılabileceği sözleriyle görüşmeci mimarı yaratıcı, dahi bir sanatçı olarak ayrı bir yerde konumlandırmaktadır. Mimarın sanatçı-mimar imgesi üzerinden tanımı görüşmecinin de öncelikli olarak beklediği olmakla birlikte görüşmeci için görsellik kadar, o görselliğin uygulanabilirliği, özellikle de maliyeti sonradan arttırmayacak şekilde uygulanabilirliği önemlidir. Aksi durumda görüşmeci süreci maliyet, kar ve zaman faktörleri çerçevesinde daha parçalı hale getirmekte, mimari müellif dışında başka mimarları birer karar verici olarak sürece dahil etmektedir. En üst ölçekte projenin sürecini yöneten GMY'dir.

Kitlesel olanın tasarımı ve üretimi çerçevesinde tek bir mimar tanımı yoktur. Konsepte karar veren ve onun iletişim odaklı görsellerini hazırlayan mimar, belediyeye yönelik projeyi hazırlayan mimar, başka bir mimarın hazırladığı avan projenin uygulama projelerini hazırlayan şirket içi mimar ve uygulama süreçlerine dair alınan kararları uygulayan şirket içi mimar GMY tarafından parçalanan sürecin farklı aşamalarını birlikte üretmektedirler. Dolayısıyla GMY projede projenin mimari müellifinden daha çok projenin bütününe hakimdir. Mimari müellif avan projeyi ürettikten sonra projede alınan kararlar GMY'nin tanımladığı ve onayladığı başka mimari gruplar tarafından alınabilmektedir.

Görüşmecinin de ifade ettiği gibi birden çok mimarın ortak üretim yaptığı bu süreci yürüten, hangi uzmanlıktaki mimarın ne zaman ne şekilde çalışacağının kararını, ortaya çıkacak olan projenin görsel, estetik niteliği başta olmak üzere malzeme ve detay seçimi gibi konulara karar veren görüşmecinin kendisi ve GM'dir. Buradan yola çıkılarak denilebilir ki kitlesel üretim söz konusu olduğunda mimarın yaratıcılık, dahilik üzerinden tanımlanan sanatçı-mimar imgesinin tasarladığı nesnelerden çok o nesnelerin meta değerlerini ortaya koyan görselleri önemli hale gelmektedir. Mimar bu kapsamda, piyasa ekonomisi tarafından konut projelerinin "herkesi cezbedecek o görseli" reklam görsellerini üretecek olan olarak tanımlanmaktadır. Nesnelerin kendisi ise geri kalan herkesin üretebileceği bir şey olarak görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma mimarlıkta endüstriyel üretimin kavram ve araçları doğrultusunda yapılan bir üretim söz konusu olduğunda hız, tekrar, kitlesellik, büyük sermaye ve ölçekli üretimlerde mimarın ve mimarlığın nasıl tanımlandığını araştırma üzerinedir. Yapılan alan çalışması İstanbul'da son yirmi yılda toplu konut üretimi içerisinde yer alan, marka konut üretimi yapmakta olan büyük ölçekli bir inşaat şirketinin genel müdür yardımcısı ile projelerin tasarım ve üretim süreçlerinde arka planda nasıl bir karar verme mekanizması olduğunun görüşme yöntemi ile sorgulama üzerine kurgulanmıştır. Çalışmanın temel amacı mimarın kapitalist üretim tarzı bağlamındaki tanım/tanımlarını yapma, çok karar vericinin ve kararın örgütlendiği bir üretim çerçevesinde asıl mimarın kim olduğunu ortaya koyma üzerinedir. Bu bağlamda metinde İstanbul'da büyük ölçekli bir inşaat şirketi yöneticisi ile toplu konut projeleri tasarım ve üretim süreçleri karar mekanizmasına dair yapılan görüşmenin verileri paylaşılmıştır.

A şirketi'nin toplu konut tasarım ve uygulama süreçlerinde sunduğu karar mekanizması merkeziyetçi ve hiyerarşik bir yapıdır. Sunulan şemada mimari müellifin kararlarda etkili olduğu leke çok sınırlı olmakla beraber bu sınırlılık aynı zamanda başka mimari grupların sürece dahil olmakta olduğunu göstermektedir. GMY ise , kararlarında GM' ye bağlı olmakla beraber, sürecin asıl yöneticisidir. Burada üretilen mimarlığın öncelikli sorumlusu GMY olmaktadır. Öyle ki malzeme kararlarından, detay kararlarına; maliyet ve zaman kontrolüne göre hangi mimarlar nasıl çalışılacağı konularına karar veren ve bu kararları GM'ye sunandır. Şirket sahibinin yönetim kurulu başkanı, satış-pazarlama grubu başkanı ve de genel müdür olması; genel müdür yardımcısının ise aynı zamanda iş ve proje geliştirme departmanı başkanı olması karar verici birim sayısını görünürde arttırırken, karar veren sayısını azaltmaktadır. Dolayısıyla süreç iki kişinin yönettiği birimler ve o birimlerin altında çalışanlar üzerinden ilerlemektedir. Bu birimler içerisinde mimarın etkili olduğu kararların sınırı bir yandan burada kapitalist mekan üretimi sırasındaki "mimar olmayanların mimarlığı" tanımını kurmaktayken öte yandan mimarın da bu mimarlığın içindeki dönüşümünü göstermektedir.

A şirketi örneği bulguları üzerinden görülmektedir ki kitlesel üretim ve bu bağlamdaki ürünlerin tasarımı ve üretimi çerçevesinde tek bir imgeye indirgenebilecek bir mimar tanımı yoktur. Bir çanta üretir gibi mekanın üretilmesi; bütün sürecin çok parçalı ve çok aktörlü yapısı mimari tasarım ve uygulama sürecinin de çok parçalı ve çok aktörlü bir yapı üretmesi sonucunu doğurmaktadır. Mimarın karar verdiği konular GMY'nin kontrolü ve denetimi altındayken, mimarın sanatçı-mimar imgesinin de kitlesel üretimin koşulları çerçevesinde yeniden üretilmekte ve tanımlanmaktadır. A şirketi yöneticisi için mimar satışta başarı sağlayacakları görseli üretecek olan "yaratıcı" kişi olmaktadır. O görselin bürokratik süreçlerini, uygulama süreçlerini yürütecek mimarlar ise sonradan sürece dahil edilebilecek "yaratıcı" olmasına gerek görülmeyen mimarlardır. Fakat bu ayrımın da kırıldığı nokta üretilen "cezbedici görselin" hayal ürünü olmaması; uygulanabilir olması, diğer bir deyişle planlanan maliyeti arttırmama noktasıdır. Çünkü kitlesel olanın tüketim süreci kadar üretim sürecindeki hız, maliyet ve kar faktörleri süreçteki karar vericilerin de kararlarının sınırlarını çizendir.

Kitlesel mimarlık ürünlerinin tasarım ve üretim süreçleri söz konusu olduğunda görülmektedir ki "mimar olmayanların mimarlığı"nın ve bu mimarlığın "mimarı"nın kapitalist mekan üretimi çerçevesinde tanımlanacak bir vernaküler mimarlık olarak tartışılma potansiyeli vardır. Çünkü burada da mimarlık uzmanlığı içerisinden değil, mimar olmayanların süreçteki temel kararlarda etkili olduğu bir üretim görülmektedir. Büyük harfle başlayan (M)imar ve küçük harfle başlayan (m)imar tanımlarını kapitalist üretim tarzı söz konusu olduğunda yeniden ve yeniden düşünmeye ihtiyacımız vardır.

KAYNAKÇA

Cuff, D., (1992), Architecture the Story of Practice, the MIT Press.

Gutman, R. (2010), Architecture from the Outside In, the Princeton architectural Press. Pevsner, N. (1968), An Outline Of European Architecture, Middlesex, Pelican Books.

Rudofsky, B. (1987), Architecture Without Architects: A Short Introduction to Non-Pedigreed Architecture, University of New Mexico Press.

Saint, A., (1983), The Image of Architect, Yale University Press.

Sklair L. & Gherardi G. (2012) Iconic architecture as a hegemonic project of the transnational capitalist class, City, 16:1-2, 57-73, DOI: 10.1080/13604813.2012.662366

Tekeli, İ., (2009), Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Uluoğlu, B. (2012), “Mimarlığın Ontolojisi ve Sözde Yıkımı Üzerine”; Arzu Mimarlığı, N.A. Artun& R. Ojalvo (ed.), İletişim Yayınları, İstanbul.
Upton, D. (2002), “Architecture in Everyday Life”; New Literary History, cilt: 33, sayı:4.

URL bağlantıları:

URL 1: https://www.bdonline.co.uk/wa100-2021-the-big-list/5109915.article#mobilemenu (erişim tarihi: 17.6.21)

URL2:https://www.facebook.com/hashtag/ba%C5%9Far%C4%B1y%C4%B1kendineyak%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1ranlar (Erişim tarihi: 9.2.21)

URL 3: https://www.emlakdanismanlari.com/istanbul-konut-satisiyla-rekor-kirdi-en-cok-esenyurtta-satildi/23752 (Erişim tarihi: 29.9.21)

URL 4 https://www.yeniprojeler.coşemadaşemm/istanbul-anadolu-yakasi/kartal-/yeni-konut-projeleri/dap-yapi-emlak-konut-toki-istanbul-marina-istmarina (Erişim tarihi: 29.9.21)

İRAN'DA YAPI ÜRETİMİNİN GELİŞİMİ

NEGAR JAVADİ, MURAT TAŞ

Negar JAVADİ

Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Mimarlık Doktora Programı Öğrencisi

Prof. Dr. Murat TAŞ

Bursa Uludağ Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Üyesi

ÖZET

Yapılar o dönemlerde yaşayan toplumların izlerini taşır ve kimliklerini ortaya koyar. Dönem dönem yapıların kimlikleri belirli faktörlerden etkilenerek sürekli değişmeye maruz kalır. Eski kadim uygarlıkları barındıran İran, birçok medeniyete ev sahipliği yaptığından dolayı birçok alanda değişlikler olmuştur. Yapılar ve yapı örgütlenmesi de büyük ölçüde etkilenmiştir. İran'da sürekli değişen toplumsal ve ekonomik koşullarla ortaya çıkan yeni mimari zevkler ve beğeniler, yeni bir inşaat örgütlenmesine yol açmıştır. Diğer yandan ülkede meydana doğal afetler özellikle depremlerin sonuç ve içerisindeki yaşanan kentlerin bozulması, dolayısıyla mimaride de oldukça köklü değişimler söz konusu olmuştur.

Bu çalışmada, İran'da yapı üretim gelişimi, inşaat örgütlenmesinin geçirdiği değişimler ve bunun yapı üretiminin modernleşmesine katkısından yola çıkarak yapı sektöründeki etkenler ve aktörler tarihsel dönemler halinde aktarılmıştır.

Makale kapsamında, İran'da insan yaşamında zaman içindeki gelişmelerin yapı üretimine yansımaları ve temel sorunlar ele alınmıştır. Tespit edilen sorunların çözülmesine yönelik yapılan öneriler İran'da yapı üretimi ve mimarisinin gelişimine katkı sağlaması bakımından önemlidir.

ANAHTAR KELİMELER: İran, Yapı Üretimi, Mimarlık, Yapı Üretim Gelişimi, Yapı Sektörü.

GİRİŞ

Mimarlık alanı, toplum gibi dinamik bir yapıya sahiptir ve birçok unsurdan etkilenip gerek doğrudan gerekse dolaylı yollarda birçok alanla etkileşim hâlindedir. Mimari yapılar, her şeyden önce bir toplumun kültürünü, tarihini yansıtması bakımından toplumların kendilerini ifade etme şekli olarak değerlendirilebilir. Buna göre, İran'da, dünyadaki modernleşme akımına paralel olarak gerçekleştirilen modernlik çabaları kapsamında mimari yapıların birer araç olarak kullanıldığı görülmektedir.

İran'da mimarlık alanında yaşanan değişim, hükümetlerin modernleşme çabaları ile kendisini göstermektedir. Ancak mimarlık, dinamik bir yapıda ve toplum kültürü ile özdeşleşmiş bir nitelik taşımaktadır. Hasol'a (2017) göre modern mimarlığın temel hedefi insanların kendilerini en özgür hissedebilecekleri mekân tasarımları ortaya koymaktır ancak bu anlayışın toplumsal yapıya entegre edilememesi dolayısıyla itici bir güç olması mümkün değildir. Bu bağlamda, İran açısından da modern mimarlığın toplumsal yapı ile bütünleşmesinin sağlanması noktasında tartışmalar yaşanmaktadır.

Modern mimarlık, farklı anlamlara gelebilmektedir ve yoruma açıktır ancak her şeyden önce mimarlığın temelinde toplumun karakterini yansıtması yer almaktadır. Dolayısıyla İran'daki modernleşme çabaları ve mimarlık alanının modernleşme için bir araç olarak yorumlanması sonrasında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalındığı belirtilebilir.

Altan (1993), yaşanılan konutların insanlar arasında psikolojik bir bağ olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda, konutların çeşitli zaman dilimlerinde toplumların sosyal ve kültürel durumlarını gösterdiği, toplum yaşantısını açıkladığı belirtilebilir. Her konut, her kent ve her yaşam alanı insanların ihtiyaçları, sosyal normları ve yaşam şekilleri ile uyumlu olarak tasarlanmıştır. İran'da da bu durumun geçerli olduğu görülmektedir.

Çalışmada İran'da yapı üretiminin gelişimi tarihsel süreç içinde ele alınmaya çalışılmış ve modernleşme bağlamında gerçekleştirilen uygulamalar; Ekbatan Projesi, evlerin yapılarının değişmesi üzerinden değerlendirilmiştir. Geleneklerine bağlı ve mahremiyete önem veren bir toplum olan İran toplumunun bu durumu kolay benimsememesi, hükümetlerin de mimari yaklaşımı modernleştirirken geleneksel mimarlık anlayışı ile sentezlemenin önemine değinilmeye çalışılmıştır.

İRAN'IN TANIMI

İran birçok devlete ev sahipliği yapmıştır aşağıdaki şekilde İran da bulunan devler gösterilmiştir:

Tablo 1. İran'ın tarih boyunca ev sahipli yaptığı devletlerin tablosu

Dünyada sanayileşme ile birlikte İran da bu değişimler de paralel olarak gelişmiştir. Kaçar dönemin başlangıcıyla birlikte bu değişimler kent ve yapılarda da görülmektedir. Pehlevi döneminde ise yeni zevklerin uygulamasıyla yeni deneyimler elde edildi ve devrim sonrası islam cumhuriyet başlangıcıyla yenilenen kent dokusu yayılamaya başladı. (Ghobadiyan, 2018).

KAÇAR DÖNEMİ

Kaçar hanedanı 1794-1925 yıllar arası İran'da hükümetlerini sürdürmüşlerdir. Ağa Muhammed şah kurucu ve Ahmet Şah Kaçar yedinci ve son padişah (1909-1925) olarak hüküm etmiştir.İran, coğrafyası itibarıyla dünya tarihinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Keddie ve Yann (2006), İran'ın çeşitli göç hareketlerinin merkezi

olduğunu ve bu durumun İran'ın mimari kültürünü etkilediğini belirtmişlerdir. İran'ın çeşitli sosyal ve kültürel değişimlerle karşı karşıya kalması, mimari anlayışın da etkilenmesine sebep olmuştur. Kaçar padişahlarının Avrupa gezileri sonrasında İran toplumunun Batı kültürü ile tanışması, sanatsal ve kültürel açılardan; ayrıca kentsel planlama ve mimarlık alanında çeşitli etkilere sebep olmuştur (Lashkari vd., 2019).

KAÇAR DÖNEMİNİN MİMARİSİ VE ÖZELLİKLERİ

Mimarlık alanı, dinamik bir yapıda olduğu için gelişime açıktır ve birçok alan ile etkileşim hâlindedir. Dolayısıyla Avrupa ile gerçekleşen etkileşim sonrasında mimari anlayışın da değiştiği belirtilebilir. Kaçar döneminin mimari anlayışı genel olarak üç şekilde sınıflandırılmaktadır. Geleneksel, eklektik ve Batılı mimari üslubu olmak üzere mimarlık alanında canlılığın izleri görülmektedir.

Geleneksel mimari üslupta en ön plana çıkan unsur Forouzmand'a (2013) göre mahremiyet unsurudur ve bunun da sebebi mahremiyet kavramında aranmalıdır. İslam kültüründe mahremiyete verilen önem gereğince inşa edilen yapıların önce aile güvenliğini sağlamak üzere tasarlanması bu anlayışın en temel prensibi olarak belirtilebilir. Yapılarda mahremiyeti sağlamak ancak misafir ağırlamak ya da aile toplantıları gerçekleştirmek için gerekli yapıyı temin edebilmek açısından Daneshpour'a (2011) göre katmanlı bir mimari anlayış geliştirilmiştir. Katmanlı mimari anlayışı, dışarı ile olan etkileşimden ailenin özel olarak nitelendirilebilecek alanına doğru bir yapı şeklinde belirtilebilir. Buna göre, yapının dışarı ile olan iletişimi oldukça önemlidir ve gerek kapılar gerekse pencereler mahremiyetin korunmasını sağlamak üzerine tasarlanmıştır. Geleneksel yapılardaki pencereler örneği buna uygundur. Bazı yapılarda mahremiyetin sağlanması için küçük pencereler mevcutken, bazılarında ise pencereler belirli bir yüksekliğe konumlandırılmıştır (Diba, 2012).

Eklektik mimari anlayış, 1870'lerden başlayarak Birinci Pehlevi dönemine kadar İran mimarisini etkilemiştir (Ghamari, 2001). Batı mimarlığına ait simgelerin İran'ın çeşitli kentlerine gelmesi ile birlikte, Gleave'e (2004) göre bu simgelerin geleneksel mimari anlayış ile birleşmesiyle kamusal yapılarda yeni bir mimari üslup ortaya çıkmıştır. Batı ile etkileşimin birçok sebebi bulunmaktadır ancak etkileşim sonucu gelen değişim, İran mimari anlayışında kaçınılmaz olmuştur. Khaleghimoghaddam (2019), İran mimarisinin, Kaçar döneminin sonlarına doğru iç ve dış faktörlerden etkilendiğini ancak bu dönemde çeşitli iniş çıkışlar yaşasa da özgünlüğünü koruduğunu belirtmiştir. Kentlerin modern usullere göre yönetilmesi, dışa açılmanın genel olarak getirdiği sosyal ve kültürel değişimler, çeşitli okulların kurulması gibi unsurlar, Batı'dan etkilenmenin bir sonucu olarak sokak mimarisini ve kamusal binalardaki mimari anlayışın değişmesini sağlamıştır.

Tablo 2. Kaçar döneminin mimari özellikleri

Kaçar döneminin mimari özellikleri	
Orsy adı verilen dikey renkli pencere kullanımı	 Şekil1., Yazd kentinde bulunan Bagh-Dolatabad (Park),(URL 1)
Girişlerde büyük ve yüksek revaklar oluşturulması	 Şekil2., Tehran kentinde Albay Iraj Evi (Bani Masoud, A. 2015)
Büyüklüğü ve gücü gösteren yüksek formdaki binalar	

	Şekil 3., Mesudiye Konağı (Bani Masoud, A. 2015)
Taş, çimento ve demir malzemeler	 Şekil 4., Sepahsalar Camii ve Medresesi (Bani Masoud, A. 2015).
Orta avlu ve içe dönük binalar	 Şekil 5., İsfahan mescit- i came (Ghobadiyan, V. 2018)

Tablo 3. Kaçar döneminin mimari süslemeleri

Kaçar döneminin mimari süslemeleri	
Yedi renkli seramiklerde kırmızı veya mor renk kullanın	Dini mekanların dekorasyonunda kayrak kullanımı
Fayans döşemede Londra çiçeklerinin rolünün kullanılması	Ayna işi
Persepolis'in motiflerini kullanma	Tuğlalarda özel kesimler
Batı unsurlarından etkilenen dekoratif unsurlar ve cepheler	Renkli camlar

KAÇAR DÖNEMİNİN YAPI ÜRETİMİ

İran'ın eski mimarlık alanında birlikler, toplumlar ve temsilciler İlhanı ve Timur iler döneminde yaygınlaşmaya başlayıp ve tanımlı olarak çalışıyorlardı. Mimarlar topluluğu Divan olarak bilinmektedir. (Shahamat, 2014) Kentsel inşaat ve yapı üretiminde altı ana görev dini inançlara ve kültüre uygun olarak çalışılıyorlardı; 1. Zanaatkârların denetimi, 2. Kentsel ve ana yollara erişimlılığı, 3. Kutsal alanlar, 4. Sahip olunan binaların inşaatının denetimi, 5. Kamu binalarının, camilerin vb. bakım ve koruma ve durumlarının incelenme ve denetlemesi, 6. Sokakların ve pazarların temizliğini denetlemek, Zaman sürecinde hepsi bir divan altında gelişmeye devam ettirdiler. Divanların toplanmasının Vezaret Favaede Amme(Bayındırlık Nezareti) olarak adlandırıldı.

Vezaret Favaede Amme(Bayındırlık Nezareti): 1899 yılında Nasreddin Şah döneminde Bayındırlık Nezareti kurulmuş ve yol, köprü ve otoyolların yapımı ile ilgili işler bu bakanlığa verilmiştir. Bakanlık, kuruluşundan bu yana kademeli olarak ticaret ve refah gibi diğer görevleri de üstlenmiştir. Bu nedenle daha sonra Kamu Yararı, Refah ve Ticaret olarak yeniden adlandırıldı. Bu dönemde yol yapım maliyetleri, yol istasyonlarında toplanan fidye veya geçiş ücretleri toplanarak karşılanmıştır. Bu dönemde yol yapım maliyetleri, yol istasyonlarında toplanan fidye veya geçiş ücretleri toplanarak karşılanmıştır. 1925 yılda, o zamanki hükümetin teklifi ve Millet Meclisinin beşinci döneminin onayı ile yollarda yol ve gişe tahsilatı yasaklandı ve ülkenin ihracat ve ithalatının brüt ağırlığından vergi alınmasına karar verildi.

Vezaret Kol Torogh ve Şavare (Yollar ve Sokaklar Genel İdaresi): Bayındırlık, Falahat ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı Yollar ve Sokaklar Genel Müdürlüğü, yolun yapımı, bakımı ve işletmesi için etkin önlem almak amacıyla 1920 tarihinde kurulmuştur. Yollar ve Sokaklar Genel Müdürlüğü, ülkenin yollarını farklı bölgelere ayırdı ve yol yapım ve onarım işlerini yönetmek için görevliler atadı.

Yapı üretiminin gelişimi etkileyen iki ana temel vardır birisi nüfus artışı ve ona bağlı olarak hızlı kentleşme ve göç nedenleridir.

Tablo 4. Kaçar döneminde yapı üretim ve sektörünü etkileyen faktör ve aktörler

Etkileyici Faktörler	Etkileyici Aktörler
Sürekli yabancı ve yerli savaşlar Dış borçlarda artış ve sürekli ekonomi sorunlar Toprak vergileri, esnaf ve tâcirlerle hamam ve kervansaraylardan alınan vergiler Petrolün bulunması Bakanlıkların kurulması ve işaat sisteminin sınırlandırlması	(Yurtdışında eğitim alan mimarlar) Batı'dan gelen misyonerle Yüksek memurlar malî işlere bakan müstevfi'l-memâlik

PEHLEVİ DÖNEMİ

Pehlevi hanedanı, İran imparatorluk sisteminin son hanedanı 1925-1979 yıllar arası ve kurucusu Reza Khan Mirpanj hüküm etmişlerdir. Pehlevi dönemi iki dönemden oluşmaktadır, birincisi ve kurucusu Reza Khan Mirpanj ve ikincisi oğlu MohammadRıza Pehlevi 26 Ocak 1926'da veliaht olarak İran şahı oldu.

BİRİNCİ PEHLEVİ DÖNEMİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

Birinci Pehlevi dönemi 1925 ve 1941 yıllarını kapsamaktadır, bu dönemde İran'da modernleşme çabaları hayatın her alanında kendisini göstermiştir; bu modernleşme mimarlık alanına da yansımıştır (Hedayat, 2017). İran'da, mimarlık alanındaki en köklü değişimin kaynağı da modernleşmedir. Pehlevi döneminde girişilen modernizm çabaları, mimarlık alanında da etkili olmuş ve önemli yenilikleri beraberinde getirmiştir (Hambbly, 1993). Yirminci yüz yılın ilk yarısına kadar bilimsel ve teknolojik yeniliklerin uzağında kalan İran, her alanda devlet eliyle hızlı bir biçimde Batı bilimi ve teknolojisi ile tanışmış, bu durum İran'daki mimari üzerinde güçlü bir etki yaratmıştır. Modernleşmenin temel dinamiği olan eğitim ile yeni akademilerin kurulması, kültürel ve sosyal alanda etkili bir dönüşümü sağlamakta; Batı'ya eğitim ve araştırma amacıyla öğrenci gönderilmesi de milli bir mimari üslubu benimsenmesi açısından oldukça önemli görülmektedir.

Begel (1996), İran toplumunun özellikle büyük kentlerde modern bir yaşam tarzı ile tanışmasıyla birlikte sosyal ve kültürel değişimin yanında mimari yapıların da büyük değişimler geçirdiğini belirtmiştir. Sanayileşme ve modernleşmeyle yeni kent üslubunun ortaya çıkmasıyla mimari yapıların da değişim geçirmesi, mimarlık alanının toplumun kültürel kimliğini şekillendirebilmek adına kullanılabilecek bir araç olduğunu göstermektedir. Ancak İran'ın geleneksel yaşam tarzı ve bu yaşam tarzına bağlılığı dikkate alındığında, mimari alandaki dönüşümün önce kamusal alanlarda ortaya çıktığı görülmektedir. Kiani (2002), kentlerin mimari açıdan yeniden tasarlanması adına daha önce kullanılmamış olan çelik, çimento ve beton gibi yeni yapı malzemelerinin ithal edildiğini; sıhhi tesisat ve kablolama gibi yeni tekniklerin geliştirilmesiyle hem kamusal binalarda hem de yeni yapılacak konutlarda yeniliğe gidildiğini belirtmiştir. Soltanzadeh (2005) bu tekniklerin konutlarda da kullanılmasını "evlerden apartmanlara" şeklinde yorumlamıştır. Yeni tekniklerin ve malzemelerin kullanılmasıyla daha çok dışa dönük bir mimari anlayış görülmektedir. Chodak'a (1973) göre az gelişmiş ülkelerdeki modernleşme, geleneksel anlayış ile sentezlenemediği takdirde birer kopya niteliğindedir. İran'daki yapılarda bu dönemde yeni teknikler ile konutlara teras ve balkonların yapılması, dairesel pencerelerin konumlandırılması geleneksel mimari anlayış olan, katmanlı yapının da değiştirilmesi anlamına gelmektedir.

Belirtilen dönemde yüz yıllardır geleneksel bir şekilde inşa edilmiş yapıların yerini Batılı bir tarzda planlama ve kurgu sistemine dayalı yapıların alması ve bunun çok hızlı bir şekilde gerçekleşmesi, yapısal ve düşünsel ihtiyaçların gelişememesine yol açmıştır (Daniel, 2015). Batılı anlayıştan ziyade Batı'nın kötü bir kopyası şeklindeki yapılar, şehirlerin geleneksel dokusuna da zarar verebilmektedir. Aslında bu durum, mimarlık alanının siyasetten de toplumdan da bağımsız düşünülemeyeceğini ve oldukça dinamik bir nitelikte olduğuna somut bir örnektir. Şöyle ki, Diba'ya (2012) göre Pehlevi döneminde mimarlık alanında kişisel fikirlerin belirleyiciliği ön

planda olmuştur ve istenilen tarzda yerli mimarların bulunmaması dolayısıyla yabancı mimarlar, yapılar üzerinde tamamen etkin duruma gelmiştir. Yabancı mimarların ülkenin kültüründen, toplumun yapısından bağımsız düşünmesi, bu anlayışla bir yaklaşım sergilemeleri, yapıların dokularının modernlikten ziyade tamamen farklılaşması sonucunu getirmiştir.

İKİNCİ PEHLEVİ DÖNEMİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

İran'da yaşanan çeşitli olaylar sonrasında Rıza Şah sürgün edilmiş ve yerini Muhammed Rıza Pehlevi 'ye bırakmıştır; Muhammed Rıza Pehlevi iktidarı da 1941'de başlayıp, 1979'a kadar devam etmiştir (Chodak, 1973). Forouzmand'a (2013) göre mimarlık alanında yarı modern tarzı ikinci Pehlevi döneminde ortaya çıkmış, geleneksel mimari üslup ile modern mimari ilkeleri arasında bir entegrasyon sağlanmaya çalışılmıştır. Yarı modern olarak nitelendirilebilecek konutlarda kullanılan malzemeler ve yeni teknikler ile dışa dönüklüğün temel alınması, konutlarda yaşayanların dışarı ile temasının artması amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Bu dönemde de mimari alanda modernleşme çabaları gerek kentlerin yapısında gerekse üretilen projelerde kendisini göstermektedir. Yeni yapılan konutlarda geleneksel mimari anlayıştan farklı olarak kübik mimari anlayış terk edilmiş ve yeni malzemeler kullanılarak modern olduğu düşünülen ve yeni yaşam tarzını yansıtan mimari anlayış benimsenmiştir (Forouzmand, 2013). Lang (1987), bu dönemde benimsenen mimari anlayışın geleneksel yaklaşımdan en büyük farkının sadelik ve boyut farkı olduğunu belirtmiştir. Modern mimarinin temel özelliği olan küçük boyutlu ve sade konutların kullanımı bu dönemde yaygınlaşsa da toplum kültürü ile uyuşmaması sonucunda çeşitli huzursuzluklar olduğu belirtilebilir. Mohtadi'ye (1990) göre bu dönemde özellikle büyük olan şehirlere yaşanan göçlerle artan nüfusun ihtiyaçlarına cevap verebilmek için yeni yerleşim alanlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu durum, modern mimarinin de yeni yerleşim alanlarında uygulanabilmesi için bir fırsat anlamına gelmektedir. Sedighi (2018), 1952 yılında Tahran kentinde yapılan lojmanları bu duruma örnek olarak göstermiştir. Bu lojmanlar ile düşük gelirli insanların konut sorununa çözüm bulunmaya çalışılması ve daha sonra bu mimari anlayışın yaygınlaşması, ortak yaşam alanlarının değiştiği ve mahremiyet kavramına uygun olarak üretilen yapılar yerine apartman hayatının gelişmeye başlamasıyla açıklanmaktadır.

1960'lı yıllardan itibaren İnşaat Bankası'nın site ve apartman yapımını destekleyen krediler sağlamasıyla yeni yaşam modelinin yaygınlaşması pekiştirilmiş, toplumun mimari alandan faydalanarak modernleşmesi hedeflenmiştir (Foran, 1989). Ayrıca gerek Avrupa'da eğitim alıp İran'a dönen yerli mimarlar gerekse yabancı mimarlar, mimari anlayışın modernleşmesi için çeşitli projelerde görev almışlardır. Sedighi (2018), İran'da bu dönemde modern yaşamın simgesi olarak nitelendirilen Ekbatan Projesi'ni buna örnek olarak göstermiştir. Bu proje bir pilot proje olarak görülmüş ve Tahran'da şehrin yaklaşık 5 kilometre uzağına konutlar yapılmıştır. Projeye göre yaklaşık 15 bin konut modern yaşam tarzına göre tasarlanmış ve içinde okul, idari binalar ve ticaret merkezi olan bir yerleşim bölgesi oluşturulmuştur.

Ekbatan Projesi'nin tasarımı her ne kadar modern mimarlık ilkelerine dayandırılmaya çalışılsa da benzerlerinin Avrupa'da daha önce gerçekleştirildiği, hatta bu projenin de Avrupa'da daha önce tasarlanan projelerin kopyası olduğuna dair çeşitli yorumlar yapılmıştır (Sedighi, 2018).

Şekil 6., Ekbatan projesi-Tahran (URL2)

Mimarlık alanının diğer alanlardan bağımsız düşünülemeyeceğinin bir diğer örneği ise Tahran'ın kent dokusunun değiştirilmesidir. Grigor (1998), Pehlevi'nin Tahran kentinde radikal bir dönüşüm uygulamaya çalıştığını ve bu amaçla, yeni ideolojiye paralel olarak gerçekleştirilen ilk eylemin, şehrin merkezinde kent surları ve 12 adet kent kapısını yıktırdığını belirtmiştir. Geleneksel mimarinin toplumdaki ideolojik etkilerinin yıkımının amaçlanması doğal kabul edilebilir ancak modernleşmenin yalnızca kötü bir kopya olarak şekillenmesi, başarısızlık olarak nitelendirilmektedir.

Choueiri (2005), mimari anlamda modernleşmenin hızlı bir şekilde yaşanmasının çeşitli sonuçları olduğunu belirtmiştir. Buna göre, mahremiyet sınırlarının tam anlamıyla kaldırılması, özellikle kırsal kesimlerden kentlere

göç eden insanlar için ciddi bir sorun olarak algılanmıştır. Toplumun uzun yıllar alıştığı düzenin bir anda "bozulması", iktidarın istediği ideolojinin de topluma yansımaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Rouyandozagh'ın (2020) da ifade ettiği üzere mimari yaklaşımın modernleşme ile birlikte radikal bir dönüşüm içine girmesi sonucunda 1979 İran İslam Devrimi'ne verilen desteğin artmasına sebep olmuştur.

PEHLEVİ DÖNEMİNİN YAPI ÜRETİMİ

19. yüzyıl ortalarından itibaren Kaçar dönemi Nasıreddin Şah'ın batı mimarisi ile tanışması ve etkilenmesi ve 20. yüzyıl içinde farklı teknikler ve üslupların gelmesi sonucunda, geleneksel İran mimarisi değişime uğramıştır.

1926'da Rıza Şah'ın, yeni kent planını uygulamaya girmesi üzerine surların bir bölümü yıkılmış, ikinci Dünya savaşından sonra, İran'ın büyük bir petrol dış satımcısı durumuna gelmesi üzerine, hızla çağdaş bir biçimde gelişmeye başlamıştır. Bu gelişme ile birlikte, mimaride Batılaşmaya ve kendi benliğinden uzaklaşmaya başlanmıştır. Reza Khan'ın zamanında, kamu ve idari yapılardaki değişiklik nedeniyle, sosyal yapıdaki değişiklik de sonuç olarak ortaya çıktı. Tahran'ın ve İran'ın diğer şehirlerinin sınıf yapısında ilk kez idari personel ve eğitimciler gibi insan katmanları yaratıldı, Rıza Han'ın döneminin sonunda İran sosyal sınıflarının verimliliği formsuz olarak kategorize edildi:

1.Tam eğitimli yüksek sınıflar (etkili) ve Yabancı Danışmanlar, Din Adamları, İdari Yöneticiler, Yazarlar

2.Öğretmenler dâhil olmak üzere Orta Sınıflar, Üniversite Profesörleri, İdari Organizasyonların Orta Sınıfları, Profesyoneller ve Teknisyenler Kentsel Çalışanlar dahil 3.Alt Sınıflar, Göçebeler ve Köylüler dahil Göçmenler

Vezaret Kol Torogh ve Şavare (Yollar ve Sokaklar Genel İdaresi): 1929 tarihinde Millet Meclisi kanununa göre ikiye bölünerek birincisi Vezaret Kol Torogh ve Şavare ikincisi vezarete favaed amme refah ve ticaret yerine Milli Ekonomi Bakanlığı kuruldu.

Bu Kanunun 1 inci maddesine göre, Vezaret Kol Torogh ve Şavare **(**Karayolları ve Sokaklar Bakanlığı) demiryollarının ve otoyolların yapımı ve bakımı ile deniz taşımacılığının düzenlenmesi ve geliştirilmesi ile liman işlerinin yönetiminden sorumluydu. 4.Madde Yukarıdaki iki bakanlığın idari teşkilatı, Bakanlar Kurulu tarafından onaylanacak yönetmeliklere uygun olacaktır.

Yollar Bakanlığı: 1936 yılında, Yollar ve Sokaklar Bakanlığı, Millet Meclisi'nin onayı ile Yollar Bakanlığı olarak yeniden adlandırıldı.

Karayolları ve Ulaştırma Bakanlığı: 1974 tarihinde, Karayolları Bakanlığının adının Karayolları ve Ulaştırma Bakanlığı olarak değiştirilmesine ve TBMM'deki görevlerinin yeniden düzenlenmesine ve görevlerinin belirlenmesine ilişkin kanunun onaylanmasından sonra, yasa onaylandı ve çalışmaya başladı.

Kalkınma ve İskân Bakanlığı: İmar ve imar plan ve projelerinin hazırlanması ve uygulanması ile kentsel imar ve imar planlarının hazırlanması ve uygulanmasında yoğunlaşma ve koordinasyon sağlamak amacıyla İskân ve Şehircilik Bakanlığı kurulmuştur.

İskan ve Şehircilik Bakanlığı: 1974 tarihinde, Kalkınma ve İskân Bakanlığı adının İskan ve Şehircilik Bakanlığı olarak değiştirilmesine ve Senato'da görevlerinin belirlenmesine ilişkin kanunun onaylanmasından sonra, uygulanmaya başladı.

Tablo 5. Pehlevi döneminde yapı üretim ve sektörünü etkileyen faktör ve aktörler

Etkileyici Faktörler	Etkileyici Aktörler
Sosyal, ekonomik, politik, kültürel vb. pek çok açıdan temel değişiklikler yapıldı. Modernleşme dönemi ve toplumsal değişimin başlangıcı olarak bilinen bu dönemde kentsel yapılar ve sivil kurumlar da büyük değişimler geçirmiştir. Siyasal gelişmeler nedeniyle kabul gören, modernleşme ve modernleşme sürecinde olan şeylerden biri de mimarlıktı. Yeni Batı unsurlarının kapsamlı kullanımı örnek olarak yeni malzemeler, yeni yapım yöntemleri, hızlı üretim, yoğun be büyük yapılar Dış ilişkilerin genişlemesi	Yeni mimari mezunları Moda sektöründe trendleri yaygınlatan modacılar Yeni modern istek ve talepler Yabancı mimarla

İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİNİN MİMARİ ÖZELLİKLERİ

İslam Cumhuriyeti'nin mimarisi iki döneme ayrılır:

İlk dönem, Şubat 1979 devriminin başlangıcından Temmuz 1988'de sona eren İran-Irak savaşının bitimine kadar olan dönemi kapsamaktadır.

İkinci dönem, savaşın bitiminden günümüze kadar ülkenin istikrara kavuşması ve yeniden inşası dönemidir.

Devrimin zaferinden sonra, İranlı mimarlar iki paralel akımdan etkilendi:

1- Modern mimariyi İran gelenekleri ve kültürüyle uzlaştırmayı hayal eden ikinci neslin öncüleri tarafından yapılan fikir ve eserlerin ilk etkili gelişimi.

2. Batı uygarlığı ve kültürüne dayanan ikinci etkili akım, İranlı mimarların 60'lar ve 70'ler arasında Avrupa ve Amerika mimarisinde oluşan post modern hareketi ve yanı sıra 1990'ların post modern mimarisinden örnek alarak gelişti İran mimarisini özgür bir kimliğe doğru itmeye çalıştılar.

Amir Bani Massoud gelişen eğilimleri sekiz gruba ayırdı:

1- Geleneksel İran mimarisinin canlanması

2. Yerel mimari

3. Batı mimari tarzlarına oryantasyon yönelimi

4- modern mimarlık konularının devamı

5- İran mimarisinin kavram ve unsurlarını modern teknoloji ve mimari ile birleştirmek

6. Üstün teknolojiye eğilim

7- Neo-modern eğilim

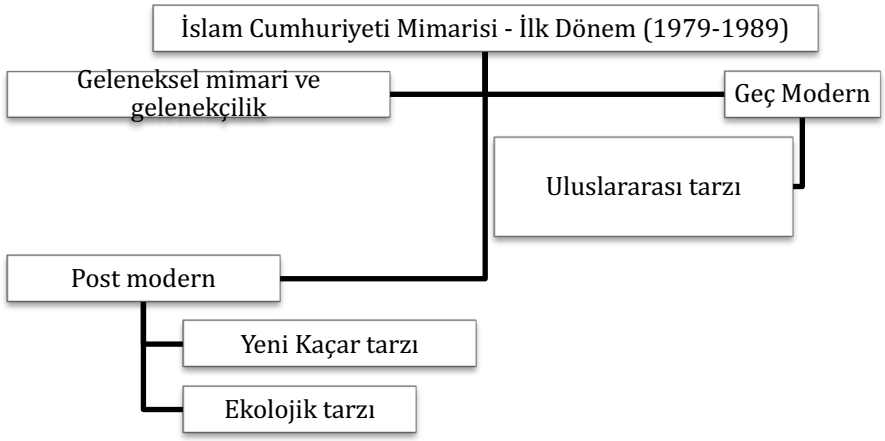
8. Bilgisayar dayalı mimarisi

İslam Cumhuriyeti Dönemi- İlk Dönem

İlk dönemin şehir planlaması: Şehir planlama alanında yaşanan devrimle birlikte yabancı müşavir mühendislik şirketleri kapatılmış ve İran şirketleri kısmen kapatılmış ve Pehlevi şehestan ile Tahran'daki metro ve uluslararası havalimanı dahil birçok proje durdurulmuştur.

Bu dönemde barakaların durumuna bakılmış ve birçok gecekondu yerleşim yeri toplanmış ve sakinlerine uygun evler yapılmıştır.

Tablo 6. Cumhuriyet döneminin Mimari bölünüşü

GELENEKSEL MİMARİ VE GELENEKÇİLİK

Bu dönemde eskiye göre daha sınırlı uygulanan geleneksel mimari sadece kasaba ve köylerde, bazen de tarihi şehirlerde görülebilmektedir. Tasarımları eski yöntemler ile ama yeni malzemelerle yapılmıştır (Bani Masoud, 2015).

Geleneksel mimari ve gelenekçilik özellikler:

1-İsfahani üslubuna göre tasarımda baskın cepheler ve sembollerin kullanımı

2-Dini yapıların içe dönük plan kullanımı

3-Bina planları yeni işlevli ve dışa dönük planı kullanımı

4-Tuğla cepheler ve süs için çini kullanımı

5-Firuze İslami, Khatai ve budak desenli çini kullanımı

6-Binaların çatıları genellikle kemerler ve kubbelerle dışbükeydir

7-Yeni teknolojinin uygulanması

8-Taşıyıcı duvarlar, çelik veya beton kullanımı

Tablo 7: Örnek yapılar

Eser	Yıl	Yöntem	Görsel	Mimar	Konum
Jewad Abad Medresesi	1979-1980	Geleneksel tarzda uygulama, tuğla gövde, taşıyıcı duvar, sallanan kemer	Yıkıldı – Tahrip edildi Şekil 7., awad abad medresi (Pirnia, 2016)	Nader Khalili	Varamin
İçişleri Bakanlığı Giriş Kapısı	1980	Şiraz'daki Kuran Kapısı'na benzer tuğla ve fayans cephe tasarımı, İsfahani tarzı	 Şekil 8., Vezarethane Girişi (Pirnia, 2016)	Riza dişidi	Tehran
Malik Milli Kütüphanesi Ve Müzesi	1984-1993	İsfahan camilerine benzer giriş görünümü, beton yapı, İsfahani tarzı	 Şekil 9., Malik Milli Kütüphanesi ve Müzesi (URL3)	Riza dişidi	Tehran
İmam Humeyni Camii	1984	Beton ve metal yapılar üzerinde tarihi İran mimari yöntemlerinin sembolleri	 Şekil 10., Mosala (URL4)	Parviz Moayed Ahd	Tehran

GEÇ MODERN MİMARİ

Charles Jenks, 1973'de modern mimarlığın ölümünü duyursa da, bu, bu tür mimarinin sonu anlamına gelmiyordu; bu, modern mimarinin yeni bir tarz olarak dinamizmini kaybettiği ve yaklaşık 90 yıl sonra sunacak yeni bir sözünün olmadığı anlamına geliyordu. Yeni binaların

çoğu modern bir tarzda tasarlanır ve inşa edilir. Şu anda hem İran'da hem de dünyanın büyük bir bölümünde modern mimarinin önünde başka tarzların varlığı nicelik açısından önemsizdir.

Bu dönemde eskiye göre daha sınırlı uygulanan geleneksel mimari sadece kasaba ve köylerde, bazen de tarihi şehirlerde görülebilmektedir. Tasarımları tarihi ama yeni malzemelerle yapılmıştır (Bani Masoud, 2015).

Geç modern mimarinin özellikleri:

1-Öklid geometrisine göre form, genellikle dikdörtgen küp şeklinin kullanımı

2-Düz yüzeyler ve düz çizgiler kullanılması

3-Geleneksel süslemelerin kullanılmaması

4-Cephenin taş, cam, metal levha ve bazı tuğlalarla kaplanması

5-Malzeme açıdan Modern malzeme ve teknoloji ile birleşimi (Ghobadiyan, 2018).

Tablo 8: Örnek yapılar

Eser	Yıl	Yöntem	Görsel	Mimar	Konum
Park site ve projesi	1979	İran'ın ile Modern binası – site plan dikdörtgen – hem ticari hem konut – 2 kat otoparklı-orta avlu kullanımı-strüktür beton dış cephe tuğla- Cephede çubuk veya bant şeklinde pencereler	 Şekil 11., Park site ve projesi (Bani Masoud, A. 2015)	-	İsfahan
Devrim Telekomünikasyon Kompleksi	1 1198 2	Yapı farklı boyutlarda basit dikdörtgen küp dizilerinden oluşmaktadır, Dış gövdesi herhangi bir süslemesiz ve gri granit taşlıdır, Gövde orta avluda iki basamaklı ve bir basamaklıdır.	 Şekil 12., Devrim Telekomünikasyon Kompleksi (Bani Masoud, A. 2015)	Farshad Kaveh pishe	Tehran

POST MODERN MİMARİ

Post modern mimarinin kökeni ABD'nin Philadelphia kentindedir. Post modern mimariye neohistorik mimari de denir. İnsandır ve bu amaca ulaşmak için teknoloji kullanılmalıdır. Ona göre insan kimliği geçmişi, geleneği, kültürü, tarihi, dini içerir.

Post modern mimarinin özellikleri:

Yapının işlevine uygun konumlandırma

Bina performansı ve gösterge sembolleri birleşmesi ve yeni yapı elde etmek

Post modern binaların tarihi ve yerli sembolleri, geçmişe benzer şekiller açısından geçmişin tam bir taklidi olmayıp, modern malzeme ve teknolojiyle (plaka, beton, metal) yapılmıştır.

İsfahani, Tahran'ı veya yerel mimari tarzının güncellenmesi

Süslemeler için tuğla, kiremit, ahşap gibi geleneksel malzemelerin cephede kullanılması(Ghobadiyan, 2018).

İran'da bu tür mimariyi kabullenme ve tercih etme nedenleri:

1957 Devrimi sırasında post modern mimari, dünyadaki iki avangard tarzdan biri olarak kabul edildi.

Post modern mimarinin tarih kültürüne ve insan kimliğine yaptığı vurgu nedeniyle, bu durum İran'daki İslam Devrimi sırasında gündeme gelen meselelerle paraleldi.

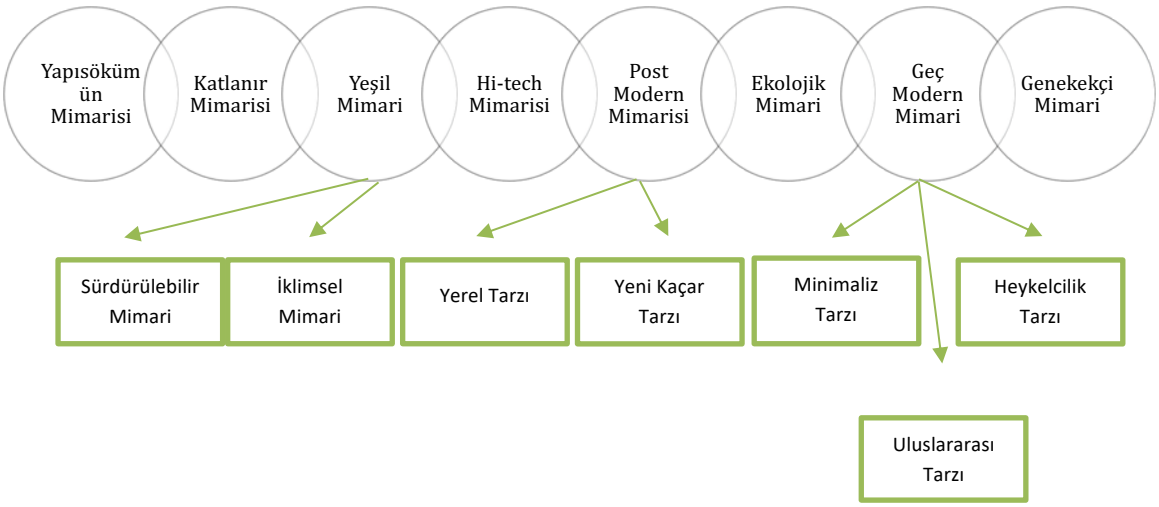
Tablo 9: Örnek yapılar

Eser	Yıl	Yöntem	Görsel	Mimar	Konum
Milletvekillerinin Ofisi	1988	Modern ve Tahran'ı tarzının birleştirmesi	 Şekil 13., Milletvekillerinin Ofisi (URL5)	Bavand Danışmanlık Mühendisleri	Tahran
Dezful Sinema Kültür Merkezi	1982	İsfahani ve Tahran'ı tarzının modern mimariyle birleştirilmesi	 Şekil 14., Kültür merkezi (Ghobadiyan, 2018)	Ferhat Ahmedi	Dezful
İmam Humeyni Uluslararası Üniversitesi	1988	Modern gövde üzerinde İsfahani tarzı ve yerel mimarinin güncellenmiş sembollerinin sergilenmesi	 Şekil 15., İmam Humeyni Uluslararası Üniversitesi(URL 6)	Bavand-Iraj Kalantari Danışman Mühendisler	Qazvin

İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİ- İKİNCİ DÖNEM

İkinci dönemin şehir planlaması: Bu dönemde ortaya çıkan bir olgu, daha fazla kentsel yapının kesintiye uğramasına, çok şeritli otoyolların yapılmasına neden olmuştur. Kentin parçalanması, kentin sosyal, kültürel ve fiziksel olarak bozulmasına neden olmaktadır.

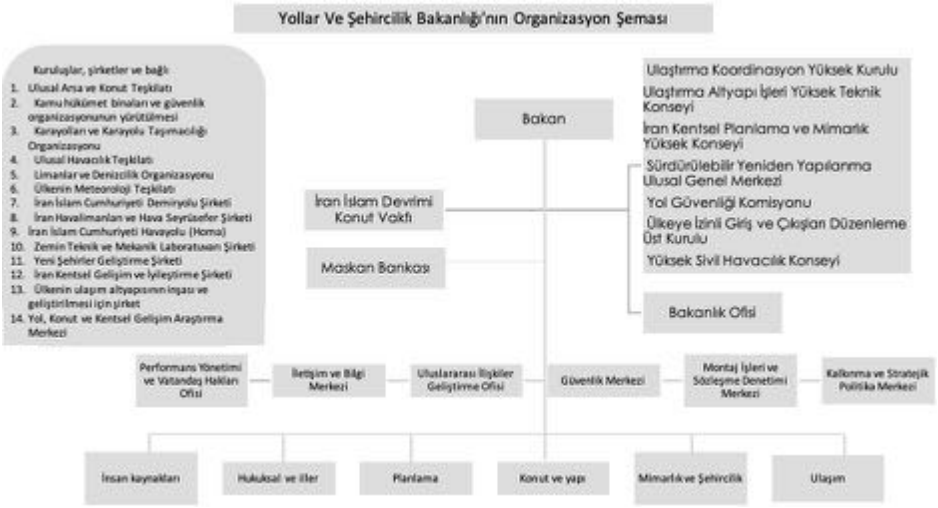
Tablo 10. İslam Cumhuriyeti Dönemi- İkinci Döneminin kapsayanı mimariler

İSLAM CUMHURİYETİ DÖNEMİNDE YAPI ÜRETİMİ

İran İslam Devrimi'nden sonra mimarların çalışmaları, çok çeşitli sanatsal eğilim ve hareketleri kapsar ve İran mimarisini özgür bir kimliğe doğru yönlendirmeye çalışır. Devrimden sonraki yirmi yılda İranlı mimarların ana eğilimi, kültürel miras ve geleneksel İran mimarisi doğrultusunda mimarlıktı ve en azından hükümetin gözetiminde uygulanan binalarda başka bir eğilim bulunamadı. Klasisizmin postmodernist hareketinden etkilenen bu mimarlar, İran çağdaş mimarisine çağdaş figürler vermeye çalıştılar. Bu dönemde, devlet destekli üslup da İran-İslam mimarisine yöneldi. Bu eğilim esas olarak devlet kurumları tarafından desteklenen önemli devlet binalarına yansımaktadır. Devrimden sonra mimarların temel kaygısı, daha çok Tahran Üniversitesi mezunlarının eserlerinde ve fikirlerinde görülen modern mimarinin sorunları ve gelişmeleri ile geleneği uzlaştırmaktı. Bu rol, İslam Cumhuriyeti'nin lider ve devlet adamlarının çok yönlü desteği nedeniyle bu alandaki öncü mimarlardan daha renklidir.Genç İranlı mimarlar başka alanlarda da çalışıyor. Mimari özellikleri arasında bilgisayar ve medyaya eğilim vardır. Bu mimarların, Batılı mimari akımlar doğrultusunda, modern mimarlığın tahakkümünden kaçmaktan başka bir kaygıları yoktur. Bu modern mimari neslinden kaçınmak, öncekilerden farklı olarak, bu mimari biçimini geleneksel İran mimarisiyle uzlaştırmakla ilgilendikleri anlamına gelmez ve bu nedenle neo-modern olarak kabul edilebilirler.

Yollar ve Kentsel Gelişim Bakanlığı: Bakanlık, ulaşım, kentsel gelişim ve konut sektörlerinde bir dizi hedef ve misyonu takip eder. Bunlar sınırlı olmamak üzere bu konuları içerir: bu sektörlerde politikaların formüle edilmesi ve uygulanması, altyapının sağlanması ve sürdürülmesi, kentsel gelişim için ulusal planlar oluşturulması ve kentsel yenilenmenin teşvik edilmesidir.Bakanlık yukarıda belirtilen sektörlerdeki çabaların özel sektör ile koordine edilmesi ve ayrıca ulusal düzeyde uygulanması sağlamaktadır.

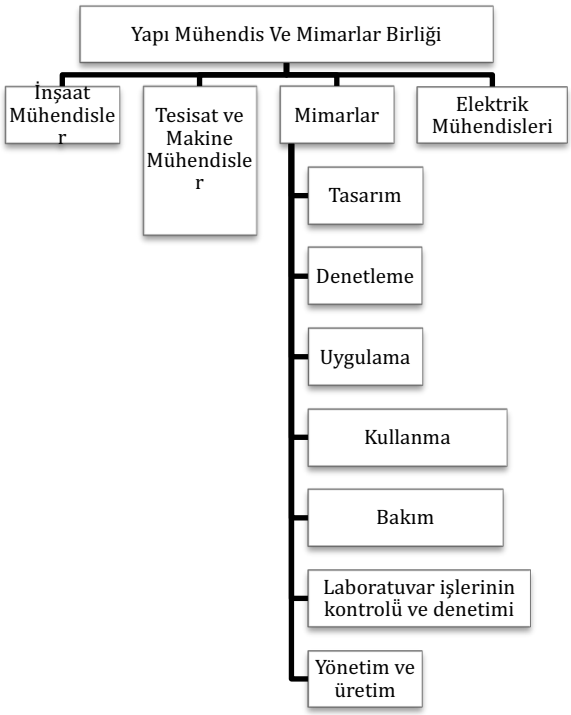

Tablo 11. Yollar ve şehircilik Bakanlığı'nın organizasyon şeması

İran 'da yapı mimarlar birliği (*Construction Engineering Organization*) resmi olarak 1979 yılında iki bolümde yapılması planlanıp ve kuruldu. Bölümlerin birisi; Mimarlar ve şehir planlamacılar ve diğer bolüm ise mühendis ve inşatçılardır.

1992 yılında bu kurum tarafından belirlenen yasalar meydana geldi. Bu yasalar denetleme amacıyla yola çıkarak yaygınlaşıp ve uygulandı.

Tablo 12. Yapı Mühendislik ve mimarlar birliği organizasyon şeması

Yapı üretiminde planlama, tasarım, uygulama ve kullanımına kadar etkileyen faktörler aşağıdaki tabloda sıralanmıştır;

Tablo 12. Cumhuriyet döneminde yapı üretim ve sektörünü etkileyen faktör ve aktörler

Etkileyici Faktörler	Etkileyici Aktörler
Hızlı Kentleşme	Nüfus artışı
Seri Üretim	Müteahhitler
Depremler	Güncel istekler
Ekonomi durumu	İş veren
Politika	Yeni tecrübesiz mezun mimarlar
Siyasi durumlar ve ambargo	

Devrim sonrası Yıllık Kalkınma Planı, konut yatırımlarının üretken olmadığı varsayımı ile sanayi yatırımlarına öncelik vermiş, konut sorununu kentleşme ve yerleşme sorunları ile birlikte ele almış, üçüncü on Yıllık Kalkınma Planında konut sorunu ekonomik kalkınma ile ilişkilendirilerek istihdam sorunları ile birlikte ele alınmıştır. Düşük gelir gruplarının ihtiyaçlarını karşılamak üzere sosyal konutların toplu üretimi ana prensiplerini koymuştur.

1980 yıllından sonra hızlı büyüyen kentlerin gelişme alanlarında kentsel arsa geliştirmesine vermekte, konut üretiminde toplu üretimi sağlayacak teknolojilerin kullanılmasını ve sosyal konut standartlarının geliştirilmesini öngörmektedir (Bani Masoud, 2015).Konut sektörü ekonomiyi canlandırıcı ve istihdam yaratıcı niteliği nedeniyle önem kazanmaktadır.

Görüldüğü üzere, mimari yaklaşımı etkileyen birçok unsur olmakla birlikte mimari yaklaşımın da etkilediği alanlar olmaktadır. Dolaylı da olsa toplumu etkilemesi, kültür ve gelenekler ile yakından ilişkisi olduğunu göstermektedir. Buna göre, denilebilir ki İran'daki yapı sektörü de kültürel ve toplumsal unsurlar ile şekillenmiştir. İnsanların yaşadığı mekânların kendi ihtiyaçlarına en etkin şekilde cevap verebilmesi, aranılan en temel özellik olarak göze çarpmaktadır ki İran gibi, toplumsal açıdan gerek dışa kapalı gerekse gelenekler dolayısıyla mahremiyete önem veren bir kültürün geleneksel mimari anlayışından kopması kolay değildir. Yapı üretimi her ne kadar teknoloji ile bütünleşse de çeşitli sorunlar ile karşı karşıyadır ve bu sorunların radikal bir şekilde çözülmesi, toplum dinamiklerine aykırı bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışıldığı takdirde başarıya ulaşamamaktadır.

SONUÇ

Mimarlık alanı, bir ulusun yaşam standartlarının şekillendirilmesinde de kazanılmaya çalışılan yeni bir kimlik arayışında da önemli bir araç olarak değerlendirilebilir ve örneklerden de görüleceği üzere doğrudan veya dolaylı birçok etki alanına sahiptir. Kültürel anlayış kapsamında değişim ve yeniliğin en önemli dışavurumu olarak nitelendirilebilmesiyle, bir devletin ve toplumunun kendisini ifade etmesinin yollarından biri olarak mimarlık, toplumların tarihini temsil etmektedir ve gerek maddi gerekse manevi olarak birçok boyutu bulunmaktadır.

İran'da 1920'lerden itibaren hükümetlerin toplumsal yaşamda modernleşme çabaları kendisini göstermiştir ve mimarlık alanı da bu konudaki en etkin araçlardan biri olarak değerlendirilmiştir. Bir yandan Batı'dan etkilenip modernleşme uygulamalarına girişme çabaları mevcut iken diğer yandan toplumun inanç ve değerleri noktasında çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Çancı'ya (2008) göre mimarlar, İran özelinde kendilerini yalnızca yapı üreten meslek sahipleri olarak değil, aynı zamanda kültürel bir gelişmenin öncüsü olarak ifade etmişlerdir. Gerçekten de mimarların yapı üreterek ortaya sadece maddi birer unsur çıkardığını söylemek, mimarlık alanının etkileşim içine girdiği unsurların gözardı edilmesi anlamına gelmektedir. İran gibi gelenek ve tarihine bağlı bir ülkede mimarlık açısından iklim, teknolojik unsurlar, mimarlık eğitimleri gibi birçok maddi unsur yapı üretiminin gelişimine etki etse de kültür, tarih, inanç gibi birçok unsur da aynı şekilde etki derecesine sahiptir. Bunun bir sorun oluşturup oluşturmadığı konusunda çeşitli görüşler ortaya atılabilir ancak İran mimarisinin temel özellikleri göz önüne alındığında da israftan kaçınma ve ihtiyaca cevap verme gibi temel niteliklerin, bu alanın manevi unsurlardan bağımsız olarak şekillenemeyeceğini göstermektedir.

Mimari yaklaşımı etkileyen birçok unsur olmakla birlikte mimari yaklaşımın da etkilediği alanlar olmaktadır. Dolaylı da olsa toplumu etkilemesi, kültür ve gelenekler ile yakından ilişkisi olduğunu göstermektedir. Buna göre, denilebilir ki İran'daki yapı sektörü de kültürel ve toplumsal unsurlar ile şekillenmiştir. İnsanların yaşadığı mekânların kendi ihtiyaçlarına en etkin şekilde cevap verebilmesi, aranılan en temel özellik olarak göze çarpmaktadır ki İran gibi, toplumsal açıdan gerek dışa kapalı gerekse gelenekler dolayısıyla mahremiyete önem veren bir kültürün geleneksel mimari anlayışından kopması kolay değildir.

KAYNAKÇA

Altan, İ. (1993). Mimarlıkta Mekân Kavramı. 75-88. İstanbul Üniversitesi Psikoloji Çalışmaları Dergisi.11119(1); 75-88.

Begel, E. E. (1996). "Kentlerin Doğuşu", Cogito, Kent ve Kültürü, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, Sayı 8, ss.7-16.

Chodak, S. (1973). Societal Development: Five Approaches with Conclusions from Comparative Analysis. Oxford: Oxford University Press.

Choueiri, Y. M. (2005). A Companion to The History of The Middle East. Blackwell Publishing, Oxford, 313-334.

Çancı, H. (2008). Değişmeyen Boyutları Bağlamında Milliyetçiliğe Teorik ve Kavramsal Bir Bakış. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13(2): 105-116.

Daneshpour, A. (2011, April). Concept of privacy in housing design based on Islamic teachings. In Proceedings of the First Iranian Students Scientific Conference, Malaysia.

Daniel, V. (2015). Nikolai Markov Architecture, Architecture of Changing Times in İran. Did Publications, Tehran.

Der-Grigorian, T. (1998). Construction of history: Mohammad-Reza Shah revivalism, nationalism, and monumental architecture of Tehran, 1951-1979 (Doctoral dissertation, Massachusetts Institute of Technology).

Diba, D. (2012). Contemporary architecture of Iran. Architectural Design, 82(3), 70-79.

Foran, J. (1989). The concept of dependent development as a key to the political economy of Qajar Iran (1800–1925). Iranian studies, 22(2-3), 5-56.

Forouzmand, S. (2013). A survey on changing socio-spatial patterns in contemporary housing of Iran (Master's thesis, Eastern Mediterranean University (EMU)-Doğu Akdeniz Üniversitesi (DAÜ).

Ghamari, D. (2001). Nationalism evolution in Iran. Islamic Revolution Document center, Tehran.

Ghobadiyan, V. (2018). Abniye Sonati İran, 10.Baski, Tahran Üniversitesi Yayın Evi, Tahran, İran.

Gleave, R. (Ed.). (2004). Religion and society in Qajar Iran. Routledge.

Hasol, D. (2017). 20. Yüzyıl Türkiye Mimarlığı. Yem Yayınları, İstanbul.

Hedayat, H. (2017). The Development of the Modern Iranian Nation-State: From Qajar Origins to Early Pahlavi Modernization. Master Thesis of Arts in Political Science, The Faculty of The Virginia Polytechnic Institute and State, Blacksburg, Virginia.

Keddie, N. R. ve Yann, R. (2006). Modern Iran: Roots and Results of Revolution: Updated Edition. Yale university press.

Khaleghimoghaddam, N. (2019). Türkiye ve İran Çağdaş Mimarisi Dönüşümünde Ulusalcı Hareketlerin Etkisi. İnsan ve İnsan, 6(22), 809-830.

Kiani, M. (2002). The Architecture in the First Period of Pahlavi Dynasty. Tehran/Iran: The Institute for the Studies on Iran History.

Lang, J.T. (1987). Creating Architectural Theory: The Role of the Behavioral Sciences in Environmental Design. New York: Van Nostrand Reinhold Co.

Lashkari, A., Sarikhani, M., & Sharifinia, A. (2019). Study and Investigation of Monumental Buildings from Qajar and Early Pahlavi Periods in Darreh Shahr County; Case Studies: Qal'eh-i Pour Ashraf, Qal'eh-i Mir Gholam Hashemi, and Qal'eh-i Jahangir Abad. Archaeology Journal, 3(1), 119-128.

Mohtadi, H. (1990). Rural inequality and rural-push versus urban-pull migration: The case of Iran, 1956–1976. World development, 18(6), 837-844.

Pirnia, K. (2016). İran Mimarisi, 6.baskı, Gholam Hosein Memarian, Tehran, İran.

Rouyandozagh, Y. D. (2020). Modernizm ve İran Konutlarının Dönüşümü. İran Çalışmaları Dergisi, 4(2), 283-314.

Sedighi, M. (2018). Megastructure Reloaded: A New Technocratic Approach to Housing Development in Ekbatan, Tehran. ARENA Journal of Architectural Research, 3(1).

Shahamat, H. (2014). Formal Sustainability in Traditional Architecture of Iran According To Five Principles of Traditional Architecture of Iran, Journal of Applied Environmental and Biological Science

Soltanzadeh, H. (2005). From house to apartment. Architecture and Culture Quarterly, 7(23): 142–154.

Şekil Listesi

Şekil 1: URL 1; https://fa.wikipedia.org/wiki

Şekil 2: Bani Masoud, A. (2015). Memari Moaser İran (İranın Çağdaş Mimarisi), 6. Baskı, Naşr Honar O Memari Gharn Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 3: Bani Masoud, A. (2015). Memari Moaser İran (İranın Çağdaş Mimarisi), 6. Baskı, Naşr Honar O Memari Gharn Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 4: Bani Masoud, A. (2015). Memari Moaser İran (İranın Çağdaş Mimarisi), 6. Baskı, Naşr Honar O Memari Gharn Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 5: Ghobadiyan, V. (2018). Abniye Sonati İran, 10.Baski, Tahran Üniversitesi Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 6: URL 2; https://fa.wikipedia.org/wiki

Şekil 7: Pirnia, K. (2016). İran Mimarisi, 6.baskı, Gholam Hosein Memarian, Tehran, İran.

Şekil 8: Pirnia, K. (2016). İran Mimarisi, 6.baskı, Gholam Hosein Memarian, Tehran, İran.

Şekil 9: URL 3; http://malekmuseum.org/

Şekil 10: URL 4; http://www.musalla.ir/

Şekil 11: Bani Masoud, A. (2015). Memari Moaser İran (İranın Çağdaş Mimarisi), 6. Baskı, Naşr Honar O Memari Gharn Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 12: Bani Masoud, A. (2015). Memari Moaser İran (İranın Çağdaş Mimarisi), 6. Baskı, Naşr Honar O Memari Gharn Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 13: URL 5; https://razheh.com/buildings

Şekil 14: Ghobadiyan, V. (2018). Abniye Sonati İran, 10.Baski, Tahran Üniversitesi Yayın Evi, Tahran, İran.

Şekil 15: URL 6; http://www.ikiu.ac.ir/

ALAN ÇALIŞMASININ TARİHİ ÇEVRE KORUMA BİLİNCİNİN GELİŞTİRİLMESİNE ETKİSİ: MİMARLIK LİSANS ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

SELİN AKDEĞİRMEN ERCAN, ESİN BÖLÜKBAŞ DAYI, A. ESİN KULELİ, AYŞE SAĞSÖZ

Arş. Gör. Selin AKDEĞİRMEN ERCAN, Öğr. Gör. Dr. Esin BÖLÜKBAŞ DAYI, Doç. Dr. A. Esin KULELİ, Prof. Dr. Ayşe SAĞSÖZ

Mimarlık Bölümü, Antalya Bilim Üniversitesi

ÖZET

Kültür varlıkları insanlığın geçmişi, bugünü ve geleceği arasındaki bağlantıyı kurarlar. Somut taşınmaz kültür varlığı içinde değerlendirilen mimari miras, insanın doğayla kurduğu ilişkiyi, yapıldığı dönemin sosyoekonomik yapısını, teknolojisini günümüze ve geleceğe aktaran, pek çok değeri barındıran ve belge niteliğinde olan korunması gerekli değerlerdir. Pek çok farklı disiplinin bir araya geldiği kültür varlıklarının korunması konusunda mimarlara düşen sorumluluklar oldukça fazladır. Kaybedildiklerinde ya da çok büyük zararlar aldıklarında geri dönüşü olmayan kültürel mirasımızın değerlerinin anlaşılarak korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda eğitim birincil önem taşıyan konulardan biridir. Gerek ulusal ve gerekse uluslararası platformlarda tarihi çevre bilincinin artırılmasında eğitimin rolü önemle vurgulanmakta ve bu konu pek çok bildirgede de ortaya konmaya devam etmektedir. Ülkemizde de mimarlık lisans eğitiminde yer alan tarihi yapıların belgelenmesi ve korunması konusundaki derslerle mimarlık öğrencilerinin tarihi çevre bilinci geliştirilmeye, neyin neden korunduğu konusundaki farkındalıkları artırılmaya çalışılmaktadır. Eğitim yoluyla öğrencilerde kültürel bilinçlenmeyi artırarak, ülkemizin ve bulunduğu çevrenin kültür varlıklarının farkında olmaları ve duyarlılıklarının arttırılması amaçlanmakta, öğrencilerin bilinçlenmesiyle gelecekte bu varlıkların korunması çalışmalarına katkıda bulunulmaktadır.

Bu bağlamda verilen dersler kapsamında örgün eğitimde, öğrenci merkezli eğitim yaklaşımıyla yürütülen ve alan çalışması temeline dayanan, uygulama yoğunluklu eğitim yaklaşımı benimsenmiştir. Böylece öğrenciler alanda hem grup çalışmasını deneyimlerken, hem de çalıştıkları alan ve yapılar ile yakın çevrelerini duyularıyla algılayarak, anlayarak ve irdeleyerek belgeleme yapma olanağı bulmaktadırlar.

Ancak, 16 Mart 2020 itibariyle ülkemizde de görülen Covid-19 pandemisi ile tüm eğitim birimlerinde uzaktan eğitime geçilmesi nedeniyle diğer üniversiteler gibi Antalya Bilim Üniversitesi Mimarlık Bölümü'nde de uygulamalı olan derslerin bilgi paketlerinde öğrenim çıktılarının değiştirilmesi durumunda kalınmış ve alan çalışmaları pandemi koşullarından dolayı yapılamamıştır. Bu nedenle Mimarlık Bölümü'nde ARC 3602 Tarihi Yapıların Belgelenmesi ve Analizi dersi kapsamında üç farklı yaklaşım uygulanmıştır. Birinci uygulama, pandemi öncesi örgün eğitimle birlikte alan çalışmasının deneyimlenmesi; ikinci uygulama pandemi öncesi örgün eğitim ve alan çalışmasıyla başlayıp sonrasında uzaktan eğitime geçilmesi ve üçüncü uygulama da yine pandemi sürecinde dersin tamamen uzaktan eğitimle verilmesi şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda, birbirini takip eden üç yılda öğrenci gruplarına ders eğitimi farklı uygulamalarla verilmiştir. Eğitim sonunda her üç grupla anket çalışması yapılarak, bu gruplarda yer alan öğrencilerin kültür varlıklarını algılaması, koruma yaklaşımı ile üç eğitim uygulaması arasındaki ortak ve farklı yönler tespit edilmeye ve bu dersin alan çalışması ile yapılmasının öğrencilerin tarihi çevre bilincinin geliştirilmesine etkisi ortaya konmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda verilen eğitim ve yerinde alan çalışmasının öğrencilerde kültür varlıklarına olan ilginin değişiminde, mezuniyet sonrasında kültür varlıklarının korunması alanında ilerleme isteklerinde ve yüksek lisans eğitimlerinde bu alana yönelimlerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELER: Mimari mirasın belgelenmesi, tarihi çevre bilinci, mimarlık eğitimi, uzaktan eğitim

GİRİŞ

Mimar tanımı tarih boyunca evrilerek günümüze ulaşmıştır. Vitrivius'a göre mimar, değişik bilim dalları ve öğretilerin bilgisi ile donatılmış, kalemi güçlü, geometri ve tarih bilgisi olan, filozofları izleyen, müzikten anlayan, tıp ve hukuk bilgisine vakıf, yıldız bilim ve göklerin kuramı ile tanışık olmalıdır (Vitrivius, 1990). Bilinen bu ilk tanım sonrası mimarlık eğitimi toplumsal yaşamdaki değişime bağlı olarak yeni bilim dallarının öğretilmesi, mühendislik ile rekabet, sanayileşme öncesinde mimariyi yüceltme gibi akımların da etkisiyle çeşitli evrelerden geçmiş (Alioğlu, 2000), zamanla öğretim şekli bu koşullara göre değişimler yaşamış ve günümüzdeki halini almıştır.

19. yüzyılda Ecole des Beaux-Art, 20. yüzyılın erken döneminde Deutcher Werkbund ve sonrasında Bauhaus ile güncel durumların ve dünyada tartışılan eğitim anlayışının mimarlık alanında yansımaları görülmektedir. Bauhaus'un mimarlık eğitimine getirdiği pedagojik reformda "yaparak öğrenme", kuramsal keşiflerin (Yorgancıoğlu, 2019) ve günümüz mimarlık eğitiminin de temellerini oluşturmuştur.

Aktif öğrenme olarak adlandırılan eğitim türünde, öğrencilerin dinleyici olmaktan daha fazlasını yaptıkları, bilgi aktarmadan çok becerilerinin geliştirilmesini amaçlayan, öğrencilerin faaliyette bulunduğu bir süreç bulunmaktadır. Bonwell ve Eison (1991) aktif öğrenmeyi 'öğrencileri bir şeyler yapmaya ve ne yaptıkları hakkında düşünmeye dahil eden' her şey olarak tanımlamaktadır. Bu yöntemde öğrencileri dahil etmek üzere "deneyimsel öğrenme, karşılaştırmalı çalışma, konuşma etkinlikleri, saha çalışmaları, vaka çalışması yöntemleri" gibi pek çok teknik uygulanabilmektedir (Keyser, 2000). Öğrenciler sınıfta oturarak ve hocalarını dinleyerek, verilen ödevleri ezberleyerek öğrenemezler. Öğrendikleri hakkında konuşmalı, yazmalı, geçmiş deneyimlerle ilişkilendirmeli ve günlük yaşamlarında uygulamalıdırlar. Öğrendiklerini kendilerinin bir parçası haline getirmelidirler (Chikering ve Gamson, 1987). Bu anlamda mimarlık eğitimi de aktif öğrenmenin ve öğrencinin merkezde olduğu usta-çırak ilişkisi ve kuram-uygulama bütünselliğinin yer aldığı, yıllar içinde gelişerek değişen bir eğitim sistemine sahip olmuştur.

Mimarlık eğitimindeki deneyimlemeye dayalı bu sistemin, günümüzde lisans eğitimi görmekte olan ve Z kuşağı[4] olarak da adlandırılan yeni nesil için öngörülen öğrenme stillerine de uyum sağlayabilmekte olduğu görülür. Erden (2017, 255), bu kuşağın öğrenme stillerine göre birtakım öngörülerde bulunarak; yüksek özgüvenleri sebebiyle başkalarının görüşlerini dinlemekten ziyade yaparak öğrenmeyi tercih ettikleri (aktivist), basılı kaynaklar okuma ve bilgiyi denetlemek yerine görsel, etkileşimsel ve kinestetik öğrenme (aktif katılım ve uygulayarak öğrenme) stillerine ağırlık verdiklerine vurgu yapmaktadır. Mimarlık eğitiminin, genel yapısı itibariyle genel olarak uygulama ağırlıklı olması nedeniyle adayların duyularıyla algılayarak, anlayarak ve irdeleyerek öğrenmesi temel hedeftir.

2019 Aralık ayında Çin'de ilk tespit edilen ve Covid-19 olarak bilinen yeni tip corona virüsün, hızlı bir şekilde dünyaya yayılması sonucunda Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilmiştir (Dünya Sağlık Örgütü, 2020). Sosyal yaşamdan eğitime, üretimden sağlık sistemine kadar hayatın tüm alanlarını etkileyen pandemi ile, 16 Mart itibariyle acil uzaktan eğitime[5] geçilmesi kararı alınmıştır. Mimarlık eğitiminde teorik ve uygulamalı derslerin tamamında uzaktan eğitim uygulaması, duyularıyla algılayarak, anlayarak ve irdeleyerek öğrenme üzerine odaklanmış ve yüz yüze eğitime göre kurgulanmış olan ders bilgi paketlerinde de değişime gidilmesini zorunlu kılmıştır. Pandeminin devam etmesi nedeniyle önceden kurgulanmış olan alan çalışmalarının ve yerinde uygulamaların içinde bulunduğu ders kapsamının revize edilmesi, farklı eğitim uygulamalarının deneyimlenmesi sonucunu doğurmuştur.

Çalışmada Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde üçüncü sınıfın ikinci döneminde verilmekte olan ARC 3602 Tarihi Yapıların Belgelenmesi ve Analizi dersinde, üç farklı eğitim uygulamasının ortak ve farklı yönleri tespit edilmiştir. Böylece alan çalışması ağırlıklı olan bu dersin içeriğine uygun olarak alanda yapılmasının öğrencilerin tarihi çevre bilincinin geliştirilmesine ve yüksek lisans eğitimlerinde kültür varlıklarının korunması alanına yönelimlerindeki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

MİMARLIK EĞİTİMİNDE KÜLTÜREL MİRASIN BELGELENMESİ VE KORUNMASI DERSLERİNİN YERİ

Tarihi çevreler, geçmişte yaşamış olan uygarlıkların sosyal, ekonomik ve kültürel yapılarını, yaşam biçimlerini ve felsefelerini, estetik duyarlılıklarını, folklorik değerleri ile ilgili pek çok ayrıntısını barındıran alanlardır. Bu çevrelerin korunması ve yaşatılması, bugünü anlamamıza, kendimizi ve içinde yaşadığımız toplumu tanımamıza

[4] Özellikle 2000 sonrası doğan nesil olarak adlandırılan Z kuşağı için Oblinger ve Oblinger 1995 sonrası nesil olarak tanımlar (Erden, 2017).

[5] Pandemi döneminde yürütülen uzaktan eğitim, bir kriz anında yüz yüze eğitimin geçici olarak teknoloji ortamına aktarılmasıdır ve **acil uzaktan öğretim**, **acil durum uzaktan öğretim** olarak isimlendirilir (Akkoyunlu, Bardakçı, 2020).

ve tanımlamamıza yardımcı olacaktır. Toplumsal bir olgu olarak ele alındığında koruma, halkın her kesimini doğrudan ilgilendiren ve dolayısıyla doğru bir eğitim ve bilinçlendirme yoluyla topluma mal edilmesi gereken kavramlardır (Önal ve Numan, 2000, 50). Tarihi değerler açısından son derece zengin olan ülkemizde, gerek örgün eğitimle ilköğretimden yüksek öğrenime dek çeşitli düzeylerdeki öğrencilerin, gerekse yaygın eğitimle her yaştaki kişilerin çevre bilinç ve duyarlılığına sahip olmalarının sağlanması gerekmektedir (Akyüz Levi, 2000).

Mimari, insanın çevre ile ilişkisini düzenleyen ve destekleyen tasarımcının ürünüdür. Bundan dolayı tasarımcı ya da mimarın öncelikle bulunduğu çevrenin ve insanın farkında olması, geçmişten gelen süreci, oluşumu, gelişimi anlamış olması gerekir. Bu durum mimarlığı çok disiplinli, çok boyutlu ve çok araçlı içeriği sürdürmek durumunda bırakmakta ve bu gerçeklik eğitimde bu konulara ilişkin kapsamın yeniden değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır (Alioğlu, 2000).

Kültürel mirasın korunması eylemi için de en etkin meslek kollarından biri mimarlıktır (Aksulu, Hersek ve Urak, 2000). Sahip olduğu kültür varlıkları açısından çok zengin olan ülkemizde tarihi çevrenin korunması, zaman içinde çeşitli nedenlerle yıpranan mimari eserlere doğru müdahalelerin yapılarak geleceğe aktarılması çalışmalarında mimarlara büyük ölçüde görevler düşmektedir. Ülkemizde mimarlık lisans programlarından mezun olan kişiler tarihi yapılara yönelik çalışabilmektedir. Yeni yapı uygulamalarının, tarihi çevrelerde bulunması ya da temas edecek olmasından dolayı mimarların öğrenimleri sürecinden başlayarak bilgilendirilmelerinde ve koruma bilinci gelişmiş, duyarlı mimarların yetiştirilmesi konusunda mimarlık eğitimi veren kurumlara büyük görev düşmektedir (Kahya, 2000). Mimarlık okulları mimar adaylarına yüksek düzeyde koruma bilinci vermek ve onları uzmanlık öğrenimi görmeden önce bile, tarihi çevrelerde sorumluluk üstlenebilecek bilgilerle donatmak zorundadırlar (Mimarlık Eğitiminde Koruma, 2000). Bundan dolayı merkezinde stüdyo dersleri bulunan günümüz mimarlık eğitiminde öğrencilerin, müfredatlarda az da olsa yer bulan restorasyon grubu derslerini almaları büyük önem taşımaktadır.

Dünyada UNESCO, ICOMOS, UIA, EAAE ve ENHSA gibi kurumlar ve farklı platformlar tarafından kültürel mirasın korunmasında eğitimin önemi üzerine yayınlar yapılmıştır. 1960-1985 yılları arasındaki belgelerde teknik elemanların, yöneticilerin ve halkın eğitimine yer verilmiş, 1976 yılında Nairobi'de gerçekleşen ve teması "Tarihsel Alanların Korunması ve Günümüzdeki Rolü" olan 19. UNESCO Genel Kurulu toplantısında bildirinin 5. Bölümünün başlığı "Araştırma, Eğitim ve Bilgi" olmuştur (Asatekin, 2004; Ahunbay, 2005). ICOMOS'un (Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi) Ağustos 1993 yılındaki 10. Genel Kurulu'nda koruma eğitimi ele alınmış, tavsiye kararı olarak "Koruma Eğitimi Tüzüğü" yayınlanmıştır. Bu tüzüğün amacı, kültürel mirasın korunması konusundaki eğitim ve öğretimle ilgili ölçütlerin ve temel kuralların belirlenmesine yardımcı olmaktır. Koruma eğitiminin okullarda başlaması ve üniversitelerde ve ötesinde devam etmesinin gerektiği, kültürel farkındalığın artırılmasına ve mirasların okuma ve anlama becerisinin geliştirilmesinin ve uzmanlık için kültürel hazırlığın sağlanmasının önemine değinilmektedir (ICOMOS, 1993). 4. maddede koruma uzmanından bahsedilirken, 6. maddede doğrudan ve dolaylı olarak mirasa müdahale eden herkese koruma konusunda; ana temayı, izlenecek yolları ve temel bilgileri vermek gerekliliği vurgulanmıştır (Aksulu, Hersek ve Urak, 2000).

2007 yılında Cenova'da EAAE (European Association for Architectural Education) ve ENHSA (European Network of Heads' of Schools of Architecture) tarafından düzenlenen ve Avrupa Mimarlık Okullarını bir araya getiren atölye çalışmasında; mimari mirasın korunması/restorasyonu alanında öğretimin içeriği ve pedagojisi ile ilgili benzerlikleri ve farklılıkları araştırmak, farklı okulların müfredatlarında koruma/restorasyon öğretiminin nasıl yer aldığını incelemek, fikir alışverişinde bulunmak ve bir mimar için koruma/restorasyon öğretiminin rolünü tartışmak için bir araya gelinmiştir (Musso ve Marco, 2008).

İlki 2014 yılında yayınlanan, 2017 yılında güncellenen UNESCO ve UIA[6] tarafından yayınlanan "Mimarlık Eğitimi Bildirgesi", mimarlık mesleğinin hızla değişen dünyadaki önemine ve mimarlık eğitiminin de bu konudaki yerine değinerek, mimarlık eğitiminde başarıların paylaşılabileceği küresel bir ağ oluşturmak amacıyla oluşturulmuştur. Bu bildirgede genel değerlendirmeler içinde mimari miras eğitiminin gereklerine de dikkat çekilerek; sosyal bağlamı, yerin ruhunu anlamanın önemi, kültürel çeşitlilik ve tüm insanlığın ortak mirası kavramlarına yer verilerek gelecek nesillere aktarımın önemine değinilmiştir. Mimari eğitimin amacı bölümünde 3.12. maddede "İnsani, sosyal, kültürel, kentsel, mimari ve çevresel değerler ile mimari mirasa karşı sorumluluk bilinci.", 4.2. Bilgi kısmındaki 4.2.1. maddede yer alan 'Kültürel ve Sanatsal Çalışmalar' başlığında öğrencilerin kazanımları "yerel ve dünya mimarisinde tarihi ve kültürel emsaller bilgisi ile hareket edebilme" ve "yapılı çevredeki miras konularının anlaşılması" şeklinde yer almaktadır (UNESCO/UIA, 2017).

20. yüzyılda 'koruma'nın yasal çerçevesinin ve örgütlenmesinin önemli ölçüde biçimlenmesiyle birlikte, korunması gerekli kültür varlıklarıyla dengeli bir beraberlik kurma sorumluluğu yüklenmiştir. Bu süreç zamanla

[6] Uluslararası Mimarlar Birliği

eğitime de yansımıştır (Alioğlu, 2000, 64). Ülkemizde Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'nde 1930-52 yılları arasında Prof. Dr. Sedad Hakkı Eldem tarafından "Milli Mimari Semineri"[7] adı altındaki çalışmalar geleneksel konut mimarimizin birkaç çağdaş yorumu dışında, çoğunlukla bir rölöve ve belge birikimi oluşturmuştur (MSÜ Mimarlık Fakültesi Rest. Anabilim Dalı, 2000). Mimarlık lisans programında önceleri mimarlık tarihi ile birlikte daha çok analitik rölöve çalışmaları şeklinde koruma eğitimi de verilmeye başlanmıştır. Konunun bir uzmanlık alanı olduğu bilinci lisansüstü programlarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Alioğlu, 2000). Türkiye'de ilk restorasyon programı ODTÜ Mimarlık Fakültesi'nde kurulmuştur (MSÜ Mimarlık Fakültesi Rest. Anabilim Dalı, 2000). Daha sonra İTÜ, ODTÜ gibi okullarda anıtların tanımlanması ve belgelenmesi ile sınırlı olan rölöve dersleri lisans eğitiminde seçmeli ders olarak verilmeye başlanmıştır (Kahya, 2000).

1982 yılında YÖK'ün kurulmasıyla birlikte Mimarlık Eğitimi Ortak Programı kapsamında (Aksulu, Hersek ve Urak, 2000) yüksek lisans veren bölümler anabilim dalları olmuş, her anabilim dalının (Bina, Mimarlık Tarihi, Yapı, Restorasyon) konuları, programları yeniden tartışılmış ve oluşturulmuştur (Özgönül, 2000). Mimarlık tarihi ve restorasyon konuları birbirlerinden ayrılmış (Alioğlu, 2000), koruma alanında dünyadaki gelişmelere de paralel olarak genişlemiş ve restorasyon alanındaki dersler lisans eğitiminde zorunlu dersler olmaya başlamıştır (Kahya, 2000).

Mimarlık Okulları Bölüm Başkanları İletişim Grubu'nun (MOBBİG) IX. toplantısında alınan kararlar doğrultusunda mimarlık okullarında lisans düzeyinde tarihi çevre bilinci vermeye yönelik genel yaklaşımların belirlenmesi adına bir toplantı yapılması öngörülmüş, Türkiye ve Kuzey Kıbrıs'ta bulunan 15 bölümün katkısıyla 2000 yılında bir seminer düzenlenmiştir. Toplantıda mimarlık okullarının öğrenciye tarihi çevre bilinci kazandırırken izledikleri yöntemler, programlarının gelişme süreçleri ve içerdikleri dersler bağlamında tanıtılmış ve irdelenmiştir (Mimarlık Eğitiminde Koruma, 2000).

MİAK (Mimarlık Eğitimi Akreditasyon Derneği)[8] tarafından mimarlık eğitiminde kaliteyi artırmak ve mesleğinin eğitim aracılığıyla gelişmesini sağlanması adına akreditasyon çalışmaları yapılmaktadır. Belirlenen bu akreditasyon koşullarının 2. bölümü olan 'Programın Eğitim ve Öğrenim Özellikleri'nde, programın eğitim müfredatında yer alan dersler ile öğrencinin kazanması gereken bilgi ve beceri alanları beş temel başlıkta toplanmıştır. "Mimarlık-Tarih/Kuram, Kültür-Sanat" başlığında "Mimarlık eğitimi, küresel ve yerel ölçekte mimarlık örneklerine, sanat kuram ve pratiklerine ilişkin bilgiyi, doğal, tarihsel ve kültürel ilişkiler bağlamında kavrama becerisi ile; kültürel mirası çevresel duyarlılık ve etik sorumlulukla koruma bilinci kazandırmayı; peyzaj ve kentsel tasarım alanlarında toplumsal, kültürel, sanatsal oluşumlara ilişkin kuram ve gelenekleri anlamayı amaçlamalıdır." denilmektedir. Madde içinde açıklanan öğrenim özelliklerinde "Yerel Mimarlık / Kültürel Çeşitlilik: İçinde bulunulan coğrafyaya ait mimarlık oluşumlarını ve örneklerini tarihsel ve kültürel ilişkiler bağlamında anlama. Değişik kültürleri tanımlayan değer yargılarının, davranış kalıplarının, sosyal ve mekânsal örüntülerinin farklılığını anlama.", "Kültürel Miras ve Koruma: Kültürel miras, koruma bilinci, çevresel duyarlılık ve etik sorumluluk konularını, koruma kuramlarını ve yöntemlerini anlama." şeklinde yer almaktadır (MİAK, 2014).

Avrupa Birliği Müktesebatı uyarınca mimarlık eğitimine ilişkin belirlenmiş ve direktif haline gelmiş olan ve mimarlık eğitiminde öğrencilere kazandırılması gereken bilgi ve becerilerin içinde "Mimari mirasın korunması ve değerlendirilmesiyle ilgili ilkeleri kavramış olma" da yer almaktadır. Buna paralel olarak ulusal boyutta bakıldığında "MOBBİG" Mimarlık Okulları Bölüm Başkanları İletişim Grubu'nun ilgili komisyonunun uzun ve yoğun araştırma ile tartışmalar sonucu ülkemiz mimarlık okulları için ortaya koyduğu MOBBİG Çekirdek Öğretim Planında Mezunların Kazanması Beklenen Bilgi ve Beceriler içinde "Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon" da yer almaktadır (Görgülü, 2015).

Ülkemizde, üniversitelerin yaklaşımlarına göre değişiklik gösterse de, mimarlık bölümlerinde korumaya dair dersler genel olarak iki ders halinde verilmektedir. Bir koruma projesi, rölöve, restitüsyon ve restorasyon projesi aşamalarından oluşmaktadır. Mimarlık eğitiminde rölöve ve korumaya dair derslerde ilk aşama korunacak değerlerin tanımı, kültür ve kimlik kavramları, korumanın gelişmenin karşıtı olmadığı, neyin neden korunduğu bilincinin yerleşmesi yönünde olmalıdır (Özgönül, 2000). Derslerin amacı, öğrencinin tarihi çevreye karşı duyarlılığını artırmak, tarihi çevreyi sevmesi, benimsemesi, özümsemesini sağlamak, kültürel mirasımıza sahip çıkmak konusundaki sorumluluğunun bilincine vardırmak ve tarihi çevrenin gerçek değerini kavratmaktır (Büyükmıhçı ve Kozlu, 2000). Aynı zamanda doğru bir belgeleme ve tespit çalışması doğru bir restorasyon projesi

[7] Daha sonra "Mimari Rölöve" adını almıştır (MSÜ Mimarlık Fakültesi Rest. Anabilim Dalı, 2000).

[8] 2006-2019 yılları arasında "Mimarlık Akreditasyon Kurulu" adı ile TMMOB Mimarlar Odası ile işbirliği içinde faaliyetler yürütülürken, 2019 yılı itibariyle dernek çatısı altında bağımsız yapısına kavuşmuştur (MİAK internet sayfası)

hazırlamanın temelini oluşturduğu için, rölöve aşaması büyük önem taşımakta ve devamındaki dersler için temel oluşturmaktadır.

Can (2000), korunması gerekli değerlerinin nicelik ve nitelik açısından Türkiye ile benzer olan İtalya gibi köklü mimarlık eğitimi geleneği olan ülkelerde, beş yıllık yönelmeli mimarlık eğitimi ile sorunun çözümlendiğini ifade etmektedir. Değişik okullarda farklılık gösteren bu eğitim sisteminde tüm dallarda koruma ile ilgili zorunlu temel dersler yer almaktadır. İspanya'da da benzer şekilde koruma dersi (2 teorik+4 uygulama) yerinde/uygulamalı yapılmaktadır. Öğrencilerin öğrenilen bilgilerin (rölöve, bilgisayar çizimleri) uygulamasını yaptıklarında algılamalarının artacağı belirtilmektedir (Musso ve Marco, 2008).

Ord. Prof. Dr. W. Frodl'a göre, "Mimarlık öğrencilerini konuya sokabilmek için en iyi yol, öğrencilerin, uygulama çalışmalarıyla, kendi güçlerini somut örnekler üzerinde denemelerini sağlamaktır. Bir anıtın teknik ve mimari özelliklerinin keşfedilmesi, tarih ile karşılaşmanın uyandırdığı araştırma heyecanını, tarihsel bir yapının yaşanması, toplanan bilgilere dayanarak restorasyonunun teknik ve biçimsel sorunlarına çözüm getiren düşüncelerin üretilmesi ve nihayet, bir yapıya sanat değeri kazandırmış, onu yeniden kullanılır ve yaşar hale getirmiş olmaktan dolayı duyulan sevinç- bütün bunlar, bu tür bir çalışmanın başlıca aşamalarıdır ve tabii ki, sürekli olarak denetlenme zorundadır." diyerek mimarlık lisans eğitimindeki koruma derslerinin amacı ile ilgili konunun sadece ülkemiz öğrencilerine özgü değil, evrensel bir yanının olduğu ve diğer ülkelerde de bu tür alanlarla ilk defa karşılaşan öğrencilere kazandırılması gerekenler üzerinde durmuştur (Büyükdığan, 2000). Öğrenciler kendileri bir proje yaptıkları takdirde teorik-uygulama çakıştırmasını yaparak verilen bilgileri kavrayıp anlamaktadırlar. Alan çalışmasıyla hem bilgilerini yerinde deneyimlemekte, hem de içinde bulundukları tarihi çevreleri duyularıyla algılamakta ve içselleştirmektedirler. Öğrencilerin içinde ya da etrafında bulundukları kentle, tarihi alanlarla kurdukları bu ilişki aynı zamanda tek taraflı da değildir. Mimarlık öğrencilerinin tarihi yapı, sokak ve doku için yapacakları belgeleme çalışması, tarihi çevrenin korunması konusunda önemli bir potansiyeli de bünyesinde barındırırken (Karagülle, 2017), alanda yaşayan yerel halkın korumaya bakış açısında da değişiklikler yaratabilmektedir.

ARAŞTIRMA

Çalışmanın Amacı ve Yöntemi

Mimarlık lisans eğitiminde verilen tarihi yapılara ve çevrelere dair derslerde öğrencilerin teori-uygulama çakıştırması olanağı bulamamaları veya öngörülen programın bir proje yapılmadan bitirilmesi, konunun öğrenciler tarafından yeterli ölçüde hazmedilmesinde/kavranmasında sıkıntı yaratmaktadır (Aksulu, Hersek ve Urak, 2000). Bundan dolayı öğrenciler, teorik bilgileri yerinde deneyimledikleri alan çalışmaları ile pekiştirmeleri, hem çalıştıkları tarihi çevreleri duyularıyla algılayarak, anlayarak ve irdeleyerek belgelemelerini, hem de çevrelerindeki kültür varlıklarına karşı farkındalıklarının artmasını sağlamaktadır. Bu doğrultuda Antalya Bilim Üniversitesi Mimarlık Bölümünde üçüncü sınıfın bahar döneminde ARC 3602 Tarihi Yapıların Belgelenmesi ve Analizi dersi kapsamında öğrencilerle Antalya'da farklı tarihi çevrelerde alan çalışması yapılmaktadır. Dersin devamı niteliğindeki, dördüncü sınıf güz döneminde yer alan ARC 4601 Koruma ve Restorasyon Projesi dersinde de öğrenciler bir önceki derste rölöve ve analitik rölövelerini hazırladıkları tarihi yapılar üzerinde restitüsyon ve restorasyon projesi çalışmalarına devam etmektedir.

2019 Aralık ayında ortaya çıkan ve dünyada hızla yayılan Covid-19 pandemisi nedeniyle 2019-2020 Bahar Dönemi Mart ayı ortalarından itibaren acil uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte ders bilgi paketlerinde değişime gidilmiş, tüm dersler çevrimiçi olarak işlenmek zorunda kalınmıştır. Bu durum birbirini takip eden yıllarda ders sürecinde aşağıda tariflenen üç farklı öğretim modelinin uygulanmasına sebep olmuştur.

Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde Tarihi Yapıların Belgelenmesi Derslerinde Uygulanan Farklı Eğitim Modelleri

Antalya Bilim Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'nde korumaya dair dersler üçüncü sınıf bahar döneminde başlamaktadır. ARC 3602 Tarihi Yapıların Belgelenmesi ve Analizi dersinde öğrencilerle alan çalışması sırasında, önceden belirlenen tarihi yapılara dair rölöve ve analiz çalışmaları yapılmaktadır. Antalya merkezinde yer alan koruma altındaki Kaleiçi, Haşim İşcan ve Balbey Mahalleleri dışında son dönemlerde saha çalışması, kırsal mimari mirasın yoğun olarak bulunduğu Antalya'nın Akseki İlçesi'nde yoğunlaşarak devam ettirilmiştir. Öğrenciler dersin yürütücüleriyle birlikte sahada belirlenen tarihi yapılara dair belgeleme ve ölçü alma çalışmasını yaptıktan sonra, stüdyo ortamında gruplar halinde, kritikler alarak çalıştıkları yapılara ait rölöveleri hazırlamaktadırlar.

2018-2019, 2019-2020 ve 2020-2021 eğitim-öğretim yıllarında Tarihi Yapıların Belgelenmesi derslerinde uygulanan farklı eğitim modelleri aşağıda tariflenen şekilde uygulanmıştır:

2018-2019 Eğitim-Öğretim Yılı'nda dersi örgün eğitimle alan öğrenciler, yürütücüleriyle birlikte Akseki İlçesi Belenalan kırsal mahallesinde rölöve çalışmalarını tamamlamıştır. Sonrasında stüdyo ortamında yapılara dair rölöve ve analitik rölöveler hazırlanmıştır. Dersin devamı olan ARC 4601 Koruma ve Restorasyon Projesi'nde de öğrenciler örgün eğitimle devam etmiş ve çalıştıkları yapılara dair restitüsyon ve restorasyon projelerini hocaların koordinasyonunda hazırlamışlardır.

2019-2020 Eğitim-Öğretim Yılında örgün eğitimle derse başlayan öğrencilerle mart ayının ilk haftasında Akseki İlçesi Güzelsu kırsal mahallesinde saha çalışması yapılmıştır. Fakat 16 Mart itibariyle acil uzaktan eğitime geçilmesiyle birlikte öğrencilerle dersler çevrimiçi olarak devam ettirilmiştir. Gruplar halinde çalışan öğrencilerle Microsoft Teams uygulaması üzerinden derslerde hocalar tarafından kritikler verilerek süreç tamamlanmış ve dersin devamı olan ARC 4601 Koruma ve Restorasyon Projesi'nde de öğrenciler çalışmalarına uzaktan eğitimle devam etmiştir.

Ancak, 2020-2021 Eğitim-Öğretim Yılında uzaktan eğitimle dersi alan öğrencilerle, kapanmalar ve kısıtlamalar dolayısıyla birlikte saha çalışması yapılamamış, ders işleyişinde uzaktan eğitim göz önünde bulundurularak değişiklikler yapılmıştır. Teorik eğitimin yoğunluklu olarak verildiği bu gruba rölöve alma teknikleri öğretildikten sonra öğrencilerin yürütücüleri olmadan rölöve alma çalışmalarını deneyimlemeleri gerekmiştir. Cephe çalışması niteliğindeki analiz çalışmaları da, iki kişilik gruplar halinde gerçekleştirilmek durumunda kalmıştır.

Sonuç olarak, birbirini takip eden üç dönemde farklı eğitim yaklaşımı uygulanan, üç farklı öğrenci grubu bulunmaktadır. Birinci grubu örgün eğitimle alan çalışmasını tamamlayan; ikinci grubu örgün eğitimde başlayarak saha çalışmasını yapan fakat uzaktan eğitimle devam ederek hibrit sistem uygulanan; üçüncü grubu da tamamen uzaktan eğitimle dersi tamamlayan öğrenciler oluşturmaktadır.

ANKET ÇALIŞMASI

Üç farklı eğitim modeli uygulanan örneklem öğrenci gruplarına yapılan anket çalışması 5'li likert ölçeğinde 14 sorudan, 1 adet kısa yanıtlı soru, 1 adet de evet/hayır sorusundan oluşmaktadır. Likert ölçeği tutum ve davranışları ölçmede en yaygın kullanılan ölçeklerdendir (Arıkan, 2018). Sorular iki farklı şekilde analiz edilerek güvenilirlikleri kontrol edilmiş ve ağırlıklı ortalamaları hesaplanmıştır. Google forms üzerinden dijital olarak doldurulan anketlerin ilk 15 sorusu kendi içinde teorik, uygulama ve öğrenim çıktılarına dair üç bölümden oluşturulmuştur. İlk soru öğrencilerin ders kapsamında alan çalışması yapıp yapmadığına dairdir. İlk bölümde yer alan 2. ve 3. sorular teorik bilgilerle ilgilidir. İkinci bölümde yer alan 4, 5 ve 6. sorular uygulamaya yönelik sorulmuş olup, 7.-16. sorular arası üçüncü bölümü oluşturan öğrenim çıktılarına dair soruları içermektedir. 14. soru dersin öğrencilerinin lisansüstü alan tercihi ve mezuniyet sonrasında çalışma alanlarını seçmelerindeki etkisi üzerinedir. 15. soruda da öğrencilere dersin alan çalışması mı yoksa uzaktan eğitimle mi yürütülmesi konusunda soru yöneltilmiştir.

Üç örneklem grubuna yöneltilen sorulardan 5'li likert ölçeğindeki 10 soru aynı, 5 soruda ise içerik aynı olup öğrencilerin gördüğü eğitim modeline göre oluşturulmuştur. Öğrencilere yöneltilen kısa yanıtlı soru ise tüm gruplarda aynıdır. Bu soruda öğrencilerden ders işleyişi ve uygulamasına yönelik olarak eklemek istedikleri yorumlara yer verilmiştir.

86 öğrencinin yer aldığı birinci öğrenci grubundan 30 öğrenci, 46 öğrencinin bulunduğu ikinci gruptan 20 öğrenci, 49 öğrencinin yer aldığı üçüncü gruptan 29 öğrenci anketi doldurmuştur. 5'li likert ölçeğindeki cevaplarda 'tamamen katılıyorum' ve 'katılıyorum' pozitif alınırken, 'kararsızım' nötr, 'tamamen katılmıyorum' ve 'katılmıyorum' negatif yanıtlar olarak alınmıştır.

BULGULAR

Ders kapsamında ilk iki grup saha çalışması yapmış, 3. grup ise sadece uzaktan eğitimle dersi tamamlamıştır. Öğrencilerin alan çalışmasına katılıp katılmadığını test eden ilk soruda ilk iki grubun tamamı katıldığını belirtmiş, 3. grupta ise öğrencilerin %13,8'i (4) alan çalışması yaptığını belirttiği halde yapmadıkları bilindiği için yanlış işaretlemiş olabilecekleri düşünülmüştür.

Örgün eğitim alan öğrencilerin %80'i (24), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %95'i (19) dersin teorik olarak anlatılan bölümünde korunması gerekli kültür varlıklarına dair kavramlara hakim olduğunu belirtmiştir. Uzaktan eğitim alanların %51,8'i (15) hakim olduğunu belirtirken, %31'i (9) kararsız kalmış, %17,2'si (5) hakim olmadığını

belirtmiştir. Örgün eğitim alanların %90'ı (27), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %95'i (19), uzaktan eğitim alanların %89,7'si (26) tarihi yapıları ve belgeleme yöntemlerini anlamak için sadece teorik derslerin yeterli olmayacağını ifade etmiştir.

Örgün eğitim alanların %90'ı (27), dersi hem örgün, hem de uzaktan eğitimle deneyimleyenlerin %90'ı (18) tarihi yapılara algılamada alan çalışmasının uzaktan eğitime göre daha yararlı olduğunu belirtmiştir. Dersi sadece uzaktan eğitimle alanların %89,7'si (26) alan çalışmasının uzaktan eğitime göre daha yararlı olacağını, %13,7'si (4) olmayacağını belirtmiş, %7'si (2) de kararsız kalmıştır.

Tablo 1. Birinci bölüm, dersin teorik kısmına dair soruların analizi

	Öğrencilere Yöneltilen Sorular	Grup 1 - Örgün Eğitim			Grup 2 - Örgün+Uzaktan Eğitim			Grup 3 - Uzaktan Eğitim		
		Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)
2	Dönem boyunca teorik olarak anlatılan, korunması gerekli kültür varlıklarına dair kavramlara hakimim.	24	4	2	19	1		15	9	5
3	Tarihi yapıları ve belgeleme yöntemlerini anlamak için sadece teorik dersler yeterlidir.	3		27	1		19	2	1	26

Dersin kapsamı gereği örgün eğitimdeki öğrenciler alan çalışması sonrasında, stüdyoda çalıştıkları tarihi yapılara dair rölöveleri gruplar halinde hazırlamaktadırlar. Örgün eğitim alanların %90'ı (27) alan çalışması sonrası stüdyoda yüz yüze eğitimle alana tekrar dijital olarak bakıldığında algılamanın daha kolay olduğunu belirtmiştir. Örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %40'ı alan çalışması sonrası uzaktan eğitimde alana dijital olarak bakıldığında algılamanın kolay olduğunu, %20'si (4) kolay olmadığını belirtmiş, %40'ı (8) ise kararsız kalmıştır. Uzaktan eğitimle dersi alanların %20,'si (8) alan çalışması yapılamadığı halde alana dijital olarak bakıldığında anlamanın kolay olduğunu belirtmiş, %62,1'i (18) olumsuz yanıt vermiş ve %17,2'si de kararsız kalmıştır. Bu durum alan çalışması sonrası yüz yüze eğitim alan öğrencilerin daha rahat algıladığını, saha çalışması yapsalar dahi uzaktan eğitime geçildiğinde algılamanın daha zorlaştığını göstermektedir. Tamamen uzaktan eğitim alanlarda ise algılamada negatif yönde bir eğilim olmuştur.

Öğrenciler ders sürecinde, stüdyo çalışmaları sırasında, dersin yürütücülerinden kritikler alarak ilerlemektedir. Örgün eğitim alanların %93,3'ü (27) alan çalışması yaptıkları için kritikleri algılamalarının daha kolay olduğunu belirtmiştir. Örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %95'i (19) uzaktan eğitimle devam etmiş olsalar dahi, alan çalışması yaptıkları için verilen kritikleri anladıklarını belirtmiştir. Uzaktan eğitim alanların %55,2'si (16) alan çalışması olmamasına rağmen verilen kritikleri anlayabildiklerini belirtmiş, %17,2'si (5) olumsuz yanıt vermiş, %27,6'sı (8) da kararsız kalmıştır.

Tablo 2. İkinci bölüm dersin uygulamalı kısmına dair soruların analizi

	Öğrencilere Yöneltilen Sorular	Grup 1 - Örgün Eğitim			Grup 2 - Örgün+Uzaktan Eğitim			Grup 3 - Uzaktan Eğitim		
		Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)
4	Tarihi yapıları algılamada uzaktan eğitimin alan çalışmasına göre daha yararlı olacağını düşünüyorum.	3		27						
	Tarihi yapıları algılamada alan çalışması uzaktan eğitime göre daha yararlıydı.				18	1	1			
	Tarihi yapıları algılamada alan çalışmasının uzaktan eğitime göre daha yararlı olacağını düşünüyorum.							23	2	4
5	Alan çalışması sonrası, örgün eğitimde çalışma alanına dijital olarak bakıldığında algılamak daha kolaydır.	27	3							
	Alan çalışması sonrası, uzaktan eğitime geçildiğinde çalışma alanına dijital olarak bakıldığında algılamak daha kolaydır.				8	8	4			
	Alan çalışması yapılamamasına rağmen, uzaktan eğitimde çalışma alanına dijital olarak bakıldığında alanı algılamak kolaydır.							6	5	18
6	Alan çalışması yapıldığı için derslerde verilen kritikleri anlamam kolay oldu.	28		2						
	Alan çalışması yapıldığı için uzaktan eğitime geçildiğinde derslerde verilen kritikleri anlamam kolay oldu.				19		1			
	Alan çalışması yapılamamasına rağmen, uzaktan eğitimde derslerde verilen kritikleri anlamam kolay oldu.							16	8	5

Dönem boyunca üzerinde çalıştıkları yapıya dair tüm bilgilere hakim olup olmadıklarına dair yöneltilen soruya örgün eğitim alan öğrencilerin %86,7'si (26), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %100'ü (20) ve uzaktan eğitim alanların %58,6'sı (17) hakim olduğunu belirtmiştir. Uzaktan eğitim alanların %13,8'i (4) hakim olmadığını belirtirken, %27,6'sı (8) kararsız kalmıştır. Örgün eğitim alan öğrencilerle uzaktan eğitim alanlar karşılaştırıldığında, uzaktan eğitim alanların bilgileri konusunda emin olamadıkları ve kararsız kaldıkları görülmektedir.

Örgün eğitim alanların %86,7'si (26), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %100'ü (20) ve uzaktan eğitim alanların %55,2'si (16) teorik olarak tarihi bir yapının belgeleme yöntemlerine hakim olduğunu ifade ederken, örgün eğitim alanlardan %10'u (3) ve uzaktan eğitim alanlardan %17,2'si (5) hakim olmadığını belirtmiştir. Uzaktan eğitim alanların %27,6'sı (8) da yine kararsız kalmıştır.

Örgün eğitim alanların %93,3'ü (28), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %100'ü (20) aldığı eğitim sonrasında tarihi bir yapının rölövesini hazırlamak için ölçümlerini yapabilir, krokilerini ve CAD çizimlerini hazırlayabileceğini belirtmiştir. Uzaktan eğitim alanlarda bu oran %51,7 (15) iken, %6,9'u (2) yapamayacağını belirmiş, %41,4'ü (12) de kararsız kalmıştır. Aldığı eğitim sonrasında tarihi bir yapının analitik rölövesini hazırlayabilirim diyen öğrencilerden örgün eğitim alanların %93,4'ü (28), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %85'i (17) ve uzaktan eğitim alanların %44,9'u (13) dur. Uzaktan eğitim alanların %10,3'ü olumsuz yanıt verirken, %44,8'i (13) kararsız kalmıştır. Burada da yine uzaktan eğitim alanların aldıkları bilgi ve yaptıkları çalışmalar konusunda emin olamadıkları ve konunun algılanamadığı anlaşılmaktadır.

Öğrencilere aldıkları eğitim sonucunda bir yapıya baktıklarında yapının korunması gerekli bir kültür varlığı olduğunu anlama düzeyleri sorulmuştur. Örgün eğitim alanların %70'i (21), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %70'i (14), uzaktan eğitim alanların %68,9'u (20) olumlu yanıt verirken, örgün eğitim alanların %26,7'si, (8), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %30'u (6) ve uzaktan eğitim alanların %17,2'si (5) kararsız kalmıştır. Yine uzaktan eğitim alan öğrencilerin %13,7'si (4) anlayamayacağını belirtmiştir.

Örgün eğitim alanların %96,7'si (29), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %84,5'i (16) aldıkları eğitim sonucunda tarihi yapılara bakış açılarının olumlu yönde değiştiğini belirtirken, bu oran uzaktan eğitim alan öğrencilerde %65,6'ya (19) düşmektedir. Bu grubun %24,2'si (7) kararsız kalırken, %10,3'ü (3) bir katkısı olmadığını belirmiştir.

Örgün eğitim alanların %100'ü (30), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %95'i (19), uzaktan eğitim alanların %72,1'i (18) aldıkları eğitim sonucunda çevrelerindeki, ülkedeki ve dünyadaki kültür varlıklarına karşı ilgilerinin

arttığını ifade ederken, uzaktan eğitim alan öğrencilerin %20,7'si (6) kararsız kalmış, %17,2'si (5) etkisi olmadığını belirtmiştir.

Tablo 3. Öğrenim çıktılarına dair soruların analizi

	Öğrencilere Yöneltilen Sorular	Grup 1 - Örgün Eğitim			Grup 2 - Örgün+Uzaktan Eğitim			Grup 3 - Uzaktan Eğitim		
		Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)
7	Dönem boyunca üzerinde çalıştığımız yapıya dair tüm bilgilere hakimim. (Malzeme, bozulma, yapım sistemi vb.)	26	2	2	20			17	8	4
8	Aldığım eğitim sonucunda teorik olarak tarihi bir yapının belgeleme yöntemlerine hakimim.	26	1	3	20			16	8	5
9	Aldığım eğitim sonucunda tarihi bir yapının rölövesini hazırlamak için ölçümlerini yapabilir, krokilerini ve CAD çizimlerini hazırlayabilirim.	28		2	20			15	12	2
10	Aldığım eğitim sonucunda tarihi bir yapının analitik rölövesini (plan, kesit ve cepheleri içeren analizler) hazırlayabilirim.	28	1	1	17	3		13	13	3
11	Aldığım eğitim sonucunda bir yapıya baktığımda yapının korunması gerekli bir kültür varlığı olduğunu rahatlıkla anlayabilirim.	21	8	1	14	6		20	5	4
12	Aldığım eğitim sonucunda tarihi yapılara bakış açım olumlu yönde değişti.	29	1		16	2	1	19	7	3
13	Aldığım eğitim sonucunda çevremdeki, ülkedeki ve dünyadaki kültür varlıklarına karşı ilgim arttı.	30			19	1		18	6	5

Mezuniyet sonrası ilerlemek istedikleri alana ve lisansüstü eğitime devam etme tercihinde dersin etkisi sorulduğunda, örgün eğitim alanların %46,6'sı (14), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %50'si (10), uzaktan eğitim alanların %38'i (11) etkilediğini belirtmiştir. Örgün eğitim alanların %36,7'si (11), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %30'u (6) ve uzaktan eğitim alanların %48,2'si (14) olumsuz yanıt vermiştir. Örgün eğitim alanların %16,7's (5), örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %20'si (4) ve uzaktan eğitim alanların %13,8'i (4) kararsız kalmıştır. Dersi uzaktan eğitimle alan öğrencilerde bu alana olan ilginin daha azaldığı söylenebilir.

Öğrencilere alan çalışması ve uzaktan eğitime dair yöneltilen soruda örgün eğitim alanların %93,1'i (27) ve örgün eğitim+uzaktan eğitim görenlerin %95'i (19) alan çalışması olmadan uzaktan eğitimin bu ders için yararlı olmayacağını ifade etmiştir. Uzaktan eğitim alanların %92,8'i (26) pandemi olmadığı takdirde bu ders için alan çalışmasının daha faydalı olacağını düşünmektedir.

Tablo 4. Alan seçimi ve alan çalışmasına dair soruların analizi

	Öğrencilere Yöneltilen Sorular	Grup 1 - Örgün Eğitim			Grup 2 - Örgün+Uzaktan Eğitim			Grup 3 - Uzaktan Eğitim		
		Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)	Kesinlikle katılı. Katılıyorum (+)	Kararsızım (nötr)	Kesinlikle katılmıyo. Katılmıyorum (-)
14	Alan çalışmasıyla birlikte aldığım eğitim, mezuniyet sonrasında ilerlemek istediğim alana ve bu alanda lisansüstü eğitimime devam etme konusunda kararımı etkiledi.	14	5	11	10	4	6			
	Uzaktan eğitim olmasına rağmen aldığım eğitim, mezuniyet sonrasında ilerlemek istediğim alana ve bu alanda lisansüstü eğitimime devam etme konusunda kararımı etkiledi.							11	4	14
15	Alan çalışması olmadan uzaktan eğitimin (online) bu ders için daha yararlı olacağını düşünüyorum.	2		27	1		19			
	Pandemi olmadığını düşünerek, alan çalışmasının ve örgün eğitimin bu ders için daha verimli olacağını düşünüyorum.							26	1	1

Ayrıca yöneltilen kısa yanıtlı, dersin işleyişi ve uygulamasıyla ilgili ilave etmek istedikleri konulara dair bölümde; örgün eğitim alan öğrenciler bu dersi uygulamalı aldıkları için Antalya'nın farklı bölgelerindeki kültür varlıklarına hakim olduklarını, hazırladıkları çalışma sonrasında mezun olduklarında daha avantajlı olduklarını belirtmektedirler. Derse örgün eğitimle başlayıp uzaktan eğitimle devam edenler ise bu dersin kesinlikle yüz yüze olması gerektiğini ve alan çalışmasının çok faydalı olduğunu ifade etmişlerdir. Tarihi bir yapıda ölçünün nasıl alınacağının, rölövenin nasıl hazırlanacağının öğrencilerin zihinlerinde oturması adına alan çalışmasının önemli olduğunu vurgulamışlardır. Son olarak dersi uzaktan eğitimle tamamlayan öğrenciler dersin teorik bölümünde sorun yaşamadıklarını, fakat yüz yüze olarak alan çalışmasıyla yapılması gerekliliğine yoğun olarak değinmişlerdir.

SONUÇ

Türkiye'de geçerli olan mevzuat gereği mimar diploması almış kişilere mesleklerini icra etme yetkisi verilmektedir. Tarihi yapıların yoğun olduğu ülkemizde mimarlık lisans eğitiminde öğrencilerin koruma konusunda duyarlılıklarını artıracak bilgiyle donanması, ülkenin kültür varlıklarının korunması ve çevre kalitesinin artırılması konusunda göz ardı edilemeyecek bir öneme sahiptir (Kahya, 2000). Yüz yüze ve uygulamaya dayalı bir eğitime sahip olan mimarlık disiplininde öğrenciler, verilen teorik bilgileri kendileri uygulayarak öğrenmektedir. Tarihi yapıların belgelenmesi ve korunmasına dair derslerde de öğrenciler teorik bilgileri alan çalışmasında deneyimlemekte ve kendileri uygulama olanağı bulmaktadır. Fakat 2020 Mart ayında ülkemizde de görülen Covid-19 pandemisi sebebiyle, yeni duruma hızlı bir şekilde uyum sağlanarak, süreci olabildiğince sorunsuz yürütmek için yöneticiler tarafından hızlı kararlar alınması gerekmiştir. Tüm eğitim alanlarında olduğu gibi, aktif öğrenme sistemine sahip ve yüz yüze eğitime uygun olan mimarlık bölümlerinde de acil uzaktan eğitime geçilerek ders bilgi paketlerinde hızlı bir değişime gidilmek durumunda kalınmıştır. Bu durumda tarihi yapılara yönelik olan derslerde alan çalışmaları yapılamamış, dersi farklı dönemlerde alan öğrenci gruplarına farklı eğitim modelleri uygulanması gerekmiştir.

Çalışmanın amacı mimarlık lisans eğitimi alan öğrencilerde tarihi çevre bilincinin gelişmesinde ve derslerde verilen teorik bilginin öğrenciler tarafından algılanmasında alan çalışmasının önemini ölçmektir. Çalışma sonucunda derste alan çalışması yapan öğrenciler teorik bilgilere hakim oldukları gibi uygulamada da tek başlarına tarihi bir yapının belgelemesine hakim olduklarını belirtmiştir. Fakat uzaktan eğitim alan öğrencilerde diğer gruplara göre kararsızların ve olumsuz yanıtların sayısı daha fazla olmuştur. Bu durum öğrencilerin neyi bilip bilmediğini ve konuya net olarak hakim olmadıklarını göstermektedir.

Alan çalışması yapan öğrencilerin dünyadaki ve çevrelerindeki kültür varlıklarına karşı ilgilerinin arttığı görülürken, uzaktan eğitim alan öğrencilerde ilginin olmasına rağmen kararsızlar ve olumsuz yanıtlar daha fazla görülmektedir. Alan çalışması yapan öğrenciler Antalya içinde farklı yerlerde yapılan alan çalışmaları sonucunda kentteki kültür varlıklarına daha fazla hakim olduğunu belirtmiştir. Uzaktan eğitim alan öğrencilerde bu konu sadece teorik bilgilerde kalmıştır.

Alan çalışması yapan öğrenciler koruma alanına dair daha fazla bilgiye sahip olabildikleri için, mezuniyet sonrası ilerlemek istedikleri alana daha kolay karar verebilmektedir. Fakat uzaktan eğitim alanlar alan çalışması yapamadıkları için koruma alanına dair yeterince bilgi sahibi olamamakta ve bu alana dair ilgileri gelişmemektedir.

Üç grupta da yer alan öğrenciler, ders işleyişinde alan çalışmasının mı, uzaktan eğitimin mi daha faydalı olacağına dair yöneltilen sorulara %90'ın üzerinde oranlarla alan çalışmasının daha faydalı olduğu yanıtını vermiştir.

Korumanın teoriden pratiğe doğru evrilebilmesi son derece önemlidir. Yapılan çalışma sonucunda uzaktan eğitimle dersi alan öğrencilerin teorik bilgilerini alanda deneyimleyemedikleri ve tarihi çevrelerle duyularıyla ilişki kuramadıkları için, hem bilgilerinden kuşku duydukları hem de kültür varlıklarına karşı yeterince bilinçlerinin gelişemediği görülmektedir.

Akkoyunlu ve Bardakçı (2020), acil uzaktan eğitimde oluşturulan çevrimiçi derslerin uzun vadeli çözümlerle karıştırılmamasını ve acil bir soruna geçici bir çözüm olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Yapılan çalışma ile mimarlık gibi uygulamaya dayalı bir bölümde, tarihi çevrelere dair derslerin alan çalışmasıyla birlikte yüz yüze olması, öğrencilerin hem tarihi çevrelere dair ilgilerini arttırdığı, hem de öğrenilen teorik bilgilerin uygulamayla daha kalıcı olmasına yardımcı olacağı sonucuna varılmıştır.

KAYNAKLAR

Ahunbay, Z. (2005*). Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. Yem Yayın, 5. Baskı.

Akkoyunlu, B., Bardakçı, S. (2020). Pandemi Döneminde Uzaktan Eğitim. https://portal.yokak.gov.tr/makale/pandemi-doneminde-uzaktan-egitim/

Aksulu, I., Hersek, C., Urak, G. (2000). Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Mimarlık Lisans Programında Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon Eğitimi, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 55-59.

Akyüz Levi, E. (2000). Türkiye ve Yurtdışındaki Mimarlık Okullarında Tarihi Çevreye İlişkin Lisans Derslerinin Karşılaştırılmalı Değerlendirmesi, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 87-93.

Alioğlu, F. (2000). Mimarlık Öğreniminde Koruma Eğitiminin Yeri ve Önemi, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 64-70.

Arıkan, R. (2018). Anket Yöntemi Üzerinde Bir Değerlendirme. *Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 97-159.

Asatekin, G. (2004). *Kültür ve Doğa Varlıklarımız Neyi Niçin, Nasıl Korumalıyız?*. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları.

Bonwell, C. C., & Eison, J. A. (1991). Active Learning: Creating Excitement in the Classroom (p. 2). *SHE-ERIC Higher Education Reports.* Washington, DC: The George Washington University (ERIC Clearinghouse on Higher Education).

Büyükdığan, İ. (2000). Mimarlık Lisans Eğitiminde Koruma Olgusunun Yeri, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 80-86.

Büyükmıhçı, G., Kozlu, H. (2000). Mimarlık Eğitiminde Koruma Bilinci ve Kültürü, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 94-97.

Can, C. (2000). Yıldız Teknik Üniversitesi'nde Mimarlık Eğitiminde Korumanın Yeri, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 13-19.

Chickering, A.W., Gamson, Z.F. (1987). Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education. *AAHE Bulle-tin*, 3(1): 2-6.

Dünya Sağlık Örgütü (2020). Coronavirus disease 2019 (COVID-19) Situation Report – 1.

Erden, N. S. (2017). Yeni Nesillere Yeni Öğretim Yöntemleri: Z Kuşağının Öğrenme Stilleri ve Yükseköğretim İçin Öneriler. *International Journal of Academic Value Studies,* Vol.3, Issue:12, 249-257.

Görgülü, Z. (2015, Kasım 3). Mimarlık Eğitimi Üzerine Bir Derleme/Kısa Notlar. *Arkitera*, https://www.arkitera.com/gorus/mimarlik-egitimi-uzerine-bir-derleme-kisa-notlar/?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_e14677a34b76231d740cd1d00c9c5e3d95b44827-1627368979-0-gqNtZGzNAg2jcnBszQii

ICOMOS, Guidlines on Education and Training in The Conservation of Monuments, Ensembles and Sites, 1993.

Kahya, Y. (2000). İ.T.Ü Mimarlık Fakültesinde Koruma Eğitiminin Gelişim Süreci, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 32-41.

Karagülle, C. (2017). Tarihi Kentsel Çevre Korunmasında Mimari Proje Çalışmalarının Rolü. *YAPI Dergisi,* 433, 160–167.

Keyser, M. W. (2000). Active Learning and Cooperative Lear-ning: Understanding the Difference and Using Both Styles Effectively. *Research Strategies*, 17(1): 35-44.

Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı (2000). Mimar Sinan Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon Eğitimi Hakkında Gözlem ve Öneriler, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 71-73.

Musso S. F. & Marco L. (Eds.) (2008). Teaching Conservation/Restoration of the Architectural Heritage Goals, Contents and Methods. University of Genoa.

Önal, Ş., Numan İ. (2000). Mimarlık Eğitiminde "Tarihi Çevre Koruma ve Yaşatma": Doğu Akdeniz Üniversitesi İçin Bir Öneri, *Mimarlık Eğitiminde Koruma*. TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 50-54.

Özgönül, N. (2000). Lisans Programında Koruma: ODTÜ Deneyimi, *Mimarlık Eğitiminde Koruma.* TMMOB Mimarlar Odası Büyükkent Şubesi, 20-31.

Vitruvius, (2005). *Mimarlık Üzerine On Kitap*, Şevki Vanlı Yayınları, İstanbul.

Yorgancıoğlu, D. (2019). Bauhaus'u Hazırlamak/ Bauhaus'a Hazır Olmak*. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi Dergisi*, dosya 44, 44-54.

MEKAN TASARIMINDA ANA FİKRİN AÇIK / GİZLİ İFADESİ

KEMAL SAKARYA

ÖZET

Ana fikir, mekan tasarımının niteliğini arttıran önemli tasarım kararlarından birisidir. Tasarım problemine çözüm olarak önerilen alternatiflerinin belirli bir olgunluğa erişerek tasarıma dönüşebilmesi, seçilen alternatifin diğer bir deyişle tasarım önerisinin sağlam bir gerekçeye dayandırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bu noktada ana fikrin, tasarımda yer alan bütün bileşenlerin belirli bir sistematik doğrultusunda yönlendirilebilmesinde yardımcı nitelikte olduğunu söylemek mümkündür. Zihinsel süreçlerle soyut olarak oluşan ana fikrin somutlaşmaya başladığı ilk dışavurum, tasarımcının yaptığı eskizlerle gerçekleşmektedir. Diyagram olarak da adlandırılabilen ve yazılı-görsel ögelerle desteklenen bu eskizler, tasarımcının belirleyeceği bazı stratejik kararlara referans vermektedir. Yalın bir biçimde plan, kesit veya perspektif şeklinde hazırlanan diyagramlar, tasarım ana fikrinin ve fikirden ürüne tasarımın gelişiminin ortaya koyulmasına yardımcı olmaktadır. Ana fikrin bir diyagram haline dönüştürüldüğü ve tamamlanan tasarımda bu diyagramın okunabildiği tasarım örneklerinde ana fikrin açık ifadesinden bahsetmek mümkündür. Genellikle görsel olarak vurgulanan biçim, strüktür, renk, malzeme ve doku gibi ana fikir ifadeleri, doğrudan diyagramdan referans almaktadır. Bazı tasarımlarda ise net olarak tanımlanmış bir ana fikir diyagramı bulunmayabilir veya tasarımcı bunu kullanıcılarla paylaşmayı tercih etmeyebilir. Bu durumdaki tasarım örneklerinde ise ana fikrin gizli ifadesinden bahsedilebilir. Tasarım ana fikrinin algılanabilmesi için herhangi bir somut referansı bulunmayan bu örneklerde genellikle tasarımın tanıtım metinlerinden veya doğrudan tasarımcının sözlü ifadelerinden yararlanılarak ana fikir okuması sağlanabilir. Çalışma kapsamında ana fikrin açık ve gizli ifadeleri mevcut yapı ve mekan tasarımları üzerinden örneklendirilerek incelenmiştir. Örnekler aracılığıyla; tasarım ana fikrinin diyagramlara nasıl dönüştürüldüğü, ana fikre bağlı verilen kararların tasarıma aktarımında seçilen ana fikir ifade yaklaşımlarının nasıl belirlendiği ve tasarımcının kullanıcı üzerinde oluşturmayı hedeflediği etkilerin ana fikrin ifadesinde nasıl rol oynadığının saptanması hedeflenmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Mekan, Ana Fikir, Diyagram, Tasarım

MEKÂNI BİR İLETİŞİM NESNESİ OLARAK OKUMAK

GÖZDE ALTIPARMAKOĞLU SAKARYA

ÖZET

Mimarlık yalnızca kullanıcının belirli gereksinimlerini karşılamaya yönelik ürünler ortaya koymaz. Tasarlanan kimi mekânlar insanlarla iletişim kurma çabası içindedir. Bu türde kurgulanan mekânların söyleyecek sözleri, anlatacak düşünceleri, tasarımcısı tarafından iletilecek mesajları vardır. Bununla birlikte, mekanda hikayesine, işlevine ve kurgusuna göre kullanıcıya hissettirilmek istenen; ferahlık, umut, prestij, çaresizlik, yalnızlık, rahatsızlık, güçsüzlük, korku gibi bir takım soyut kavramlar da bu iletişimde birer araç olarak kullanılabilmektedir. Çeşitli duygu aktarımlarında bulunan mekânların insanlarla etkileşimi sonucunda, bir dil oluşmakta ve bu dil de mekânın bir iletişim nesnesine dönüşmesini sağlamaktadır. Karşılıklı mesaj iletimi olarak ifade edilebilecek iletişimin, mekân ve insan özelinde ele alınması durumunda, bir bakıma mekânın tasarımcısı ve kullanıcısı arasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Bu çalışmanın amacı, tasarımcıları tarafından bilinçli bir şekilde kurgulanan, kullanıcıların ise bilinçli ya da farkında olmadan katıldıkları bu iletişimde, seçilen örnekler üzerinden duygu aktarımının mekân tasarımında ne gibi yollarla ifade edildiğini araştırmaktır. Çalışma kapsamında, tasarımcının aktarmak istediği duyguyu mekân özelinde irdeleyebilmek amacıyla, her birinde belli bir mesaj iletme kaygısı bulunduğu düşünülen; Berlin Yahudi Müzesi, Panopticon Hapishane Modeli, Alman Parlamento Binası (Reichstag Cam Kubbe), Ribbon Şapeli ve Anıtkabir olmak üzere beş yapı örnek olarak belirlenmiştir. Seçilen bu beş yapı özelinde, çeşitli duygulara karşılık gelen soyut kavramların mekânlar aracılığıyla kullanıcıya nasıl iletildiği, mekân ve kullanıcı arasındaki iletişimin nasıl gerçekleştiği ve oluşan bu iletişimde kullanıcının ve mekânın rollerinin saptanması hedeflenmektedir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Mekân, Mimari, İletişim, Mekansal Algı

MUDURNU GELENEKSEL TİCARET MERKEZİ *"ARASTA"* VE KORUMA SORUNLARI

ŞEYDA ARSLAN ERCAN[1], DENİZ ÖZTÜRK, BİLGEHAN KARADENİZ, SELİN UĞUR AKÇURA, NİNA TCHERNEGA, GAYE ÇETİNKAYA, YILDIZ SALMAN[2], GÜLSÜN TANYELİ[3], YEGÂN KÂHYA SAYAR[4]

ÖZET

Mudurnu tarihi kent merkezi ticaret ve konut işlevini içine alan geleneksel mimari ve kentsel dokunun özgün karakteri, yapılı çevreyi saran doğal peyzaj ve somut olmayan kültürel miras olan Ahilik geleneği kültürel peyzaj olarak günümüze ulaşmıştır. Mudurnu'ya özgü biçimsel ve mekânsal kurgunun oluşmasında somut olmayan kültürel miras ilişkisinin çözümlenmesi amacıyla bu araştırmada, Mudurnu tarihi kent merkezini oluşturan geleneksel yerleşim dokusu ve kültür varlıkları belgelenmiş, analiz edilmiş ve Ahilik geleneği deneyimlenmiştir.

Çalışma alanı olarak Mudurnu Kentsel Sit Alanı içerisinde, kuzeyde pazaryeri, güneyde Armutçular Konağı, doğu ve batıda ise dik yamaçlar sınır kabul edilerek oluşturulmuştur. Çalışma alanında toplam 597 adet yapı üzerinde kültürel miras değerinin anlaşılması ve niteliklerinin tespit edilmesi amacıyla ayrıntılı kentsel analiz çalışmaları yapılmıştır. Analiz paftaları, yapıların cepheleri ve plan özellikleri doğrultusunda yapılan gözlem ve sözel verilere dayanarak oluşturulmuştur. Arasta içinde bulunan ticari yapıların yaklaşık %60'ı hem cephe hem de plan özellikleri ile buna karşılık konut yapılarının %99'u sadece cephe nitelikleri ile değerlendirilmiştir. Toplam 195 adet dükkân yapısının 102'sinde hem cephe hem plan çalışması yapılmıştır. Çevresel değer ve çatı analizleriyle mimari ve kentsel dokunun mevcut durumu tespit edilmiş, doluluk--boşluk, kat adedi, işlev, arastaya özel geleneksel işlev, kullanım, mülkiyet, yapım tekniği ve malzeme, strüktürel, korunmuşluk, tescil ve trafik durum analiz paftaları oluşturulmuştur. Alandaki fiziki ve sosyal özellikleri irdelemek için tescil, strüktürel, korunmuşluk, kullanım, trafik durum analizleri ve bakı noktaları belirleme çalışmalarının verileri sentezlenmiştir. Bu yapıların arasından 15 ticaret, 15 konut işlevli olmak üzere toplam 30 yapıda mülk sahipleri ya da kiracılar ile sosyal yapıyı tanımak ve koruma önerilerine veri toplamak amacıyla sosyal anket çalışmaları yapılmıştır. Mudurnu'nun özgün mimari karakterini hem konut hem ticari alanda tespit etmek için belirlenen akslarda, çift yönlü sokak siluetleri belgelenerek, müdahale paftaları hazırlanmıştır.

İpek Yolu rotası üzerinde bulunan Mudurnu'ya komşu "turistik" hale gelmiş yerleşimlerin deneyimleri, turizmin tüketici ve talep eden yapısıyla birlikte, özgün ve yaşayan dokunun yitirilmesi sonuçlarını göstermektedir. Bu nedenle tüketen değil; ekonomik, sosyal, kültürel anlamda üreten bir Mudurnu modeli, kentsel koruma önerilerinin temel amacını oluşturmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunmasına yönelik yapılan öneriler; kent ve yapı ölçeğinde olduğu gibi kentin nüfus yapısına dönük projeksiyonlar ve ekonomik modeli ile birlikte değerlendirilmiştir.

ANAHTAR KELİMELER: Mudurnu Kentsel Sit Alanı, Mimari Miras, Arasta, Ahilik.

[1] Gebze Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, seydaarslan@gtu.edu.tr
[2] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, salman@itu.edu.tr
[3] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, gtanyeli@itu.edu.tr
[4] İstanbul Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, kahya@itu.edu.tr

1. GİRİŞ

Tarihi İpek Yolu üzerindeki Mudurnu doğal ve insan eliyle oluşturulmuş yapılı çevresi ile birlikte korunmaya değer bir yerleşim alanıdır. Özgün tarihi yapılarına ek olarak Mudurnu'nun karakterini oluşturan bir başka değer de Arastası ve Ahilik kültürüdür. Tarihi Ahi Kenti Mudurnu olarak UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesi'ne 2015 yılında giren kentin, bu somut olmayan kültür varlığı öne çıkmaktadır (URL 1).

Bu çalışma alanda bulunan 597 adet yapı üzerinde kültürel miras değerlerinin araştırılması, niteliklerinin tespit edilmesi ve bu değerlerin yaşayarak korunması amacıyla hazırlanmıştır. Bu doğrultuda analizler yapılmış, Arasta içinde bulunan tarihi yapıların %60'ı hem cephe hem plan özellikleri, konut yapılarının da 99'u cephe nitelikleri ile değerlendirilmiş, 15 ticaret 15 konut işlevli olmak üzere 30 yapının sakini ile sosyal anket çalışması yapılmıştır. Kent dokusunu anlayabilmek için belirlenen akslarda çift yönlü sokak siluetleri hazırlanmış ve kentin bakı noktaları, Esnaf Duası, gündelik hayatın dinamiği video ve fotoğraflarla belgelenmiştir. Kentin özgünlük değerine katkı için, yapısal durum takibinin oluşturulması ve hazırlanan analizler ile sorunları, riskleri ve önerileri tartışmak bu çalışmanın amacını oluşturmaktadır.

Bu makaleye konu olan araştırma 2015-16 akademik yılı bahar döneminde İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Yüksek Lisans Programı Koruma Projesi II dersi kapsamında yazarlar tarafından hazırlanan Mudurnu Kentsel Koruma Projesi'nden üretilmiştir[5]. Bu çalışma, Temmuz 2021 tarihindeki alan ziyareti sırasındaki güncellemeler sonrasında hazırlanmıştır.

2. YERLEŞİMİN GENEL ÖZELLİKLERİ

2.1. Mudurnu'nun Konumu

Mudurnu, kuzeydoğusunda Abant dağları ve güneybatısında Kocaman Dağı arasında bir derin vadide uzayan, Bolu iline bağlı ve il merkezinden 50 km güneybatıda yer alan bir ilçedir. Doğusunda Seben, güneyinde Ankara, batısında Göynük, kuzeybatısında Sakarya, kuzeyinde ise Düzce bulunmaktadır. En yüksek noktası Erenler Tepesi olup, 1794 metredir. Vadi boyunca devam eden ve vadinin etrafındaki dağların oluşturduğu peyzajı ikiye bölen Mudurnu çayı; kaynağı bölgenin güneydoğusunda yer alan Babas köyünde olan ilçedeki tek akarsudur (Şekil 1), batı yönünde uzanarak Sakarya nehrine ulaşır. İlçe yakınlarında Karamurat, Sülüklü ve Abant gölleri vardır. Arazisinin %70'i dağlık ve ormanlık alan olan Mudurnu, bu sayede oldukça yeşil bir görünüme sahip olup meyvelikler ve bahçelere rastlanmaktadır (Babalı, 2007).

Şekil 1. *Mudurnu Çayı.*

Şekil 2. *Hisar tepesi ve Saat kulesi.*

2.2. Çalışma Alanının Tarihçesi

Osmanlı döneminde uzun yıllar önemini korumuş geleneksel bir yerleşim yeri olan Mudurnu, tarih boyunca birçok uygarlığın egemenliği altında kalmış bir bölgede yer almaktadır. Bursa-İzmit-Bolu arasında kalan bu alan, geçmiş dönemlerde "Anadolu Trakyası" ve "Bitinya" olarak adlandırılmıştır. Kent ise bugüne kadar; Motarni, Comopolis, Modrenas, Mudurlu ve son olarak Mudurnu adlarıyla anılmıştır.

[5] Proje Prof. Dr. Kutgün Eyüpgiller, Prof.Dr. Yegân Kâhya Sayar, Doç. Dr. Deniz Mazlum, Doç. Dr. Zeynep Eres, Yrd. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli, Yrd. Doç. Dr. Yıldız Salman ve Yrd. Doç. Dr. Işıl Polat Pekmezci, Ar. Gör. Zeynep İnan Ocak, Ar. Gör. Funda Solmaz Şakar, Ar. Gör. Nurhilal Şimşek, Ar. Gör. Merve Arslan, Ar. Gör. Bilal Bilgili ve Ar. Gör. Melik Efeoğlu yürütücülüğünde gerçekleştirilmiştir.

Şekil 3. *Cumhuriyet yıldönümü kutlamaları.*

Şekil 4. *Arasta.*

Mudurnu, "Tarihi İpek Yolu" üzerinde olması nedeniyle, oldukça önemli bir ticaret merkezi olmuş ve canlılığını uzun yıllar korumuştur. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde 1650 yılında ziyaret ettiği Mudurnu'yu "Kazanın kalesi S köşeli, 20 kuleli, bir binası kararmış eski bir yapıdır. Kaleden aşağı şehre kayalardan çam oluklardan su akar. Aşağı şehir dere ve tepeli iki tarafı kapalı 17 mahalle 3000 kadar ahşap evi vardır. Yıldırım Han Camii, Yıldırım Han Medresesi, 13 sıbyan mektebi, 3 tane Han ve Hamam olup dükkânlarının çoğu iğnecidir. Anadolu'ya bu şehirden her gün binlerce yük iğne nakledilmektedir" diyerek anlatmıştır (Koçan, 2012). Anadolu'daki konumu ile sahip olduğu ticari canlılığı uzunca bir süre koruyan Mudurnu 19. yy. sonunda, Bolu Mutasarrıflığı'na bağlı, Medresi Kazası'nın merkezi konumundadır ve 175 köyü vardır. 1923'te ise Cumhuriyetin kurulmasıyla Bolu'nun ilk ilçelerinden biri olur.

Mudurnu'nun tarihsel öneminde payı olan en önemli etkenlerden bir de arastadır. Evliya Çelebi'nin de bahsettiği dükkânlar; 1900'lerin başında, endüstriyel dönem teknolojisinden etkilenerek ızgara planı ile yenilenen 288 dükkânlık tarihi arastaya ait olup içinde birçok zanaatı barındıran ve sokaklarının zanaatlara göre uzmanlaştığı Mudurnu'ya has eşsiz bir mirası oluşturur. Mudurnu'nun 1970'li yıllara kadar bölgedeki pazarlara hâkim ticaret merkezi konumunu korumasını sağlayan arasta aynı zamanda ahilik geleneğinin de sembol bir mekânıdır (Şekil 4).

2.3. Alanın Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Özellikleri

2000 yılı nüfus sayımına göre ilçe nüfusu merkezde 5500, toplam 27153'tür. Bu rakamlar 2015 yılında merkezde 5117, toplam 19721 olmuştur. Oysa 19.yy'da kaza merkezindeki nüfusun 4296 tüm Mudurnu'da 30461 kişi olduğu bilinmektedir (Sarı, 2011). Mudurnu'nun tarihi boyunca sahip olduğu, önemli güzergahların üzerinde bulunma özelliği, Ankara-İstanbul yolunun taşınması ile değişerek, kentin nüfus baskısından uzak kalmasına, geleneksel dokunun bozulmadan günümüze ulaşmasına olanak sağlamıştır. 1986'dan itibaren bölgede etkin bir rol oynamaya başlayan tavukçuluk sektörü 1990 larda nüfusun artışına sebep olmuş fakat yaşanan 2001 krizi ve 2007 kuş gribi salgınları ile sektör durgunlaşmış ve bölge de maddi sıkıntılara ve tekrar nüfus kaybına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda yapıların kullanıcılarını yitirerek bozulmalarının artmasına neden olmuştur. 1992 yılından itibaren sit alanı ilanı, yapı tescilleri, koruma amaçlı imar planı yapımı gibi çalışmalar yapılmıştır. Mudurnu Kentsel Sit Alanı'nda 214 adet tescilli parsel, 1 adet tescilli köprü ve 1 adet anıt ağaç bulunmaktadır (URL 2). Ülke genelinde olduğu gibi tarihi dokunun turizm ile değerlendirilmesi ile ilgili çalışmalar yapılsa da bölge için çok geçerli olmamış, beklenen hareketlilik görülememiştir. Daha sonra kent merkezinde pazar kurulması ile yerel ürünlerin tanıtılarak ticaretin canlanması amaçlanmıştır.

1984 yılında hazırlanan imar planında ve ilerleyen çalışmalarda istihdam için konut olmaması sebebiyle doku içine betonarme yapılar yapılmaya başlanmış, artan nüfusun karşılanması amacıyla yerleşim doku dışına taşmak durumunda kalmıştır. Bu amaçla bölgenin güneybatı kısmında toplu konut yapımına başlanmıştır. İlçenin merkezinden geçerek ikiye bölen Mudurnu Çayının ıslahı için yapılan çalışmada ise su ile kentin ilişkisini olumsuz etkilemiş ve çayın doğal özellikleri tahrip edilmiştir.

Yerleşim yerinin güneybatısında 2011 yılında başlanan Burj Al Babas projesi yer almaktadır. İnşaatı yarım kalan proje, bulunduğu konuma göre çok büyük alana yayılması ve alanda açılması planlanan alışveriş ve konaklama mekânları ile Mudurnu'nun canlandırılmaya çalışılan arastasının, yerel ürünler pazarının ve geleneksel evlerinin onarılıp konaklama için kullanılma imkanlarının önüne geçerek varlıklarını riske atmaktadır. Ayrıca proje mimarisi; yerel ve yabancı basında da çokça eleştirilmiştir.

İpek yolunun ana karayolu güzergâhlarından olan Ayaş-Sapanca hattı, Evliya Çelebi'nin Seyahatname rotası, Roma yolunun geçtiği, Kral yoluna ev sahipliği yapan bir kültür yoludur. Bu sebeple, Türkiye Turizm Stratejisi ile Ankara Kalkınma Ajansı ve Doğu Marmara Kalkınma Ajansı Bölge Planlarında yer alan Ayaş, Güdül, Beypazarı,

Nallıhan, Mudurnu, Göynük, Taraklı-Geyve ve Sapanca ilçelerini kapsayan İpek Yolu, kültür hattı, kültür ve turizm koridoru olarak belirlenmiştir (Özçimen, 2011). 2004 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığınca başlanan çalışmalara Ankara Kalkınma Ajansı ile Doğu Marmara Kalkınma Ajansı ve İpekyolu Belediyeler Birliği (İpek¬Bir) tarafından devam edilmektedir. Bu kültür rotasında yer alan ve birlikte değerlendirilmesi gereken diğer geleneksel yerleşim yerlerinde, Mudurnu'daki sorunlara benzer durumlarla karşılaşıldığı gibi farklı özellikler de mevcuttur. Mudurnu'ya 80 km uzaklıktaki Taraklı'da (Sakarya), tarihi yapıların bir bölümü terk edilmiş ve harap durumda olup, varlıklı aileler konutlarını onarmak yerine yeni bina inşa ederek tahribata neden olmuşlardır. Mudurnu'ya 50 km uzaklıktaki Göynük'te de, Mudurnu'nun aksine özgün yapım sistemi çoğunlukla bozularak tahrip edilmiş, koruma adı altında yapılan uygulamalarla taklit yapıların sayısı artmıştır (Şekil 5). Ankara iline bağlı Nallıhan ilçesi doğal güzellikleri ile Mudurnu'ya 103 km uzaklıktaki Beypazarı ilçesi ise yer altı kaynakları ile bilinen ve tanıtımı yapılan yerleşim yerleridir (Şekil 6).

İpek Yolu'ndan bağımsız olarak düşünüldüğünde ise benzer geleneksel yerleşimlere Anadolu'nun birçok yerinde rastlanmaktadır. Bu alanlardan Safranbolu Şehri (Karabük) ile Bursa ve Cumalıkızık: Osmanlı İmparatorluğunun Doğuşu (Bursa) sivil mimarlık örneklerine sahip yerleşim yeri olarak UNESCO Dünya Miras Listesi'ne girmiştir. Safranbolu Şehri 1994 yılında, Bursa ve Cumalıkızık 2014 yılında Dünya Miras Listesi'ne alınan varlıklardır. Geleneksel ahşap yapım sisteminin görüldüğü Safranbolu'da günümüzde plansız turizm, yoğun ziyaretçi baskısı, yerel yönetim politikalarının koruma anlayışından uzaklaşarak imar ve ranta dönük olarak gelişme göstermesi, yerel kullanıcıların alanı terk etmesi varlığın özgün karakterine ve sürdürülebilirliğine büyük zarar vermektedir. Cumalıkızık kırsal yerleşimi, Bursa Hanlar Bölgesi ve külliyelerinin içinde bulunduğu seri varlığın grubunda yer alır. Ahşap yapım sistemli geleneksel konutlardan oluşmakta olan ve özgünlüğünü büyük ölçüde koruyabilmiş bu yerleşim yeri de son yıllarda yoğun turizm baskısı altındadır. Dünya Miras Geçici Listesi'nde sivil mimarlık örnekleri bulunan yerleşimler ise Harran ve Şanlıurfa Yerleşimleri (Şanlıurfa) [2000], Mardin Kültürel Peyzaj Alanı (Mardin) [2000], Odunpazarı Tarihi Kent Merkezi (Eskişehir) [2012], Mudurnu Tarihi Ahi Kenti (Bolu) [2015] varlıklardır. 'Cittaslow Türkiye ve Uluslararası Cittaslow Birliği Başkanlığına' yapılan başvuru sonrasında Mudurnu, 2018 tarihinde Cittaslow (Sakin Şehir) unvanını almıştır. Günümüzde ülkemizde bu unvana sahip toplam on sekiz yerleşim bulunmaktadır.

Şekil 5. Göynük.

Şekil 6. Beypazarı.

2.4. Anıtsal yapılar

Mudurnu kent merkezinin doğusunda Hisar tepesinde, Mudurnu kalesi duvarının kalıntısı bulunmaktadır. Bizans döneminde var olduğu bilinen kale 14. yy'da Osmanlı beyliğinin bölgeye yerleşmesiyle kullanılmaya devam etmiştir. Vadinin orta noktasında ana aksın üzerine adını verdiği caddede bulunan Yıldırım Bayezid Camii (Şekil 7), Şehzade I. Beyazit (Yıldırım) tarafından yaptırılmış olup, birlikte külliyede bulunan Yıldırım Bayezid Hamamının 1382 tarihli kitabesinden caminin de yakın yıllarda yapıldığı tahmin edilmektedir. Mudurnu Çayının batısında yer alan Kanuni Sultan Süleyman Camisi'nin ise (Yeni Camii) (Şekil 8) 50 yıldır kayıp olan kitabesinde, yapının Kanuni tarafından yaptırıldığının yazdığı belirtilmektedir. En son 1996 yılında olmakla birlikte pek çok kez onarılmıştır. Ana aksın doğusunda yer alan saat kulesinin ise 1890¬91 yıllarında ahşap olarak yapıldığı, 1902'de çıkan bir yangında tahrip olduktan sonra kâgir olarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir (Babalı, 2007).

***Şekil 7**. Saat kulesinden Yıldırım Bayezid Camii.* ***Şekil 8.** Kanuni Sultan Süleyman Camii.*

3. MUDURNU TARİHİ KENT MERKEZİ VE ARASTA

Çalışma alanı kuzeyde Pazaryeri, güneyde Armutçular Konağı ile doğu ve batıda dik yamaçlar tarafından sınırlandırılan yaklaşık 110.000 m²'lik alanı kapsamaktadır. Geleneksel konut ve arasta dokusu ile Mudurnu'nun merkezini oluşturmakta ve geleneksel yerleşim karakterini yansıtmaktadır. Yerleşim dokusundaki somut ve somut olmayan miras öğeleri ile alan içinde kuzey-güney doğrultusunda uzanan Mudurnu çayı ve alanın doğu ve batı bölgesinde bulunan dağlar Mudurnu tarihi merkezinin kültürel peyzajını oluşturmaktadır.

Çalışma alanında toplam 597 adet yapıda gözleme dayalı olarak fiziksel analizler yapılmıştır. Bunların 15'i ticaret 15'i konut olmak üzere toplam 30'unda mal sahipleri ya da kiracılar ile sosyal anket yapılmıştır. Konutların %99'u cephe, arastanın ise %60'ı hem cephe hem de plan özellikleri ile değerlendirilmiştir (Şekil 9). Elde edilen veriler doğrultusunda tescilli ve tescile önerilen yapıların korunmuşluk, strüktürel ve kullanım durumu ile tescilli ve tescile önerilen yapıların kullanım durumlarına göre korunmuşluk dereceleri sayısal veri olarak ortaya konulmuştur.

Çalışma alanındaki 597 adet yapının %46'sı konut, %46'sı ticaret, %5'i ticaret+konut ve %3'ü kamu+dini yapılar oluşturmaktadır (Şekil 10). Konut dokusu ev ve depo, ahır, ocak, müştemilat eklentileri ile Mudurnu çayı çevresinde bitişik, diğer bölgelerde ise ayrık nizamlıdır. Ticaret yapıları ise ızgara planlı arastada bitişik nizamlı olarak sıralanmaktadır. Yapıların %37'si zemin kat, %40'ı zemin+1 kat ve %21'i zemin+2 katlıdır. Kat yükseklikleri ile geleneksel dokudan farklılaşan yapılar zemin+3 kat ve üzeri olmak üzere %3 oranındadır. Yapıların %60'ı sürekli, %10'u sezonluk ve %6'sı kısmen kullanılmaktadır (Şekil 11). Mudurnu'nun şehir merkezinden uzaklığı ile ekonomik ve sosyal-kültürel imkânlardaki yetersizlik yapıların terk edilmesine ya da sadece havanın sıcak olduğu zamanlarda kullanılmasına sebep olmuştur. Kullanılmayan, harabe ve inşaat halinde olan yapılar %24 oranındadır. Yapıların %45'i ahşap karkas, %19 kâgir ve %10'u kâgir+ahşap karkas olarak inşa edilmiştir. Bu durum bölgenin terk edilmesine bir diğer faktör olarak gösterilebilir. Çünkü geleneksel bir yapıya bakım yapmak yerine betonarme bir binada yaşamak tercih edilmektedir. İnsanların bir kısmı ilçe çeperinde yapılan toplu konutlara bir kısmı ise alan içinde inşa edilen yeni yapılara taşınmıştır. Betonarme yapılar %26 oranındadır. Yapıların strüktürel ve korunmuşluk durumları iyi, orta ve kötü olarak sınıflandırılmıştır. %63'ü iyi, %27'si orta ve %10'u kötü durumdadır. İyi ve orta, basit onarım yapılması ve strüktürel durumun takip edilmesi; kötü ise içinde yaşamanın tehlikeli olduğu ve acil önlem alınması gereken yapıları ifade etmektedir. Çalışma alanında toplam 145 adet tescilli parsel bulunmaktadır. Yapılan çalışmalar doğrultusunda mevcut tescilli yapılara ek olarak 199 adet parselin tescil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Korunmuşluk durumu analizinde ise tescilli ve tescile önerilen yapıların plan ve cephe bazında sahip olduğu özgün niteliklerin ne ölçüde günümüze ulaşmış olduğu değerlendirilmiştir. %27'si iyi ve %63'ü orta derecede korunmuştur. Özgünlüğünü büyük ölçüde kaybedenlerin oranı ise %20'dir.

Şekil 9. *Arasta Hamam Sokak kesiti ile dükkân planları ve görünüşleri.*

Geleneksel dokuda, arastanın bazı fiziksel özellikleri ile farklılaştığı görülmüştür. Bu sebeple analizler hem çalışma alanının tamamı hem de sadece arastayı olmak üzere ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Arastada 195 adet dükkân bulunmaktadır. Bunların %90'ı ticaret, %8'i ticaret+konut ve yüzde 2'si Mudurnu Belediyesi mülkiyetinde olmak üzere kamusal amaç ile kullanılmaktadır. Esnaf, kesin olmamakla birlikte dükkân sayıları ve işlevleri ile çeşitli bilgiler vermiştir. Geçmişte arastada çok sayıda çırak ve kalfanın çalıştığı; bakkal, berber, bakırcı, çilingir, demirci, fırıncı, helvacı, nalbant, saraç, semerci, terzi, yemenici, kasap, manifaturacı ve tuhafiye gibi çok çeşitli dükkanların bulunduğunu belirtmiştir. Günümüzde ise ticaret işlevi devam etmekle birlikte geleneksel zanaatların büyük bir kısmı terk edildiği tespit edilmiştir. Alanda 9 adet demirci, 2 adet mesci, 1 adet terzi, 1 adet bakırcı ve 4 adet iğne oyacı kalmıştır (Şekil 12). Diğerleri market, kırtasiye, giyim, yeme-içme vb. amacı ile kullanılmaktadır. İşlev ihtiyacına paralel olarak yapıların kat yükseklikleri %19'u zemin kat, %73'ü zemin+1 kat ve %7'si zemin+2 kat olmak üzere değişmektedir. Yapıların %67'si sürekli ve %6'sı kısmen kullanılmakta iken %26'sı kullanılmamaktadır. Arastanın hem somut hem de somut olmayan miras ögelerinin korunmasında fiziksel özelliklerin korunuyor olmasının önemi düşünüldüğünde kullanılmayan yapı sayısının tehdit oluşturduğu düşünülmektedir. %1 oranında ise inşaat halinde yapı bulunmaktadır. Güncel duruma bakıldığında bu yapıların tamamlanmış olduğu ancak kullanılmadıkları görülmüştür. Dükkânların %25'i ahşap karkas, %51 kâgir, %7'si kâgir+ahşap karkas ve %17'si betonarme olarak inşa edilmiştir. Konutlardan farklı olarak arastada kâgir yapılar yoğunluktadır. Betonarme yapılardan 1 tanesi zemin+4 kat yüksekliğinde inşa edilmiştir. Ölçek olarak arasta dokusu ile tamamen uyumsuz niteliktedir. Arastada toplam 59 adet tescilli parsel bulunmaktadır. Mevcut dükkânların nitelikleri değerlendirildiğinde tescilli yapılara ek olarak 94 adet parselin tescil edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu yapıların %35'i iyi ve %55'i orta derecede korunmuştur. %10'u ise özgünlüğünü büyük ölçüde kaybetmiştir.

Şekil 10. Çalışma alanı işlev analizi.

Şekil 11. Çalışma alanı kullanım durumu analizi.

Şekil 12. *Arasta geleneksel işlev analizi.*

Analiz çalışmalarından elde edilen veriler doğrultusunda çalışma alanının tamamında tescilli ve tescile önerilen yapılarda kullanım, strüktürel durum ve korunmuşluk analizleri üzerinden çapraz sorgulama yapılmıştır. Buna göre, yapıların %70'inin iyi derecede korunduğu, %88'inin strüktürel olarak en fazla basit onarım ihtiyacı olduğu ve %54'ünün kullanıldığı tespit edilmiştir. Tescilli ve tescile önerilen yapılarda kullanılanların %69'u, kısmen

kullanılanların %81'i, sezonluk kullanılanların %61'i ve kullanılmayanların %85'i iyi derecede korunmuştur. Yapıların korunmuşluk ve yapısal durumunun büyük oranda iyi olduğu halde sadece yarısının kullanılıyor olması geleneksel dokunun varlığını tehdit etmektedir. Kullanılan ve sezonluk kullanılanların diğerlerine oranla iyi korunmadığı görülmüştür. Ev sakinlerinin ihtiyaca bağlı olarak yaşam alanlarında ya da cephelerde değişiklik yapması bu durumda etkili olmuştur. Neredeyse terk edilmiş halde olan yapılar ise az müdahaleye maruz kaldığı için daha iyi korumuştur. Sonuç olarak Mudurnu tarihi merkezinde yapıların yaklaşık olarak yarısının kullanılmıyor olması geleneksel dokuyu olumsuz etkilemekte diğer taraftan özgünlüğün korunmasını sağlamaktadır. Somut ve somut olmayan mirasın sürekliliğinde koruma-kullanım dengesinin kurulması gerektiğinin bilincinde olarak özgünlüğün korunmasında yapıların kullanılmamasının geçici bir etken olduğu düşünülmektedir.

4. SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS: ARASTA VE AHİLİK GELENEĞİ

Ahilik, 13. yüzyılda Anadolu'da Ahi Evran tarafından Hacı Bektaşi Veli'nin önerisi ile kurulmuş bir esnaf teşkilatıdır. "Ahi" kelimesinin sözlük anlamı "eli açık, kardeş, yiğit, delikanlı" gibi anlamlara gelmektedir (URL 3). Günümüzde ise yüzyıllarca devam etmiş esnaf birliğini tanımlamaktadır. Yerleşik hayata geçilmesi ile birlikte güçlü bir medeniyet kurma, esnafın ticari hayatını düzenleme ve esnaflar arasındaki ilişkiyi kuvvetlendirme amacıyla ortaya çıkan Ahilik Teşkilatı; her alanda etkileri günümüze kadar devam eden bir teşkilattır (Durak ve Yücel, 2010).

Ahi olmak ve Şed kuşanmak için yamaklıktan kalfalığa ve ustalığa kadar kendi yetenek ve ilgi alanlarına uygun, bilgi beceri ve iş ahlakını geliştirmeye yönelik eğitimlerden geçmektedirler. Bu eğitimlerden başarıyla geçmek için hem mesleki bilgi hem de iyi ve ahlaklı bir insan olma özellikleri değerlendirilmektedir. Bu aşamaların sonunda usta adayları Şed kuşanma töreniyle usta olurlar ve kendi işyerlerini açmaya hak kazanırlardı. Yeni ustaya dükkân açabilmesi için esnaf arasında kurulan "orta sandığı"ndan yardım yapılırdı (Durak ve Yücel, 2010). Günümüzde bu Ahilik ritüelleri ve Şed kuşanma törenleri Ahilik haftasında sembolik canlandırmalarla sürdürülmekte olup yalnızca Mudurnu'da halen geleneklerden bazıları devam ettirilmektedir (Büyükgüllü, 2021, URL 4).

Mudurnu'da Ahilik teşkilatını oluşturan esnaf ve sanatkârlar birliği dericilik, saraçlık, demircilik, bakırcılık, iğne, iğne oyası yapımı ve diğer mesleklerden[6] oluşturmaktadır. Ahilik kültürünün önemli bir bileşeni olan ve arastada satılan ürünlerin hammaddesinin geleneksel yöntemlerle üretildiği tabakhanelerin, son debbağların da emekli olmasıyla atıl duruma düşmesi ile dericilik ve saraçlık günümüze ulaşamamıştır. Dericiliğin önemi, Debbağlar Birliği liderinin aynı zamanda Ahibaba olması ve birliğin özellikle cumhuriyetin ilk yıllarındaki törenlerde esnaflar arasında ayrıca temsil edilmesi ile anlaşılmaktadır. Emekli bir debbağdan, Mudurnu'da üretilen ürünlerin Karagöz oyunlarında kullanılmak üzere İstanbul'a gönderildiği bilgisi ile üretimin yalnızca bölge için önemli olmadığı, bugün Türkiye'nin Uluslararası Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan geleneksel gösteri sanatları ile de yakından ilişkili olduğu görülmektedir (Salman ve Yaltır, 2018).

Mudurnu arastada 700 yıldır devam eden "Esnaf Duası" bir Ahilik geleneğidir (Şekil 13). Esnaf ile birlikte ilçe sakinleri, mevsim şartlarına bakılmaksızın aksatılmadan her cuma, cuma salâsından hemen önce Tarihi Arasta Orta Çarşı (Ankara Caddesi) ve Demirciler Çarşısında toplanmaya başlamakta ve cuma salâsı ile ezan arasında dua edilmektedir (Veren, 2015). Orta Çarşı'nın tuhafiyeci, manifaturacı, ayakkabıcı, terzi esnafı hafta boyunca oturarak çalıştıkları için duaya ayakta katılırken, Demirciler Çarşısındaki esnaf ise hafta boyu ayakta demir döverek çalıştıklarından duaya oturdukları yerden katılmaktadır. Bu düzen birbirlerine karşı duydukları saygıyı sembolize etmektedir. Esnaf duası sonrası ise esnaf veya ilçe halkı ölmüşleri için dua almak adına hayır adı altında ekmek, pilav, helva gibi yiyecekler dağıtarak dua alırlar. Aynı zamanda yeni bir işyeri açmak isteyen kişi, açılışını mutlaka esnaf duasından sonra yapar ve yeni açılacak işinin bereketli olması için dua edilir. Mudurnu'da Ahiliğin önemli temsilcilerinden, Ahi babası Demirci Mehmet Şenkaya ve Demirci Emin İnce'nin dükkânları Ahiler Müzesine dönüştürülmüştür (Şekil 14). Atölyeler ziyarete açılarak Mudurnu'nun değerli ustalarının anıları yaşatılmaktadır.

[6] Detaylı bilgi *3.Mudurnu Tarihi Kent Merkezi ve Arasta* başlığında verilmiştir.

Şekil 13. *Esnaf Duası.*

Şekil 14. *Ahiler Müzesi.*

5. KORUMA SORUNLARI

Mudurnu ilçesi hem sivil mimarlık örnekleri, tabakhane bölgesi, hem de arastası ve Ahilik kültürü açısından korunmaya ve yaşatılmaya değerdir. Bu öğelerin korunmasına dönük sorunlar çok çeşitlidir. Bu koruma sorunlarının bir kısmı mevcut olmakla beraber, gelecek senaryosu düşünüldüğünde riskler olarak da ortaya konulabilir.

Yapı ölçeğinde ele alındığında dahi ortaya konulabilecek koruma sorun ve risklerinin önemli bir ayağını ilçenin sosyal ve ekonomik yapısındaki dönüşüm oluşturmaktadır. İlçedeki üretim odaklı ekonomik aygıtların zarar görmesi ve sürekliliğinin kırılması sebebiyle nüfusta ve sosyal hayattaki olumsuz değişim, ilçenin korunması gerekli sivil mimarlık öğelerinin ve somut olmayan kültürel miras olarak ele alınabilecek Ahilik kültürünün varlığını sürdürmesine dair risk yaratmaktadır.

5.1. Sosyo-Ekonomik Sorunlar

5.1.1. Göç ve Nüfus

Mudurnu'nun nüfus verilerinden 1965-2020 aralığındaki değişim görülebilmektedir. Arastada yaptığımız sosyal anket verilerine göre, ankete katılan geleneksel zanaatla uğraşanların %90'ı gerek genç nüfusun kentte kalmayışı ve mesleği gelecek kuşaklara aktaramamaları, gerekse de geleneksel zanaata dönük azalan talep nedeniyle mesleklerinin geleceğini görememektedirler. Nüfus hareketindeki kırılmaları incelediğimizde 1965 yılında toplam nüfus 25.813 iken, 1980 yılında 27.460 olduğunu, 1990 yılına kadar 27 binlerde sürerken 2000 yılında bir kırılma ile 25.148'e düştüğünü ve 2007 yılındaki nüfus kayıtlarında 21.450'ye gerilediğini görmekteyiz. Bu tarihten sonra da yıllar içerisinde az miktarda ancak sürekli düşüş görülmektedir. 2020 yılındaki Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi verisine göre de toplam nüfus 18.690'dır (URL 5).

Nüfus verilerinden öne çıkan bir diğer konu da kır nüfusunun 1985'ten sonra sürekli düşüşü ve kent nüfusunun toplam nüfus azalsa bile artışıdır. Azalan toplam nüfusun kırdan göç mü yoksa kırdan kente göç ve kentten başka kentlere göç mü olduğu anlaşılamamaktadır.

Özellikle genç nüfusun ilçede kalmıyor oluşu ile oluşan boşluk Mudurnu kentinin ekonomisinde, sosyal ve kültürel hayatında canlılığın yitirilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bu durumun zincirleme etkisi ile yaşlı ve az nüfus ile ticari ortam durağan olurken, az olan iş olanakları da genç nüfusun kent dışına göç etmesine neden olmaktadır.

Kentteki tarihi konutlarda yaşayan halkın yeni etaplarla gittikçe büyüyen TOKİ konutlarına rağbet göstermesi de yine tarihi konutların boş, bakımsız ve sahipsiz kalması anlamına gelmekte ve yok olma tehlikesi yaratmaktadır. Ayrıca termal devre mülklerin (Burj Al Babas) Mudurnu'ya yeni ekleyeceği dışarıdan nüfus etkisi kentin sosyal ve kültürel hayatında bir risk olarak görülmektedir.

5.1.2. Ekonomi

Mudurnu tarihte İpek Yolu üzerinde olan, zanaata dayalı ticareti hareketli kentlerden birisidir. Günümüzde ise ülke ölçeğinde ekonomik bir katkı sağlayamayan, üretim ve istihdam anlamında ilçe ölçeğinde ekonomi yaratan bir kenttir. Mudurnu, korunmaz ve teşvik edilmezse yaşamak için gerekli imkânları bulamayacak ve kaybedilecek geleneksel zanaatları hala barındırmaktadır. Diğer taraftan Mudurnu'nun kültürel peyzajının etkileyiciliği, dokunulmamış olmasından da ileri gelmekle birlikte, bu durumun bakımsızlık ve sonunda kültürel varlığın kaybı noktasına gelmemesi için ekonomik bir modele ihtiyaç duyulmaktadır.

Mudurnu kent sınırları içinde ayrıca tabakhane bölgesi bulunmaktadır. 18.yy'da Osmanlı devletine ve yurtdışına kadar deri ihracatı yaptığı salnamelerde yazılı olan Mudurnu'daki deri faaliyetleri 2000'li yılların başlarında mevcut yapılardaki son debbağların da emekli olmasıyla birlikte bitmiştir (Yaltır, 2019).

Mudurnu'nun ekonomisini etkileyen pek çok kırılma noktası olmakla birlikte bunların yakın geçmişteki en önemlileri, E80 karayolu olan İstanbul-Ankara yolunun 1990'larda açılması ile birlikte Mudurnu'nun ana güzergâhta olma imkânını kaybetmesi ve çok boyutlu bir ekonomik kırılma olan Mudurnu Tavukçuluk'un 2008'de kapatılmasıdır. Bu iki durum kentin ekonomik anlamda gerilemesi ve buna bağlı olarak kent yaşamındaki ekonomik, sosyal ve kültürel canlılığın yitirilmesi, dışa göçün özellikle gençler arasında artması sonucunu yaratmıştır.

5.1.3. Turizm sektörü ve komşu ilçeler

Mudurnu'nun kültürel peyzajının çekiciliği, cittaslow oluşu, doğal güzelliklerinin ve termal turizmin varlığı, kentte arındırıcı bir doğal ve kültürel rotaların keşfine imkân tanımakla birlikte, ana ulaşım yolları üzerine olmama ve benzer dokudaki komşu ilçelerin gezi güzergâhında olmaması nedeniyle değerlendirilememektedir.

Diğer taraftan tüketime dayalı bir ekonomi olan turizmin, komşu ilçelerin özgünlük karakterine büyük zarar vermiş olması dikkat çekilmesi gereken bir husustur. Mudurnu için de turizmin tüketiciliğinin yıpratıcı etkisi, kentin yapısal çevresinde, sosyal ve kültürel hayatında bir risk olarak ele alınmalıdır.

5.2. Yapısal sorunlar

5.2.1. İlçe genelindeki mimari mirasın koruma sorunları

Mudurnu ilçe ölçeğinde koruma sorunları değerlendirildiğinde Mudurnu'nun ana ulaşım yollarının dışında kalması kente erişimi zorlaştıran bir etken olmanın yanı sıra, bu durumun ziyaretçi ve ticaret yollarının dışında kalması anlamına gelmektedir. Mudurnu'nun ticaret belleğini de oluşturan İpek Yolu'nun bir parçası olma hali ile zenginleşen sosyal ve ekonomik yaşamın günümüz ulaşım koşullarında yaşatılması mümkün olmamaktadır.

Kentte üretim odaklı bir ekonomik gelişim, ülkenin yaşadığı krizlerin de etkisi ile kırılma yaşamıştır. Bu durum kent nüfusuna ve sosyal yaşama da olumsuz yönde etki etmektedir.

Kullanım ve korunmuşluk durumu analizlerinin sentezinde ortaya çıkan, korunmuşluk durumu iyi olan yapıların yarısının kullanılıyor olması yapıların sürekli bakımı ve gelecekleri açısından risk olarak görünmektedir. Diğer taraftan, kullanılan ve sezonluk kullanılan yapıların boş olanlara korunmuşluk düzeyi anlamında daha iyi durumda olmaması, yapı sakinlerinin günümüz konfor tercihleri nedeniyle yapıların özgünlüğüne müdahalelerde bulunması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Kullanım durumu analizine göre boş olan yapıların korunmuşluk düzeyi yüksek olmasına rağmen yakın bir gelecekte bakımsızlık nedeniyle yapıların kaybolması tehlikesi mevcuttur.

Kentin kültürel peyzaj öğeleri ve cittaslow olmasının imkânları değerlendirilememekte ve tüketim odaklı bir turizm altyapısını kurgulayan Burj Al Babas ve termal devremülk turizmi ilçenin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını tehdit eden unsurlar olarak görülmektedir. Buna bağlı olarak yapıların mevcut işlevlerinin ve sakinlerinin dönüşümü bir risktir.

5.2.2. Arasta ölçeğinde koruma sorunları

Arastada bulunan yapılar terk edilme, bakımsızlık, işlev değişikliği nedenleriyle bozulma ile karşı karşıya kalmaktadır. Geleneksel zanaatların geleceğe aktarılmasında yaşanan zorluk arastanın özgün işlevlerinde azalmaya yol açmıştır. Dükkânlarda ya işlev değişikliği yaşanmış ya da işlevsizleşmeyle boş kalmışlardır. Temmuz 2021 tarihi itibariyle arastada, toplam 195 dükkândan 44 adet dükkânın boş ya da depo olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu duruma rağmen arasta özgün kimliğini büyük oranda korumaktadır. Kullanım durumu, strüktürel durum ve korunmuşluk analizi sentezinde boş olan dükkânların korunmuşluk durumlarının genel değerlendirme ile iyi olmasına rağmen strüktürel durum analizlerinin daha çok orta ve kötü olması, bakımsızlığın bir koruma sorunu olarak ortaya çıkacağını göstermektedir.

Korunmuşluk durumu ve tescil durum analizlerinin sentezinde görülen bir başka sorun da arastanın genelindeki yapıların korunmuşluk durumlarının iyi ve orta olmasına rağmen tescilli yapı sayısının bu orana göre az olmasıdır. Tescil ile bir koruma şemsiyesine alınmayan yapılarda kullanıcıların müdahaleleri yapıların korunmuşluğuna zarar verir niteliktedir.

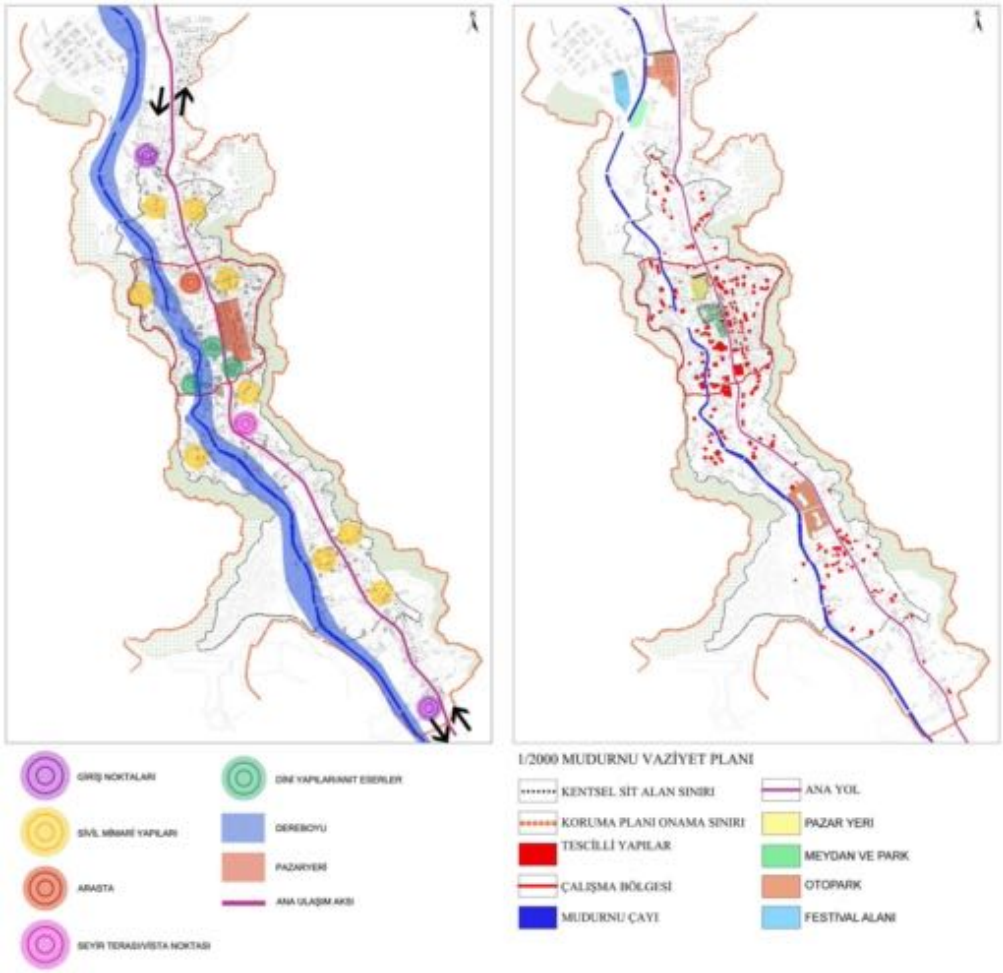
Arastadaki ana koruma sorunlarından birisi özgün işlevin korunamamasıdır. Mudurnulu Haydar Pekel'in tuttuğu notlara göre 1940'lı yıllarda arastada demirci, bakırcı, nalbant, saraç, terzi, semerci, yemenici, yağhane, helvacı, fırın, berber, kahvehane, kasap, lokanta, çilingir, bakkal, tuhafiye, manifatura dükkânı bulunmaktaydı (Mudurnu Arastası Gezi Rehberi). Günümüzde bu geleneksel zanaatların pek çoğunun artık yok olmakta ya da yok olmuş olması, arastanın özgün işlevli dükkânlarında da işlev değişikliğine neden olmuştur. Yemenici, yağhane, nalbant gibi zanaatçıların dükkânları yerlerini market, kırtasiye, hediyelik eşyacı, büro gibi kullanımlara bırakmışlardır. Bu yeni kullanımlar da kendi mekânsal ihtiyaçları ile gelmekte, yapıların cephe karakterini değiştirmese bile iç mekânların özgün planlamasını dönüştürmekte ve sabit el aletlerini kaldırmaktadırlar.

6.KORUMA ÖNERİLERİ

Mudurnu sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel miras gereği tarihi dokunun beraberinde yerel halkın, "*insan*"ın korunması gerekmektedir. Ayrıca İpek Yolu rotası üzerinde bulunan Mudurnu'ya komşu "turistik" hale gelmiş yerleşimlerin deneyimleri, turizmin tüketici ve talep eden yapısıyla birlikte, özgün ve yaşayan dokunun yitirilmesi sonuçlarını göstermektedir. Koruma önerileri oluşturulurken bu iki öğenin "yapılı çevre ve yerel halkın" birbirinin korunmasına katkı vermesi planlanmış ve bu amaçla yerel halkın bölgeyi terk etmesindeki temel nedenlerin ortadan kaldırılmasını sağlayacak üretim merkezli yaklaşımlar öncelikli hale getirilmiş, tüketen değil; ekonomik, sosyal, kültürel anlamda üreten bir Mudurnu modeli, kentsel koruma önerilerinin temel amacını oluşturmaktadır. Somut ve somut olmayan kültürel değerlerin korunmasına yönelik yapılan öneriler; kent ve yapı ölçeğinde olduğu gibi kentin nüfus yapısına dönük projeksiyonlar ve ekonomik model ile birlikte oluşturulmuştur.

Kent ölçeğinde hazırlanan koruma önerilerinde yerel halkın üretime katılımı ile somut olmayan kültürel mirasın devamlılığı, yapı ölçeğindeki fiziki müdahale kararları ile mimari mirasın sürdürülebilirliği amaçlanmıştır.

Mudurnu sadece kendi potansiyelleri içinde değil çevresinde var olan potansiyeller ile birlikte düşünülmelidir. İlçeye gelen ziyaretçilerin ICOMOS Kültürel Turizm Tüzüğü'nde belirtildiği gibi ziyaretçi açısından tatmin edici olmaları gerekmektedir (ICOMOS, 1999, URL 7). Bu durum aynı zamanda gelen kişinin üzerinde olumlu etki bırakarak, kişinin aynı alana bir daha gelmesini sağlamaktadır. Mudurnu ve yakın çevresini içine alan, bünyesinde taşıdığı değerleri içeren uzun ve kısa süreli doğa, sağlık ve kültür rotaları, kamp alanları bu kapsamda düzenlenebilecek etkinliklerdendir. Bu hem kentin ekonomisinin iyileşmesinde hem de var olan kültürel ve doğal değerlerin farkına varılmasında etkili olacaktır. Mudurnu çevresinde bulunan Sülüklü Göl, Karamurat ve Abant gölleri ile Sarot Kaplıcaları gibi doğal varlıkların arasında uzun süreli doğa ve sağlık rotaları, Samsa Çavuş Türbesi, Yeniceşıhlar Köyü, Mudurnu ve Babas Kaplıcaları arasında kısa süreli doğa, sağlık ve kültür rotaları düzenlenmiştir. Mudurnu ölçeğinde dere boyu ve ana ulaşım aksı dikkate alınarak, arasta, sivil mimarlık örneği yapılar, seyir terası, bakı noktaları, dini yapılar ve anıt eserler arasında rotalar önerilmiştir (Şekil 15).

Şekil 15. *Kent Ölçeğinde Koruma Önerileri.*

1/2000 ölçeğinde Mudurnu'nun koruma sorunlarına cevap vereceği düşünülen ulaşım ve kamusal alan düzenlemeleri önerilmiştir. Ana aksın (Yıldırım Bayezid Caddesi) kuzey ve güney yönlerindeki kent çıkışlarında ve çok amaçlı, geçici park ihtiyaçlarına cevap verebilecek, otoparklar çözümlenmiştir. Kentin kuzeyinde ve ana aksın hemen yakınında bir otopark, okulların tatil olduğu dönemlerde okul bahçelerinin otopark olarak kullanılması ve ara sokaklarda daha küçük ceplerle kentteki duraklama sorununa çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Mudurnu merkezi otoparklar ile devamlı işleyen bir servisle bağlanmıştır. Turizmin yıpratıcı etkisini azaltmak amacıyla bazı kısıtlamalar önerilmiştir. Örneğin pazar kurulan ve yerel halkın kenti yoğun kullandığı cumartesi günleri, ziyaretçi sayısı sınırlandırılmalıdır (Şekil 15).

Mudurnu İğne Oyası Evininin daha büyük ve arastanın içinde farklı bir dükkâna taşınması önerilmiştir. Bu alanda yol genişletilerek, duraklama cepleri eklenmiştir. Atatürk Meydanı eski Hükümet Konağı'nın bulunduğu park ile birleştirilerek eğimden yararlanarak teraslandırılması ve genişletilmesi, bölgede bulunan dokuya uyumsuz ve ekonomik ömrünü tamamlayan yapılar yıkılarak, bu alanların yeşillendirilmesi önerilmiştir. Yıldırım Bayezid caddesine paralel giden park yolu Yıldırım Bayezid Hamam kapısına kadar uzanarak Mudurnu çayı kenarında son bulmaktadır. Yeni meydan düzenlenmesi burada ''yaşayan'' bir meydan olma ve insanların tören ve gündelik hayatlarında kullanıma açık olma kaygısıyla tasarlandı. Pazar yeri ise cadde tarafında mevcut yapı kütlesi ortadan kaldırılmış ve ortaya çıkan yapı stoğu ihtiyacı hem yeni eğime oturan işyeri yapısına hem arastanın içinde kullanıcısı olmayan mekânlara, ''kullanılarak korunması'' üzere, işletmeye verilmesi önerilmiştir. Pazar yeri alt kotta kalarak, üst kotta olan Yıldırım Bayezid caddesindeki terastan tümüne hâkim olacak şekilde planlanmıştır. Yaz aylarında kullanılmak üzere Mudurnu için bir festival alanı seçilmiştir. Festival için zemin yapısı ve kuzey otoparka yakınlığı ile Mudurnu çayı göz önünde bulundurulmuştur (Şekil 15).

Mudurnu'nun somut ve somut olamayan kültürel mirasını korumaya yönelik, bu çalışmada hedeflenen üreten Mudurnu oluşturmaya yönelik özel projeler hazırlanmıştır. Bu projeler için gereken ilk yatırım maliyetinin devlet tarafından sağlanacak bütçeden faydalanılması, yatırım gerçekleştirildikten sonra Mudurnu arastası ile beraber

bu projeler kendini idame ettirmesi üreten Mudurnu için planlanmalıdır. Önerilen bu projelerle ekonomik gelişim sayesinde Mudurnu'dan ayrılan Mudurnuluların geri dönmesi, üretime katılmaları istenmektedir.

Arastanın sahip olduğu özgün yapı stoğunun koruma-kullanım dengesi sağlanarak, el zanaatları üretim atölyelerine olanak sağlaması, kentlinin ve bu atölyeleri düzenlenen çeşitli etkinliklerle deneyimleme fırsatı bulacak ziyaretçilere mekân sağlaması önerilmektedir. Bu ziyaretçilerin böylece dükkânların özgün işlevine uygun olarak üretim odaklı yeniden işlevlendirilmeleri sağlanacaktır. Bu ziyaretçilerin konaklamaları için sivil mimarlık örneği konutların koruma çalışmaları yapılarak bu programa dâhil edilmelidir.

Dere boyu etkileyici bir gezi güzergâhı oluşturmaktadır. Derenin iki yakasına da aradaki köprüler vasıtasıyla geçilen, oldukça sakin bir gezi imkânı sağlamaktadır. Gözlemler ve alanda konut bölgesinde yapılan anket sonuçlarında da dere boyunda bireysel uğraşlarla yapılan çiçeklendirmenin hem kent sakinleri hem de ziyaretçiler tarafından ilgi ile karşılandığı idi. Buradan hareketle; ilkbaharda kent sakinleri ile dere boyunda bir çiçek ekim şenliği yapılması önerilmiştir. Bu öneri ile dere boyundaki rotanın ilgi çekmesi ve derenin iki tarafında yaşayanlar için de keyifli bir yaşam alanı sağlanması amaçlanmıştır.

Ahilik geleneğinin halen devam ettiği Mudurnu arastası demircilik, bakırcılık, mescilik, terzilik, iğne oyası, semercilik, nalbant, saatçi, berber gibi birçok geleneksel zanaata ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde bu zanaatlardan nalbant, demirci, bakırcı, saatçi, berber, terzi, mesci, iğne oyası gibi zanaatlar az da olsa mevcuttur. Bu değerlerin yaşatılması için kooperatif aracılığıyla yapılan üretimlere pazar bulunması ve bu pazarlara satış yapılması amaçlanmıştır. Örneğin, dericilik / nalbantlık /saraçlık meslekleri hayvancılığın azalması ile ihtiyaç duyulmadığı için kaybolmaya yüz tutmuş zanaatlerdir. At çiftlikleri ile bağlantı kurularak üretimini yeniden canlandırma yoluna gidilmesi, bu noktada tanıtım ve satışın yapılması için bir kooperatifin devreye girmesi önerilmiştir. Ayrıca kent için satışta bulunan hediyelik eşyaların dışarıdan satın alınması yerine Mudurnu kooperatifinin üretimi ile Mudurnu'ya özel üretimler yapılması tasarlanmıştır. Bu ürünlerin internet üzerinden tanıtım ve satışının sağlanmalıdır.

Mudurnu kent belleğinde yer alan bir başka zanaat ise iğne oyasıdır. Bu zanaat günümüzde yerini hazır alım satıma bırakmış durumdadır. Bu geleneğin devam etmesi için kurslar ve atölyeler düzenlenerek, bu üretimin sonucunda oluşan ürünlerin yerel halk ve kooperatif ile sergi ve satışlarının yapılmasını önerilmiştir. Kadınlarında ekonomiye katkılarını sağlayan bir model olarak gelişime açık bir yöndedir.

Mudurnu, tavukçuluk sektörü ile bilinen bir ilçedir. Ancak yaşanan ekonomik krizler nedeniyle bu sektörün devamlılığı sağlanamamıştır. Bu durum da var olan kimliğin kaybedilmemesi ve yaşanan ekonomik boşluğun doldurulması yönünde adım atılması için üniversite ile iş birliği yapılarak, hobi kümeslerinin oluşturulması önerilmiştir. Yerel halk ve ziyaretçiler için kullanılabilir olan bu kümeslerde, organik tavuk ve yumurta üretiminin yapılıp, bu ürünlerin kooperatif çatısı altında yerel pazarda ve internet üzerinden satışlarının yapılabileceği bir senaryo tasarlanmıştır. Hobi kümesçiliği ile yerel halk için bir istihdam oluşturularak, üreten Mudurnu amacı pekiştirilmiştir.

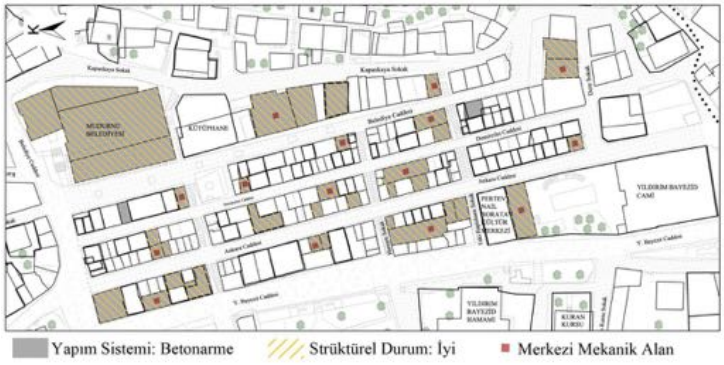
Üreten Mudurnu hedefini gerçekleştirmek üzere hobi kümesçiliği, iğne oyası, Mudurnu geleneksel zanaat ürünlerinin üretim ve satışı için kooperatif oluşturulmasını önerilmiştir. Bu sistemde kooperatif çatısı altında atölyeler ve eğitimler düzenlenerek elde edilen ürünlerin gerek yerel gerekse internet üzerinden tek bir elden tanıtım ve satışının yapılması planlanmıştır.

Özgün işlevi konut olan Dokuz Eşekler Yapı Grubu'nun yakın tarihe kadar bütünlüğünü koruduğu bilinmektedir. Zaman içinde bu yapılardan biri kaybedilmiştir. Günümüze kalan yapılarında ahşap karkas ve ahşap dizeme yapım tekniği ve malzemeleri izlenebilmektedir. Bu yapı grubu tören alanını sınırlamasıyla özel bir konuma sahiptir. Henüz yapı bütünlüğü korunurken çizilen rölöve İTÜ Restorasyon Kürsü Arşivi'nde bulunmaktadır. Günümüze kalan yapıların yapım sistemi müzesi olarak projelendirilmesi, yıkılan yapının denetimli kazı yapılarak temel kalıntılarına ulaşılarak, rölöve çizimleri ile birlikte sergilenmesine, diğer yapıların bozulmaları durdurularak koruma çalışmalarının yapılması ve sergileme senaryosu oluşturulması önerilmiştir.

Arastanın merkezinde bulunan ve genel mimari dokunun içerisinden sıyrılan Macar Binası'nın şimdiki kullanıcısı bir markettir. Zemin kat market, birinci kat depo olarak kullanılmaktadır. Mevcut kullanımda yapının özgünlüğü okunamamakta ve birinci kat kullanımı kısıtlı (depo olarak) sağlanmaktadır. Oysa arastaya hâkim balkonu, kuleleri ve hem Ankara hem de Demirciler Caddesi'ne cepheli bu yapı bir kültür işlevi üstlenebilir. Proje kapsamında binanın Mudurnu'nun belleği açısından özel ve önemli bir yere sahip olan Ahmet İzzet Bengüboz'un 1920'li ve 1930'lu yıllarda Mudurnu'da çektiği ve gezici olarak sergilenen fotoğraf sergisinin kalıcı mekânı olması önerilmiştir.

Arasta kullanıcıları için karasal iklim bölgesinde yer alan Mudurnu'da iklimlendirme büyük güçlüklere neden olmaktadır. Arastada dükkân sahiplerinin büyük çoğunluğu ısıtma ve soğutma amaçlı klimalar tercih etmektedir.

Bu da klima dış üniteleri sebebiyle sokak siluetlerinde kirliliğine neden olmaktadır. Cephelerin bütün olarak algılanmasına engel olan bir diğer neden ise uydu antenleridir. Merkezi Mekanik Sistem önerisi, bu gibi mekanik donatı sorunlarının çözümü için kullanıcılara kolaylık sağlamak için tasarlanmıştır. Strüktürel durumu iyi ve betonarme yapılar incelenmiş, bu sistem arastada her yapı adası için en az bir strüktürel durumu iyi olan betonarme yapının çatısının, yapı adasındaki diğer dükkânlar ile ortak kullanımlı bir şaft önerilmiş, planda bu merkezi mekanik alan önerileri görülmektedir (Şekil 16).

Şekil 16. *Merkezi Mekanik Sistem Önerisi.*

Üreten Mudurnu hedefiyle hazırlanan özel projelerin yanında mimari mirasın fiziki korunmasına yönelik öneriler de hazırlanmıştır. Çalışma alanındaki 597 yapının envanter fişleri çıkarılarak güncel durum hakkında bilgi edinilmeye çalışılmıştır. Bunun ışığında yapılan analizlerle birlikte müdahale kararlarını özellikle korunmuşluk, strüktürel, kullanım ve tescil durumları belirlemiştir. Arasta ve dereyi kesen kesit ve siluet çalışmaları yapılmış, bu çizimler üzerinden müdahale kararları belirlenmiştir. Tescil durum analizi, müdahale yöntemlerinin belirlenmesinde ve ilk kategorizasyonunda belirleyici olmuştur. Bu analiz çalışması ile tescilli, tescile önerilen, dokuya uyumlu ve dokuya uyumsuz yapılar belirlenmiştir. Bu kategorizasyon; hangi grup yapıya hangi yöntemlerle müdahale edileceğini belirlemek amacıyla kolaylaştırıcı bir tabloya dönüşmüştür. Tescilli ve tescile önerilen yapılar için bakım, basit onarım, esaslı onarım ve izleme yöntemleri; dokuya uyumlu ve uyumsuz yapılar için tadilat, yıkım ve yeni yapı yapma yöntemleri önerilmiştir.

7. DEĞERLENDİRME

Mudurnu yüzyıllar boyunca ticaret kenti olarak varlığını devam ettirmiş, endüstrileşmenin getirdiği yıkıma karşı durarak kendi ölçeğindeki arastaya, ahilik geleneğine ve sivil mimarlık örneği konutlarına sahip çıkmıştır. Bu makalenin oluşmasını sağlayan özgün alan çalışmayla sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel mirasın belgelenmesi, koruma sorunlarının tespit edilmesi ve korunması için kentin özgün ticaret değerleri doğrultusunda koruma önerileri oluşturulmuştur.

2016 yılında yazarlar tarafından gerçekleştirilen alan çalışması sırasında Mudurnu'yu ve sakinlerini daha iyi tanımak amacıyla sosyal anketler yapılmıştır. Ankete katılan kişilerin %93'ü Mudurnu'nun yerel halkı olarak belirlendi. Zanaat sahiplerinin %80'i mesleği ile ilgili eğitim vermek isterken, katılımcıların %90'ı gerek genç nüfusun olmayışı gerekse de sanayileşme ile zanaata ilginin azalması nedeniyle mesleklerinin geleceğini göremediklerini belirtti. Ankete katılan arasta çalışanlarının tümünün arastada bulunmaktan ve çalışmaktan çok memnun oldukları ortaya çıktı. Katılımcıların %40'ı arastanın fiziksel koşullarının yetersiz olduğunu düşünürken, %50'si bu koşulları iyileştirmek adına bütçe ayırabileceklerini ifade etti. Arastada %66 oranında çoğunluk ise kaybolan mesleklerin tekrar canlandırmanın zor olacağını düşünüyorlar. Arastada bulunanların %60'ı Mudurnu'nun dünya miras listesine girmesini destekliyorlar. Bu anket sonuçları da gösteriyor ki; Arasta esnafının büyük çoğunluğu Ahilik geleneğini korumak ve gelecek nesillere aktarmak istemektedir. Bunu sağlamak amacıyla ekonomik ve fiziksel şartların iyileştirilmesi için koruma çalışması yapılması durumunda katkı verecekleri anlaşılmaktadır.

2021 yılında yapılan alan ziyaretinde Mudurnu'da geçen beş yıllık zaman dilimine rağmen büyük değişikliklerin olmadığı görülmüş ve arasta esnafı ile yapılan görüşmelerle de bu durum teyit edilmiştir. Beş yıl boyunca değişiklik olmaması Mudurnu'nun sahip olduğu somut ve somut olmayan kültürel mirasın korunmasını günümüz için sağlarken, ahilik geleneğinin giderek azalmasına neden olmakta ve ekonomik durgunlukla birlikte kültürel mirasın geleceğini tehdit etmektedir. Benzer geçmişlere sahip olan Taraklı, Göynük gibi çevre yerleşimlerde olduğu gibi uygun olmayan ve tektipleştirici restorasyon uygulamalarının olmayışı ile özgün doku hala

korunabilmiştir; fakat doğru adımlar atılarak atıl durumdaki yapılara kullanıcı kazandırılmadığı, sadece turizm odağı haline getirilerek değil, kendi dinamikleri ile sürdürülebilirliği sağlanmadığı sürece sahip olduğu bu zenginlik kaybolma riski ile karşı karşıyadır. Mudurnu hala sürdürdüğü ahilik geleneği ile de diğer yerleşim yerlerinden ayrılmaktadır. Bu geleneğin devam edebilmesi için zanaatların tekrar canlandırılması, genç nesillere aktarılması ve bu makalenin kurgusunu oluşturan "üreten Mudurnu temasının" benimsenmesi gerekmektedir. Endüstrileşme ile beraber zanaatların yerini fabrikasyona bırakmasıyla Mudurnu dâhil Türkiye'nin her bir yanında zar zor devam etmeye çalışan zanaatkârlar yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Geleneksel zanaatımızı korumak ve yaşatmak, yalnızca zanaatkârların sorumluluğuna bırakılmamalı, ortak kültürel mirasımız olan bu değerlerin yaşatılması için zanaatkarların ekonomik anlamda yaşamaları ve zanaat bilgilerini aktarmaları sağlanmalıdır.

TEŞEKKÜR

Makalenin özgün değerini sağlayan alan araştırmasının gerçekleştirilmesine katkıda bulunan Sayın Mudurnu Alan Başkanı Dr. Ayşe Ege Yıldırım, Mudurnu Belediyesi çalışanları ve Mudurnu halkına teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

Babalı, M. (2007), Mudurnu'nun fiziksel ve tarihsel dokusu, sivil ve anıtsal mimarlık örnekleri, çevresel analiz ve koruma önerileri, Y.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Durak, İ. ve Yücel., A (2010), *Ahiliğin Sosyo-Ekonomik Etkileri ve Günümüze Yansımaları*, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(2), 151-1168.

Koçan, N. (2012), *Tarihi Kent Koruma ve Mudurnu (Bolu) Örneği,* Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi, 2(2), 93-102.

Özçimen, İ. (2011), *Ayaş-Sapanca İpekyolu Turizm Koridorunda "Yeni Fikirler-Yeni Fırsatlar" Çalıştayı Raporu*, s. 25, Ankara Ajansı ve Doğu Kalkınma Ajansı, 8-9 Aralık 20211, Bolu.

Öztürk E., Karatay H., Gürel Z., Yaman A. (Editörler) (2015), IV. Uluslararası Bolu Halk Kültürü ve Köroğlu Sempozyumu Bildirileri Kitabı içinde Veren, E. (2015), *Bolu ve Mudurnu İlçesindeki 'Esnaf Duası Ritüelinin Folklorik, Edebi, Dini ve Ahilik Yönleri ile Analizi*, (s.43-68), Akçağ Yayınları, Ankara.

Sarı, H. (1996), *Şerr'iye Sicillerine Göre II. Mahmut Dönemi'nde Mudurnu'da Nüfus Hareketleri ve Toplumsal Hayattan Bir Kesit*, OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 7(7), Ankara.

Yaltır, E.S. (2019), *Mudurnu tabakhaneler bölgesi koruma projesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Yasa, A.A. ve Öztürk, F. (Editörler) (2018), Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Uluslararası Mudurnu Araştırmaları Ahilik ve Halk Kültürü Sempozyumu Bildiriler Kitabı içinde Salman, Y. ve Yaltır, E.S. (2018), *Mudurnu Tabakhaneler Bölgesi Miras Değerleri ve Koruma Yaklaşım*ı, (s.349-364), Ankara.

Yıldırım, E. (2014), Mudurnu Kültürel Miras Alanı Yönetim Planı Raporu, s. 29-99.

Mudurnu Koruma İmar Planı, (1995).

Mudurnu Arastası Gezi Rehberi (2021), Mudurnu Ahiler Müzesi, Bolu.

[URL 1] Historic Guild Town of Mudurnu, UNESCO. Erişim Tarihi: 7 Eylül 2021 <http://whc.unesco.org/en/tentativelists/6038/>

[URL 2] Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi 7 Eylül 2021 <https://kvmgm.ktb.gov.tr/>

[URL 3] İslam Ansiklopedisi. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <https://islamansiklopedisi.org.tr/ahilik**>**

[URL 4] Büyükgüllü, M.N. (2021), *Mudurnu Tentative UNESCO WHS and Its Ahi Order-based Intangible Heritage*, UNESCO. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <https://heritageforall.org/2021/03/16/mudurnu-tentative-unesco-whs-and-its-ahi-order-based-intangible-heritage/>

[URL 5] Adrese Dayalı Nüfus Kayıtları. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/>

[URL 6] Taşınmaz Kültür Varlıklarının Gruplandırılması, Bakım ve Onarımları hakkında 660 Nolu İlke Kararı, s. 37. Erişim Tarihi: 1 Eylül 2021. <https://teftis.ktb.gov.tr/TR-263743/660-nolu-ilke-karari-tasinmaz-kultur-varliklarinin-grup-.html>

[URL 7] ICOMOS Uluslararası Kültürel Turizm Tüzüğü, 1999, ICOMOS. Erişim Tarihi 1 Eylül 2021 <http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0300983001536913522.pdf>

TECHNE İLE ÜRETİLEN İLKEL MİMARİ YERLEŞİMLERDE MEKÂNSAL İLİŞKİ VE İÇERİKLERİN ANALİZİ

MERVE ARTKAN, BERNA ÜSTÜN, MERVE KAYA

MERVE ARTKAN

100/2000 YÖK Doktora Öğrencisi, Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi

BERNA ÜSTÜN

Prof. Dr., Mimarlık Bölümü, Eskişehir Teknik Üniversitesi

MERVE KAYA

Araş. Gör., Mimarlık Bölümü, Kocaeli Üniversitesi

ÖZET

Tarih öncesi dönemlerden günümüze kadar farklı zaman aralıklarında, çağdaş gelişmelerden bağımsız olarak varlıklarını sürdüren ilkel mimari yerleşimler görülmektedir. Topluluklarına özgü kültürel ve teknolojik gelişmişlik seviyelerine sahip bu yerleşimler, mimari referanslarını kendi bağlamlarına ait parametrelerden almaktadır. İçerisinde bulundukları dönemin çağdaş kültürüne karşılık, ilkel kültürlerini her türlü üretimlerine yansıtan bu toplulukların mimarileri, ilkel mimarlık olarak adlandırılabilmektedir. Yerleşim ve tekil yapı ölçeğinde ilkel mimarlık; çevresel koşullardan, korunma ve barınma gibi içgüdüsel ihtiyaçlardan, gündelik hayata ait eylemlerden, toplum kültürleri ve yapma eylemine dair deneyimlerden ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda ilkel mimarlık, zamansal anlamda "eski" ve kavrayış olarak "gerici" bir mimarlığı değil, bir başlangıç ve öz olarak süregelen temel mimari bilgiyi nitelemektedir.

Çağdaş teknolojik üretim biçimlerine karşılık bu bilgi ve deneyimlerden üretilen ilkel yerleşimler, tek defaya özgü bir açığa çıkarma yöntemi olan "techne" kavramı ile ilişkilendirilmektedir. Techne, tamamlanmış bir mimari üründen çok, insan edimleri aracılığıyla ona ulaşmanın yöntem(ler)ini ifade etmektedir. Her defasında farklı ortam koşulları için yorumlanabilir bir teknik olan techne, ilkel mimarlığın varlığa getirilme biçimi şeklinde ele alınmaktadır. Dolayısıyla techne ile üretilen ilkel mimarlığın tek defaya özgü olma durumu, özgün yapı formlarının yanı sıra plan ölçeğindeki fiziksel ve sosyal örgütlenmelere yansımaktadır. İlkel yerleşimlerde elde edilen bu özgünlüğe karşılık, günümüzde teknoloji ile üretilen çağdaş mimarlık örnekleri, techne ile açığa çıkan tasarımlardaki temel bilgi ve fikirleri göz ardı etmektedir. Çağdaş teknoloji ve tüketim kültürü aracılığıyla her türlü üretimin mümkün hale gelmesi, mimari yapıları ve kentleri giderek bir tüketim nesnesine dönüştürmekte ve aynılaştırmaktadır. Oysa çevreden edinilen bilgilerle ve toplumun içsel dinamikleriyle kurgulanan ilkel yerleşimlerin her biri kendi içerisinde örgütlenmiş bir mikro kent olup, günümüz mimari üretimlerine referans olabilecek ipuçlarını ve ilişkiler ağını barındırmaktadır.

Çalışma, techne ile üretilen ilkel mimari yerleşim örneklerinden çıkarılacak tasarım ve yapma edimine ait ipuçlarının neler olabileceği üzerinde tartışmaktadır. Bu kapsamda ilkel yerleşim örneklerinin günümüz de dâhil olmak üzere ağırlıklı olarak gözlemlenebildiği Afrika kıtası, örneklemin bölgesel sınırlarını oluşturmaktadır. Bu bölge, milattan önce kurulan Zulu kabilesi gibi topluluklardan, 19.yüzyılda kurulan ve günümüzde de varlıklarını devam ettiren Bamileke kabilesi gibi topluluklara kadar birçok ilkel yerleşim örneğini barındırmaktadır. Afrika kıtasından seçilen bazı ilkel yerleşimlerin, mekânsal ilişki ve içeriklerinin belirli parametreler üzerinden okunması ve karşılaştırılması hedeflenmektedir. Böylece benzer bir coğrafyaya verilen çeşitli mimari tepkilerin benzeşen ve farklılaşan yönleriyle birlikte kültürel ve zamansal etkilerin sorgulanması da mümkün hale gelmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: İlkel Mimarlık, Techne, Mekânsal Analiz, İlkel Afrika Toplulukları

1. GİRİŞ

Modernleşme süreciyle toplum düzeninde ve her türlü üretimin temelinde yaşanan değişimler sonucu çağdaş mimarlık, geçmişin potansiyellerini ve deneyimsel bilgiyi kaybetmeye başlamıştır. Özellikle teknoloji olgusunun evrimi ve endüstrileşmeyle ortaya çıkan seri ve standart üretim anlayışı, tasarım yaklaşımlarını da büyük ölçüde etkilemiştir. Teknolojinin egemen olduğu bu çağda Heidegger'e göre modern doğa bilimleri teknolojik karakteriyle varlıklara matematiksel temsil yolları dayatmakta ve varlıklar, yalnızca kullanışlılığın ön planda olduğu bir bilgi stokuna indirgenmektedir (Polt, 2017: 27). Geleneksel dünyanın kurallarının yerini niceliksel değerlerin aldığı bu modern ortamda, mekân da nicelleşmekte ve bulunduğu yer ve bağlamdan bağımsız olarak değerlendirilmektedir (Yırtıcı, 2005: 23-24). Fiziksel ve sosyal bağlamına yabancılaşan mekânlar, özgün değerlerini göz ardı etmekte ve bir örnek üretimler haline gelerek aynılaşmaktadır.

Bauman, modern dönemde belirsizlikleri ortadan kaldırmak ve verimliliği arttırmak için kurulan denetimci düzenin tektipleştirmeyi özellikle arzu ettiğinden bahsetmektedir (Bauman, 2014: 157). Değişen örgütlenme ve üretim biçimleriyle birlikte teknolojinin soyutlayıcı ve evrenselleştirici etkileri (Pallasmaa, 2016: 49), mimari tasarımların da tektipleşmesine neden olmaktadır. Günümüzde mekânsal üretimleri evrenselleştirici bu etkilere bir de, küreselleşmenin etkilerinin hızla arttığı tüketici bir toplum kültürü eşlik etmektedir. Giddens'a göre küreselleşme, modernliğin toplumsal ilişkileri zaman ve mekân boyunca esnetmesiyle ortaya çıkmaktadır (Tomlinson, 2017: 158-159). Çağdaş dünyanın özsel karakteristiği olan bu esnemeyle çeşitli hareketlilik biçimlerinin artması ve yayılması aileden, komşuluktan, yerel kültürden, kısacası bir yere ait olma durumundan kendini kurtarmak anlamına gelmektedir (Tapie, 2018: 60-61).

Giderek sistemleşen teknolojilerle üretilen ve küreselleşen kültürle hızla tüketilerek meta haline gelen mimarlık ürünleri, zaman içerisinde kendi varlığından gelen özü kaybetmektedir. Oysa De Certeau'ya göre bir mekânda oturmak, dolaşmak, alışveriş veya yemek yapmak gibi sıradan aktiviteler zamansız ve çağları aşan bir sürekliliğe sahiptir. Toplumsal pratiklerle tekrarlanmakta ve aktarılmaktadırlar (De Certeau, 2009: 117-118). Dolayısıyla mekânsal oluşum ve kullanım biçimleri, mimarlık pratiğinin ilk ortaya çıkış zamanlarından bu yana süregelen bir bilgi ve deneyim ağı oluşturabilecek potansiyele sahiptir. Kültüre dayalı toplumsal ilişkileri ve yapmanın öz niteliklerini bünyesinde barındıran bu süreklilik, aynı zamanda yeni teknolojilerle harmanlanma imkânı taşımaktadır. Çünkü Heidegger'in de belirttiği gibi, insanın kendi pratiklerinde yapacağı ufak değişimlerle teknolojik bir dünya anlayışına boyun eğmeden teknikten yararlanmak mümkündür (Polt, 2017: 28). Bunun için teknoloji ve mimarlığın kökensel olarak ilklerinin ve çağdaş pratiklerde süregelebilecek öze dair bilgilerinin bulunması gerekmektedir. Bu kapsamda çevreden edinilen bilgilerle ve toplumun içsel dinamikleriyle kurgulanan ilkel yerleşimlerin, günümüz mimari üretimlerine referans olabilecek ilk ipuçlarını ve ilişkiler ağını barındırdığı düşünülmektedir.

2. TECHNE İLE ÜRETİLEN İLKEL MİMARLIK

İlkel kavramı modern sonrası dönemde her ne kadar uygar olmayan, gerici, barbar gibi anlamlara denk gelecek şekilde kullanılmaya başlansa da (Forty, 2006: 4-5), birçok mimar ve kuramcı bu kavramı köken, orijinallik, özgünlük anlamlarında mimarlığın özü olarak tanımlamıştır. Vitruvius, Laugier ve Semper gibi kuramcılara göre ilkel barınma yapıları; mimarinin kökeni, çıkış noktası ve orijinal ilk model olarak görülmüştür. Dolayısıyla ilkel mimari üretimler, zaman içerisinde gelişen yeni mekânsal önerilere ve yapısal gerekliliklere köken olma özelliği gösteren kavramsal bir temele sahiptir. Kronolojide zamansal olarak en eski ve ilk olmayı ifade etmekle beraber kültürel bir kuruluşun zeminini de tariflemektedir (Vesely, 2006: 17-21). Mimarlık gibi tasarıma yönelik alanlarda ise tüm bu kullanımları göz önünde bulundurulduğunda ilkel, tasarımın süregelen özsel parçası şeklinde bir referans ve kavrayış olarak ele alınabilme potansiyelini barındırmaktadır. Mimarlıkta ilkel, bir kavrayış ve düşünme biçimi haline geldiğinde, zamanın değişen koşullarında insanın yapısal üretimlerinin yeni veya farklı yollarla yeniden yorumlanabilmelerini mümkün kılmaktadır. Bu da, tektipleşmenin karşısında mimarlığa özgün taraflarını sunabilme imkânı tanımaktadır.

İlkel olgusunun mimarlıkta bir kavrayış ve köken olarak ele alınabilmesi için öncelikle ilkel mimarlığı tanımlamak, barınma ve yerleşim örneklerinden bu kavrayışın ardında yatan fikirleri çıkarmak gerekmektedir. Geçmiş dönemlerde var olan veya günümüzde hala ilkel yaşamlarını sürdüren, teknoloji ve modern kültürden uzak topluluklar mimarilerini; içgüdülerine, yere, deneyimlerine ve kültürlerine bağlı yalın bir şekilde inşa etmektedir. İlkel mimarlıkta mekân; çevresel, sosyal, politik, ekonomik tüm faaliyetlerin bir arada yorumlanmasıyla kavranmaktadır (Guidoni, 1975: 8-9). Modernizasyon ve standartlaşmanın belirtilerinden uzak yapma biçimleri ile ilkel mimarlık; referansını çevresinden, kültürden, deneyimden, gündelik yaşayıştan edindiği bilgilerden alan yalın bir mimari kavrayış olarak tanımlanabilmektedir.

Hemen herkesin kendi konutunu inşa edebildiği bir yaklaşım olarak ilkel mimari, basit tekniklerin kullanımına dayanmaktadır (Sezgin, 1984: 44-45). Dolayısıyla ilkel üretimlerin de kendilerine ait bir teknik ve teknoloji anlayışına sahip olduğu söylenebilmektedir. Fakat deneyime ve yapma edimine dayalı bilgi ve yöntemlerin kültürel olarak aktarıldığı ilkel topluluklar için teknoloji, günümüzdeki var oluşundan daha çok, kökeninde var olan "techne" kavrayışıyla ele alınmaktadır. Günümüzde teknoloji, çağdaş mimarinin üretim biçimi olarak değerlendirildiğinde, ilkel üretimlerin yapma yöntem(ler)inin de techneye karşılık geldiği söylenebilmektedir. Böylece ilkel mimarlıktan techne ile üretilen mimarlık kavrayışı olarak bahsetmek de olanaklı hale gelmektedir. Techne, bir şeyi varlığa getirme sürecini bilgi çerçevesinde, sanat ve zanaatın bir arada olmaklığı üzerinden açıklayabilme imkânıyla, mimarlığı ve özellikle ilkel mimarlığı niteleyebilme özelliği taşımaktadır.

Technenin etimolojik kökeni de, bu kavramın mimarlıkla ilişkisini ve anlamını güçlendirmektedir. Techne, kelime anlamı olarak Antik Yunan'dan bu yana marangoz veya ustanın sanat ve becerisiyle birlikte her türlü üretim ve eylemi ifade eden kelime türemelerine sahiptir (Schadewaldt, 1979: 159-172). Fakat burada bahsedilen üretim eyleminde önemli olan nokta, sonuç ürünün değil, o ürüne ulaşmanın kendine özgü farklı yöntemlerinin technede ön planda olmasıdır. Kavramı bu bağlamda yorumlayan Heidegger ise, technenin belirleyici özelliğinin imal etme, beceri veya araçsal kullanımdan çok, bir şeyi açığa çıkartma olarak varlığa getirme durumu olduğunu söylemektedir (Heidegger, 1962: 21). Bu durumda, technede bir edim olarak açığa çıkartmada izlenilen yöntem(ler) önem kazanmaktadır (Genç, 2008: 10). Teknolojideki standart sistemleşmeye karşılık, techne, nesnelerin belirli bir biçimde algılanışı tarafından değil, daha çok olası kullanılma biçimlerinin kavranılmasıyla ifade edilebilmektedir (Meagher, 1997: 16-17). Heidegger'in de teknolojiyi eleştirdiği nokta burada ortaya çıkmaktadır. Zaman içerisinde teknolojideki açığa çıkartma ve yöntem, technedeki özünden farklı olarak, buyurgan ve zorlayıcı bir karakteristik edinmektedir (Heidegger, 1962: 22-28). Teknoloji, temelinde techneden türeyen bir kavram olsa da, şeyleri varlığa getirme esnasında bağlamı göz ardı ederek kendi standartlaşmış ilkelerini buyurmakta ve seri üretime dayalı bir araçsallıkla tektipleştirmeye neden olacak şekilde kullanılmaktadır.

Buna karşılık techne, yalnızca üretime dayalı bir beceri olmakla kalmayıp, aynı zamanda bir akıl yürütme tarzı olarak aklın düşünüp tartan tarafına, olduğundan başka türlü olabilecek olana karşılık gelmektedir (Kart, 2015: 82). Varlığa getirme yolunda düşünme ve bilgiyle kurduğu ilişki ve farklı olasılıklara olanak tanıyan yapısıyla techne, şeyleri yorumlamaya açık bir tanımı da sunmaktadır. Dolayısıyla techne ile varlığa getirilen şeyler, ortam koşullarına göre her defasında yeniden yorumlanarak özgün üretimler şeklinde açığa çıkartılabilmektedir. Tüm bu açılardan bakıldığında mimarlığın kökeni olarak ilkel üretimler mekânsal çözümleri ve yapma teknikleriyle bünyesinde barındırdığı sezgisel aklı, deneyimsel ve gözlemsel bilgiyi varlığa getirerek techneyi mimarlık pratiğiyle ilişkilendirmektedir. Ele aldığı mimari referanslar doğrultusunda ilkel mimarlık örneklerinin, tektipleşmemiş ve her seferinde tek defaya özgü bir yöntem olarak kullanılan techne ile üretildiği söylenebilmektedir. Techne ile üretilen ilkel mimarlığın özgün yapı formlarının yanı sıra plan ölçeğindeki fiziksel ve sosyal örgütlenmeleri ise, ardında çağdaş mimarlığa referans olabilecek birçok bilgi, deneyim ve fikir barındırmaktadır.

3. İLKEL MİMARİ YERLEŞİMLERDE MEKÂNSAL İLİŞKİ VE İÇERİKLER

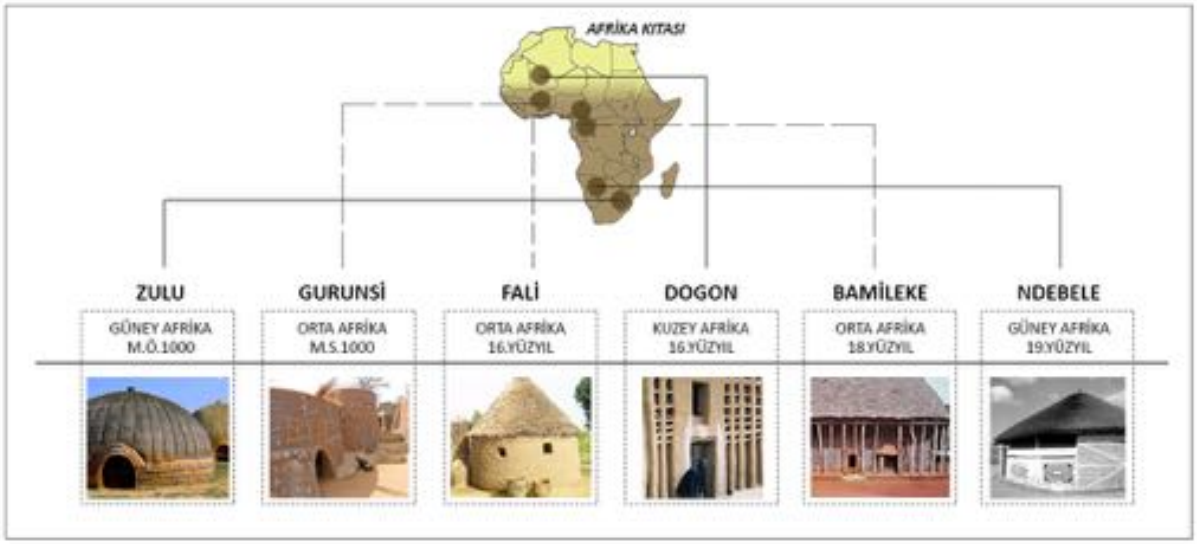
Mekân, insanların maddesel ve düşünsel ihtiyaçlarını karşılayan, eylemlerinin ve yaşamlarının gerçekleştiği alanlar olarak mimarlığın nesnesi konumundadır (Usta, 2020: 25). Mimarinin ilk örneklerinden itibaren örgütlenme biçimleri ve gereklilikleri değişimler gösterse de mekânsal içerikler, bağlamlarından bağımsız olarak düşünülememektedir. Kentsel ve tekil yapı ölçeğindeki tüm mekânsal organizasyonlar, toplum yapısı ve çevresel niteliklere dair bilgi ve tutumları bünyesinde barındırmaktadır. Bu açıdan, doğadan edinilen bilgilerle ve toplumun içsel dinamikleriyle kurgulanan ilkel yerleşimlerin her biri kendi içerisinde örgütlenmiş bir mikro kent olup, günümüz mimari üretimlerine referans olabilecek ipuçları ve ilişkiler ağını sunmaktadır.

Lynch'e göre ilkel insan, öncelikle algısını yaşadığı peyzaja adapte ederek çevresel imgesini geliştirmek durumunda kalmıştır (Lynch, 2016: 14). Doğadan edindiği bilgiler ve materyaller, yerleşimlerine ait mekânsal sınırları, tanımlı veya tanımsız eylem alanlarını, kamusal veya özel örgütlenmeleri oluşturmada başlıca etken olarak değerlendirilmektedir. Doğal çevreyle kurulan ilişkiler, iklim, sıcaklık, topografya gibi çevresel koşullar, doğadan edinilen materyallere bağlı özgün yapma teknikleri gibi niteliklerin mimari tasarıma yansımaları, ilkel yerleşim ve özellikle barınmalara ait mekânsal kurgulardan okunabilmektedir.

Bununla birlikte ilkel toplumların yönetilme biçimleri, ekonomik faaliyetleri, dini veya mitolojik inançları, ihtiyaçlarına bağlı gündelik hayat eylemleri gibi kültürel olgular, mekânsal içeriklerin oluşumunu etkileyen bir diğer önemli etkendir. Çünkü Tapie'nin de belirttiği gibi alışkanlıklar, bedensel tavırlar, dilsel pratikler,

sosyalleşme biçimleri, kolektif yaşam pratikleri vb. bir yerin kimliğini ortakyaşarlık temelinde mekânsal özellikleriyle birlikte betimlemektedir (Tapie, 2018: 20). Dolayısıyla fiziksel bağlam etkilerinin yanı sıra sosyal bağlam etkileri olarak ele alabileceğimiz bu nitelikler de, yerleşim ve tekil yapı ölçeğinde mekânsal ilişki ve içerikleri belirlemektedir.

İlkel mimarlık örneklerinin mekânsal örgütlenmelerinden çıkarılacak deneyim ve bilgilerin, çağdaş dünyanın yeni gereksinimleri ve teknolojileriyle yorumlanabilecek referansları oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu kapsamda devam eden fiziksel ve sosyal bağlam etkileri alt başlıklarında, yakın ve uzak geçmişte kurulmuş ilkel yerleşimleri barındıran Afrika kıtasından 6 adet örneğe yer verilmektedir. Seçilen ilkel yerleşimler, benzer bir coğrafyaya verilen çeşitli mimari tepkilerin benzeşen ve farklılaşan yönleriyle birlikte fiziksel ve sosyal bağlamın özellikle mekânsal organizasyonlara etkilerinin sorgulanmasına yardımcı olmaktadır.

Şekil 1. incelenen ilkel toplulukların yerleşim kronolojisi ve konum bilgisi

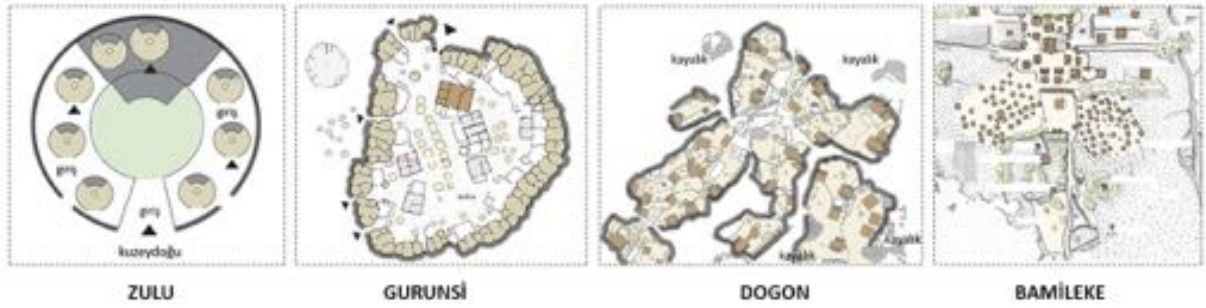
3.1. Fiziksel Bağlam Etkileri

Guidoni, ilkel mimarlığın iklim, materyal ve biçim gibi her türlü probleme ve çözümüne yönelik yaklaşımlarının her dönem dikkate değer özgün nitelikler olarak görüldüğünü söylemektedir (Guidoni, 1975: 7). Yapı ve yerleşimlere dair ortaya çıkan bu problemler de çözümleri de öncelikle doğayla kurulan ilişkilerden gelmektedir. Benzer bir şekilde Rapoport, tasarımın, insan ve çevresi arasındaki karşılıklı etkileşimin bilgisinden türediğini belirtmektedir (Rapoport, 2004: 8). İklim ve topografya koşulları gibi çevresel etkenler ile diğer topluluklarla temas biçimi ve yaban hayatı gibi diğer dış etkenler tasarımı belirleyen bu bilgilerin edinildiği fiziksel bağlam özellikleri olarak görülmektedir. Fiziksel, biyolojik ve iklimsel bu özellikler, Tapie'ye göre, insanlara kendi yaşam yerlerini kurmak için besinler, malzemeler gibi maddi kaynaklar sunmaktadır (Tapie, 2018: 14).

Fiziksel bağlam özelliklerinin ilkel yerleşimler ve mekânsal organizasyonlardaki etkilerinin ilk olarak yerleşim yeri seçiminde ortaya çıktığı söylenebilmektedir. Fiziksel çevrenin zorlu koşullarına karşı avantaj sağlamak için yer seçimi, mimari üretimlerdeki başlıca tasarım kararlarındandır. Afrika kıtasındaki kurak iklimin aşırı etkilerinden ve çevreden gelebilecek diğer dış uyaranlardan korunmak amacıyla Dogon toplulukları dik yamaçlara, sarkan kayalıklara ve bu kayalıkların eteklerine yerleşmişlerdir (Guidoni, 1975: 154). Afrika'nın görece daha az kurak bir bölgesindeki Bamileke toplulukları ise dağ etekleri, su kenarları ve kırsal bölgenin zengin alanları gibi korunaklı ve verimli noktalarda yerleşimlerini kurmayı tercih etmişlerdir (Malaquais, 1994: 22). Fakat topografya her zaman avantaj sağlanabilecek nitelikte olmayabilmektedir. Zulu ve Gurunsi kabileleri gibi Afrika topografyasının açık düzlüklerinde yaşayan topluluklar, sıcak iklim gibi coğrafi zorluklara ve dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korunmak amacıyla yerleşimlerini dağınık değil, komposit ve dışa kapalı bir mekânsal düzenle oluşturma çözümüne gitmişlerdir.

Dolayısıyla iklim özelliklerinin ve yaban hayatı gibi dışsal etkenlerin, topografya ve yer seçimiyle bağlantılı olarak ele alınan fiziksel bağlam etkilerinden olduğu söylenebilmektedir. Afrika kıtasında sıcaklık ve kuraklık dereceleri değişiklik gösterse de, belirli bir seviyenin üzerinde olan sıcak iklim için verilen mimari tepkiler zaman zaman benzeşmektedir. İç ve dış çeperlerdeki az sayıda ve küçük açıklıklarıyla Gurunsi ve Bamileke mimarileri, zamansal açıdan çok farklı dönemlere ait olsalar da, iklim problemlerine sunulan mekânsal çözümlerin pratik ve her dönem

için kullanılabilir olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte çözüm üretilmesi gereken iklimsel problemlerin farklı niteliklerde ele alındığı da görülebilmektedir. Zulu toplulukları güçlü rüzgârlara karşı yapılarının girişlerini kuzeydoğu yönüne döndürmüşler, böylece kuzeybatıdan esen kış rüzgârlarını arkalarına almışlardır (Jarzombek, 2013: 551). Buna karşılık Bamileke toplulukları rüzgâr sorununu, yerleşimlerinde avlu ve teraslanmalar kurgulayarak doğal havalandırma elde etme avantajına çevirmişlerdir (Adedokun, 2014: 18).

Şekil 2. Zulu, Gurunsi, Dogon ve Bamileke kabilelerinin yerleşim düzenleri

Dogon kabilesinin yerleşim düzeninde kurak iklime bağlı dönemsel olarak görülen aşırı yağışlar etkin rol almaktadır. Mekânların kurgulanmasında devamlılık içerisinde birbiriyle bitişik bir düzenin kullanımı, yıllık yağışlar için yüzey miktarını azaltarak su yalıtımı sağlamaktadır (Guidoni, 1975: 147). Gurunsi yerleşimlerinde benzer bir bitişik düzen, gelebilecek tüm olumsuz çevresel uyaranlardan korunma amacıyla öncesinde de bahsedildiği gibi dışa kapalı yerleşim planlamasının sağlanabilmesi için kurgulanmaktadır. Bu eklemlenmeli mekânların üretilmesine olanak tanıyan materyallerin kullanımı ise, yerelden elde edilen malzemeler olması yönünden bir fiziksel bağlam etkisi olarak kabul edilebilmektedir. Çevreden edinilen toprak, kil, çamur gibi yapı malzemeleri; Gurunsi yerleşiminde dairesel ve akışkan, Dogon yerleşimlerinde ise daha köşeli ve yüzeysel eklemlenmelerin yapılabilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu iki örneğe ek olarak diğer ilkel yerleşimlerde de çevreden edinilen materyallerin kullanımının, mekân kurgularını ve yapı biçimlerini belirleyici olduğu açıkça gözlemlenebilmektedir. Ahşap, taş, yaprak, saman vb. bu organik malzemeler, mekânsal ve biçimsel gerekliliklere bağlı olarak deneme yanılma yoluyla işlenmekte ve yapısal materyallere dönüştürülmektedir.

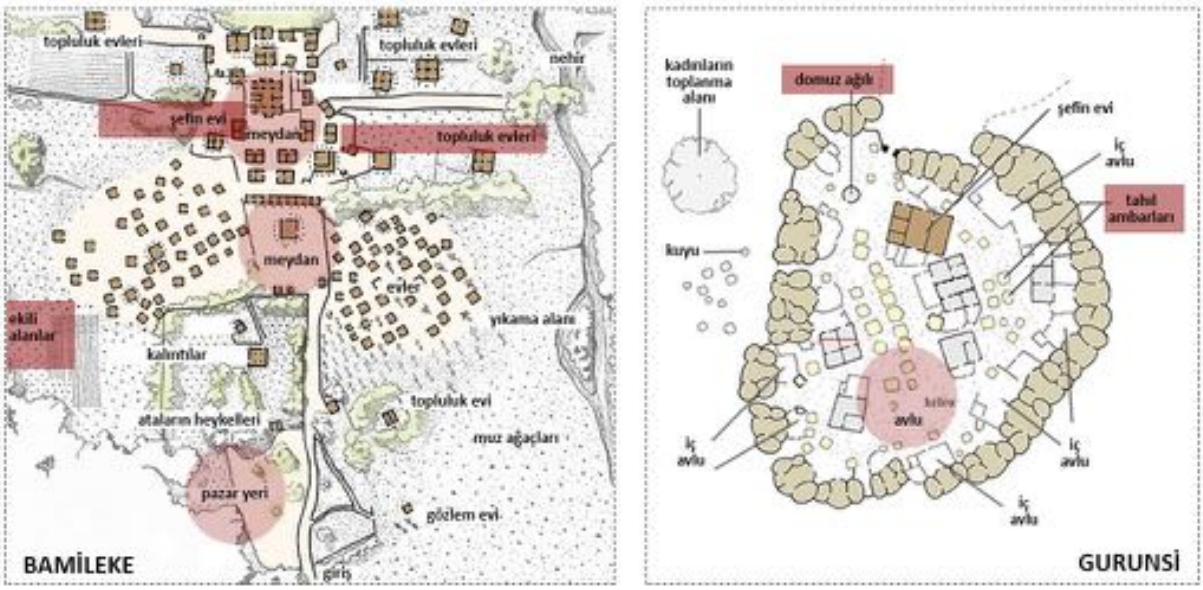
Şekil 3. Zulu, Gurunsi, Dogon ve Bamileke kabilelerinin materyal-biçim bilgisi

Özetle, topografyanın nitelikleri, iklim koşulları, doğal çevreden gelebilecek tehlikeler ve yerden edinilen materyaller ilkel yapı ve yerleşimlerin ortaya çıkmasında etkin fiziksel bağlam özellikleri olarak ele alınmaktadır. Bu özellikler mekânsal kurgular ve plan ölçeğinin yanı sıra, üçüncü boyuttaki yapısal durumu da etkilemektedir. Fiziksel çevreden edinilen bu bilgi ve deneyimlerin işlenmesi, ilkel mimarinin çağdaş tasarım yaklaşımlarında kullanılabilecek temel fikirlerinden biri olarak görülmektedir.

3.2. Sosyal Bağlam Etkileri

İlkel yapı ve yerleşimlerde mekânsal kurgular, fiziksel çevreyle kurulan ilişkinin yanı sıra sosyal bağlamla etkileşimlerden ortaya çıkmaktadır. Heidegger'in de belirttiği gibi yapılar içinde bulundukları fiziksel ve beşeri topografyayla birlikte şekillenirken hem yerin hem de oturanların özelliklerine göre inşa edilmektedir (Sharr, 2007: 10). Bu durumda tasarımın çevresiyle beraber kültüre cevap vermesi, kültüre özgü olması gerekmektedir (Rapoport, 2004: 8). Gündelik hayat ve ihtiyaca bağlı eylemler, ekonomik ve ticari faaliyetler, inanç ve politika gibi kültüre bağlı bu etkenler de mimari tasarımı belirleyici sosyal bağlam ilişkilerini oluşturmaktadır.

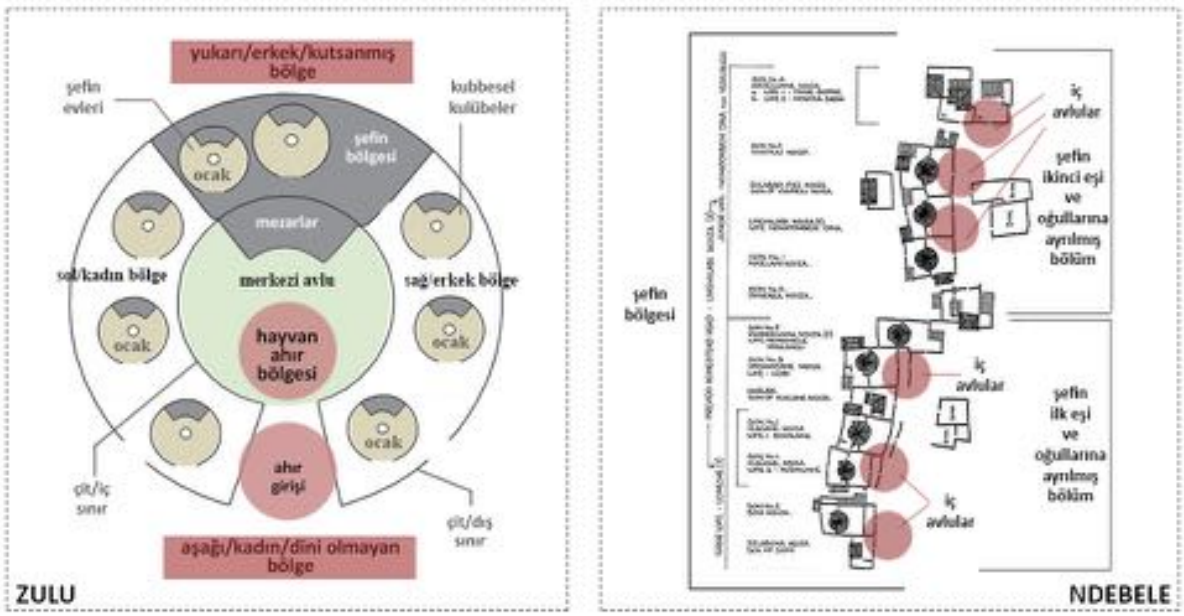
Lefebvre, kültürün çözümlenmesi ve bir toplumu anlamak için "gündeliklik" kavramını ön plana çıkarmaktadır (Lefebvre, 2007: 40). Gündelik hayat kavramının, kültürün tanımlanmasına büyük ölçüde etki ettiği gibi, bir yapının mekânsal organizasyonunun belirlenmesinde de oldukça önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Esgin'e göre gündelik edimselliğimiz ve pratiklerimiz kentsel mekânı üretmektedir (Esgin ve Çeğin, 2018: 349). Bu pratikler ise barınma, uyuma, yeme-içme, sosyalleşme gibi temel ihtiyaçlara bağlı olarak ortaya çıkan eylemlere karşılık gelmektedir. Gurunsi ve Bamileke kabilelerinde ritüeller ve seremonilerin gerçekleştiği, çeşitli dans ve kutlamaların yapıldığı sosyal aktiviteler gündelik hayatın önemli bir bölümünü kaplamaktadır. Yerleşim düzeninde bu aktiviteler için kabile sakinlerinin toplanabileceği bir avlu veya meydan gibi boşlukların organize edilmesi, gündelik hayat eylemlerinin mekânsal düzenlere yansımasının bir örneğini oluşturmaktadır.

Şekil 4. Bamileke ve Gurunsi kabilesi detaylı yerleşim planları

Bununla birlikte Esgin'in de belirttiği gibi gündelik hayat, insanların yarattığı sosyal dünyanın karmaşıklığını içinde barındıran ve bu dünyayı çok yönlü bir şekilde betimleyen etkileşimler alanıdır (Esgin ve Çeğin, 2018: 29). Dolayısıyla gündelik hayatta ihtiyaçları karşılamak için yapılan tüm eylemler ve mekânsal yansımaları aynı zamanda çevreyle, sakinlerle, komşu kabilelerle vb. etkileşimlere olanak tanımaktadır. Bu noktada ilkel yerleşimlerde kamusal ve özel alanların çeşitli mimari öğelerle tanımlanması dikkat çekmektedir. Gurunsi kabilesinde çeperde yer alan kapalı barınma yapılarının yanı sıra çok işlevli bu ana mekânlara eklemlenen pişirme, depolama gibi birimleriyle yaşantının bir uzantısı haline gelmiş yarı kamusal iç avlular bulunmaktadır (Jarzombek, 2013: 568). Akışkan yerleşim dokusunun devam ettiği duvarlarla çevrili bu dairesel yarı açık alanlar, Ndebele kabilesi yerleşimlerinde ise konutların girişlerinde yer alan daha köşeli bir ön avlu alanı şeklini almaktadır. Merkezde erkekler için yer alan kamusal toplanma alanına karşılık kadınların sosyal hayatı için ayrılan bu avlularda, aynı zamanda ev işleri de gerçekleştirilmektedir (Ndebele Architecture and Settlement Patterns, 2011). Sosyal etkileşimler dışında, gündelik hayatın dışarıda geçtiği sıcak iklimli bölgelerde bu tarz açık ve yarı açık alanların organizasyonları ise ayrıca önem kazanmaktadır.

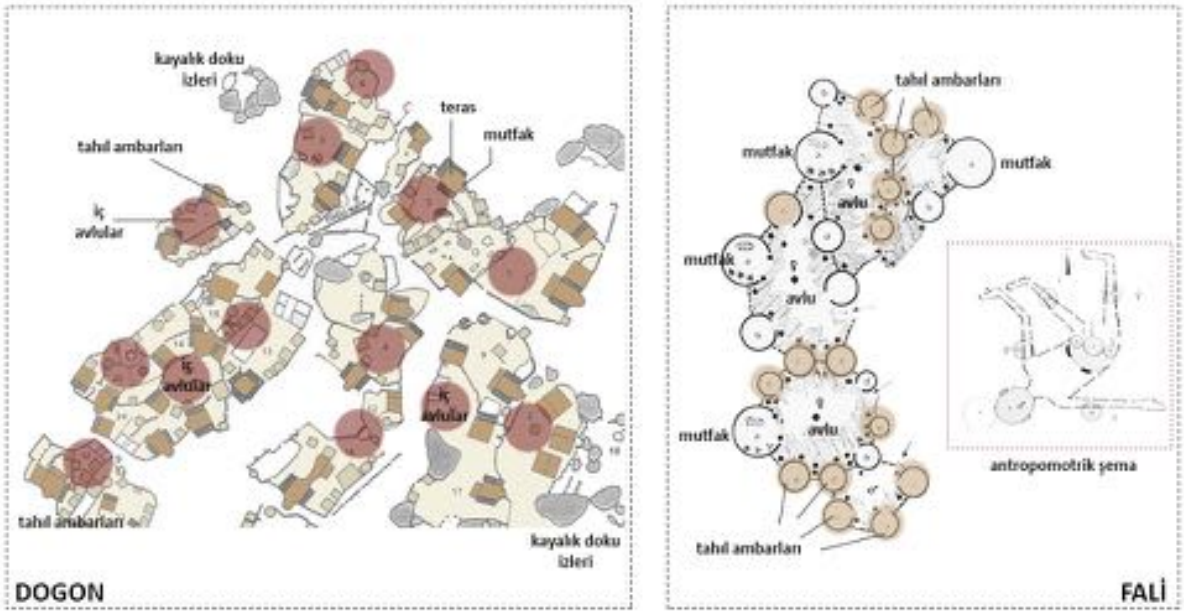
Gündelik hayatın mekânsal örgütlenmelere etkisi yerleşim ölçeğinin yanı sıra iç mekân düzenlemelerinde de büyük ölçüde rol almaktadır. Dogon kabilesi barınma birimleri depo, mutfak, teras gibi ihtiyaçlara bağlı olarak özelleşmiş iç mekânlardan oluşmaktadır (Guidoni, 1975: 147). Bu mekânlara ek olarak hayvanlar için çevrilmiş alanlar ve tahıl ambarları gibi ekonomik ve ticari faaliyetler için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle tarım ve hayvancılık gibi faaliyetler ilkel kabile yaşamında toplum kültürünü oluşturan başlıca sosyal etkenlerdendir. Bu faaliyetlerin yerleşim ve yapı ölçeğindeki mekânsal karşılıkları birçok ilkel mimarlık örneğinde görülmektedir. Geçimlerini tarımla sağlayan Fali toplulukları yerleşimlerinde, tahıl ambarı olarak düzenlenmiş çok sayıda küçük silindirik yapı yer almaktadır. Yerleşimin büyük bir kısmını işgal eden bu düzenleme, Zulu kabilesinde hayvancılık faaliyetleri için ortak meydanda ayrılmış tanımlı bölgeye karşılık gelmektedir. Tarım ve hayvancılığın bir arada yürütüldüğü dairesel planlı Gurunsi yerleşimlerinde ise tahıl ambarları kare planlı küçük yapılarla ayrılırken, hayvanlar için avluda yarı açık alanlar düzenlenmiştir.

Şekil 5. Zulu ve Ndebele kabilesi detaylı yerleşim planları

Yılmaz'a göre kentler, içerisinde ekonominin hayat bulduğu ve yeniden üretildiği yerler olmanın dışında toplumsal bireyin inşasının gerçekleştiği egemenlik alanlarıdır. Burada özellikle toplumsal sınıfların konumlanışı ve işgal ettikleri alanlar kentin siluetinde iz bırakmaktadır (Yılmaz, 2017:6). İlkel toplumlarda da ekonomik gerekliliklerin yanı sıra yerleşim düzenlerini etkileyen sosyal sınıflar ve statü göstergeleri bulunmaktadır. Ndebele topluluklarında yerleşim, hiyerarşik olarak erkeklerin kıdem derecesine göre düzenlenmekte, en kıdemli erkek ana giriş ekseninde merkezi bir alana konumlandırılmaktadır. Çok eşliliğin yaygın olduğu toplum yapısında, eşler de kıdem derecelerine bağlı olarak yerleştirilmektedir (Ndebele Architecture and Settlement Patterns, 2011). Zulu kabilesi yerleşimleri ve barınma yapıları ise cinsiyetlere ve hiyerarşilere bağlı olarak organize edilmektedir. Şeflikle idare edilen kabilenin yerleşim planında sağ bölge erkekler, sol bölge kadınlar için ayrılırken üst bölge şefe aittir (Guidoni, 1975: 201). Bamileke topluluklarının mekânsal kurgusu da benzer bir şekilde hiyerarşilerden oluşurken, toplumsal katmanlaşmayı ve sınıf düzenini yansıtmaktadır. Yerleşimde, seremonilerin yapıldığı meydana hâkim bir konumda olan kabile şefinin ve topluluğun ileri gelenlerinin büyük evleri ön plana çıkarılmaktadır (Guidoni, 1975: 124).

Tüm bunlara ek olarak mekânsal biçim ve organizasyonları etkileyen sosyal bağlam özelliklerinden biri de yerel halkın dünya görüşlerini içeren inançlar ve mitlerdir. Fali topluluklarında mekânın gerçekleştirilmesi insan vücudunu referans alan antropomorfik (insanbiçimci) bir mite dayanmaktadır. Mitin temel örgütlenme ilkesini oluşturan mekânın 4 parçaya bölünmesi ve parçaların insan vücudunun biçimine dayalı hiyerarşik uyumu, yerleşimlerdeki düzeni tanımlamak için kullanılmıştır (Guidoni, 1975: 128-134). Benzer bir yaklaşım Dogon yerleşimlerinde de gözlemlenmektedir. Yerleşimin bütünü ve barınma yapıları antropomorfik inançlarına uygun şekillerde düzenlenmektedir. Her mekân veya tanımlı alan insan vücudunun bir parçasını sembolize etmektedir (Guidoni, 1975: 197). Dolayısıyla Roth'un da belirttiği gibi, mimarlık, insan düşüncesinin fiziksel temsili olarak kültürün ve inançların bir yansıması şeklinde ortaya çıkmaktadır (Roth, 2017: 201). Benzer coğrafyalarda veya yakın çevrelerde olsalar bile, topluma özgü kültürel öğelerin ve yaşam tarzlarının mekâna yansıması, ilkel mimarlık örneklerini farklılaştırarak özgün hale getirmektedir.

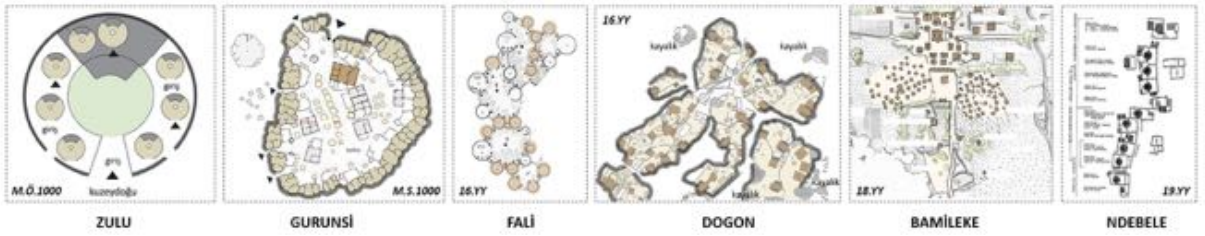
Şekil 6. Dogon ve Fali kabilesi detaylı yerleşim planları

4. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

İlkel yerleşimler ve yapılar, ortaya çıkarılırken aldıkları referanslarla günümüz mimari yaklaşımlarına temel olabilecek bazı tasarım ipuçlarını sunmaktadır. İncelenen ilkel mimarlık örneklerinin öncelikle; doğal ve yapılı çevresiyle kurduğu ilişkiler, bu çevreden edindiği tasarlama ve yapma eylemine dair bilgiler ve topografyada yer edinme biçimleriyle fiziksel bağlamlarını referans aldığı görülmektedir. Zulu, Gurunsi, Fali, Ndebele, Dogon ve Bamileke kabileleri mimarilerini Afrika kıtasının sıcak iklimi ve zorlu topografya koşullarına uyumlu bir şekilde üretmekte ve çevreleriyle etkileşime set çekmeden mekânsal sınırlarını oluşturmaktadır. Bu yerleşimler ve yapılarda kompakt bir dışa kapalılık, çeperlerde küçük açıklıklar, rüzgârlara bağlı olarak doğal havalandırma sağlayacak yönlenme kararları gibi benzer pratik çözümlerin üretildiği gözlemlenmektedir. Her ne kadar benzeşen iklim ve çevre koşullarında yer alsalar da, bu yerleşimlerin fiziksel ve sosyal bağlamları tek defaya özgü nitelikler de barındırmaktadır.

İncelenen örneklerde gözlemlenen özgün müdahaleler, fiziksel çevreden alınan referansların kültürel tutumlarla yorumlanmasından doğmaktadır. İlkel kültürlerine bağlı sosyal bağlam etkileriyle biçimlenen bu yerleşim ve yapılar, tek defaya özgü nitelikleri dikkate alınarak ortaya çıkarıldığından modern dünyanın tektipleşen biçimlerinden uzaktır. Özellikle gündelik hayat eylemleri ve ihtiyaçlar, ekonomik ve ticari faaliyetler, inançlar ve mitler gibi toplumsal kültürü oluşturan öğeler, ilkel toplumların mimarilerindeki mekânsal örgütlenmeleri de etkilemektedir. Dolayısıyla ilkel yerleşimlerin ortaya çıkarılmasında günümüz için de referans alınabilecek bir diğer etken kültürel değer ve tutumlardır denilebilmektedir.

Bununla birlikte kültür, Certeau'ya göre birey ve çizgi dışı çoğulluklar tarafından sürekli yeniden üretilen bir paradigma olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla kültürden statik bir kavram olarak bahsetmek yerine, yaratıcı ve aslında görünmez olan yeni üretim, tüketim biçimleri ve kullanımların altını çizmek gerekmektedir (Yılmaz, 2017: 4). İlkel toplum mimarileri için tanımlanan techne ile üretim biçimleri, kendi ilkel yaşayışları ve imkânlarının bir yansımasını oluşturmaktadır. Fakat ihtiyaçlar, teknolojik gelişmelere dayalı üretim olanakları, tüketim ve kullanım anlayışı zamanla değişim göstermektedir. Bu noktada geçmişten bugüne fiziksel ve sosyal çevrelerin değişmesinin mimari üzerindeki etkileri, zamansal bir akış içerisinde de okunabilmektedir. İncelenen örnekler bu kapsamda değerlendirildiğinde tarihsel olarak en önce ortaya çıkan Zulu ve Gurunsi kabilelerinin yerleşim ve yapı ölçeğinde daha basit organizasyonlar içerdiği görülmektedir. Zamanla artan ihtiyaçların yerleşim düzenindeki yansımaları Fali toplulukları mimarilerinde olduğu gibi mekânlarda genleşme ve eklemlenmeler şeklinde olabilmektedir. Modern hayata doğru yaklaştıkça değişen yaşamsal, mekânsal ve teknik gerekliliklerle birlikte ulaşım ve iletişim olanaklarının da ortaya çıkmasıyla ilkel mikro kentler diyebileceğimiz bu yerleşimlerde modern kentleşmeye referans verecek lineer çizgiler veya bir noktadan dağılan yapılaşmalar görülmektedir.

Şekil 7. İncelenen ilkel kabilelerin kronolojik sırayla yerleşim şemaları

Tüm bunların sonucunda gelişmişlik seviyeleri kendi aralarında farklılık gösterse de, ilkel toplulukların çevresel ve kültürel referanslarına bağlılıkları, mimari üretimlerin özgünlüğüne olanak tanımaktadır. Techne ile üretilen bu özgün mimarlık yaklaşımlarına karşılık günümüzde kentleri ve mekânları varlığa getiren parametreler zaman içinde farklılaşmakta, üretim biçimleri değişiklik göstermektedir. Günümüz mimari yaklaşımlarının üretim biçimi olarak ele alınabilecek teknoloji her ne kadar özündeki techne kavrayışından uzaklaşarak tektipleşen buyurgan bir tavır elde etse de, bugünün üretimlerinde kullanılması kaçınılmazdır. Çalışmada aktarılmak istenen düşünce, bu tavırla aynılaşan mekânlar ve kentlere karşılık, teknolojinin ve mimarlığın kökenindeki yaklaşımların özgün noktalarının keşfedilmesi ve günümüze aktarılmasının gerekliliği üzerinedir.

KAYNAKÇA

Adedokun, A. (2014). Environment and Adaptation in Architecture Planning and Building Designs; Lesson From the Forest Region of West Africa. *British Journal of Environmental Sciences*, 2(1), 9-20.

Bauman, Z. (2014). *Parçalanmış Hayat: Postmodern Ahlak Denemeleri* (2.Baskı). (Çev. Türkmen, İ). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Brown, R. (2006). The Need to Be Critical, *Primitive-Original Matters in Architecture* içinde (121-124). Odgers, J., Samuel F. ve Sharr, A., Canada and US: Routledge Publishing.

De Certeau, M. (2009). *Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları*. (Çev. Özcan, L.A). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Esgin, A., ve Çeğin, E. (2018). Gündelik Hayat Sosyolojisi: Temalar, Sorunsallar ve Güzergâhlar. Ankara: Phoenix Yayınevi.

Forty, A. (2006). Primitive: The Word and Concept, *Primitive-Original Matters in Architecture* içinde (3-14). Odgers, J., Samuel F. ve Sharr, A., Canada and US: Routledge Publishing.

Fraser, D. (1968). *Village Planning in the Primitive World.* New York: George Braziller.

Genç, T. (2008). Heidegger, Modern Bilim ve Sanat*. ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(4).

Guidoni, E. (1975). *Primitive Architecture.* (Çev. Wolf, R.E). New York: H.N. Abrams.

Heidegger, M. (1962). *Teknik Sorusu, Teknik ve Dönüş & Özdeşlik ve Ayrım*. (Çev. Açа, N). Ankara: Pharmakon Yayınları.

Jarzombek, M. (2013). Architecture of First Societies: A Global Perpective. New Jersey: John Wiley&Sons.

Kart, B. (2015). Aristoteles ve Heidegger'in Sanat Kuramlarında "Poiesis" ve "Phronesis"*. Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, (25), 77-88.

Lane, P. (2006). Household Assemblages, Lifecycles and the Remembrance of Things Past Among the Dogon of Mali*. The South African Archaeological Bulletin*, 61(183), 40-56.

Lefebvre, H. (2007). *Modern Dünyada Gündelik Hayat.* (Çev. Gürbüz, I.). İstanbul: Metis Yayınları

Loubser, J.H.N. (2010). Prefigured in the Human Mind and Body: Toward an Ethnographically Informed Cognitive Archaeology of Metaphor and Religion. *Time and Mind: The Journal of Archaeology*, *Consciousness and Culture*, 3(2), 183-214.

Lynch, K. (2016*). Kent İmgesi* (8.Baskı). (Çev. Başaran, İ). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Malaquais, D. (1994). You Are What You Build: Architecture as Identity Among the Bamileke of West Cameroon. *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 5(2), 21-35. https://www.jstor.org/stable/41757168

Meagher, R. (1997). Techne. (Çev. Güvenç, K). *Mimarlık Dergisi*, (276).

Ndebele Architecture and Settlement Patterns, (2011, Nisan 03). https://www.sahistory.org.za/article/ndebele-architecture-and-settlement-patterns

Pallasmaa, J. (2016). *Tenin Gözleri: Mimarlık ve Duyular* (3.Baskı). (Çev. Kılıç, A.U). İstanbul: Yem Yayın.

Polt, R. (2017). Martin Heidegger, *Çağdaş Toplum Kuramından Portreler* (1.Baskı) içinde (21-36). (Çev. Özkul, B). Turner, B.S. ve Elliot, A., İstanbul: İletişim Yayınları.

Rapoport, A. (2004). *Kültür, Mimarlık, Tasarım* (1.Baskı). (Çev. Batur, S.). İstanbul: YEM Yayın.

Roth, L. M. (2017). *Mimarlığın Öyküsü.* (2.Baskı). İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Schadewaldt, W. (1979). The Concept of Nature and Technique According to the Greeks, *Research in Philosophy&Technology* içinde (159-171). USA: Jai Press Inc.

Sharr, A. (2007). *Mimarlar için Heidegger*. (2.Baskı). (Çev. Atmaca, V.). İstanbul: YEM Yayın.

Sezgin, H. (1984). Vernaküler Mimari ve Günümüz Koşullarındaki Durumu. *Mimarlık Dergisi*, 201(22), 44-47.

Tapie, G. (2018). *Çağdaş Yaşamortamın Sosyolojisi* (1.Baskı). (Çev. Tümertekin, A). İstanbul: Janus Yayıncılık.

Tomlinson, J. (2017). *Küreselleşme ve Kültür* (2.Baskı). (Çev. Eker, A). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Usta, G. (2020). Mekân ve Yer Kavramlarının Anlamsal Açıdan İrdelenmesi. *TOJDAC Dergisi*, 10(1), 25-30.

Vesely, D. (1986). Architecture and The Question of Technology, *Architecture, Ethics and Technology* içinde (28-49). Pelletier, L. ve Perez-Gomez, A., Canada: McGill-Queen's University Press.

Yılmaz, G. G. (2017). Gündelik Hayat Sosyolojisinden Kente ve Kültüre Bakmak; Certeau'cu Bir Taktik Alanı Olarak Kent, *Sosyal Bilimlerde Kültür Tartışmaları* içinde (64-78). Ergun, C. ve Öğrekçi, S. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınevi.

Yırtıcı, H. (2005). *Çağdaş Kapitalizmin Mekânsal Örgütlenmesi* (1.Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

ŞEKİLLER İÇİN KAYNAKÇA

Şekil-1:

Zulu, https://www.sosyalevren.com/egitim/turklerde-cadir.html

Gurunsi, Rita Willaert, https://www.flickr.com/photos/rietje/sets/72157615598783227

Fali, http://www.dentrodeafrica.free.fr/nord-eng.htm

Dogon, Kevin Keating, https://www.flickr.com/photos/tiluandco/sets/72157603093785708

Bamileke, (Guidoni, 1975)

Ndebele, (Brown, 2006)

Şekil-2:

Zulu, (Loubser, 2010)

Gurunsi, (Jarzombek, 2013)

Dogon, (Lane, 2006)

Bamileke, (Fraser, 1968)

Şekil-3:

Zulu, Werner Knuffel Photography, 1973

Dogon, Kevin Keating Photography

Bamileke, (Malaquais, 1994)

Şekil-5:

Ndebele, https://www.sahistory.org.za/article/ndebele-history

Şekil-6:

Fali, (Guidoni, 1975)

AKSARAY İL MERKEZİNDE YER ALAN 14.-20. YÜZYIL ARASI CAMİLER ÜZERİNE TİPOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

UHDE İÇLİ,[1] GÜLŞEN DİŞLİ[2]

[1] Yüksek Lisans Öğrencisi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya, *uhde2205@gmail.com*

[2] Doç. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Konya, *disli001@umn.edu*

ÖZET:

Aksaray kenti, Anadolu'nun merkezinde yer alması ve coğrafi özellikleri gereği tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Aksaray kent merkezine yirmi beş kilometre uzaklıkta bulunan Anadolu'daki ilk yerleşim yerlerinden olan Aşıklı Höyük ile başlayan bu durum, 1077'de şehrin Selçuklu egemenliğine girmesi ile dönüm noktası yaşamış ve kentleşme hareketleri hız kazanmıştır. Bu süreçte çok sayıda kültür varlığı inşa edilmiştir. Aksaray kent merkezinde yer alan kültür varlıklarından geleneksel konutlar, Erken Cumhuriyet dönemi yapıları ve anıtsal yapılar araştırmacılar tarafından çoğunlukla tek yapı ölçeğinde ve envanter düzeyinde ele alınmıştır. Ancak bunlardan dini mimariyi oluşturan cami ve mescitlerin farklı dönemlere göre karşılaştırmalı bir analizi ve tipolojik incelemesi henüz araştırılmamış bir konudur. Bu nedenle bu araştırmada, Aksaray ili Merkez ilçesi sınırlarında bulunan 14. yüzyıl ve 20. yüzyıl arasında inşa edilmiş ibadet işlevini halen devam ettiren cami ve mescit yapıları tipolojik analiz yöntemi ile ele alınmış, böylece hem tarihi hem de kent belleğinde yer etmiş olan bu yapıların süreç içindeki değişim ve gelişimleri, ortak ve farklı yönleri karşılaştırmalı analiz ile tespit edilmiştir. Bu kapsamda, şehir merkezinde farklı dönemlerde inşa edilmiş on iki adet yapı belirlenmiş, seçilen örneklem yapılar arazi çalışmaları ile analiz edilmiş, yapılara dair arşiv ve literatür taramaları yapılmıştır. Seçilen her bir cami ve mescit yapısı, tipolojik analiz çalışmasında kullanılmak üzere araştırma kapsamında geliştirilen ve yerinde tespitlerle hazırlanan katalog çalışması ile değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında geliştirilen katalogda belirlenen başlıca değerlendirme kriterleri; yapı-çevre ilişkisi, plan düzeni ve mekân elemanlarına göre tipolojik analiz, genel cephe düzeni ve cephe elemanlarına göre tipolojik analiz, yapım sistemi, taşıyıcı elemanlar, kullanılan malzemelere göre tipolojik analiz ve süsleme elemanlarına göre tipolojik analiz olmak üzere toplam beş başlıktan oluşmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen yapılar çoğunlukla küçük ölçekli cami/mescitler grubunda olup, Selçuklu Dönemi eseri Ulu Cami'nin kent merkezindeki en görkemli ve büyük cami yapısı olarak kent belleğinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Örneklem yapıların yığma kâgir yapım tekniğinde inşa edildiği ve yapılarda taş ve tuğla ağırlıklı yapı malzemesinin kullanıldığı görülmektedir. Kent merkezindeki cami ve mescitleri kapsayan çalışmada, seçilen geniş zaman periyodundan dolayı ortak bir tipolojik sonuca ulaşmak zor olsa da, farklı dönemlerde inşa edilen/genişletilen cami/mescit yapılarına dair elde edilen farklı tipolojik sonuçlar, Aksaray kentinin diğer ilçeleri ve yakın çevresindeki dini mimarinin tipolojik analizinde önemlidir. Ayrıca çalışmanın, Aksaray kentinin diğer ilçeleri ve yakın çevresindeki cami ve mescitlerin ileriki dönem restorasyon ve mimari koruma uygulamalarında karşılaştırmalı analizler sayesinde yol gösterici olacağı değerlendirilmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Aksaray, Cami, Mescit, Tipolojik Analiz, Mimari Koruma

GİRİŞ

Cami, kelime kökeni olarak Arapça "cem" kelimesinden türeyen "toplayan, bir araya getiren yer" anlamına gelen bir terimdir. Mescit ise yine Arapça "sücûd" kökünden gelen "secde edilen yer" anlamında kullanılan bir ifadedir (Önkal ve Bozkurt, 1993: 46). Bu tanımlardan da açıkça anlaşıldığı üzere, gerek cami gerekse mescit yapıları, Müslüman toplumların ibadet alanları olarak kullanılan, tüm halkı bir araya getiren, toplumla yakından bağ kuran yapı tipleridir. Kentsel ölçekte de önemli bir yere sahip olup, toplanma noktaları olarak, hatta birer "landmark" olarak önem kazanmaktadır. Camiler farklı yerleşim yerlerinde mimari bakımdan birbirinden farklı özellikler göstermektedir (Eyice, 1993: 56). Eyice (1993: 56-90), farklı coğrafyalarda farklı dönemlerde inşa edilen cami plan tipolojilerini incelemiş, detaylı olarak aktarmıştır. Anadolu'nun orta noktasında yer alan ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunan Aksaray şehrinde de, birçok medeniyete tanıklık etmesinden ötürü özgünlüğünü ve bütünlüğünü büyük ölçüde koruyan nitelikli, farklı tipolojik karakterlerde cami ve mescit yapılarına rastlamak mümkündür. Bahse konu yapılar gerek plan tipolojileri, gerekse yapım teknikleri ve süsleme düzenleri ile araştırılmaya değerdir. Aksaray ilinde bulunan cami/mescit yapıları üzerine bugüne kadar yapılan çalışmalar incelendiğinde; Evliya Çelebi'nin *Seyahatnamesi*'nde Aksaray iline özgü detaylı bilgilendirmelerde bulunduğu, şehirde bulunan kale, medrese gibi yapılarla beraber şehir planlaması kapsamında cami ve mescit yapıları hakkında da bilgiler aktardığı anlaşılmaktadır. Bu aktarımlardan, 17. yüzyılda Aksaray merkezde 98 adet mahalle mescidi bulunduğu bilinmektedir (Dağlı ve Kahraman, 2006). Deniz (1988) *Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Cami* adlı makalesinde Aksaray ili Eskil ve Eşmekaya'daki Ulu camileri detaylıca incelemiş, ancak Aksaray kent merkezindeki cami/mescit yapılarına değinmemiştir. Boran ve Erdal (2001) *Aksaray'da Üç Cami* adlı çalışmalarında yine kırsal alanlarda bulunan ve üst örtüsü aynı olan üç farklı cami yapısını incelemiş, ancak merkezde bulunan camilere yer vermemiştir. Uğur (2013) *Tarihi Süreç İçinde Aksaray* adlı Yüksek Lisans tezinde, Aksaray ilinde bulunan 18. ve 19. yüzyıl arası tarihi yapıları ele almış, bu kapsamda Cıncıklı (Hacı Yusuf) Mescidi, Eğri (Kızıl) Minare, Kesik Minare, Ulu Cami ve Salih Ağa Camii'ne de değinmiştir. Erdal (2014) tarafından hazırlanan *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi* adlı Doktora tezinde Aksaray ilinde ve ilçelerinde bulunan tüm Türk devri yapıları ele alınmış bu kapsamda camilere de yer verilmiştir. Bahse konu çalışmada yapılar detaylı katalog düzenlemesi kapsamında ele alınmıştır. Arslan (2017) ise *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi* adlı doktora tezinde Anadolu'da bulunan şehirlerden belirli cami yapılarını ele almış ve plan-mimari-süsleme kapsamında incelemiştir. Ancak Aksaray'da konu kapsamında ele alınan camiler, Aksaray il merkezinde bulunmamaktadır. Görür'ün (1991) *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri* başlıklı Yüksek Lisans tezi bahse konu dönemlerde Aksaray merkezde inşa edilen cami ve mescitlere de yer verilmiş, tarihi, mimari, malzeme ve teknik bakımından yapılan sanat tarihi yönüyle incelenmiştir. Benzer şekilde, Şimşirgil (2016: 217-223) *Sultan II. Kılıç Arslan ve Aksaray* adlı çalışmasında, Topal (2006: 39-43) *Anadolu Selçuklu Devrinde Aksaray Şehri* başlıklı Doktora tezinde ve Polat (2011: 31-40) *Karamanoğulları Devrinde Aksaray Şehri* başlıklı Yüksek Lisans tezinde bu dönemlerde inşa edilen dini mimari kapsamında başlıcaları Ulu Cami, Kızıl (Eğri) Minare Cami, Kesik Minare Cami, Hacı Yusuf Mescidi ve Tekke Mescidi/Cami olmak üzere diğer cami/mescitlerin kısa bir tanıtımını yapmıştır. Alp (2018) de Karamanoğlu Mehmet Bey Camii'ni (Ulu Camii) daha çok vakıf kayıtları üzerinden detaylı olarak incelemiş, ayrıca mimari tanımına da yer vermiştir. Bunların dışında, kentteki inanç turizmi potansiyeli kapsamında, kent merkezindeki cami ve mescitlerin ele alındığı çalışmalar da mevcuttur (Adak, 2018). Ayrıca, Aksaray Valiliği tarafından 2009 yılında hazırlattırılan *Aksaray İli Merkez Kültür Envanteri* çalışması kapsamında merkezdeki cami ve mescitler incelenmiş, tescil fişi formatında sunulmuştur (Ayçin vd., 2009). Konyalı (1974: 1145-1305) Fatih devrinde 1476-77 M. tarihli Aksaray vakıflarının tespit edildiği defterde Aksaray'da on altı adet cami ve mescidin varlığından bahsetmekte, 1501 tarihli defterde bu sayının yirmi beş olduğunu bildirmekte, II. Bayezid devrinde kırk dört cami ve mescit ve Kanuni devrinde ise bir cami ve kırk iki mescidin mevcut olduğunu aktarmaktadır. Ayrıca, yapılarla ilgili tarihi ve mimari bilgiler sunmaktadır. M. Hilmi'nin (1931:7-8) *Aksaray Tarihçesi* adlı eserinde de merkezdeki önemli eserler arasından cami ve mescitlere de kısmen değinilmiştir. *Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti* adlı çalışmada ise kentteki cami ve mescitleri de konu alan Osmanlı dönemi vesikaları detaylı olarak aktarılmıştır (Koltuk, 2011). Yukarıda özetlenen literatürde, bu araştırmanın konusunu oluşturan Aksaray merkezdeki tarihi cami ve mescitlerin çoğunlukla künye bilgileri ve sanat tarihi açısından ele alındığı anlaşılmaktadır. Oysa ki, bahse konu yapıların farklı dönemlere göre ve farklı kriterler doğrultusunda karşılaştırmalı bir analizinin yapılması, hem bölgedeki restorasyon uygulamalarının doğruluğu ve niteliği ve hem de benzer yapıların proje ve onarım aşamalarında karşılaştırmalı bir veri oluşturması bakımından önemli ve gereklidir. Bu nedenle, bahsi geçen literatürden farklı olarak yapılan bu çalışmada Aksaray, merkezde seçilen örneklem yapılar mimari tipolojik analizleri üzerinden incelenmiş, yapı-çevre ilişkisi, plan düzeni ve mekân elemanları, genel cephe düzeni ve elemanları, yapım sistemi, taşıyıcı elemanlar, malzemelere ve süsleme elemanlarına göre karşılaştırmalı bir çalışma yapılmıştır. Bu açıdan, diğer çalışmalardan farklılık göstermekte olup, literatüre tipolojik analiz kapsamında katkı sunulması amaçlanmıştır.

1.2. Çalışmanın Yöntemi

Çalışma kapsamında öncelikle konuyla ilgili yukarıda özetlenen literatür taranmış, Vakıflar Genel Müdürlüğü ve Aksaray İl Kültür Müdürlüğü arşivlerinde örneklem yapılarla ilgili envanter ve arşiv belgeleri araştırılmış ve arazi çalışmaları kapsamında yerinde tespitlerle tipolojik analizler yapılmıştır. Yapılar seçilirken, günümüzde özgün özelliklerini büyük oranda korumuş olmaları ve halen ibadet işlevini sürdürüyor olmaları dikkate alınmış, bu kapsamdaki 14. ve 20. yüzyıl arasına tarihlenen cami ve mescitler incelenmiştir. Tipolojik analiz sayesinde envanter, sınıflandırma ve değerlendirme aşamaları bir arada gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda tipolojik analiz yöntemi geleceğe kültürel bir aktarımı da mümkün kılmaktadır. Tipolojik analiz, genel anlamda aynı katman içinde birbirleri ile ilişkili olarak görülen buluntulara göre sınıflandırma işlemidir. Mimaride ise belirli bir yapı tipi seçilmekte ve her yapı için belirli kategoriler altında inceleme yapılmaktadır. Sistematik ilerleyen bir yöntem olması ve ele alınan her değerlendirme kriteri ve yapı türü için belli bir sonuca varılması ile sonuç odaklı ortak bir mimari dil oluşturmayı sağlamaktadır (Ayyıldız ve Özbayraktar, 2018). Ayrıca yapılan tipolojik analizler sayesinde ortak bir dilden ziyade yapılar arasındaki farklılıklar da ortaya çıkarılmaktadır. Bu kapsamda, çalışmada her örneklem cami/mescit yapısı için aşağıdaki tipolojik analiz kriterlerine yer verilmiştir:

Yapı–çevre ilişkisine göre tipolojik analiz,

Plan düzeni ve mekân elemanlarına göre tipolojik analiz,

Genel cephe düzeni ve cephe elemanlarına göre tipolojik analiz,

Yapım sistemi, taşıyıcı elemanları ve kullanılan malzemelere göre tipolojik analiz

Süsleme elemanlarına göre tipolojik analiz

Araştırma kapsamında belirlenen örneklem yapılar, yukarıda verilen beş başlık altında geliştirilen tablolar halinde, mimari tipoloji açısından analiz edilmiş ve karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmıştır. Tablo 1'de ise çalışma kapsamında ele alınan yapılar ve künye bilgileri verilmiştir.

Tablo 1. *Çalışma kapsamında incelenen örneklem yapılara ait künye bilgileri (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021; Erdal, 2014)*

Ulu Camii (1150/53), Hacı Hasanlı Mahallesi 717. Sokak. Kitabesi mevcut değil, Yaptıran: Sultan I. Mesud (1116-1155), Karamanoğulları dönemindeki tamiratlarla 14. yüzyılda günümüzdeki şeklini almıştır, Mimarı: Zeynel Hac Hoca Nuştekinel-Cemali	Leyla Hatun Camii (18. yüzyıl sonu), Şeyh Hamit Mahallesi, Nevşehir Caddesi	Hacı Musa Camii (1908, ilk inşa tarihi: 17. yüzyıl sonu), Çerdiğin Mahallesi, Akata Sokak	Cıncıklı Mescid (13. yüzyıl ilk yarısı), Taşpazar Mahallesi, Şehit Halil Uğur Sokak. Yaptıran: Hacı Yusuf, Son Restorasyon: 2010 .
			
Hacı Yusuf Camii (1850, İlk İnşa Tarihi: 17. yüzyıl), Kalanlar Mahallesi, Kalanlar Caddesi. Yaptıran: Hacı Yusuf (Erdal, 2014)	Necmeddin-i Suğra Camii (1906), Coğlakı Mahallesi, Gündoğdu Caddesi (Erdal,2014)	Eğri Minare Camii (1883, ilk inşa tarihi: 1235, yaptıran: Hılf oğlu Ahmet), Çerdiğin Mahallesi, Nevşehir Caddesi	. Salih Ağa Camii (1903, İlk inşa: 17. yüzyıl), Yaptıran: Salih Ağa, Meydan Mahallesi, 950. Sokak
			
Feriştah Hatun Mescidi (16. yüzyıl Karamanoğulları devri, son şeklini 2892 yılında almıştır),Yaptıran: Feriştah Hatun, Şeyh Hamit Mahallesi, 3500. Sokak	Çavdar Baba Camii (18.-19. yüzyıl), Küçük Bölcek Mahallesi, Çavdar Baba Sokak	Horoz Baba Camii (20. yüzyıl ilk çeyreği), Çerdiğin Mahallesi, 1060. Sokak, 2003 yılında VGM tarafından restore edilmiştir.	Tekneşin Camii (19.-20. yüzyıl), Pamucak Mahallesi, Söyler Sokak
			

TARİHİ SÜREÇTE AKSARAY İLİ VE ÖNEMİ

Anadolu tarihi açısından çok önemli bir yere sahip ve en eski yerleşimlerinden olan Aksaray ili, günümüzden 11 bin yıl önce Aşıklı Höyük'te kurulan ilk yerleşimlerle tarihsel serüvenine başlamıştır. Aşıklı Höyük'ten günümüze uzanan bu süreçte birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Aksaray ili, aynı zamanda İpekyolu üzerinde bulunmasından ve Kapadokya bölgesinde yer almasından ötürü merkezi bir öneme sahip olmuştur. Bulunmuş olduğu merkezi konumdan ötürü ilk Hristiyan yerleşimlerine ve Azizlerine de ev sahipliği yapmıştır (URL 1).

Neolitik dönemle beraber ise iskân edilmeye başlamıştır. Kalkolitik çağda özellikle Güvercinkaya ve Yüksek Kilise civarında yerleşimlerin yayıldığı ve gelişim gösterdiği görülmektedir. M.Ö. 3000-2000 yıllarına gelindiğinde Hatti kavmine ev sahipliği yapmış, Asurlu tacirlerle bir ticaret merkezi olmuştur (URL 1). Asur ve Hititlerin hâkimiyeti sonrasında Lidyalıların, Perslerin, Bizanslıların, Selçukluların, Karamanoğullarının ve Osmanlı devletlerinin hâkimiyetinde de kalmıştır. 1077 yılında Selçuklu egemenliğine geçen Aksaray, mimari anlamda oldukça gelişim göstermiş, özellikle II. Kılıç Arslan döneminde saraylar, medreseler, camiler, kervansaraylar ve zaviyeler inşa edilmiştir. Bu dönemde aynı zamanda Aksaray ili askeri üs olarak kullanılmıştır. 1470 yılında İshak Paşa tarafından Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte de 1920 yılında vilayet olmuştur (URL 2).

AKSARAY CAMİLERİNİN TİPOLOJİK ANALİZİ

3.1.Yapı-Çevre İlişkisine Göre Tipolojik Analiz

Örneklem cami ve mescit yapılarının çevre ile ilişkisini değerlendirmek adına, öncelikle yapı ana girişlerinin yoldan/meydandan/avludan/külliyeden olmak üzere farklı erişim alternatifleri incelenmiştir. Ulu Camii'ne (Karamanoğlu Mehmet Bey Camii/Karamanoğlu Camii/ Karamanoğlu İbrahim Bey Camii) ana giriş batıdaki portal aracılığı ile önündeki meydandan sağlanmakta, ayrıca kuzeydeki yoldan da girişi bulunmaktadır. Cıncıklı Mescid'e (Hacı Yusuf Mescidi/ Emir Yusuf Mescidi) batı cephedeki yoldan, Çavdar Baba Camii'ne doğu cephedeki yoldan, Leyla Hatun Camii'ne (İbrahim Efendi Camii) giriş batı cephedeki avludan, Hacı Yusuf Camii'ne kuzey cephedeki meydandan sağlanmaktadır. Necmeddin-i Suğra (Maraşlıoğlu) Camii'ne kuzey cephedeki yoldan girilmekte, Eğri Minare Camii'ne kuzey cephedeki meydandan, Feriştah Hatun Mescidi'ne doğu cephedeki avludan, Tekneşin Camii'ne batı cephedeki yoldan, Salih Ağa Camii'ne (Nakkaş/Nakkaşi Camii) ve Horoz Baba Camii'ne doğu cephedeki yoldan ve Hacı Musa Cami'ne kuzey cephede bulunan küçük avludan giriş sağlanmaktadır. Yapılan analizler doğrultusunda Aksaray il merkezinde bulunan 14. ve 20. yüzyıllar arasında inşa edilen cami/mescitler arasında külliyeden girişi bulunan yapıya rastlanmamıştır. Yapıların çoğunluğuna yoldan direkt giriş sağlanmakta, meydandan ve avludan girişi olan cami/mescitler de bulunmaktadır (Tablo 2).

Ayrıca, çalışma kapsamında ele alınan camilerin/mescitlerin yapı-çevre ilişkisini anlamak için yapıların cephelerindeki giriş sayısı tek girişli/çift girişli olacak şekilde ve girişlerin ortadan ya da yandan olma durumuna göre farklı alternatifleri incelenmiştir. Araştırma sonucunda, Aksaray il merkezinde bulunan camilerin/mescitlerin giriş sayılarının çeşitlilik gösterdiği, bunlardan Ulu Cami'de iki, diğer tüm örneklem yapılarda tek giriş olduğu ve girişlerin ortadan ya da yandan olma durumunun eşit sıklıkta görüldüğü anlaşılmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. *Yapı- çevre ilişkisine göre tipolojik analiz*

<table>
<tr><td rowspan="3">Yapı girişi</td><td>Yoldan Giriş</td><td colspan="2">Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii</td></tr>
<tr><td>Meydandan Giriş</td><td colspan="2">Ulu Camii, Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii</td></tr>
<tr><td>Avludan Giriş</td><td colspan="2">Feriştah Hatun Mescidi, Hacı Musa Cami, Leyla Hatun Camii</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Giriş Sayısı</td><td rowspan="2">Tek Girişli</td><td>Giriş Ortadan</td><td>Giriş Yandan</td></tr>
<tr><td>Hacı Musa Camii
Hacı Yusuf Camii
Necmeddin-i Suğra Camii
Feriştah Hatun Mescidi
Eğri Minare Camii
Leyla Hatun Camii (cami girişi kuzey cephede ortadan)</td><td>Leyla Hatun Camii (avlu girişi batı cephede yandan)
Cıncıklı Mescid
Çavdar Baba Camii
Tekneşin camii
Horoz Baba Camii
Salih Ağa Camii</td></tr>
<tr><td rowspan="2">Çift Girişli</td><td>Giriş Ortadan</td><td>Giriş Yandan</td></tr>
<tr><td>Ulu Camii</td><td>-</td></tr>
</table>

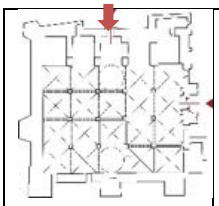
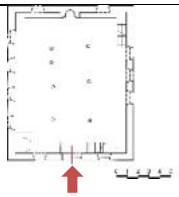
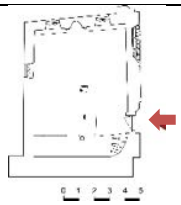
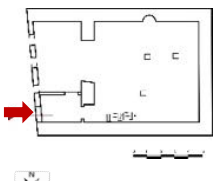
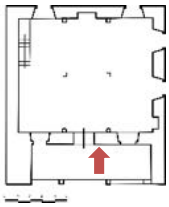
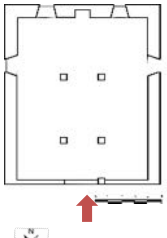
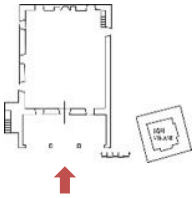
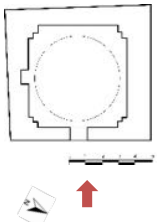
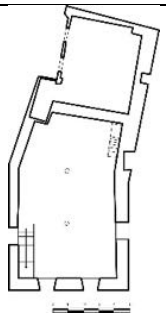
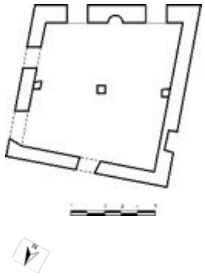
3.2 Plan Düzeni ve Mekân Elemanlarına Göre Tipolojik Analiz

Aksaray İl merkezindeki örneklem cami yapıları plan tipolojisi bakımından incelendiğinde inşa edildiği dönemlere göre çeşitlilik gösterebildiği anlaşılmaktadır. Tespit edilen başlıca plan tipleri çok ayaklı/bölümlü cami plan tipi, ahşap direkli cami plan tipi, kare planlı ve kubbeli cami plan tipi ve dikdörtgen planlı merkezi kubbeli camii plan tipidir. Bunlardan en fazla rastlanan cami/mescit plan tipi ise ahşap direkli cami plan tipi olmuştur. Bu plan tipinde, üst örtü genellikle eş aralıklarla sıralanmış ahşap dikmelerle taşınmaktadır. Ahşap direkli camiler, mihrap aksına paralel ya da dikey olmak üzere iki farklı tipte gözlenmiş, bunlar da kendi içinde iki ya da üç sahınlı olarak ayrışmıştır. Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii ve Hacı Yusuf Camii mihraba enlemesine ahşap direkli camiler grubuna girerken, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Eğri Minare Camii mihraba boylamasına/derinlemesine yerleştirilen ahşap direkli camiler grubu arasındadır (Şekil 1). Örneklem yapılar arasında en eski tarihli olan Ulu Camii, çok ayaklı/bölümlü camilerden olup, bu gruba tek örnektir. Çok ayaklı plan tipi; namaz kılınan alanın üst örtüsünü taşımak için eş aralıklarla dizilen taşıyıcıların bulunduğu plan tipidir. Ulu Camii'nde de enine eş aralıklarla sıralanan dört adet taş ayak ve boyuna eş aralıklarla sıralanan dört adet taş ayak, üst örtüyü taşımaktadır (Şekil 1). Feriştah Hatun Mescidi, kare planlı kubbeli tek mescit örneği iken, Salih Ağa Camii de incelenen yapılar arasında dikdörtgen planlı merkezi kubbeli camii tipine sahip tek yapıdır (Tablo 3 ve Tablo 4). Ayrıca, Horoz Baba Camii ve Tekneşin Camii, düzensiz plan şemaları ile de dikkat çekmektedir.

Şekil 1. *Çavdar Baba Cami Eşaralıklı Ahşap dikmeleri (solda), Ulu Cami Eşaralıklı Taş Ayakları (sağda) (Kaynak: Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021).*

Tablo 3. *İncelenen Camilerin Planları Üzerinden Girişlerinin Okunması (Kaynak: Erdal, 2014'ten faydalanılarak yazar tarafından yeniden çizilmiştir, VGM arşivi (Salih Ağa Camii))*

 Ulu Cami	 Leyla Hatun Camii	 Hacı Musa Camii	 Cıncıklı Mescid	 Çavdar Baba Camii	 Hacı Yusuf Camii
 Necmeddin-i Suğra Camii	 Eğri Minare Camii	 Feriştah Hatun Mescidi	 Tekneşin camii	 Horoz Baba Camii	 Salih Ağa Camii

Tablo 4. *Aksaray İl merkezindeki örneklem cami/mescit yapılarının plan tipolojisi*

<table>
<tr><td rowspan="6">Plan Tipolojisi</td><td>Çok Ayaklı/Bölümlü/Ulu Cami Tipi</td><td colspan="4">Ulu Camii (kareye yakın dikdörtgen formda)</td></tr>
<tr><td rowspan="4">Ahşap Direkli Camii Tipi</td><td colspan="2">Enlemesine/Mihraba Paralel</td><td colspan="2">Boylamasına/Derinlemesine /Mihraba Dikey</td></tr>
<tr><td>İki Sahınlı</td><td>Üç Sahınlı</td><td>İki Sahınlı</td><td>Üç Sahınlı</td></tr>
<tr><td>Horoz Baba Camii</td><td>Çavdar Baba Camii</td><td>Cıncıklı Mescid</td><td>Hacı Musa Camii</td></tr>
<tr><td></td><td>Hacı Yusuf Camii</td><td>Leyla Hatun Camii</td><td>Necmeddin-i Suğra Camii</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>Tekneşin camii</td><td>Eğri Minare Camii</td></tr>
<tr><td>Kare Planlı Kubbeli Cami Tipi</td><td colspan="4">Feriştah Hatun Mescidi</td></tr>
<tr><td>Dikdörtgen Planlı Merkezi Kubbeli Camii Tipi</td><td colspan="4">Salih Ağa Camii</td></tr>
</table>

Örneklem yapılar mekân elemanları bakımından analiz edildiğinde son cemaat yeri, minareler, müezzin mahfili ve kadınlar mahfili açısından incelenmiştir. Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii ve Tekneşin Camii'lerinin kuzey cephede özgün son cemaat yerleri bulunmakta, diğer yapılarda son cemaat yeri bulunmamaktadır (Tablo 6). Minareler, öncelikle yapılarda mevcut olup olmama durumuna göre incelenmiş, mevcut olanlar plan tipolojisi ve malzemesi bakımından değerlendirilmiştir. Minare; camilerde namaz zamanında müezzinin ezan okumak için cami içinden merdivenle çıkarak ulaştığı yüksek ince mimari yapı elemanıdır. Şerefe ise minarenin çevresini çepeçevre dolaşan insan geçebilecek şekilde tasarlanmış ezan okumak için tasarlanmış yapı elemanıdır ve sayısı her cami için farklılık gösterebilmektedir. Aksaray il merkezinde yer alan camiler bu kapsamda incelendiğinde Ulu Cami'nin iki şerefeli, çokgen gövdeli, taştan bir minaresi bulunmakta, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii ve Horoz Baba Camii'lerinde ise minare yer almamaktadır. Hacı Musa Camii'nin günümüzde, özgün olmayan tek şerefeli taş malzemeden güdük bir minaresi bulunmakta ve Salih Ağa Camii'nde de tek şerefeli güdük bir minare yer almaktadır (Şekil 2). Hacı Yusuf Camii'nin özgün olmayan güdük minaresi ise metaldendir. Bölgeye has bir özellik olarak taş ya da ahşap köşk minareler de mevcuttur. Köşk minare dört sütun üzerine oturan bir külah ve âlemden oluşan ve genellikle cepheden taş bir merdivenle ulaşılan yapı öğeleridir (Erdal, 2014). Hacı Musa Camii, Leyla Hatun Camii ve Hacı Yusuf Camii özgününde taş bir köşk minareye sahiptir. Çavdar Baba Camii'nin de günümüze ulaşamayan ahşap bir köşk minaresi mevcuttur. Minarelerde çoğunlukla taş malzeme tercih edilmiş olup, tek şerefeli Eğri Minare, bölgedeki tuğladan inşa edilen tek minaredir (Tablo 5).

Şekil 2. *Salih Ağa Camii'nin tek şerefeli güdük minaresi (solda), Ulu Camii'nin iki şerefeli minaresi (ortada) ve Hacı Musa Camii'nin köşk minare cephe konsolu (kırmızı hat içinde gösterilmiştir) (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021)*

Cami mekân elemanlarından olan müezzin mahfili; müezzinler için ayrılmış, etrafı parmaklıklı ve korkuluklarla çevrili özelleşmiş alanlardır. Kadınlar mahfili ise; kadınların namaz kılması için ayrılan özelleşmiş ve sınırlandırılmış alanlardır. Aksaray il merkezindeki camiler bu açıdan ele alındığında müezzin mahfili sadece Ulu Camide yer almaktadır. Yine, Ulu Camii'de ahşap korkuluklu ve ahşap merdivenli, dikdörtgen formlu taş kemerler üzerinde bir kadınlar mahfili bulunmakta, Cıncıklı Mescid, Hacı Musa Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii'nde dikdörtgen formlu ahşaptan birer kadınlar mahfili yer almaktadır. Leyla Hatun Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi ve Horoz Baba Cami'lerinde ise mahfil bulunmamaktadır (Tablo 5) (Şekil 3).

Şekil 3. *Cıncıklı Mescid kadınlar mahfili (solda) ve Ulu Cami kadınlar mahfili (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021)*

YAPIM SİSTEMİ, TAŞIYICI ELEMANLAR VE KULLANILAN MALZEMEYE GÖRE TİPOLOJİK ANALİZ

Aksaray il merkezinde bulunan örneklem cami ve mescitlerin kâgir inşa tekniği ile çoğunlukla taş malzemeden inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Şekil 4). Tuğla malzeme ise sınırlı düzeyde kullanılmış olup, Eğri Minare Camii Minaresi, Cıncıklı Mescid Batı Cephesi, Feriştah Hatun Mescidi kubbesi ve Tekneşin Camii kuzey cephesinde gözlenmektedir. Ahşap malzemenin görüldüğü başlıca mimari öğeler, minber, kürsü, mahfil ve mihrap olmuştur. Alçı malzeme çoğunlukla mihrapta tercih edilmiş, Ulu Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Salih Ağa Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii ve Hacı Yusuf Camii mihraplarında gözlenmiştir. Mihrabın ahşaptan yapıldığı örnekler, Çavdar Baba Camii, Eğri Minare Camii ve Horoz Baba Camii'dir. Cıncıklı Mescid, Tekneşin Camii, Hacı Musa Camii ve Feriştah Hatun Mescidi'nde taş mihrap mevcuttur. Salih Ağa Camii'nin iç mekânında mermer sütunlar, Ulu Camii'nin taç kapının alt kısmında ve cephelerde kısmi düzeyde ve düzensiz, pencere lentosu ve sövelerinde, iç mekân kemerlerinde kısmi düzeyde mermer malzeme gözlenmiştir. Çini malzemenin bulunduğu tek yapı Cıncıklı Mescid olup, batı cephesinde boydan boya tuğla üzeri çini süslemeye yer verilmiştir. Tüm yapılarda minber ahşaptan yapılmış, Feriştah Hatun Mescidi'nde minbere rastlanmamıştır (Tablo 5).

Çalışma kapsamında Aksaray il merkezinde yer alan ve incelenen yapılarda Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Hacı Yusuf

Camii'nde iç mekânda ahşap tavan mevcuttur. Eğri Minare Camii'nde ayrıca, ortada ahşap kirişlemeli tavan yapılmıştır. Ulu Camii'nde mihrap önü ve mahfil önü kubbeleri yer almakta, Feriştah Hatun Mescidi ve Salih Ağa Camii'nde orta kubbe bulunmaktadır. Kubbeye geçiş Ulu Camii müezzin mahfili kubbesinde ve Feriştah Hatun Mescidi orta kubbesinde pandantiflerle sağlanmış, Ulu Camii mihrap önü kubbesinde Türk üçgeni, Salih Ağa Camii'nde ise kubbeye geçiş için tromp kullanılmıştır. Ayrıca, Ulu Camii'nde çapraz ve beşik tonozlar, Salih Ağa Camii'nde ise girişin üstünde beşik tonoz mevcuttur. İncelenen yapılarda kiremit kaplı, eğimli kırma çatı çoğunluktadır. Cıncıklı Mescid'de günümüzde beşik çatı gözlenmiştir. Cıncıklı Mescid, Eğri Minare Camii ve Tekneşin Camii'nde özgününde toprak dam uygulaması söz konusudur (Erdal, 2014). Ulu Camii ve Feriştah Hatun Mescidi'nde dışta kubbe örtü de mevcuttur. Ulu Camii'nin geri kalan kısmı eğimli çatıdır. Yapılarda çoğunlukla ahşap dikmeler kullanılmış (Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Eğri Minare Camii), ayrıca Ulu Camii iç mekânda taş ayaklar, Eğri Minare Camii son cemaatte taş sütunlar ve Salih Ağa Camii iç mekânda, mermer sütunlara rastlanmıştır. Taş kemer kullanımı da yine bu üç camide gözlenmiştir. Devşirme malzemenin kullanıldığı tek eser ise Ulu Camii'dir (Tablo 5).

Tablo 5. *Yapım Sistemi, Taşıyıcı Elemanları ve Kullanılan Malzemeye Göre Tipoloji*

YAPIM TEKNİĞİ	Kâgir			Taş Yığma	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Hacı Musa Camii
				Tuğla Yığma	Eğri Minare Camii Minaresi, Cıncıklı Mescid Batı Cephesi
TAŞIYICI ELEMANLAR	Yatay	Üst Örtü	İçte	Ahşap Tavan	Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii, Hacı Yusuf Camii
				Ahşap kirişlemeli tavan	Eğri Minare Camii
				Kubbe	Ulu Camii (mihrap önü, mahfil önü), Feriştah Hatun Mescidi, Salih Ağa Camii (orta kubbe)
				Tonoz	Ulu Camii (çapraz ve beşik tonoz), Salih Ağa Camii (girişin üstünde beşik tonoz)
			Dışta	Eğimli Çatı	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid (beşik çatı), Hacı Musa Camii (kırma çatı), Çavdar Baba Camii (kırma çatı), Leyla Hatun Camii (kırma çatı), Hacı Yusuf Camii (kırma çatı), Necmeddin-i Suğra Camii (kırma çatı), Eğri Minare Camii (kırma çatı), Tekneşin Camii (kırma çatı), Horoz Baba Camii (kırma çatı)
				Kubbe	Ulu Camii, Feriştah Hatun Mescidi

	Düşey	Ahşap Dikme	Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Tekneşin camii, Hacı Musa Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii	
		Taş Ayak/ Paye/Sütun	Ulu Camii (iç mekânda), Eğri Minare Camii (son cemaatte), Salih Ağa Camii (iç mekânda, mermer sütunlar)	
		Kemer	Ulu Camii (payeler arasında), Eğri Minare Camii (son cemaatte sütunlar arasında), Salih Ağa Camii (iç mekânda sütunlar arasında)	
		Taş Duvar	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Leyla Hatun Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Hacı Yusuf Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Hacı Musa Camii	
		Tuğla Duvar/kubbe	Cıncıklı Mescid Batı Cephesi, Feriştan Hatun Mescidi (kubbe), Tekneşin Camii (kuzey cephede)	
	Kubbeye Geçiş Elemanları	Pandantif	Ulu Camii (müezzin mahfili kubbesi), Feriştah Hatun Mescidi	
		Türk Üçgeni	Ulu Camii (mihrap önü kubbesi)	
		Tromp	Salih Ağa Camii (tromp seviyesinin üstünde kedi yolu dolanmaktadır)	
MALZEME	Çatı Örtüsü	Kiremit	Hacı Musa Camii, Leyla Hatun Camii, Cıncıklı Mescid, Salih Ağa Camii, Çavdar Baba Camii, Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii	
		Kurşun	Ulu Camii, Feriştah Hatun Mescidi	
		Toprak Dam	Cıncıklı Mescid (özgününde), Eğri Minare Camii (özgününde), Tekneşin Camii (özgününde)	
	Mihrap	Alçı	Dikdörtgen	Kemerli
			Ulu Camii, , Necmeddin-i Suğra Camii, Salih Ağa Camii, Cıncıklı Mescid (alçı bordür)	Ulu Camii (sivri kemerli) Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii (çok dilimli, kemerli), Necmeddin-i Suğra Camii (yuvarlak kemerli)
		Taş	Cıncıklı Mescid (mihrap nişi), Tekneşin Camii	Hacı Musa Camii (yuvarlak kemerli), Feriştah Hatun Mescidi (yarım daire formlu)
		Ahşap	Çavdar Baba Camii, Eğri Minare Camii	Horoz Baba Camii (dilimli kemerli)
	Minber	Ahşap	Ulu Camii minberi (abanoz ağacından, kündekari tekniğinde), Cıncıklı Mescid (özgün değil), Hacı Musa Cami (özgün), Çavdar Baba Camii (özgün değil), Leyla Hatun Camii (özgün değil), Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii (özgün değil), Eğri Minare Camii (özgün değil), Tekneşin	

				Camii (özgün değil), Salih Ağa Camii (özgün değil), Horoz Baba Camii (özgün değil)			
		Yok		Feriştah Hatun Mescidi			
	Minare	Var	Güdük Minare	Taş	Tuğla	Ahşap	Metal
				Hacı Musa Camii Minaresi (günümüzde, özgün olmayan tek şerefeli güdük minare), Salih Ağa Camii Minaresi (tek şerefeli güdük minare),			Hacı Yusuf Camii (özgün değil)
			Köşk Minare	Hacı Musa Camii Minaresi (özgününde), Leyla Hatun Camii Minaresi, Hacı Yusuf Camii Minaresi (özgününde), Tekneşin Camii Minaresi (özgününde)		Çavdar Baba Camii Minaresi (özgününde)	
			Şerefeli Minare	Ulu Camii Minaresi (1925 tarihli minare: iki şerefeli, çokgen planlı, 1895 tarihli vesikada önceki minare tek şerefeli, çokgen planlı)	Eğri Minare (tek şerefeli)		
		Yok		Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii, Horoz Baba Camii			
	Mahfil	Var	Müezzin Mahfili	Taş	Ahşap		
				Ulu Camii			
			Kadınlar Mahfili	Ulu Camii (ahşap korkuluklu ve ahşap merdivenli, dikdörtgen formlu),	Cıncıklı Mescid (Dikdörtgen Formlu), Hacı Musa Camii (Dikdörtgen Formlu), Çavdar Baba Camii (dikdörtgen formlu), Hacı Yusuf Camii (dikdörtgen formlu), Necmeddin-i Suğra Camii (dikdörtgen formlu), Tekneşin Camii (dikdörtgen formlu), Salih Ağa Camii (dikdörtgen formlu),		

		Yok	Leyla Hatun Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Horoz Baba Camii
	Devşirme Malzeme		Ulu Camii
	Mermer		Ulu Camii (taç kapının alt kısmında, cephelerde kısmi düzeyde ve düzensiz, pencere lentosu ve sövelerinde, iç mekân kemerlerde kısmi düzeyde), Salih Ağa Camii (iç mekân sütunlar)
	Çini		Cıncıklı Mescid (batı cephe)

Şekil 4. *Ulu Camii (solda) ve Salih Ağa Camii (ortada) kesme taş cepheleri ve Horoz Baba Camii moloz taş cepheleri (sağda) (Kaynak: Yazara ait fotoğraf arşivi, 2021)*

GENEL CEPHE DÜZENİ VE CEPHE ELEMANLARINA GÖRE TİPOLOJİSİ

Çalışma kapsamında ele alınan yapıları hepsi kesme taş ve/veya moloz taştan oluşan derzli ve/veya sıvalı cephe düzenine sahiptir. Sadece Cıncıklı Mescid'in batı cephesi çini bezemeli tuğladan yapılmış, Tekneşin Camii'nde ise kuzey cephede sonradan tamirat esnasında yapıldığı düşünülen tuğla malzeme gözlenmiştir. Seçilen yapıların cephe elemanları olarak giriş kapısı/portali, cephe pencereleri, payanda, takviye kulesi, üçgen alınlık, köşk minareye çıkış merdiveni, köşk minare cephe konsolu vb. elemanları incelenmiştir. Leyla Hatun Camii, Ulu Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi ve Salih Ağa Camii'nde basık ya da sivri kemerli (Ulu Camii batı girişi), avlu (Leyla Hatun Camii) ya da cami ana giriş kapıları mevcuttur. Cıncıklı Mescid, Hacı Musa Camii, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Tekneşin Cami ve Horoz Baba Camii'nde dikdörtgen/düz atkılı giriş kapıları bulunmaktadır. Mukarnaslı taç kapısı olan tek yapı Ulu Camii olup, portal batı cephededir. Cami giriş kapıları çoğunlukla kuzeydedir, ayrıca batı ve doğu cephede olan örnekler de vardır. Ulu Camii, Hacı Musa Camii, Leyla Hatun Camii, Eğri Minare Camii ve Salih Ağa Camii'nde kemerli pencereler gözlenmekte, Salih Ağa Camii, Hacı Musa Camii, Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Çavdar Baba Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii, Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii ve Horoz Baba Camii'nde düz dikdörtgen pencereler bulunmaktadır. Ayrıca Ulu Camii ve Eğri Minare Camii'nde mazgal pencereler de mevcuttur. Ulu Camii'nin güney, batı ve doğu cepheleri ile Salih Ağa Camii'nin tüm cephelerinde payanda/payelerle destekleme gözlenmiştir. Takviye kulesi ve üçgen alınlık cephe elemanları sadece Ulu Camii batı cephesinde, köşk minareye çıkış merdiveni Leyla Hatun Camii'nde, köşk minare cephe konsolu Hacı Musa Camii'nde ve Eğri Minare Camii'nde dış cephede güneydoğu köşede selyaran detayı mevcuttur.

Tablo 6. *Genel Cephe Elemanları Dış Biçim Tipolojik Analizi*

Dış Biçim	Kapı	Kemerli	Leyla Hatun Camii (batı cephede basık kemerli avlu girişi), Ulu Camii (kuzey cephede-basık kemerli, batı cephede sivri kemerli, üstü mukarnaslı), Eğri Minare Camii (kuzeyde, basık kemerli), Feriştah Hatun Mescidi (doğuda-basık kemerli), Salih Ağa Camii (doğuda basık kemerli)
		Düz Atkılı/Dikdörtgen	Cıncıklı Mescid (batı cephede), Hacı Musa Camii (kuzey cephede), Çavdar Baba Camii (doğuda), Hacı Yusuf Camii (kuzey cephede), Necmeddin-i Suğra Camii (kuzey cephede), Tekneşin Camii (batı cephede), Horoz Baba Camii (doğuda), Leyla Hatun Camii (kuzeyde cami girişi)

			Mukarnaslı Taç Kapı	Ulu Camii (batı cephesi)
	Pencere		Kemerli	Ulu Camii (güney cephede içte Bursa kemerli), Hacı Musa Camii (basık kemerli), Leyla Hatun Camii (basık ve yuvarlak kemerli), Eğri Minare Camii (yuvarlak kemerli-doğu, batı, kuzey cephelerde), Salih Ağa Camii (kubbe kasnağında basık kemerli pencereler, tüm cephelerde sivri kemerli pencereler)
			Düz Atkılı/dikdörtgen	Salih Ağa Camii, Hacı Musa Camii, Ulu Camii (kuzey, doğu, batı), Cıncıklı Mescid (güney ve doğu cephe), Çavdar Baba Camii (tüm cephelerde), Hacı Yusuf Camii (güney, doğu ve batı cephelerde), Necmeddin-i Suğra Camii (doğu, batı ve güney cephelerde), Eğri Minare Camii (kuzey ve güney cephede), Feriştah Hatun Mescidi, Tekneşin Camii (kuzey, batı ve doğu cephelerde), Horoz Baba Camii (kuzey, güney ve doğuda)
			Mazgal pencere	Ulu Camii, Eğri Minare Camii (güney cephede, mihrap üstünde içte mazgal, dışta yuvarlak pencere)
	Son Cemaat Yeri	Var	Özgün	Hacı Yusuf Camii (kuzey cephede), Eğri Minare Camii (kuzey cephede), Tekneşin Camii (kuzey cephede)
			Özgün Değil	Leyla Hatun Camii (kuzey cephede giriş niteliğinde)
		Yok		Ulu Camii, Hacı Musa Camii, Cıncıklı Mescid, Feriştah Hatun Mescidi, Salih Ağa Camii, Horoz Baba Camii, Çavdar Baba Camii
	Payanda			Ulu Camii (güney, batı ve doğu cepheler), Salih Ağa Camii (tüm cephelerde)
	Takviye Kulesi			Ulu Camii (batı cephesi)
	Üçgen Alınlık			Ulu Camii (batı cephesi)
	Köşk Minareye Çıkış Merdiveni			Leyla Hatun Camii
	Köşk Minare Cephe Konsolu			Hacı Musa Camii
	Köşede selyaran			Eğri Minare Camii (dış cephede güneydoğu köşede)

Süsleme Elemanlarına Göre Tipolojik Analiz

Aksaray il merkezinde seçilen örneklem yapılarda süsleme elemanları olarak alçı mihrap, kalemişi bezeme/duvar resmi, taşta bezeme, kündekari minber, cephe ve saçak kornişleri/silmeleri, kirpi saçak, ahşap saçak ve pencere/kapı alınlığı detayları incelenmiştir. Mihrap; cami ve mescitlerde kıble yönünü belirleyen yapı elemanı olup, İslamiyet ile beraber inşa edilmeye başlanan ilk camilerde sade birer niş şeklinde olan ve belirleyici olması yeterli görülen, zamanla gelişim gösteren bir süsleme elemanıdır. Aksaray il merkezinde bulunan ve çalışma kapsamında incelenen yapılardan Ulu Camii, Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii ve Salih Ağa Camii'nde alçı mihrap mevcuttur. İç mekânda kalemişi bezeme (duvar resmi ve/veya hat) bulunan yapılar Cıncıklı Camii, Salih Ağa Camii ve Leyla Hatun Camii'dir. Kündekari minberi ve mukarnaslı taç kapısı olan tek yapı Ulu Camii'dir. Ulu Camii, Hacı Musa Camii, Eğri Minare Camii ve Salih Ağa Camii'nde kemerli pencere/kapı alınlıkları gözlenmekte olup, bunlardan Salih Ağa Camii'nde pencere alınlıkları boşaltılmıştır. Cephe silmeleri Ulu Camii ve Leyla Hatun Camii'nde, saçak kornişleri ise Ulu Camii, Cıncıklı Mescid, Feriştah Hatun Mescidi ve Salih Ağa Camii'nde mevcuttur. Ayrıca Cıncıklı Mescid'de eski fotoğraflardan özgününde kirpi saçak olduğu bilinmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. *Örneklem cami ve mescitlerin süsleme/bezeme öğelerine dair tipolojik analizi*

Süsleme/Bezeme	Alçı Mihrap	Ulu Camii, Leyla Hatun Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Salih Ağa Camii
	Taşta Bezeme	Ulu Camii
	Çini	Cıncıklı Mescid (batı cephesi)
	Kalemişi Bezeme/Duvar Resmi/Hat	Cıncıklı Camii, Salih Ağa Camii, Leyla Hatun Camii
	Kündekari	Ulu Camii (minber)
	Cephe Silmeleri/Bordürleri	Ulu Camii, Leyla Hatun Camii
	Cephe/Saçak Kornişleri	Ulu Camii, Cıncıklı Mescid (günümüzde), Feriştah Hatun Mescidi, Salih Ağa Camii (cephe saçak kotunda)
	Kirpi Saçak	Cıncıklı Mescid (özgününde)
	Ahşap Saçak	Cıncıklı Mescid, Leyla Hatun Camii, Hacı Musa Camii, Hacı Yusuf Camii, Necmeddin-i Suğra Camii, Eğri Minare Camii, Tekneşin Camii, Salih Ağa Camii (kubbede), Horoz Baba Camii
	Pencere/Kapı Alınlığı	Ulu Camii (batı cephede sivri kemerli pencere alınlığı), Hacı Musa Camii (kuzey cephede kapı alınlığı), Eğri Minare Camii (sivri kemerli pencere alınlığı), Salih Ağa Camii (sivri kemerli pencere alınlıkları-pencere alınlıkları boşaltılmış- ve basık kemerli kapı alınlığı)

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çalışma kapsamında Aksaray ili Merkez ilçesinde bulunan ve 14.-20. yüzyıllar arası inşa edilen cami ve mescit yapılarında mimari tipolojik analizi çalışması yapılmıştır. İncelenen yapılar genellikle küçük ölçekli olup, Selçuklu Dönemi ve sonrasında Karamanoğlu Beyliği eserlerinden olan Ulu Cami'nin 14. yüzyılda genişletilmesiyle hala şehir merkezinin en görkemli ve büyük camisi olduğu ve kent belleğinde önemli bir yer ettiği anlaşılmaktadır. İl merkezi genelinde inşa edilen camilerde taş kâgir yığma yapım tekniği tercih edilmiş, kısmi yüzeylerde (duvar, minare, kubbe) tuğla da kullanılmıştır. Ahşap ise çoğunlukla iç mekânda kadınlar mahfili, tavan ve döşemede uygulanmıştır. Minaresi mevcut olan yapılarda güdük minare, köşk minare ya da tek/iki şerefeli minare uygulanmıştır. Günümüzde, yöreye has bir özellik olan özgün köşk minaresi olan yapı sayısı oldukça kısıtlıdır. Yapılar dış biçimleniş olarak çoğunlukla oldukça sadedir. Bunlardan, Ulu Camii, gerek ölçeği gerekse mukarnaslı portali, takviye kuleleri, pencere düzeni ile diğer yapılardan ayrışmaktadır. Cıncıklı Mescid ise batı cephesindeki çini bezemeli tuğla örgü düzeni ile diğer yapılardan farklılık göstermektedir. İncelenen yapılarda kapı ve pencerelerde gerek kemer, gerekse düz atkı/lento uygulaması yaygın olarak gözlenmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonucunda Aksaray il merkezinde çalışma kapsamında seçilen geniş zaman periyodundan dolayı ortak bir tipolojik sonuca varmak zorlaşmıştır. Birçok döneme sahip cami yapısı incelenmiş ve her başlıkta farklı tipolojik sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışma kapsamında çok farklı uygulamalar karşımıza çıkmış ve yapım teknikleri ve malzemeleri dışında mimari bir üslup sürekliliğine rastlanamamıştır. Genel olarak bir sonuca varmak gerekirse, Aksaray il merkezi camileri süslemesiz, kesme/moloz taştan yapılmış yığma camilerdir. Çalışmanın bir sonraki aşamasında, Aksaray ili ilçelerinde bu zaman periyodunda inşa edilmiş diğer cami yapıları da dâhil edilerek benzer tipolojik analiz çalışmasının ilerletilmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Adak, Y. (2018). *Aksaray İlinde Kültürel Bir Değer Olarak İnanç Turizmi Potansiyelinin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce.

Alp, S. (2018). *Aksaray'da Vakıf Kültürüne Bir Örnek: Karamanoğlu Mehmet Bey Camii Vakfı (19. Yüzyıl).* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aksaray.

Arslan, M. (2017). *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarisi (Plan-Mimari-Süsleme)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Ayçin, F., Salman, Ş.,Yeğen, A., Kurtaran Ulu, A., Kararköy, G. ve Ok Ö. (2019). Aksaray İli Merkez Kültür Envanteri (Merkez- I), Aksaray: Aksaray Valiliği İl Kültür Ve Turizm Müdürlüğü.

Ayyıldız, S. ve Özbayraktar, M. (2018). Kültürel Süreklilik için Tipolojik Analizin Önemi: İzmit Merkez Geleneksel Konutları Örneği. *Online Journal of Art and Design*, *6*(4), 126–167.

Boran, A. ve Erdal, Z. (2001). Aksaray'da Üç Cami. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 37–55.

Dağlı, Y. ve Kahraman, S. A. (2006). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnamesi* (3. baskı). İstanbul: Şefik Matbaası.

Deniz, B. (1988). Aksaray'da (Niğde) Ahşap Sütunlu İki Köy Camii. *Sanat Tarihi Dergisi*, *4*(4), 19-56.

Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Van.

Eyice S. (1993). Cami- Mimarlık Tarihi. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (7. Cilt, ss. 56-90. ss.).

Görür, M. (1991). *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Aksaray Şehri.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Hilmi, M. (1931). *Aksaray Tarihçesi*. Aksaray: Aksaray Vilayet Matbaası.

Koltuk, M.T. (2011). *Osmanlı Belgelerinde Aksaray Vilayeti*, Ali Yılmaz (Ed.), Ankara: Aksaray Valiliği Kültür Yayınları.

Konyalı, H. İ. (1974). *Abideleri ve Kitabeleri ile Aksaray Tarihi* (1. Cilt). İstanbul: Fatih Yayınevi.

Önkal, A. ve Bozkurt, N. (1993). Cami- Dini ve Sosyokültürel Tarih. *İslam Ansiklopedisi* içinde. (7. Cilt, 46-56. ss.). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Polat, Ö. (2011). *Karamanoğulları Devrinde Aksaray Şehri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Şimşirgil, A. (2006). *Sultan II. Kılıç Arslan ve Aksaray*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Topal, N. (2006). *Anadolu Selçukluları Devrinde Aksaray Şehri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde

Uğur, B. (2013). *Tarihsel Süreç İçinde Aksaray*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, İç Mimarlık Anabilim Dalı, Kıbrıs.

İnternet Kaynakları

URL 1: Aksaray İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü. Aksaray, Tarihçe. Erişim adresi https://aksaray.ktb.gov.tr/TR-63607/tarihce.html

URL 2: Aksaray Belediyesi. Aksaray Tarihi. Erişim adresi http://www.aksaray.bel.tr/tarih-95

PANDEMİ SIRASINDA ORTAYA ÇIKAN İHTİYAÇLAR IŞIĞINDA GELENEKSEL TÜRK EVİ ÖZELLİKLERİNİ İNCELEMEK

S. FEYZA ERGÜN

ÖZET

Bütün dünyayı etkisi altına alan Covid-19 virüsü, gündelik alışkanlıklarımızı değiştirdi ve hayatımızdaki pek çok şeyi yeniden sorgulattı. Yıllar içerisinde evirilerek daha hızlı, daha özgür ve daha teknolojik olan yaşama ve aynı zamanda çoğunlukla ekonomi odaklı tercihlere göre son halini almış olan metropol kentlerdeki ev düzeninin pandemi koşullarında da konforlu bir yaşam sunmaya uygun olup olmadığı yeni bir tartışma konusu oluşturmuştur. Evlerde geçirilen uzun vakitler ve günlük mobilitenin azalması, mekânsal ve kentsel kurgudaki sorgulamayı barınma kavramının bir takım temel öğelerine kadar götürmektedir. Yeni ortaya çıkan ihtiyaçlar, bazı eski gelenekleri ve mekânsal alışkanlıkları da anımsatmaktadır. Bu çalışma kapsamında, geleneksel Türk evine dair özellikler pandemi sırasında ortaya çıkan davranış biçimleri ve ihtiyaçlar ışığında yeniden ele alınacaktır. Bu bağlamda, hem fiziksel mekân koşulları hem de sosyal ve kültürel alışkanlıklara değinilecektir. Öncelikli olarak evden çalışma (home-office), mekânsal sıkışmışlık hissi, doğaya duyulan özlem, içe dönük yaşam biçimi, hijyen ve mesafeli sosyalleşme gibi kavramlar üzerinde durulması hedeflenmiştir. Türk evindeki mekân bölümlenmeleri, harem ve selamlık, odalar, hayat, yarı açık alanlar, geçişler, cumbalar, çıkmalar ve bahçeler, pandemi sonrası ortaya çıkan ihtiyaçlara sundukları çözümler odağında anlatılacaktır. Böylelikle geçmişten referanslarla günümüz sorunlarının ele alınması ve gelecek planlamalar için geleneksel kullanımların da göz önünde bulundurulması amaçlanmıştır. Uzun yıllar boyunca sürdürülebilmiş sistemlerle, yeni düzenin ihtiyaçlarının harmanlanmasına bir altlık oluşturabilecek bu çalışma, Türk evinin çeşitli mekânsal özelliklerini ve hane halkının günlük yaşantısından bir takım kesitleri ortaya koyacaktır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Pandemi koşulları, pandemi ve geleneksel mimari, Türk Evi, pandemide mekansal ihtiyaçlar

ÇANKIRI İMARET CAMİİ VE MEDRESESİ RESTORASYONUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

FİLİZ KARAKUŞ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Mimarlık ve Güzel Sanatlar Fakültesi, Mimarlık Bölümü, Ankara, Türkiye
ferdemir06@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada Çankırı İli, Merkez Cumhuriyet Mahallesinde bulunan İmaret Camii ve İmaret Medresesi sanat tarihi ve mimari özellikleri açısından incelenmiş ve 2014-2016 yıllarında Vakıflar Genel Müdürlüğünce gerçekleştirilen restorasyon uygulamaları ele alınmıştır. Mülkiyeti mülhak Emir Kasım Bey Bin İsfendiyar Bey Vakfına ait olan cami ve medresenin Candaroğlu İsfendiyar Bey'in oğlu Kasım Bey tarafından yaptırılmış olup cami ve çevresindeki yapılar ile bir külliye niteliği taşımaktadır. Kapalı son cemaati olan cami boyuna dikdörtgen planlı ve oldukça sade olup ahşap tavanlı, kırma çatılı ve kiremit örtülüdür. Caminin kuzey yönde bulunan mahfil katı son cemaatin üst katına doğru genişlemektedir. Cami su basman seviyesine kadar moloz taş olup beden duvarları ahşap hatıllı kerpiç malzeme kullanılarak yığma tekniğiyle inşa edilmiştir. Son cemaat mahallinin duvar kalınlığı ince olup bağdadi teknikle yapılmıştır. Caminin iç mekânında mahfil kat ahşap dikme ve kirişleri, minber, tavan ve döşeme kaplamaları gibi yapı öğelerinde ahşap kullanılmıştır. Cami ile aynı avluda yer alan medrese, iki katlı ve açık avlulu olup ahşap karkas arası kerpiç dolgu malzemeli olarak inşa edilmiştir. Düz ahşap tavanlı ve kırma çatılı olan yapının üst örtüsü kiremit kaplıdır. Cami ve medrese yapılarında moloz taş, kerpiç, ahşap gibi geleneksel malzemeler yoğun olarak kullanılmıştır. İmaret Camii ve Medresesi (Kasım Bey İmareti) geleneksel mimari ve sanat tarihi özellikleri açısından incelenmiş ve son onarım çalışmalarında ortaya çıkan veriler ve uygulanan restorasyon teknikleri bu çalışma kapsamında ele alınmıştır. Bu amaçla öncelikle yapılara ilişkin literatür ve arşiv taraması yapılmış, restorasyon uygulamaları aşamasında arazi çalışması ile yapılan uygulamalar incelenmiştir. Geleneksel ve anıtsal mimarinin Çankırı'da yer alan ve kent için önemi göz ardı edilemeyecek olan İmaret Camii ve Medresesi incelenerek hem koruma ve restorasyon alanında çalışan uzmanlara katkı sağlanması hem de şehrin tarihi kimliğine ışık tutulması hedeflenmiştir. Bu yapıların gelecek nesillere aktarılması koruma alanındaki en önemli problemlerden biri olup kentlerin kimliği açısından da oldukça önemlidir.

ANAHTAR KELİMELER: Çankırı, İmaret Camii, İmaret Medresesi, koruma, restorasyon

GİRİŞ

İç Anadolu Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan ve Kızılırmak ile Batı Karadeniz havzaları arasını kapsayan Çankırı kenti kuzeyde Ilgaz Dağlarından güneyde Orta Kızılırmak Havzası arasında geniş bir araziye yayılmakta olup İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerini birbirine bağlayan bir köprü konumundadır (Şekil 1) (Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1935). Komşuları kuzeyde Kastamonu, kuzeybatıda Karabük, batıda Bolu, güneyde Ankara ve Kırıkkale, doğuda Çorum illeridir.

Şekil 1. Çankırı Haritası (URL- 1)

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan Çankırı şehrinin adı, Karatekin tepesinde yer alan ve bugünkü şehrin çekirdeğini oluşturan Gangra Kalesi'nin adına dayanmaktadır (Şahin, 1993: 216). Şehir, tarihte Paflagonya (Paplogonia) adıyla tanınan bölgede yer almaktadır. Adının Paflagon dilinde "dişi keçi" anlamına gelen "Gangra" kelimesinden kaynaklandığı yönünde bilgiler (Başer, 1956, 7; Yurt Ansiklopedisi, 1982: 1945) kesinlik taşımamaktadır. Roma döneminde Germanikopolis olarak isimlendirilen Çankırı 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Emir Danişmend'in komutanlardan Emir Karatekin tarafından 1082-1083 yılında fethedilerek Türk egemenliğine girmiştir (Turan, 1971: 67). Şehir ve çevresinde Türk hakimiyetine girdikten Osmanlı Dönemine kadar olan süreçte Çobanoğulları, Candaroğulları ve İsfendiyaroğulları beklikleri hüküm sürmüştür (Atsız, 1985: 87-88). 1464 yılında ölümüne kadar Candaroğlu Kasım Bey'in yönetiminde kalan Çankırı şehri bu tarihten sonra Anadolu Eyaleti'ne bağlı bir sancak haline getirilmiştir (Kankal, 1993: 77).

Çankırı şehri, Türklerin eline geçmesiyle birlikte çeşitli imar faaliyetlerine sahne olmuş, Candaroğlu Kasım Bey'in bölgede gerçekleştirdiği faaliyetler ile şehir halkın refah ve huzur içinde yaşayabildiği bir yerleşme merkezi haline gelmiştir. Candaroğulları döneminde şehir, Karatekin Tepesi'nin yamaçlarından aşağı doğru ve doğu-batı doğrultusunda yayılmaya devam etmiştir. Bu dönemden belirlenebilen İmaret Mahallesi Candaroğlu Kasım Bey zamanında kurulmuş ve Kasım Bey İmaretinin etrafında gelişmiş bir mahalledir (Balkır, 2018: 17).

Bu çalışma kapsamında, Çankırı Merkez'de bulunan, Kasım Bey İmaretinin bir parçası olan İmaret Camii ve Medresesi'nin mimari özellikleri, arşiv araştırması ve literatür çalışması yapılarak geleneksel ve anıtsal mimari açısından incelenmiş ve 2014-2016 yıllarında yapılmış olan restorasyon uygulamaları ele alınmıştır. Yapıya ait rölöve, restorasyon ve restitüsyon projeleri Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nden temin edilmiş olup restorasyon uygulamaları yerinde incelenmiştir.

Şekil 2. İmaret Camii ve Medresesi onarım öncesi

ÇANKIRI İMARET CAMİİ VE MEDRESESİ

İmaret Camii ve Medresesi, Çankırı İli, Merkez, Cumhuriyet Mahallesi'nde 2 pafta, 61 ada, 24 parselde bulunmaktadır. Korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edilmiş olan cami ve medresenin mülkiyeti mülhak Emir Kasım Bey Bin İsfendiyar Bey Vakfına aittir. Yapıların rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, Ankara I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 03/04/2014 tarih ve 1412 sayılı kararı onaylanmıştır. Restorasyon çalışmaları sırasında ortaya çıkan veriler doğrultusunda revize edilen restorasyon projesi Ankara Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 03/09/2015 tarih ve 2667 sayılı kararı ile onaylanmıştır. 2014 yılında başlayan restorasyon çalışmaları 2016 yılının sonunda tamamlanmıştır.[1]

Candaroğlu Kasım Bey tarafından yaptırılmış olan camii ve medresenin İmaret yapı grupları arasında yer aldığını söylenebilir. Beğ Camii, Kasım Bey İmaretinin bir parçası olup çeşitli kaynaklarda inşa tarihi 1397[2] olarak belirtilmiştir ve Kâtip Çelebi Cihannümasında bu camiden bahseder.[3] Ancak, Candaroğlu Kasım Bey'in Çankırı'da yaptırdığı imaretin vakfiyesi H. 3 Şubat 833/ M. 27 Nisan 1430 tarihli olup Kasım Bey'in 1416-17 yılında Çankırı Sancak Beyliğine görevlendirildiği göz önünde bulundurulursa imaretin 1416-1430 yılları arasında inşa edilmiş olması gerektiği düşünülmektedir. Vakfiyede imaretin bölümleri açık olarak belirtilmemiş olsa da adı geçen görevlilerden mescidin o tarihte var olduğu anlaşılmaktadır (Kankal, 2011: 224-225). Bu cami 17. yüzyıl içinde Levend eşkıyası tarafından şehrin yakılması sırasında harap olmuş ve sonradan yerine İmaret Camii adıyla yeni bir cami yapılmıştır (Başer, 1956: 19; Mordtmann, 358). Bir avlu içinde külliyenin bir parçası olarak yapılmış olan caminin batı tarafında banilerinin de yattığı haziresi, kuzeyinde ise "U" biçimli medresesi bulunur (Şekil 3).

İmaret Camisi'nin kapısının üzerinde yer alan 1913 tarihli kitabede (Şekil 4):

"Ey Kerim Kasım Bey ibn-i emir-i İsfendiyar

Rahmet itsün ruhuna her dem cenab-ı kird-gar

Mescidin dine, imaratın da insaniyete

Altı yüz yıldan berü hizmetle olmuş ber-karar

Oldu daratıyla ecdadın da namın ölmedi

Nasa nef' itmek gibi alemde bir devlet mi var

Tazelensün de bu asar-ı ulüvv-i himmetin

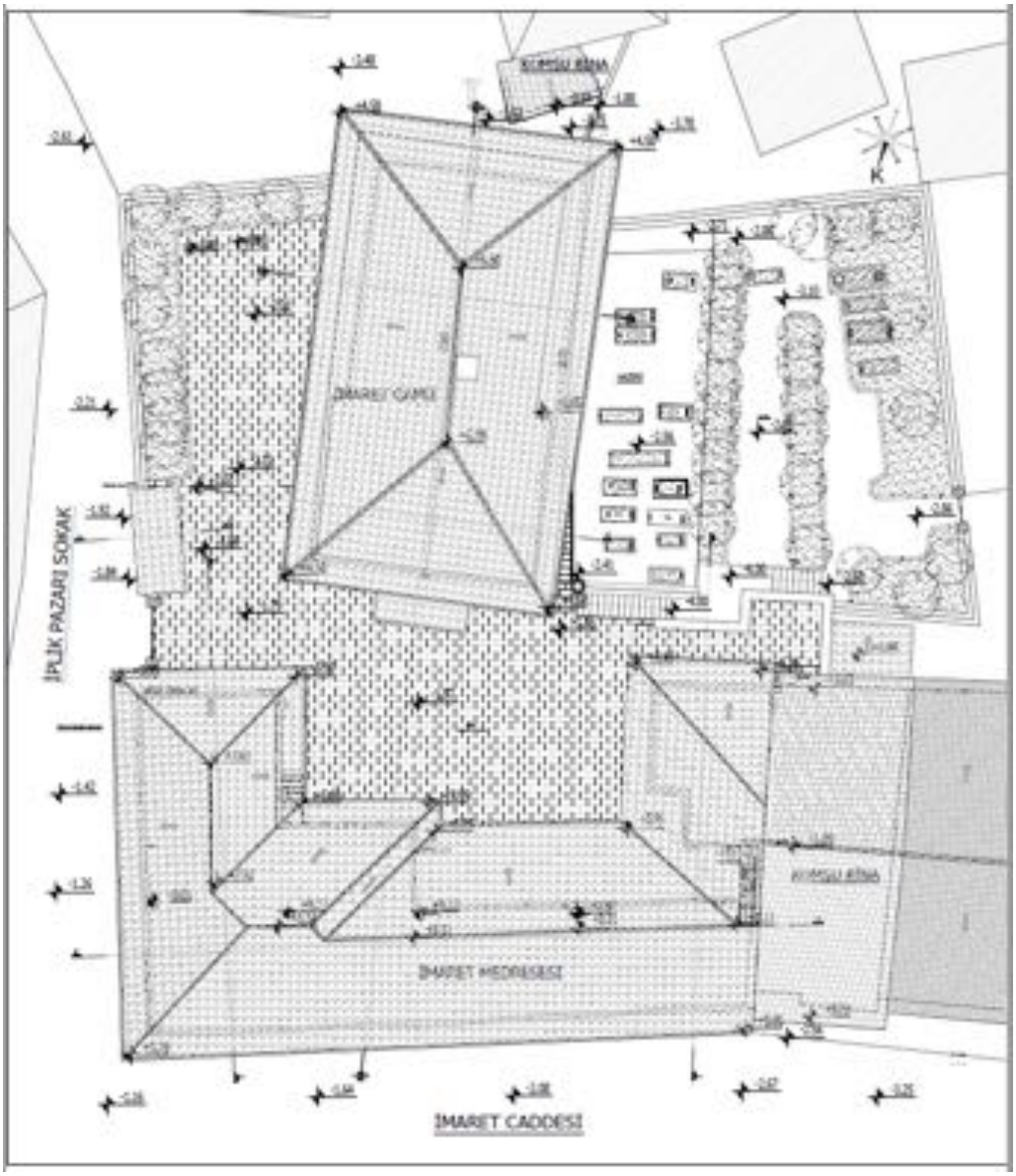
Paydar oldukça insaniyet olsun paydar.

Hazreti Allah razı olsun anlardan dahi- ettiler bu emr-i ta'mire ki hasr-ı iktidar 1332" yazmaktadır.

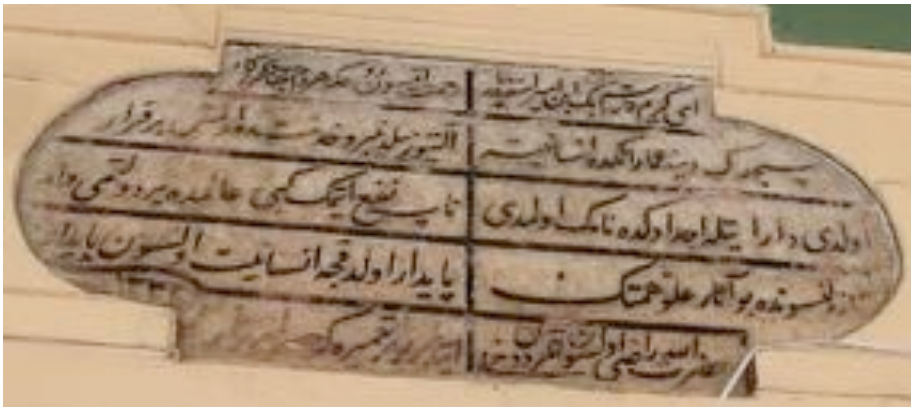
[1] Yapıya ait rölöve, restorasyon, restitüsyon projeleri ve kurul kararları için Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi, İmaret Camii ve Medresesi Dosyası.

[2] Gökoğlu, A. (1952). *Paflagonia*, Kastamonu: Doğrusöz Matbaası, 238-239.

[3] Kâtip Çelebi (1732). Cihannüma, İstanbul, 645.

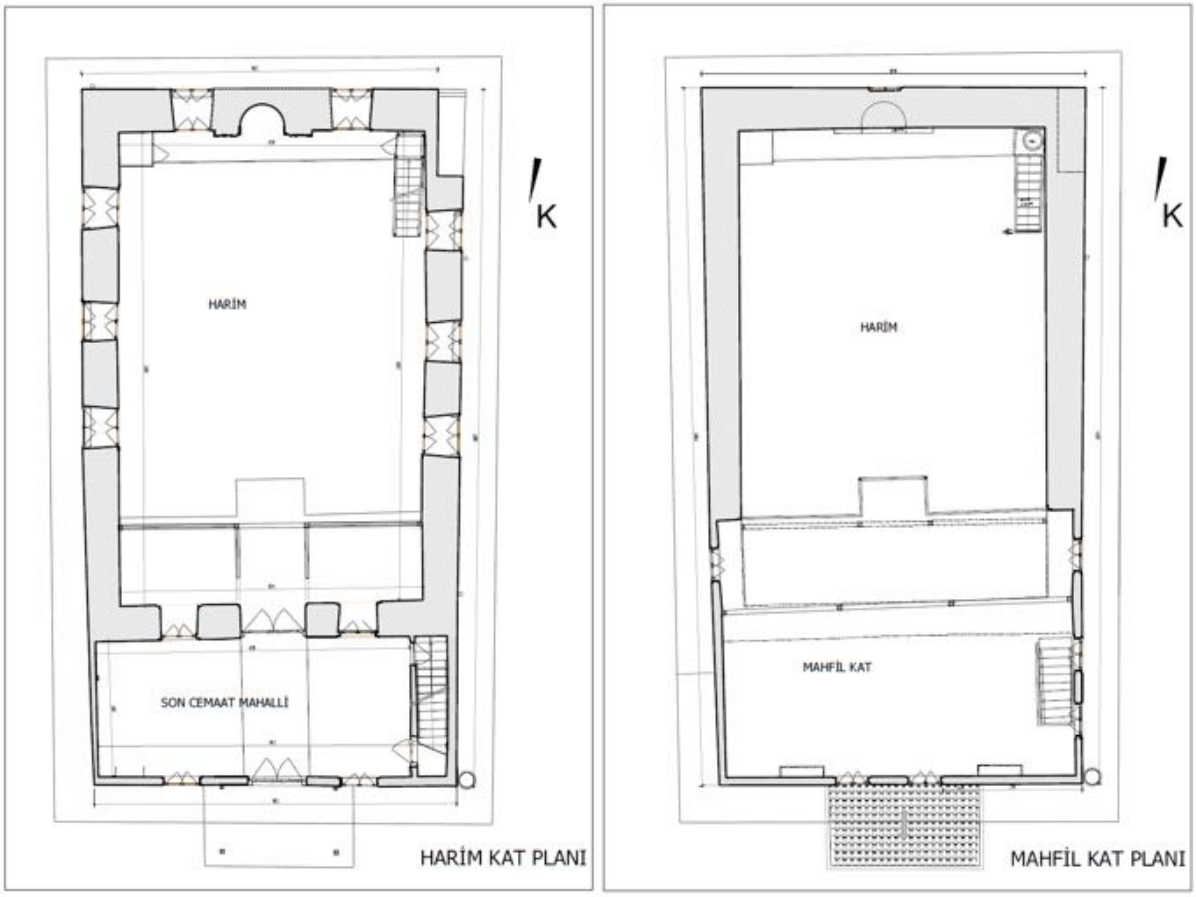
Şekil 3. İmaret Camii ve Medresesi vaziyet planı (Ankara Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi'ndeki projeden işlenmiştir)

Şekil 4. Cami giriş kapısı üzerindeki kitabe

Cami yaklaşık 18,90x9,82 m dış ölçülerinde, boyuna dikdörtgen planlı olup (Şekil 5) kuzeyinde kapalı son cemaat mekânı bulunmaktadır. Çeşitli tarihlerde onarım görmüş olan camiye Tayyip Başer'in belirttiğine göre 1952 yılında Hafız Muhittin'in katkıları ve halkın desteği ile kuzeydoğu yönünde bir minare yapılmıştır. Ancak bu

minare teknik sebeplerden dolayı 1983 yılında yıktırılmıştır. Yapı subasman seviyesine kadar taş olup beden duvarları ahşap hatıllı kerpiç malzeme ile yığma sistemde inşa edilmiştir. Kırma çatılı olan yapının üst örtüsü kiremit olup harim mekânının çıtalı ahşap tavanının ortasında kare bir göbek bulunur (Şekil 6). Çökertme şeklinde yapılmış olan tavan göbeğinin iki kenarı profilli bir çerçeve içine alınmıştır. Çökertmenin iç kenarlarının eteklerini küçük çıtalarla yapılmış başakların doldurduğu şerit dolanır. Çökertmenin tabanı profilli çıtalarla iç içe iki kare, karelerin ortasında iç içe iki sekizgen ile bölünmüştür. En ortada ise sekiz kollu yıldız motifi olup yıldızın kenarları profillidir. Harim tavanı da çerçeveden yukarı doğru çökertilmiştir. Tavanı duvarlardan ayıran içbükey silmenin yüzeyi oldukça sadedir (Karakuş, 2021: 146-147). Harimin kuzeyinde dört adet kare kesitli ahşap direkle taşınan mahfil kat bulunmaktadır (Şekil 6). Orta bölümü mihrap yönünde balkon şeklinde çıkıntı yapan mahfil kat son cemaat mekânı boyunca devam etmektedir. Mahfil katın alt tavanı da çıtalı ahşap malzemeden yapılmıştır (Karakuş, 2021: 147).

Şekil 5. İmaret Camii harim ve mahfil kat planı

Şekil 6. Harim tavanı ve mahfil kat (onarım öncesi)

Güney duvarın ortasında yer alan alçı mihrap, iki geniş süsleme şeridi ile çerçevelenmiştir (Şekil 7). Bu şeritlerden dıştakinde şerit boyunca uzanan iki ince silme arasına gül sarmaşığı dolanır. İçteki şerit ise sırt sırta vermiş iki kıvrım dalın birleşme yerlerinde ve ortalarında üç yapraktan meydana gelen motifin dizilmesi ile doldurulmuştur. Alınlığın ortasında enine dikdörtgen mermer panoda Bakara Suresi'nin 149. ayetinin bir bölümü Arapça olarak yazmaktadır. 2014-2016 yıllarında yapılan restorasyon kapsamında yenilen ahşap minberi oldukça sade olup herhangi bir süsleme içermez (Şekil 6).

Şekil 7. Mihrap ve minberin olduğu güney duvar (onarım öncesi- onarım sonrası)

Yapıda pencere sayıları ve düzenlemeleri cephelere göre farklılık gösterir. Doğu cephede altta dört, üstte bir pencere bulunur (Şekil 7). Güneye yakın olan alt pencereler harime, kuzeye yakın olan tek pencere ise mahfile açılmaktadır. Batı cephede üstte üç, altta üç adet pencere vardır. Harime bakan pencereler güneye daha yakın, mahfile açılan pencere ise kuzeye daha yakındır. Güney cephede, altta mihrap aksının sağında ve solunda bir, üstte ise bir adet küçük dikdörtgen açıklık yer alır. Kuzey cephede giriş kapısı aksının sağ ve solunda birer adet pencere bulunmaktadır. Son cemaat mekânının kuzey cephesinde ise altta iki üstte dört adet pencere (iki tanesi onarım sırasında ortaya çıkan) bulunmaktadır (Şekil 8). Harime açılan pencereler yuvarlak kemerli, mahfil kat ve son cemaat mekânına açılan pencereler ise dikdörtgen formludur (Balkır, 2018: 68).

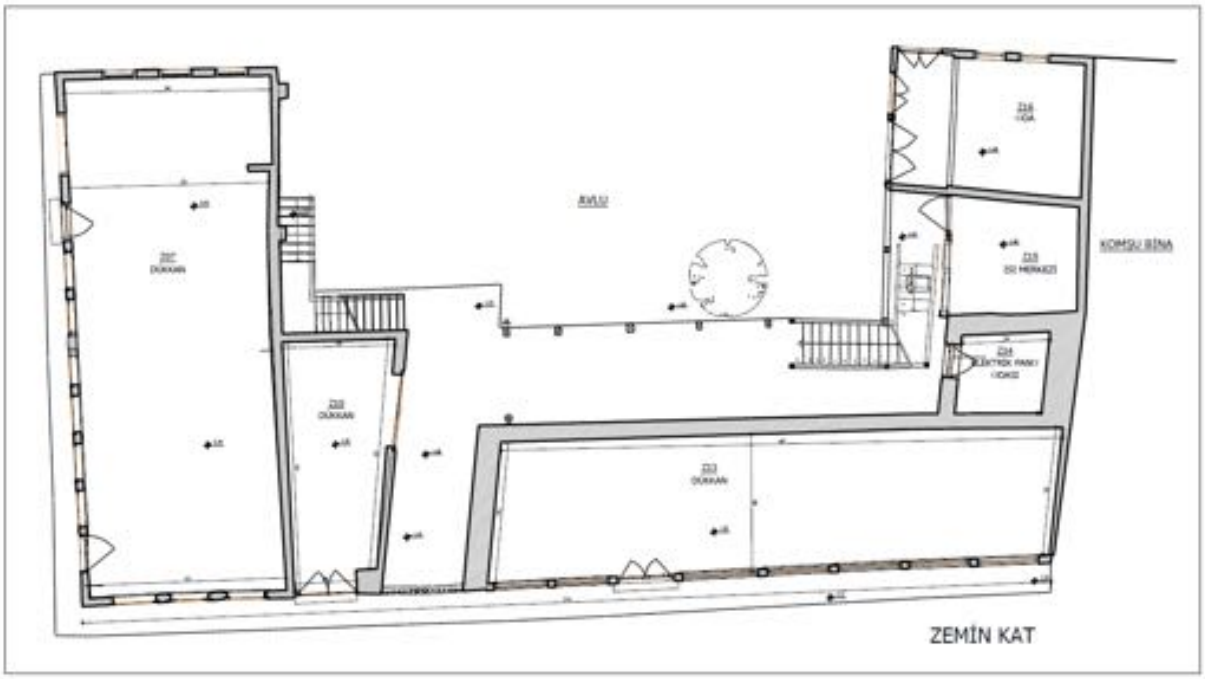
Şekil 8. İmaret Camii kuzey ve doğu cephe (onarım öncesi)

İmaret Camii ile aynı avlu içerisinde bulunan medrese, caminin kuzey yönünde yer almakta olup U plan şemasındadır (Şekil 9-10). İmaret Medresesi'nin kitabesi yoktur. 1797 yılında Kasım Bey Vakfı'nın mütevellisi İsfendiyârzade Mehmet Emin Bey ibnü'l-merhûm Mehmed Ağa, Kasım Bey İmaretinin yanına hücreler ve dershane ekletmiş[4], H. 14 Zilhicce 1212/M. 30 Mayıs 1798 tarihli vakfiyesinde medresenin dershane, hücre ve dükkânları ile ilgili şartlar belirtilmiştir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Dosya 579.88.36).

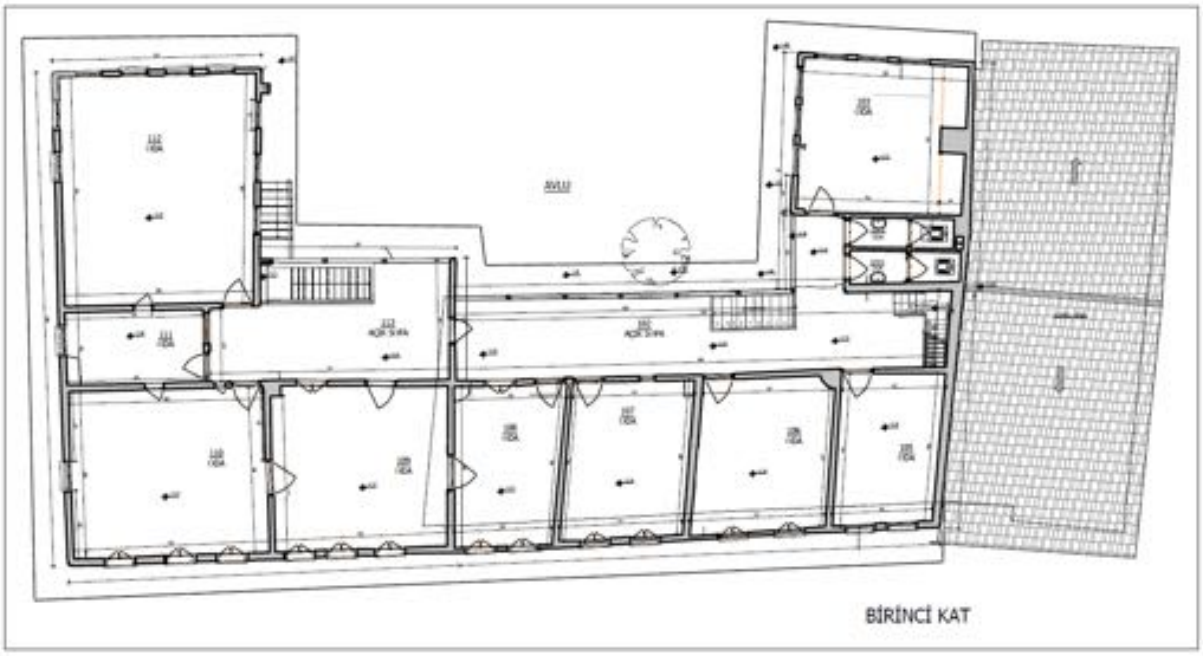
İki katlı ve kırma çatılı olan medrese yapısı subasman seviyesine kadar taş olup zemin katta duvar kalınlığı 20-30 cm, üst katlarda ise ortalama 20 cm'dir. Ahşap karkas olarak inşa edilmiş olan üst katta ahşap dikmeler arası dolgu malzemesi olarak kerpiç kullanılmıştır (Şekil 15). Zemin katta İmaret Caddesine bakan mekânların, yapının ilk dönemlerinde de ticaret amaçlı olarak vakfın giderlerini karşılamak için kullanıldığı, onarım öncesinde

[4] Elibol, a.g.e., 128; Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi Cevdet Evkaf No:3555.

mutfak/fırın (Z06-Z07) bölümlerinin ise o dönemde aşevi olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Medresenin avlusuna yuvarlak kemerli, uzunca bir koridordan geçilerek ulaşılmaktadır. Zemin katta kuzey yönde bulunan dükkânların girişi İmaret Caddesi üzerinde, doğu yöndeki dükkânların girişi ise İplik Pazarı Sokak üzerindedir (Şekil 11). Günümüzde ısı merkezi ve trafo odası olarak- kullanılan servis alanları ve yapının güneybatı ucunda yer alan odanın girişleri ise avlu tarafındadır (Şekil 9). Medresenin birinci katına doğu ve batı yönde yer alan iki ayrı noktadan çıkılmaktadır. Bu merdivenlerden birisinin eğitimin yapıldığı odaların bulunduğu sofaya, diğerinin ise öğrencilerin ve hocaların kaldığı hücrelerin bulunduğu sofaya çıktığı düşünülmektedir. Medresenin plan şeması incelendiğinde 105-106-107 ve 108 numaralı odaların öğrenci odası olarak, içinde dolap ve niş bulunan 103 numaralı odanın hoca odası olarak, 109, 110 ve 112 numaralı odaların ise derslik olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Şekil 10). Giriş eyvanının kemerinin kilit taşı üzerine kıvrımlı bir pano yerleştirilmiş olup panonun ön yüzüne palmet görünümlü bir saksıdan çıkan beş yapraklı bir bitki işlenmiştir. Üst kattaki sofayı taşıyan ayakların pahlarının başlangıç ve bitiş kısmında birer kaval silme yapılmıştır. Ayrıca cephe çıkmalarını taşıyan S kıvrımlı konsolların ön yüzleri de ince çıtalarla dilimli görünüm kazandırılmıştır. Medresenin üst kat odalarının tavanları, kapı ve pencere doğramaları ahşap malzeme ile yapılmıştır.

Şekil 9. İmaret Medresesi zemin kat planı

Şekil 10. İmaret Medresesi birinci kat planı

Şekil 11. İmaret Medresesi kuzey cephe (İmaret Caddesine açılan)

İMARET CAMİİ VE MEDRESESİ RESTORASYON UYGULAMALARI

Ulusal ve uluslararası tüzükler göz önünde bulundurulduğunda eski eser tescilli kültür varlıkları için sürekli bakımın restorasyondan daha doğru olduğu anlaşılmaktadır. Ancak, bazen çeşitli doğal afetler bazen de yapıların sürekli bakımlarının sağlanamaması nedeniyle büyük ölçekli müdahaleler kaçınılmaz hale gelmektedir. Ahunbay (2004) anıt eserlerin restorasyonlarında uygulanan başlıca tekniklerin sağlamlaştırma, bütünleme, yenileme, yeniden yapım, temizleme ve taşıma olduğunu ve genellikle bunların birkaçının bir arada kullanıldığını ifade etmektedir. 2014 yılında başlayan restorasyon çalışmaları öncesinde İmaret Medresesi'nin özellikle üst katı harap durumda olup yapılan onarım sırasında sağlamlaştırma, temizleme, bütünleme ve yeniden yapım yöntemleri kullanılmıştır.

İmaret Camii ve Medresesi restorasyon çalışmalarında ilk olarak avlu girişindeki eklenti taksi durağı ve medresenin doğu yönündeki merdivenin olduğu bölüme yapılmış olan eklenti tuvaletler kaldırılmıştır. Cami ve medresenin çatısındaki marsilya tipi kiremitler ve çürüyen ahşap kaplama tahtaları kaldırılmıştır. Çatı içerisindeki

taşıyıcı dikme ve kirişlerde çürüyenler değiştirilmiş, bir kısmı da ahşap malzeme ile takviye edilerek sağlamlaştırılmıştır. Medresenin çatısındaki ahşap merteklerin büyük bölümünün çürümüş olduğu tespit edildiği için tamamı yenilenmiştir. Sağlamlaştırma işlemini müteakip yeniden kaplama tahtası yapılmış ve üzerine su yalıtımı serilerek üzerine klasik tip kiremit döşenmiştir (Şekil 12).

Şekil 12. Çatıda takviye ve kiremit imalatları

Cami ve medresenin iç ve dış duvarlarında tespit edilen çimento esaslı sıvalar raspa edilmiştir (Şekil 13-14-15). Sıva raspası tamamlandığında, daha önceki tarihlerde yapılmış olan onarımlarda caminin doğu ve batı duvarlarının bazı bölümlerinde kerpiç yerine tuğla kullanıldığı görülmüştür. Ayrıca, son cemaat mekânında iki adet pencerenin kapatılmış olduğu tespit edilmiştir (Şekil 13). Raspa işleminin tamamlanmasının ardından ahşap hatıllardan ve dikmelerden çürüyenler yenilenmiştir. Daha sonra duvar yüzeyine dış cephede bağdadi çıtalar çakılmış ve üzerine kireç harçlı sıva yapılmıştır. Medresede ise zemin katın avluya bakan duvarının öne alındığı ve tuğla olarak örüldüğü, revak bölümünün iptal edildiği görülmüştür (Şekil 16). Hazırlanan revize restorasyon projesinin Ankara I Numaralı Koruma Bölge Kurulu'ndan onaylanmasının ardından bu duvar geri alınarak kerpiç malzeme ile yeniden örülmüştür. Kerpiç malzeme, killi ve uygun nitelikli toprağın içine saman karıştırılarak su ile yoğrulup kalıplara dökülerek şekillendirilmesi ve açık havada kurutulması yöntemiyle elde edilmiştir. Medrese odalarının bölme duvarlarında boşalmış olan kerpiç malzeme yeni dökülen kerpiç ile tamamlanmıştır. Medresede hem iç hem dış duvarlarda bağdadi çakılmış, rabitz teli uygulanmış ve yapılacak olan sıvanın yüzeyle bütünleşmesi ve sağlamlaştırılması gerçekleştirilmiştir (Şekil 17-18).

Şekil 13. Camide sıva raspası (kuzey ve batı cepheler)

Şekil 14. Medrese dış cephe sıva raspası

Şekil 15. Medrese üst kat raspa sonrası ortaya çıkan duvarlar

Şekil 16. Avluya bakan tuğla duvar

Şekil 17. Bağdadi çakılması

Şekil 18. Cami ve medresede sıva uygulamaları

Medresenin alt katında taşıyıcı olan ahşap dikmelerin büyük bölümünün çürümüş olduğu görüldüğünden bu dikmeler yenilenmiştir (Şekil 19). Medresenin zemin katında tavandaki muhdes kaplama malzemeleri kaldırılmış, döşeme kaplamaları sökülmüştür. Zemin kattaki mekânların dükkân olarak kullanılacakları göz önünde bulundurularak döşemelerde tesviye yapıldıktan sonra seramik malzeme ile kaplanmıştır. Üst kat sofada ve odalarda ahşap döşeme kirişlerinden çürüyenler değiştirilmiş, bazı bölümlerde ise kirişlere takviyeler yapılmıştır (Şekil 20). Yerinde korunan ahşap elemanlar sürme yöntemiyle, yeni kullanılan ahşaplar ise daldırma yöntemiyle emprenye edilmiştir. Daha sonra birinci kat döşemeleri ahşap olarak yenilenmiştir. Caminin çürümüş olan ahşap döşeme kaplaması sökülmüş, alttaki ahşap kirişlere gerekli takviyeler yapıldıktan sonra ahşap döşeme kaplaması yenilenmiştir (Şekil 21).

Şekil 19. Medrese zemin kat yenilenen ahşap dikmeler

Şekil 20. Medrese ahşap döşeme takviyeleri ve emprenye işlemi

Şekil 21. Cami ve medrese sofası ahşap imalatlar

Medrese odalarında çürümüş olan ahşap tavan kaplamaları sökülmüş, tavanın montajının yapıldığı ahşap kirişler ve 112 numaralı odanın ahşap tavan göbeği ise korunmuştur. Ahşap tavan kirişlerinin zarar gördüğü bölümlere takviye yapılarak taşıyıcı sistem sağlamlaştırılmıştır. Daha sonra ahşap tavan kaplamaları ve çıtaları özgününe uygun olarak yeniden yapılmıştır. Camide, onaylı restorasyon projesinde iç mekândaki korunan ahşap imalatlarda (ahşap tavan, taban göbeği, mahfil katı ile tavanda yer alan kirişi taşıyan dikmeler, vb.) boya raspası yapılması öngörülmüştür. Bu doğrultuda harim tavanı, mahfil katı ve mahfil katın altındaki ahşap tavan kaplamalarındaki yağlı boyalar temizlenmiş ve üzerlerine su bazlı ahşap koruyucu sürülmüştür (Şekil 22). Ahşap tavanda yapılan yağlı boya raspası sonrasında zamana bağlı olarak çatlama, kurtlanma vb. bozulmalar oluşan kısımlarda macun ile dolgu ve sağlamlaştırma yapılmıştır.

Şekil 22. Ahşap tavan kaplamalarında yağlı boya temizliği

Restorasyon çalışmalarının başlamasını müteakip yapılan raspa çalışmalarında caminin son cemaat mekânın üst katında 2 adet pencere, medresenin 112 numaralı odasında 3 adet pencere ve medrese üst kat odalarının

aralarında 3 adet kapı izi orta çıkmıştır. Alınan Koruma Kurulu kararı doğrultusunda uygulamalar bu yönde yapılmıştır.

Şekil 23. Ortaya çıkan pencere izleri

Onaylı restorasyon projesinde, zaman içerisinde sürülen boya tabakalarının alçı mihrabın motiflerinin algılanmasını büyük ölçüde engellediği, bu nedenle özgün yüzeyin ortaya çıkartılabilmesi için uygun yöntemlerle boya raspası yapılması ve sonrasında kireç badana yapılması öngörülmüştür. Bu karar doğrultusunda alçı mihrapta mekanik temizlik yapılmıştır. Yapılan boya raspalarında motiflerin olduğu dış çerçevelerde altın yaldız olduğu görülmüştür. Yapılan çalışmalarla bu bölümler ihya edilmiş ve kalan kısımlarda kireç badana yapılmıştır. Niteliksiz olan ahşap minberin yerine yenisi yapılmıştır (Şekil 24). Caminin ve medresenin ahşap kapı ve pencere doğramaları özgününe uygun olarak yenilenmiştir. Ahşap malzemelerin üzerine su bazlı koruyucu sürülmüştür (Şekil 25).

Şekil 24. Restorasyon sonrası mihrap, minber ve mahfil kat

Şekil 25. Restorasyon sonrası medresenin avludan görünüşü ve üst kat köşe oda

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında Çankırı İli, Merkezinde yer alan ve geleneksel mimarinin örneklerinden olan İmaret Camii ve Medresesi ele alınmıştır. Yapıların mimari özellikleri ve 2014-2016 yılında gerçekleştirilen restorasyon uygulamaları incelenmiştir. Bu restorasyon çalışmaları sırasında, elde edilen veriler kaybedilmeden yapının özgününe uygun müdahaleler yapılmaya çalışılmıştır. Geçmişin bir parçası olan ve şehirlere hayat veren bu tür tarihi yapıların gelecek nesillere aktarılması koruma alanındaki en önemli sorunlardan birisi olması nedeniyle yapılan bu çalışma ile geleneksel mimari ve restorasyon uygulamaları alanında çalışan kişilere yol gösterilmesi amaçlanmıştır.

Tarihi bir yapıya müdahale etmeden önce, kültür varlığı özelliği taşıyan yapıların ayrı ayrı değerlendirilmeleri gerektiği, bu yapıların mimari ve malzeme özellikleri ile taşıyıcı sistem özelliklerinin birbirinden tamamen farklı olduğu unutulmamalıdır. Bu yapılarda restorasyon uygulamalarına başlamadan önce ilk olarak yapı ve çevresi ile ilgili gerekli incelemeler ve araştırmalar yapılmalıdır. Restorasyon uygulamalarında kullanılacak olan taş ve harç vb. malzemelerin tespit edilebilmesi için mevcut malzemelerin laboratuvar analizlerinin yapılmasına özen gösterilmelidir. Yanlış yapılacak bir müdahalenin yapıyı korumak yerine yapıda geri dönüşü olmayan zararlar oluşturacağı unutulmamalıdır.

Bu onarım çalışmaları sırasında İmaret Camisi'nin yıkılmış olan minaresi tekrar yapılmamıştır. Bu konunun daha sonraki dönemlerde yeniden değerlendirilmesinin uygun olacağı düşünülmektedir. İmaret Medresesi onarım çalışmalarının tamamlanmasından bir süre sonra Çankırı Karatekin Üniversitesi tarafından kiralanmıştır. Yapının aradan geçen uzun yıllardan sonra tekrar eğitim amacıyla kullanılması girişiminin oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Ahunbay, Z. (2004). "Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon", İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları.

Atsız, N., (1985). *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Balkır, B. Ö. (2018). *Çankırı Türk Dönemi Mimari Eserleri*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Ankara.

Başer, T., (1956). *Dünkü ve Bugünkü Çankırı*, Ankara: İstiklal Matbaası.

"Çankırı", *Yurt Ansiklopedisi Türkiye İl İl Dünü Bugünü Yarını*, C.3, İstanbul: Anadolu Yayıncılık, 1982.

Elibol, A. (2008). *XIX. Yüzyıl Başlarında Çankırı*, Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları.

Gökoğlu, A. (1952). *Paflagonia*, Kastamonu: Doğrusöz Matbaası.

Kankal, A., (1993), *Tapu-Tahrir Defterlerine Göre 16.Yüzyılda Çankırı Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Kankal, A. (2011). *XVI. Yüzyılda Çankırı*, Çankırı: Çankırı Belediyesi Kültür Yayınları.

Karakuş, F. (2021). Çağdaş Mimarlık Araştırmaları Kent, Kuram, Tasarım, ed. Y. Aksoy, E. Duyan, *Çankırı Kasım Bey İmaret Üzerine Bir Çalışma* (141-158), İstanbul: Dakam Yayınları.

Kâtip Çelebi (1732). Cihannüma, İstanbul, 645.

Mordtmann, J.H. (tarihsiz). Çankırı. *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*, (C. 3, 357-359), Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Şahin, İ. (1993). Çankırı, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (C. 8, 216-218). İstanbul: TDV Yayınları.

Turan, O. (1971). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat Yurdu.

İnternet Kaynakları

URL- 1 Çankırı Haritası, http://wowturkey.com/forum/viewtopic.php?t=149063, Son erişim tarihi: 20/08/2021.

KENT AĞLARI İÇERİSİNDE ARA MEKÂN OLARAK TÜRK ÇAY BAHÇELERİ

DİLEK ŞAHİN, EMRE DEMİREL

Arş. Gör. Dilek Şahin (Atılım Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü)

Doç. Dr. Emre Demirel (Hacettepe Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü)

ÖZET

Toplumu oluşturan bireylerin kimi zaman hızlı kimi zaman yavaş bir hareket içerisinde olan kent içerisindeki günlük yaşam akışında birbirleriyle sosyal, kültürel, fiziksel, psikolojik, ekonomik ve politik ilişkiler bağlamında etkileşime geçebilecekleri mekân ve zaman ihtiyacı oluşmaktadır. Toplum içerisinde sosyal buluşma yerini ifade eden kamusal mekânın oluşmasına zemin hazırlayan en önemli etkenlerden birisi de ara mekânların varlığıdır.

Günümüzde toplum yaşamında meydana gelen değişimler sonucu kamusal mekânların ve ara mekânların Türk toplumu içerisinde geçirdiği dönüşümler çevresel bir bütün kapsamda ele alındığında dikkat çekmektedir. Türk toplumundaki ara mekân ihtiyacı ve ara mekânların toplum içerisindeki kullanımı, coğrafi ve kültürel açıdan toplum ile olan etkileşimi sonucu sosyal çevrenin karakteristik yapısını şekillendirerek toplum üzerindeki etkisi ve yeri olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada kültürümüzde önemli bir yeri olan Türk çay bahçelerinin kent içerisinde bir ara mekân oluşturması ve toplum içerisinde mekânsal ve sosyal olarak kullanımı incelenmiştir. Türk Çay Bahçesi'nin toplumumuz içerisinde geçmişten bugüne kültürel ve sembolik değerinin olmasıyla birlikte kent içerisinde yaşayan bireylere demokratik bir sosyal ortam ve kamusal alan olarak sunmasıyla benzersiz bir ara mekân yarattığı düşünülmektedir.

Modern dönem içerisinde artan kentleşme ve yapılaşma sonucu ara mekânların yok olma eğiliminde olmasına karşın kültürümüze özel olan Türk Çay Bahçelerinin varlığını korunduğu, toplum içerisinde halen yer edindiği görülmekte ve bu nedenle incelenmesi, günümüz Türkiye'sinde toplum içerisinde oynadığı rolü ve kullanımının yeniden sorgulanması gerekmektedir.

ANAHTAR KELİMELER: Türk çay bahçeleri, kent kimliği, kamusal alan, ara mekân, üçüncü mekân.

İŞLEVİN ÇOK BOYUTLU YAPISI VE BİÇİME YANSIMALARI

DİLEK YASAR, GAMZE KAYMAK-HEINZ

Dr. Öğr. Üyesi Dilek YASAR, Aydın Üniversitesi, İç Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, *iar.dy@hotmail.com*

Doç. Dr. Gamze KAYMAK-HEINZ, Beykent Üniversitesi, Mimarlık Bölümü, İstanbul, Türkiye, *gamzekaymak@beykent.edu.tr*

ÖZET

Günümüzde işlev, mimarinin inşasında en önemli hususlardan biri olarak kabul edilmektedir. Daha MÖ. 1. yüzyılda Romalı mimar Vitruvius tarafından mimarinin üç temel etmeninden biri olarak sunulan işlev, 15. yüzyılda Alberti, 16. yüzyılda Palladio'nun temel uğraşılarından biri olmuş ve modern dönem mimarlarınca da en önemli tasarım problemi olarak tanımlanmıştır. İşlev çok boyutlu yapısıyla, kimi zaman sosyolojik ya da sembolik, kimi zaman etik ya da estetik, kimi zaman da ekonomik ya da teknik nitelikleri ile öne çıkmış ve önceliği doğrultusunda biçime yansımıştır. Modern mimarinin geleneksel olanla, post-modern mimarinin modern mimariyle, dekonstrüktif mimarinin ise her ikisi ile girdiği çatışmada önemli bir silah olarak kullanılmış olması bu duruma örnek olarak verilebilir (Yasar, 2021).

Mimarlığın farklı dönemlerindeki tasarım yaklaşımlarına daha derinden bakabilmek, bu sayede yeni bilgiler ortaya koyabilmek, kadim bir tasarım problemi olan işlevi, farklı nitelikleri üzerinden ele almakla sağlanabilir. Bununla birlikte işlevi sahip olduğu çok katmanlı yapısı üzerinden okuyabilmek, onun biçimle girdiği güçlü ilişkiye yönelik önemli ipuçları da sağlayabilir. Nitekim işlev ve biçim daima birbirini yaratan/tamamlayan olgular olarak var olmuşlardır. Bu makale, mimarlığın en temel kaygısı olan işlevi tarihsel bağlamı içinde ele almak ve sahip olduğu farklı boyutları tespit etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda işlevin konumu, literatürde yer alan ve döneminin önemli kuramcıları tarafından kaleme alınan çalışmalarda kimler tarafından, hangi niteliklerinin öne çıkarıldığı irdelenmektedir. Bu amaçla bağlantılı olarak, işlev ve biçim üzerine yazılan önemli kaynaklardan yapılan çapraz okumalar yoluyla işlev, biçim ile girdiği ilişki üzerinden sorgulanmaktır. Böylece hem tasarım bilgisine ilişkin yeni veriler ortaya koyulmakta, hem de mimarlık disiplinine ilişkin yeni bir tartışma zemini yaratılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Biçim, işlev, tasarım kavramları, mekânsal oranizasyon

GİRİŞ YA DA BİRBİRİNİ YARATAN/TAMAMLAYAN OLGULAR OLARAK İŞLEV VE BİÇİM

İlk kez Amerikalı mimar Louis Sullivan tarafından 1896'da ortaya atılan "biçim işlevi izler" ifadesi, modern mimarlık kuramlarının en tartışmalı söylemlerinden biri olmuştur. Bu tartışmalarda "işlev" kavramı sorunsuz olarak kabul edilirken, dikkatler hep "takip etme" fiiline çekilmiştir. Örneğin Michl (1995), işlev kavramının iki farklı anlam üzerinden ele alınması gerektiğini savunur: Bunlar, gerçek işlev ve amaçlanan işlevdir. İşlevden, gerçek işlev anlamında söz edilecekse, biçim her zaman işlevden önce oradadır. İşleve bir amaç olarak bakıldığında ise formun daima işlevi izlediği görülebilir. Dolayısıyla işlev ve form birbirini var eden olgulardır (s. 28).

İşlevi, bir niceliğin diğerine etkisinin sonucu olarak tanımlayan Forty'ye (2000) göre, biçim ve işlev ilişkisinde asıl soru, neyin neye göre hareket ettiğidir? Forty, işlev ve biçim ilişkisine yönelik tartışmaların yeni olmadığını, 20. yüzyılın öncesinde de işlevin, biçime yön veren en az beş farklı kullanımı olduğunu ifade eder. Bunlar; matematiksel bir metafor olarak işlev, biyolojik bir metafor olarak işlev, organik form teorisi içinde biyolojik bir metafor olarak işlev, kullanım olarak işlev ve Almanca *sachlich* (nesnel), *zweckmaessig* (elverişli/amaca uygun), *funktionell* (işlevsel) kelimelerinin çevirisi olan işlev kavramıdır. Buradaki Almanca kelimeler, anlam olarak İngilizce tek bir sözcük ile ifade edilemeyecek kadar derin ve farklı nüanslar barındırır (s. 174).

Hillier, Hanson ve Peponis (1984), işlevin mi formu, yoksa formun mu işlevi takip ettiği sorusuna ilişkin tartışmaların iki farklı gelenek üzerinden yapıldığını ifade ederler. Bunlardan ilki; her şeyden önce binaların değişen formuyla ilgilenen eleştirel gelenektir. Tartışmalar, üslubun yüzeyleriyle sınırlıdır ya da en iyi ihtimalle uzamsal ve morfolojik biçim sistematiğine odaklanırlar. Diğeri ise biçim sorunundan özenle kaçınan ve neredeyse yalnızca işlev meselelerine yönelenlerdir (s. 61). Örneğin Teague (1940, 53) biçimin birincil kaynağı olarak işlevi işaret eder; işlev, biçimin varlık nedeni, gerekçesi ve amacıdır. Führ ve Poerschke (2012), benzer bir ifadeyle işlevin, matematik ve biyolojide bir neden-sonuç ilişkisini tanımlarken, mimarlıkta bir amaç olmasıyla kendini diğer disiplinlerden ayırdığını belirtirler. Mimarlık disiplininde binalar ve şehirler her zaman amaçların aracıdır (s. 6). Zevi (1948/1957) de, iç mekândan yoksun bir yapının bir mimarlık eseri olamayacağını belirtir.

Öte yandan ideal mimarlığa ulaşabilmek için biçim ve işlevi bir tutan görüşler de vardır (Wright, 1960; Shiner, 2009; Graham, 2000; Preble, 2006). Schopenhauer (1969) mimaride estetik deneyimin sadece biçimle ilgili olmadığını, aynı zamanda binanın içinde hareket ederken hissedilen hacimlerin, dokuların ve seslerin de bu deneyimde etkili olduğunu belirtir. Wright'a göre mimarlık sadece binalarla ilgili değildir, aynı zamanda içindekilerin yaşamlarını beslemekle ilgilidir (URL 1). Nitekim işlev ve biçim arasındaki bu güçlü ilişkiyi, mimarlığın tarihsel süreci üzerinden izlemek te mümkündür.

KADİM BİR BİRLİKTELİK

Neolitik çağlarda, henüz tam olarak yerleşik düzene geçmemişken, insanoğlunun inanç ritüellerini temsil edebilecek sembollere ihtiyaç duyduğu bilinmektedir. Bu sebeple çeşitli coğrafyalarda insanlar, inançlarına uygun olarak, anıtsal büyüklükteki taşları dikey olarak belirli bir düzenle toprağa yerleştirmişlerdir. Günümüzde dikilitaşlar olarak anılan, bölgenin ve dönemin inancına uygun olarak ve onu temsil etmesi için inşa edilen bu inanç sembollerine en iyi örnek MÖ. 12.000-10.000 yıllarına tarihlenen Göbeklitepe'dir. Üzerinde çeşitli figürler bulunan T biçimli dikili taşlardan oluşan daire biçimindeki bu anıtsal yapılar, hem kutsal olanı temsil etmiş hem de bir toplanma ve mabet yeri olmuştur.

Tarımın keşfi ile birlikte toprağa yerleşen insanoğlu, korunma, barınma, yetiştirdiği ürünleri saklama ve depolama gibi ihtiyaçlarını karşılamak için, doğa şartlarını da dikkate alarak, ihtiyaçlar doğrultusunda biçimlendirdikleri yerleşim yerleri inşa etmişlerdir. Farklı coğrafyalarda farklı tipolojilerin görülmeye başladığı bu dönemlerde, mimari daha belirgin biçimlere ayrılmaya başlamıştır. Zaman içinde insanoğlunun gereksinimlerinin artması ve çeşitlenmesi, yapım ve inşa tekniklerinin gelişmesini de tetiklemiş ve mimarlık tarihinin önemli eserlerinin verildiği Antik Yunan mimarisi ortaya çıkmıştır.

ESTETİK DUYUM OLARAK GÜZELLİK: ANTİK YUNAN MİMARİSİ

De Zurko (1957), yüzyılları değerlendiren çalışmasında, tarih boyunca biçimin daima işleve atıfta bulunarak şekillendiğini ifade eder. Çalışmasında Xenophon'un, Sokrates ve Arislippus'un diyaloglarından yola çıkarak işlevin, Antik Yunan'dan modern mimariye kadar, biçime etki ettiğini ve tasarımın temel yol gösterici ilkesi olduğunu savunur. Benzer şekilde Adams, aynı diyologlar üzerinden, Sokrates'in "kullanıma uygunluk" (fitness for use/convenience) tanımını, Romalı mimar Marcus Vitruvius Pollio'dan daha önce yapmış olduğunu, dolayısıyla, Vitruvius'un iyi binalar için tanımladığı üç unsurdan biri olan *utilitas* kavramını, Antik Yunan'dan

aldığını savunur (Leslie, 2017). Özellikle tapınak mimarisinin en ayırt edici özelliklerinden olan sütun düzenleri, amaçlandığı şekilde mitolojiyi yansıtmaları bakımından Adams'ın bu savını destekler niteliktedir. Platon ve Aristoteles gibi dönemin diğer ünlü filozofları da estetiğin ve sanat felsefesinin temel sorularını ele almışlar (Halliwell, 1991) ve güzelliğin, bir nesnenin işlevlerini yerine getirdiğinde, amacına ulaştığında veya amacına uyduğunda ortaya çıktığını savunmuşlardır (URL 2). Görüldüğü üzere, kullanım işlevinin, estetik işlevle kodlandığı Antik Yunan yapılarında, biçim ve işlev arasındaki ilişkiye önem verilmiş, parçadan bütüne, işlevden forma bir uyum aranmıştır.

DÂHİYANE MÜHENDİSLİK: DE ARCHİTECTURA

Romalı mimar ve mühendis Vitruvius, De Architectura adlı eserini, kent planlama ve mimarlığın hemen hemen her alanını içeren (tapınak, tiyatro ve hamam yapımı, yapı malzemeleri, dekorasyon, hidrolik, astronomi, vb.), her birini "kitap" olarak adlandırdığı on bölümden oluşturmuştur. İyi bir mimari için sıraladığı üç etmenden ilki *firmitas*tır: Yani yapılar, teknik olarak sağlam olmalıdır. Bunun içinse, dâhiyane mühendislik çözümleri gerekmektedir. İkincisi, *utilitas*tır: Yani yapı kullanım işlevine cevap vermeli, hangi amaç için yapılmışsa ona hizmet etmelidir. Örneğin tapınak mimarisinden bahsederken, iç odada (*cella*) bulunan heykelin daha fazla ışık alabilmesi için, tapınağın önündeki sütunların birbirine çok yakın yerleştirilmemesi gerektiğini, aksi takdirde tapınağa gelen kadınların içeri kol kola değil, tek sıra halinde girmek zorunda kalacaklarını belirtir (Vitruvius, MÖ. 1. yüzyıl/1960). Üçüncüsü ise *venustas*tır: Yani yapının estetik bir işlevi de olmalıdır. Romalı mimarın arzusu, tapınakların ve kamu binalarının tasarımında klasik geleneği (Helenizm) korumak ve yaşatmaktır (Kuiper 2010, 197).

Romalı mimarlar, bir dünya imparatorluğu ilan etmenin getirmiş olduğu yeni ihtiyaçlarla birlikte, teknik, kullanım ve estetik işlevleri bir arada düşünmüşler ve biçimlerini kemer, tonoz ve kubbe gibi yapısal elemanlarla şekillendirmişlerdir. Böylece iç mekânlara daha fazla ışık getirebilmiş, daha büyük açıklıklar geçebilmiş, daha sağlam ve daha çeşitli formlarda yapılar inşa edebilmişlerdir.

Yeni Bir Başlangıç: De Re Aedificatoria ve I Quattro Libri dell'Architettura

Vitruvius'un De Achitectura'sından yaklaşık 1500 yıl sonra hem Leon Battista Alberti hem de onu takip eden 16. yüzyılda Venedikli mimar ve teorisyen Andrea Palladio, Vitruvius'un *firmitas, utilitas, venustas* üçlemesininde, ilk ikisinin sırasını tersine çevirirler (Kuiper, 2010: 188). Her iki mimar için de *utilitas* mimari güzelliğin temel, mantıksal önkoşuludur.

15. yüzyılda, De re Aedificataroria'yı yazan Alberti, mimarinin işlevsel öğelerini ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini ön plana alır (De Zurko, 1957). 16. yüzyılda Palladio da Alberti gibi mimari güzelliğin ön koşuluna işlevi yerleştirir ve kullanışlı olmayan yapıların mimarın övülme olasılığını azaltacağını ve eleştirilere maruz bırakacağını iddia eder (Palladio, 1570/1997). İç mekânı programatik kaygılarla ele alan Palladio, Palazzo Thiene ve Palazzo Iseppo Porto'da iç mekânlarda tonozları belirli bir kombinasyon içinde yerleştirir ve fresklerle süsler, cephede ise mülk sahiplerinin önemini göstermek için klasik unsurlardan yaralanır (Wassell, 2008).

MİMARİ GÜZELLİĞİN YEGÂNE ÖZÜ İŞLEV: JEAN-NİCOLAS-LOUİS DURAND

Jean-Nicolas-Louis Durand 1802-1805 yılları arasında yayınladığı Précis of the Lectures on Architecture (*Precis des leçons D'architecture*) adlı teorik çalışmasında mimari güzelliğin tek özünün işlevin yerine getirilmesi olduğunu iddia eder. Picon'a (2000) göre Durand, geleneksel Vitruvius yaklaşımını eleştirir ve bunun yerine yeni bir yaklaşım olarak mimarlığın öğelerini inceler ve ardından bu öğeleri genel kompozisyon ilkeleri açısından birleştirmeyi önerir. Bununla birlikte ekonomi, düzenlilik, simetri ve basitlik ilkelerini sıralayarak, bir binanın ne kadar simetrik, düzenli ve basit olursa, o kadar az maliyetli olacağını savunur (s. 15). Çünkü Durand'a (1802-1805/2000) göre ekonomi, güzelliğin başlıca nedenlerinden biridir. Bu sebeple, mimari güzelliğin kaynağı olarak dekorasyonu reddeder (s. 86). Durand işlevin, ilkel zamanlardan günümüze kadar tüm mimarlığın temeli olduğunu ve bunun aynı zamanda mimari zevkin de kaynağı olduğunu belirtir (De Zurko 1957, 170).

GELENEKSELE KARŞI: YENİ(LENEN) BİR FENOMEN OLARAK İŞLEV

Sanayileşme ile birlikte, bilim ve teknolojide yaşanan yeni gelişmeler, sağladığı potansiyeller ve toplumsal olaylar, sanat ve sosyoloji gibi alanlara getirilen yeni tanımlar ve kavramlar bilim, sanat ve teknoloji olgularının iç içe geçtiği bir disiplin olan mimarlığı da derinden etkilemiştir. Yeniden şekillenmeye başlayan kentlerde, daha hızlı,

daha ucuz ve daha kolay inşa edebilme arzusu, geleneksel olanın reddiyle sonuçlanmış ve mimarlık tarihinin en kadim tasarım problemi olan işlev, devrim yaratan "yeni" bir fenomen olarak modern mimarların odak noktası olmuştur. Çeşitli işlevlere hizmet eden mekânların birbiriyle ilişkisi üzerinden şekil almaya başlayan biçimler, modern mimarlığın estetik ifadesi olarak yorumlanmıştır (Lobell 1985, 61).

Hertzberger (1991), işlevsel mimarlık anlayışını "işlevlere göre mekânların özelleşmesi ve ayrıştırılması" olarak tanımlar (s. 147). Oysaki işlev, toplumsal ve kolektif bir düzen sağlamak gibi, mekânsal varyasyon ile eylemler arasındaki bağdan daha derin anlamlar taşımalıdır. Örneğin, Le Corbusier ve Nikolaj Kuzmin gibi mimarlar, sosyalist ideolojilerini mekânsal konfigürasyonlar üzerinden temsil ederek, çizdikleri plan ve kesitler yoluyla, ailelerin ne tür evlerde, nasıl yaşamaları gerektiğini de bildirmişlerdir.

Temel önermesi, teknolojinin gerekleri içinde evrensel fikirler oluşturmak için işlev, sanat ve zanaatları bütünleştirmek olan modern hareket (Salama, 2007), işlev kavramının niteliği, yorumlanışındaki çeşitlilik ve saf estetizmin bir sanat olarak sunulması sebebiyle yavaş yavaş terkedilmiş ve önemli söylemlerinden biri olan "Less is more" (az çoktur) ifadesi yerini yeni bir tepki olarak "Less is a bore" (az sıkıcıdır) ifadesine bırakmıştır.

KAYBOLAN ANLAM SORUNU: COMPLEXİTY AND CONTRADİCTİON İN ARCHİTECTURE

Robert Venturi, 1966 yılında yaptığı "Complexity and Contradiction in Architecture" adlı çalışmasıyla mimaride çoğulcu bir yaklaşım önerisi yapar. Venturi ile birlikte, Denise Scott Brown, Charles Moore, Michael Graves, Robert Stern, Mario Botta, Aldo Rossi ve James Stirling gibi post-modern mimarlar da işlevsel bir formun saf ifadesi yerine, kaybolan anlam derinliğini yeniden kazanmak için mimari sembolizmi kullanırlar (Yasar, 2021). Artık, modern mimarinin fonksiyonel verimliliğe odaklanmış saf geometrik düzeni yerini, kesinlik içermeyen, heterojen ve muğlak yapılara bırakmıştır. Bu biçimlenişlerde amaç, insanların duygusal ve kültürel ihtiyaçlarına uygun şekilde cevap verebilmektir. Postmodern mimarlar, bunun için halkın beğeni kodlarını bir tasarım kaynağı olarak kabul etmişlerdir (Mitchell, 1993; Salama, 2002).

Modernist mimari tarzların ideolojilerle karakterize edilmesine karşın (Raaij, 1993), egemen bir ideolojinin olmadığı postmodernizmde, geriye doğru gidildiği ve bu yeni yaklaşımda, geleneksel yapı elemanlarının, işlevin farklı parametreleri üzerinden yeniden kullanıma sokulduğu görülür. Geçmişe referans veren, çoğulcu bir yaklaşımla tasarlanan, tarihsel öğelerin yer ve boyut değiştirmesiyle yeniden biçime eklendiği bu dönemde (Yasar, 2021) işlev, anlam üretimi üzerinden ele alınmaya başlar. Jencks (1970), bu durumu mekânsal ve işlevsel paradigmaların kırılması olarak yorumlamaktadır.

Modernizmi fazla akılcı bulan Ritzer (1993), onun kentsel yaklaşımlarını eleştiren Lynch (1960), kentsel çeşitliliğin ve canlılığın yok edildiğini ileri süren Jacobs (1961) ya da onun işe yaramayan bir sihir olduğunu iddia eden Koolhaas (1995) bir çözüm olarak post-modernizmi savunmuşlardır. Ancak post-modernist mimarlar, bahsedilen sorunları yüzeysel yaklaşımlarla ele almaları sebebi ile çözüm üretememiş ve çeşitli eleştirilerin hedefi olmuşlardır. Bu eleştirmenlerin önerdiği yeni çözüm, işlevin "biçimin içine yerleştirilen içerik" olarak ele alındığı dekonstrüktivizimdir.

MUHALİF OLMA: BİÇİMİN İÇİNE YERLEŞTİRİLEN İÇERİK

Mimarlığın biçimsel özelliklerinin vurgulandığı dekonstrüktivizm, tarihsel olana fazlasıyla referans veren postmodernizme bir tepki olarak doğar. Postmodernizmin eklektik uygulamalarından kaçınır ve kendi itici gücünü devreye sokar. Eisenman (1990) dekonstrüktivizmin varlığı için biçim ve işlev arasındaki güçlü bağın kırılması gerektiğini savunur. Nitekim Eisenman yanında Bernard Tschumi, Zaha Hadid, Daniel Libeskind ve Frank Gehry gibi dekonstrüktif geleneği takip eden mimarlar bu bağı kırarak, işlevi, biçimin içine yerleştirilen içerik olarak ele alırlar.

Derrida (1967/1976), bir mimarın, mimari tasarımdaki tüm geleneksel ilke ve temelleri sorgulaması gerektiğini belirtir. Yeni formlar ve mekânlar yaratmakta özgür olmak, eski kavramları bir kenara atmayı ve belirli bir arketipsel yapının varlığını kabullenmeyi gerektirir (Hoteit, 2015). Dolayısıyla dekonstrüktif mimaride işlevsel programlar, saf biçimler bozulduktan sonra tanımlanır. Böylece işlev, deforme olmuş biçimlerin içine yerleştirilir. Ancak bu tesadüfi bir yapı bozum değildir. Wigely (1993) bu yaklaşımı; dekonstrüktif bir mimar, binaları söken değil, yapıların içindeki ikilemleri, yapısal kusurları bulan kişidir, şeklinde ifade etmiştir. Dolayısıyla dekonstrüktif yaklaşım, geleneği ve sürekliliği reddetmesi bakımından modernizmle örtüşmektedir. Ancak, işlev ve biçim arasında kurduğu ilişki bakımından da ondan ayrılmaktadır.

İŞLEVİN ÇOK BOYUTLU BİR OLGU OLARAK ELE ALINDIĞI ÇALIŞMALAR

En genel ifadesi mekânsal organizasyon olan işlev, 20. yüzyılın ortalarından itibaren mimarlığın daha derin ve yeni bilgilerine ulaşmak için yeniden formüle edilmeye çalışılmış ve böylece biçim, işlev üzerinden yeni okumalara tabi tutulmuştur. Bu çalışmalardan biri Ligo'nun 1973'te tamamladığı, 1984 yılında kitap olarak yayınladığı *The Concept of Function in Twentieth-Century Architectural Criticism* adlı doktora çalışmasıdır. Ligo işlevi; fiziksel, psikolojik, sosyal ve kültürel/varoluşsal olarak dört düzeye ayırır.

Fiziksel işlevi, insan bedeni için bir sığınak ve fiziksel eylem için bir çerçeve olarak, işlevin pragmatik düzeyi üzerinden sorgular ve iki temel alan üzerinden ele alır. İlki, mekânın kullanım ve sirkülasyon alanlarının ele alındığı mekânsal artikülasyon kararları, diğeri ise, yapının sıcaklık ve havalandırma gibi iklimsel sorunlarla baş edilebilmesine yönelik kararlardır.

Psikolojik işlevi, insan ruhunun dolaysız yönelimi üzerindeki etkileri açısından ele alır.

Sosyal işlev, toplum için anlamlı bir çevre yaratmaya işaret eder.

Kültürel/varoluşsal işlev, toplumun kalıcı değerlerinin, yaygın inançlarının ifade edilmesinin amaçlandığı düzeydir.

Ligo bu çalışmasında eleştirmenlerin, 1900'lü yıllardan itibaren mimarlığın kültürel/varoluşsal anlamına yönelik artan bir ilgisi olduğunu da tespit etmiştir.

Hillier ve Leaman da (1976) benzer bir çalışmayla, işlev problemini yeniden formüle ederek biçimin tanımı için bir teori ortaya koymayı amaçlamışlardır. Bunun için dört işlev modeli öne sürerler. Bunlar; mekânsal organizasyon, iklim düzenlemesi, sembolik ve ekonomik işlevlerdir.

Mekânsal organizasyon olarak işlev, davranış niteliği (*behaviour modifier*) üzerinden ele alınarak, mevcut alanın uygun şekilde düzenlenmesi yoluyla, istenen faaliyetler için optimum desteğin sağlanması olarak tanımlanır.

İklimsel nitelik, insan psiko-fizyolojisi ile doğal çevre arasında yapının aracılık ettiği bir ilişkiyi temel alır. Biçim, iç ve dış arasında karmaşık bir çevresel filtre görevi görür. İçeriyi, dışarıdan koruyarak optimum bir iç iklim sağlar ve bu aynı zamanda ekolojik bir çerçeve sunar.

Sembolik İşlev, bir gösterge olarak fiziksel yapıt ile yapının aracılık ettiği sembolik anlamı arasındaki ilişkiyi temel alır. Biçim sadece tasarımcısının değil, aynı zamanda müşteri ve kullanıcıların da belirli fikir ve beklentilerinin somutlaşmış hali olarak işlev görür.

Ekonomik işlev, mevcut kullanım değeri ve değişim değeri kalıplarını dönüştürme işlevi görür. Hammaddelerinin değerine değer katar, bir sermaye yatırımı olarak hareket eder, kıt olan insan gücü ve malzeme kaynaklarını yer ve zaman içinde yeniden dağıtır.

Hillier ve Leaman tanımladığı dört işlevli model, mimarlık araştırmalarını organize etme bakımından da faydalı olmuştur.

Benzer işlevler; koruyucu işlev, etki alanı/bölgesel işlev, sosyal işlev ve kültürel işlev olarak farklı yazarlarca da tartışılmıştır (Voordt ve Wegen, 2005):

Koruyucu işlev: İnsanların ve mülkün rüzgâr, yağmur, meraklı izleyiciler ve dışarıdan gelebilecek diğer tehlikeler ve zararlı etkilere karşı korunmasıdır.

Etki alanı veya bölgesel işlev: Anahtar kelimelerin mahremiyet, emniyet ve güvenlik olduğu, kullanıcıların, başkaları tarafından rahatsız edilmeden yaşayabilmesidir.

Sosyal işlev: Binalar, insanların faaliyetlerini en iyi şekilde sürdürebilecekleri alanlar ve yerler yaratır. Buradaki temel unsurlar sağlık, refah, iletişim ve yaşam kalitesidir.

Kültürel işlev: Estetik, mimari, kentsel tasarım, planlama ve çevresel faktörleri içerir. Bir bina, mekânsal çevrenin biçimi ve karakteriyle ilgili gereksinimleri de karşılamalıdır.

İşlevin normatif anlamı dışında, çok boyutlu bir olgu olarak ele alındığı bu çalışmalar, mimarlık disiplinine yeni bakış açıları kazandırmıştır. Daha fazla tasarım bilgisi, tarihsel olan üzerinden yeni bilgiler edinebilmek, yapılmış ve yapılmakta olan için yeni yaklaşım modelleri sunmak ve mimaride yer alan karşılıklı ilişkileri yorumlamak gibi zengin açılımlar bunlardan sadece bir kaçıdır. Yukarıdaki okumalar ışığında tasarımla iç içe geçebilecek işlev türleri yeniden belirlenebilir ve daha sonraki çalışmalarda kullanılabilecek bir yaklaşım önerisi sunulabilir.

SONUÇ YERİNE, TARTIŞMA: İŞLEVİN FARKLI DÜZEYLERİ ÜZERİNDEN BİÇİME YENİDEN BAKMAK

Mimarlığın başlangıcından beri işlev, en temel tasarım problemi olmuş ve biçim çeşitli işlevsel kararlar doğrultusunda şekillenmiştir. Çalışmanın bu bölümünde, yukarıda değinilen, tarihsel birikimler üzerine yapılan okumalar doğrultusunda, biçime etki eden işlevsel kararlar 12 farklı düzeyde yeniden belirlenmekte ve tanımlanmaktadır. Ayrıca bu işlevsel düzeylerin tarihsel süreçte ele alınış ve sorgulanış biçimlerinin değişimi ile bu kararların biçime yansıma şekli tartışılmaktadır:

Estetik işlev: Yapı ve yapı bileşenlerinin bir araya gelerek kullanıcı ve/veya izleyici üzerinde bir haz uyandırmasına ya da yapının tek başına bir sanat eseri olarak sunulmasına yönelik işlevler.

Pragmatik işlev: Mekânsal organizasyonların fiziksel eylemlere göre düzenlendiği, mekân ve kullanıcı arasındaki ilişkilerin ön plana alındığı, yanı sıra dışarıdan gelecek yağmur, kar, güneş ya da rüzgâr gibi iklimsel sorunlarla mücadele edilebilmesine yönelik işlevler.

Toplumsal işlev: Kent ve toplum arasında yeni ilişkilerin yaratılmasına ya da var olan ilişkilerin yeniden düzenlenmesine yönelik işlevler.

Teknik işlev: Statik gereksinimler doğrultusunda yeni bina teknolojilerinin benimsenmesine ve/veya sanat ve mühendisliğin bir arada sunulmasına yönelik işlevler.

Politik işlev: Erk ideolojilerinin mekânsal temsiliyet yoluyla yansıtılmasına yönelik işlevler.

Ekonomik işlev: Yapının gerek inşaat, gerekse inşaat sonrası bakım maliyetlerinin minimum düzeyde tutulmasına yönelik işlevler.

Ekolojik işlev: Biyotik ve abiyotik çevrenin korunması ve gözetilmesine yönelik işlevler.

Çevresel işlev: Yapıyı çevreleyen doğal ya da fiziksel unsurların bir girdi olarak tasarıma dâhil edilmesine yönelik işlevler.

Psikolojik işlev: Kullanıcının mahremiyet, aidiyet ve güven duygusu gibi duyusal gereksinimlerinin karşılanmasına yönelik işlevler.

Sosyo-kültürel işlev: Kentin ya da bölgenin tarihinden, geleneklerinden, değerlerinden ortaya çıkmış olan kültürel değerlerinin korunmasına, gözetilmesine ve yansıtılmasına yönelik işlevler.

Sosyo-ekonomik işlev: Şehre ekonomik olarak katkı sağlanmasına, yatırım yapılmasına, yenilenmesine yönelik işlevler.

Sembolik işlev: Yapının bir gösterge olarak fiziksel yapıt ile yapının aracılık ettiği sembolik anlamı arasındaki ilişkinin temel alınmasına yönelik işlevler.

Yukarıda tanımlanan bu işlevsel düzeylerin, tarihsel süreçte, bilim, sanat ve teknoloji alanındaki gelişmelerle birlikte, ele alınış ve sorgulanışlarının değişebildiği görülmektedir. Bununla birlikte benzer işlevsel kararların biçime yansımaları da farklılık gösterebilmektedir. Örneğin, Antik Yunan mimarisinin estetik işleve yaklaşımı, modern dönem mimarisiyle temel anlamda benzerlik gösterse de biçimsel anlamda birbiriyle ayrışır. İlkinde ideal güzellik, biçimde olduğu kadar ruhta da aranır. Benzer şekilde ikincisinde de ruh ve beden / biçim ve işlev bütünlüğü aranır. Dolayısıyla estetik düzey her iki yaklaşım için de aynı zamanda fayda değeri taşımalıdır. Öte yandan biçime yansımaları farklıdır. Antik Yunan'da *Korinth, Dor* ve *Ion* gibi matematik, simetri ve uyumun bir arada sunulduğu düzenlere karşılık, Modern mimaride estetik; saf, yalın, az ve öz olarak tanımlanır ve karşılığını saf geometrik düzende bulur.

Pragmatik işlev, mimarlığın ilk ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden bugüne değin, hemen hemen tüm yapılarda temel faktörlerden biri olmuştur. Eylemlere uygun olarak yapılan mekânsal düzenlemeler başta olmak üzere, doğal aydınlatma, havalandırma, akustik ve manzara gibi kavramların öncülük ettiği bu düzey, modern mimaride ayrı bir önem kazanmış ve öncelikli etmen olarak biçime yön vermiştir. Le Corbusier'in Villa Savoye'si, Mies van der Rohe'un Seagram binası ve Barcelona Pavillion'u gibi yapılar bu yaklaşıma örnek olarak verilebilir.

Toplumsal işlevin izleri Platon'un devletine kadar izlenebilmekle birlikte, asıl önemini Modern mimaride kazanmıştır. Le Corbusier, Mies van der Rohe, Walter Gropius, Alvar Aalto ve Frank Lloyd Wright gibi önemli mimarlar, modernleşen toplumların ihtiyaçlarına uygun konutlar ve kentler tasarlayarak, ideal toplumu yaratma arzusuyla toplum yaşamını kökten değiştirebilmeyi hayal etmişlerdir (Yasar, 2021). Takip eden yıllarda toplumsal işlev, toplumsal çatışmalar noktasından ele alınmaya başlamış ve parçalanma, çok katmanlı perspektifler ve üç boyutlu kesişimler olarak dekonstrüktif yaklaşımla biçime yansımıştır.

Teknik işlevin Roma döneminde sadece sağlam yapılar yapma amacıyla değil, aynı zamanda mekâna esneklik kazandırma, sanat ve mühendisliği bir arada ele alma gibi hedefler taşıdığı söylenebilir. Zira gereken açıklıkların

geçilebilmesi, yol ve su sistemleri gibi önemli mühendislik sorunlarının üstesinden gelinebilmesi için *post* ve *lintel* sisteminin daha öteye taşınabilmesi gerekmiştir. Modern dönemden sonra bu düzey biraz daha derinleşmiş ve bir bakıma kendi içinde yeni boyutlar kazanmıştır. Yapısal elemanların ekolojik öğelere çevrilmesi, esneklik ve saydamlık gibi kavramların teknik işlevin bir parçası olarak düşünülmesi, mekân-yapı ve teknoloji arasında güçlü bir işbirliğinin sağlanması, teknik işlevin değişen anlamına örnek olarak verilebilir. Dolayısıyla önceleri kemer, tonoz ve kubbe gibi yapısal öğelerin bir araya gelerek oluşturduğu güçlü ve sağlam biçimler yerini, cam ve çeliğin kullanıldığı, kimi zaman yapısal strüktürlerin estetik bir öğe olarak açıkta bırakıldığı ya da enerji gibi sorunlara çözüm olarak kullanıldığı biçimlere bırakmıştır. Renzo Piano'nun The Centre Pompidou, Richard Rogers'ın Centre Building at the LSE binaları ve Norman Foster'ın Toronto Subway istasyonu bu biçimlenişlere örnek olarak verilebilir.

Politik işlev, mimarlığın ilk dönemlerinden bugüne değin, devletin tüm kurumlarında, neredeyse tüm coğrafyalarda ve tüm yönetim şekillerinde bir tasarım faktörü olarak kendine yer bulmuştur. Antik Yunan'ın kendine özgü demokrasisi ile şekillendirdiği agora ve kentsel düzenlemeler, Albert Speer'in Adolf Hitler için Berlin'i devasa bir Pantheon yapma yorumu etrafında yeniden planlaması, Guiseppe Terragni'nin Mussolini'nin Faşist İtalya'sı için tasarladığı Casa del Fascio binası, bugünün Selçuklu ve Osmanlı taklidi Cumhurbaşkanlığı sarayı işlevin politik düzeyine örnek olarak verilebilir. Politik işlevlerin öncelikli olduğu yapılarda, yönetim biçimine ve bulunduğu dönemin teknik koşullarına bağlı olarak biçimler de farklılık göstermektedir.

Ekonomik işlevi ilk ve en belirgin biçimde vurgulayan Jean-Nicolas-Louis Durand, işlevin bu düzeyini, estetik işlevle birlikte ele almakta, süsten ve bezemeden arındırılmış yapıların hem ekonomik hem de estetik olduğunu savunmaktadır. Modern dönemle birlikte ekonomik işlev, daha derin bir perspektiften ele alınmaya başlamıştır. Yapıya ilişkin ekonomik hedefler, sadece biçimsel düzeyi değil, inşaat süreci ve kullanım sonrasını da kapsamaktadır.

Ekolojik işlev, daha ziyade 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, çevresel duyarlılığın önemsenmeye başladığı, doğaya ve doğal kaynaklara verilecek zararın minimize edilmesine yönelik düşüncelerin arttığı dönemlerde gündeme gelmeye başlamıştır. Tükettiğinden fazla üretmek, ekolojik olma zorunluluğu, kaynak tüketimini en aza indirme gibi hedeflerin eşlik ettiği ekolojik işlev, özellikle Norman Foster, Zaha Hadid ve Santiago Calatrava gibi mimarların en sık ele aldıkları konuların başında gelmektedir.

Çevresel işlev de diğer birçok işlevsel düzey gibi tarihsel süreçte tasarıma dâhil edilen önemli girdilerden biri olmuştur. Ancak, etrafını saran tarihsel dokuyu reddeden ve yepyeni fiziksel çevreler yaratma gayretinde olan modern dönemde önemi artmış ve çevreyle bütünleşme gayreti yerine onunla çatışan bir yönde ele alınmıştır. Mevcutla tezat yaratma arzusuyla ele alınan çevresel işlev, postmodern dönemde yön değiştirmiştir. Mevcutla çatışmak yerine bütünleşme yoluna gidilmiş ve bu yaklaşım biçime, bir nevi tarihin taklidi olarak yansımıştır.

Psikolojik işlevin önemli kavramlarından olan aidiyet ve güvenlik kavramlarının sadece bireylere değil, toplumlara da özgü de olabilecekleri kabul edilirse, bu işlevin ortaya çıkışını çok daha gerilere götürebilmek mümkün olabilir. Örneğin neolitik çağda toprağa yeni yerleşen insanlar, kendilerini güvende ve ait hissettikleri toplumda, bir yerleşim yerinin paylaşanları olmuşlardır. Ayrıca bu bir aradalık içinde, belli bir mesafe ile yerleştirilen konutlar, mahremiyeti de sağlamıştır. Öte yandan Bauhaus ekolü ile birlikte psikolojik işlev daha geniş kapsamda ele alınmış ve bu bağlamda doğal gün ışığının içeri alınması, doğayla kurulan psikolojik bağlar ve hümanizm gibi konular da ele alınmaya başlamıştır. Bu konuda öne çıkan önemli isimlerden biri olan Alvar Aalto'nun Paimio Senatoryumu en iyi örneklerden birini temsil etmektedir.

Mimaride sosyo-kültürel işleve yer verilmesi daha ziyade yakın dönemlere denk gelir. Modernizm öncesi toplumların sosyo-kültürel yapıları kendini, dönemsel sanat akımları üzerinden gösterirken bu durum, ulusal değerler yerine evrensel değerlerin temel alındığı modernizmle birlikte değişmiştir. 1960'larda Lynch, Jacobs ve Appleyard gibi isimler bu konuya dikkat çekerken, evrensel dil fikrine eleştiri getiren post-modern mimarlar bir yandan çoğulculuk anlayışlarıyla, diğer yandan beslendikleri küreselleşme ile birlikte, çeşitli biçimsel imajların gerçekliklerini sorgulatır olmuşlardır.

Sosyo-ekonomik işlev, sosyo-kültürel işlev gibi şehirleri küresel finansal kapitalizmin dinamiklerine göre inşa etme mantığı ile ele alınmaya başlamış, ancak sosyo-kültürel işlevden farklı olarak oldukça tutulmuştur. Başta turistler olmak üzere daha fazla kullanıcıyı bölgeye çekmeye çalışan bu yaklaşıma, kentsel yenileme, kenti markalaştırma gibi söylemler eşlik etmektedir. Bu anlamda, 1997 yılında İspanya'nın Bilbao kentini yenileme projesinde Frank Gehry'nin Guggenheim Müzesi ile yakaladığı başarının, sosyo-ekonomik işlevin sıklıkla ele alınmasına öncülük ettiği söylenebilir. Kente ekonomik değer katma, çöküntü alanlarını kent ekonomisine kazandırma gibi hedeflerin ele alındığı bu düzeyde, biçimler genellikle yeni ve alışılagelmişin dışında görüntüler sunmaktadırlar.

Sembolik işlevin izlerini de diğer birçok işlev gibi mimarlığın ilk ürünlerine kadar izlemek mümkündür. Önemli bir iletişim aracı olan mimarlıkta sanat, kültür, inanç ya da sosyal hayat gibi farklı noktaların, mimari nesne üzerinden bir ifade aracı olarak kullanıldığı zaten bilinmektedir. Bunun ilk örneklerini çalışmanın başında da işaret edildiği üzere, inanç sembolleri olarak MÖ. 12.000-10.000 yıllarına dayanan Göbeklitepe'de görmek mümkündür. Yine statü sembolü olarak sembolik işlev, mimarlığın hemen hemen her döneminde, gerek cephelerde bezeme, gerek kütlelerde oran, gerekse iç mekanlarda yerleşim ya da büyüklük olarak kendine yer bulmuştur. Modernizmle birlikte önemini yitiren sembolik işlev, post-modernizm ile birlikte güçlü bir şekilde geri dönmüştür. Bunun en güçlü örneklerinden biri olarak Las Vegas'ın işaret ve simgelerden oluşan mimari düzeni gösterilebilir. Tarihsel öğelerin yer ve boyut değiştirerek, yeniden biçime eklendiği bu yaklaşımda, tarihi semboller alışılmadık kullanımlarıyla dikkat çeker ve yapılar anlamların temsiline dönüşmüştür.

Sonuç olarak, mimarlığın en temel hususlarından biri olarak işlev, geçmişten bugüne değin, çok farklı perspektiflerden ele alınmış ama daima biçimle olan ilişkisi üzerinden tartışılmıştır. Bu tarihsel gerçeklikten yola çıkan çalışmada, geçmişin derin tecrübelerinden yapılan yoğun okumalar aracılığı ile yararlanılmıştır. Bu birikim, işlevin farklı düzeylerini yeniden tanımlayabilmeyi ve bu düzeylerin zaman içindeki değişimlerini izleyebilmeyi mümkün kılmıştır.

Çalışmanın sonucunda, ileri okumalarla mimarlık disiplinin özüne ilişkin daha derin ve anlamlı bilgilerle gelişime açık olabilen, on iki düzeyden oluşan bir model önerilmiştir. Tanımlanan işlev düzeyleri, tasarım alanında bir yaklaşım modeli olarak da düşünülebilir. Model, planlamacıya tasarım öncesi süreçte, tasarıma dâhil edilebilecek işlevler konusunda bir bakış açısı sunabilir veya mevcut bir yapının tasarımında, gözetilen amaçların ortaya koyulabilmesine bir katkı sunabilir.

KAYNAKLAR

Carey, C. (2000). *Democracy in classical Athens.* London: Bristol Classical Press.

Derrida, J. (1976). *Of grammatology* (G. C. Spivak, çev.). Baltimore: Johns Hopkins University Press. (Orijinal metnin yayın tarihi 1967)

de Zurko, E. R. (1957). Alberti's theory of form and function. *The Art Bulletin, 39*(2), 142-145. doi:10.2307/3047699.

Durand, J.-N.-L. (2000). *Précis of the lectures on architecture* (D. Britt, çev.). Los Angeles, CA: Getty Research Institute. (Orijinal metnin yayın tarihi 1802-1805)

Eisenman, P. (1990). Post/El Cards: A Reply to Jacques Derrida, *Assemblage*, 12, 14-17.

Forty, A. (2000). Words and buildings: A vocabulary of modern architecture. London: Thames & Hudson.

Führ, E., & Poerschke, U. (2012). Purpose, function, use in architecture and urbanism. *Wolkenkuckucksheim* | *Cloud-Cuckoo-Land. International Journal of Architectural Theory, 17*(30).5-8.

Graham, G. (2000). Philosophy of the arts: An introduction to aesthetics. London: Routledge.

Halliwell, F. S. (1991). The Importance of Plato and Aristotle for Aesthetics. In J. Cleary (Ed.), *Proceedings of the Boston Area Colloquium in Ancient Philosophy [V: 1989]* (pp. 321-348). Routledge.

Hertzberger, H. (1991). *Lessons for students in architecture*. Rotterdam: Uitgeverij 010 Publishers.

Hillier, B., & Hanson, J., & Peponis, J. (1984). What do we mean by building function? In J.A. Powell & I. Cooper & S. Lera (Eds.), *Designing for building utilisation* (pp. 61-72). London: E & F.N. Spon Ltd.

Hillier, B., & Leaman, A. (1976). Architecture as a discipline. *Journal of Architectural Research*, 5(1), 28-32.

Hoteit, A. (2015). Deconstructivism: Translation from philosophy to architecture. *Canadian Social Science,* 11(7), 117-129. http://dx.doi.org/10.3968/7240

Jacobs, A., & Appleyard, A. (1987). Toward an urban Design Manifesto, *APA Journal, 53*(1), 112-120.

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities.* New York: Random House.

Jencks, C., & Baird, G. (eds). (1970). *Meaning in architecture.* New York: George Braziller.

Jenlink, P. M., & Banathy, B. H. (2002). The agora project: The new agoras of the twenty-first century. *Systems Research and Behavioral Science, 19*(5), 469–483. doi:10.1002/sres.502

Koolhaas, R. (1995). What ever happened to urbanism? In OMA & Koolhaas, R., & Mau, B. (Eds.), *S, M, L, XL* (pp. 959-971). New York: Monacelli Press.

Kuiper, K. (ed). (2000).The Britannica guide to theories and ideas that changed the modern world. New York: Britannica Educational Publishing.

Leslie, T. (2010). Dankmar Adler's response to Louis Sullivan's "The tall office building artistically considered": Architecture and the "four causes". *Journal of Architectural Education, 64*(1), 83–93. doi:10.1111/j.1531-314X.2010.01102.x

Ligo, L. L. (1984). The concept of function in twentieth-century architectural criticism. Michigan: UMI Research Press

Lobell, J. (1985). Between silence and light: Spirit in the architecture of Louis I. Kahn. Boston: Shambala.

Lynch, K. (1960). *The Image of the City*. London: The MIT. Press.

Michl, J. (1995). Form follows what? The modernist notion of function as a carte blanche. *1:50 - Magazine of the Faculty of Architecture & Town Planning, Technion,* Haifa, Israel. 10, 20-31.

Mitchell, C. Th. (1993). *Redefining Designing: From Form to Experience,* New York: Van Nostrand Reinhold.

Norberg-Schulz, Ch. (1965). *Intentions in architecture.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Palladio. A. (1997). *The four books on architecture* (R. Tavernor & R. Schofield, Çev.). Cambridge, Mass.: The MIT Press. (Orijinal metnin yayın tarihi 1570)

Picon, A., (2000). Introduction. In: *In précis of the lectures on architecture* (D. Britt, Çev.). Los Angeles, CA: The Getty Research Institute.

Preble, D. & Patrick F. (2006). *Prebles' artforms: An introduction to the visual arts*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Ritzer, G. (1993). The McDonaldization of society: An investigation into the changing character of contemporary social life. Newbury Park, Calif.: Pine Forge Press.

Salama, A. (2002). Contemporary Cairo Demystified: A Critical Voice on Architecture and Urbanism. *ARCHIS. Journal of Architecture, City and Visual Culture*, Amsterdam: Stitch Publications, 28-32.

Salama, A. (2007). Nikos A. Salingaros: A New Vitruvius for 21st-Century Architecture and Urbanism. *ArchNet-IJAR: International Journal of Architectural Research, 1*(2), 114-131.

Schopenhauer, A., & Payne, E. F. J. (1966). *The world as will and representation*. New York: Dover Publications

Shiner, L. (2011). The Journal of Aesthetics and Art Criticism. *The Aesthetics of Architecture: Philosophical Investigations into the Art of Building, 69*(1), 31-41. doi: 10.2307/42635834

Teague, W. D. (1940). Design this day: The technique of order in the machine age. New York: Harcourt, Brace & Co.

van der Voordt, D., & van Wegen, H. (2005). Architecture in use: An introduction to the programming, design and evaluation of buildings. London: Routledge.

van Raaij, W. F. (1993). Postmodern consumption: Architecture, art, and consumer behaviour. In W. F. Van Raaij & J. G. Bamossy, (Eds.), *E - European Advances in Consumer Research,* 1 (pp. 550-558), Provo, UT: Association for Consumer Research.

Vitruvius, P. (1960). *Vitruvius: The ten books on architecture. (*Morgan, M. H. çev.).New York: Dover Publications. (Orijinal metnin yayın tarihi MÖ. 1.yüzyıl)

Wassell, S. R. (2008). Andrea Palladio (1508-1580). *Nexus Network Journal, 10*(2), 213–226. doi:10.1007/s00004-008-0066-1

Wigley, M. (1993). The architecture of deconstruction: Derrida's haunt. USA: MIT press.

Wright, F. L. (1960). *Writings and buildings*. E. Kaufmann & B. Raeburn (Eds.), Cleveland: World Publishing Co.

Yasar, D. (2021). *Yakın dönemli mimaride tanı, kavram, form modelleri.* [Yayınlanmamış doktora tezi], Beykent Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Merkezi.

URL 1. Ancient Aesthetics. In Internet Encyclopedia of Philosophy (IEP). (n.d.). https://iep.utm.edu/anc-aest/#SH2b

URL 2: About Frank Lloyd Wright. (n.d.). https://franklloydwright.org/frank-lloyd-wright/

Zeeman, J. (1980). *Funktionele analyse: Voorbereding en methodiek bij het ontwerpen van gebouwen* [Functional analysis. Preparation and methodology for the design of buildings]. Lectures by W.N. de Brujin. Faculty of Architecture, Delft University of Technology.

Zevi, B. (1957). *Architecture as space: How to look at architecture* [J. A. Barry (ed.), & M. Gendel (çev.)]. New York: Horizon Press. (Orijinal metnin yayın tarihi 1948)

24 OCAK 2020 MW 6.8 ELAZIĞ-SİVRİCE DEPREMİ ÖNCESİ B-DEĞERLERİNİN ANALİZİ

FAHRİYE AKAR

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, İnşaat Bölümü, Erzincan

ÖZET

Türkiye'deki en büyük fay sistemlerinden biri olan Doğu Anadolu Fay Zonunun (DAFZ) Sivrice-Pütürge segmenti üzerinde 20.01.2020 tarihinde yıkıcı bir deprem meydana geldi. Bu depremden önce Elazığ-Sivrice civarındaki depremlerden Gutenberg-Richter Frekans-büyüklük ilişkisiyle elde edilen b-değerleri incelenmiştir. Aynı zamanda 24 Ocak 2020 tarihinde meydana gelen Elazığ-Sivrice depreminden (Mw 6.8) önce Elazığ ve civarındaki deprem aktivitesinin bölgesel ve zamana bağlı değişimlerinin analizi yapılmıştır. Bir bölge için hesaplanan b-değeri değişimleri o bölgenin tektonik mekanizması, gerilme dağılımı ve sismik tehlike değerlendirmesi için önemli bir parametredir. Bu analizde kullanmak üzere Boğaziçi Üniversitesi, Kandilli Rasathanesi ve Deprem araştırma Enstitüsü'nden deprem kataloğu alınmıştır. Katalog 1900 yılı ile 20.01.2020 Elazığ-Sivrice depremine kadarki zaman arasında M>1 olan 29190 depremi içerir. Bağımlı depremler deprem kataloğundan ayrıştırılmıştır. Bu ayırma işleminden önce, derin depremler katalogdan çıkarılmıştır. Çünkü çalışmadaki b-değeri kırılgan kabukta analiz edildi. Odak derinlikleri yaklaşık 50 km'ye kadar uzanmaktadır. Çalışma alanının b-değerlerini bulmak için maksimum olasılık yöntemi kullanılmıştır. Hesaplamalar sonucu 0,5 ile 2 arasında değişen b değerleri elde edilmiştir. Elazığ-Sivrice depremi ana şokunun meydana gelmeden önce bu alanda düşük b değerleri gözlenmiştir. Özellikle Doğu Anadolu Fay Zonunun kuzeyinde anaşokun kuzeydoğusunda düşük b değerleri elde edilmiştir. Bölge için daha önceki araştırmacıların önerdiği gibi b-değeri düşüşleri ile gerilme birikimi ilişkilendirilmiştir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: Depremsellik, b-değeri, gerilme, Elazığ-Sivrice Depremi

View publication stats